

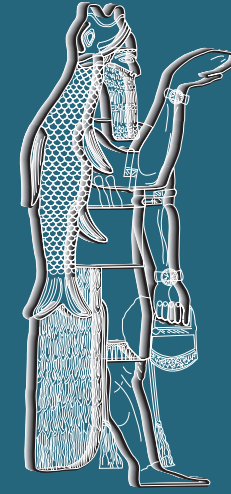

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 4
SAYI / ISSUE: 1
MART / MARCH 2022

OANNES

INTERNATIONAL JOURNAL OF ANCIENT HISTORY
ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT / VOLUME: 4 SAYI / ISSUE: 1 MART / MARCH 2022

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

OANNES ULUSLARARASI ESKİÇAĞ TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Editörler / Editors

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM

Doç. Dr. Okay PEKŞEN

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 4

Sayı / Issue: 1

Mart / March 2022 – Samsun / TURKEY

Oannes Dergisi Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Oannes Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Oannes Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkını saklı tutar. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

The Oannes is an international peer-reviewed journal and published twice a year in March and September. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Oannes. The Oannes has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of the Oannes. The Editorial Board reserves the right to publish or not to publish the manuscripts. No article is returned to authors.

OANNES

*Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun*

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

Editörler / Editors

Prof. L. Gürkan GÖKÇEK (Ph.D.)
Assoc. Prof. Ercüment YILDIRIM (Ph.D.)
Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Samsun / Türkiye

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Tel: GSM +90 532 561 07 37

E-Mail: oannesjournal@gmail.com

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Sahibi / Owner

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

Editörler / Editors

Prof. L. Gürkan GÖKÇEK (Ph.D.)

Assoc. Prof. Ercüment YILDIRIM (Ph.D.)

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Assoc. Prof. Fatih Mehmet BERK (Ph.D.)

Sekreterva / Secretarial

Cemre ASLAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Ercüment YILDIRIM - Okay PEKŞEN

Dizgi / Typesetting

Assoc. Prof. Okay PEKŞEN (Ph.D.)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Cahit GÜNBATTI – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Klaas R. VEENHOF – University of Copenhagen / DENMARK
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Lolita NIKOLOVA – Open Global Research Academy / USA
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ - Sinop University /TURKEY
Prof. Dr. Daniel T. POTTS - New York University / USA
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Jan Gerrit DERCKSEN – Leiden University / NETHERLANDS
Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk University / TURKEY
Prof. Dr. Turgut YİĞİT – Ankara University / TURKEY
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN – Erciyes University / TURKEY
Prof. Dr. Vygantas VAREIKIS – Klaipeda University / LITHUANIA
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM – Atatürk University / TURKEY
Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI – Atatürk University / TURKEY
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ – Pamukkale University / TURKEY
Prof. Dr. Esmâ REYHAN – Ankara Hacı Bayram Veli University / TURKEY
Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN – Aydın Adnan Menderes University / TURKEY
Prof. Dr. Reyhan KÖRPE – Çanakkale Onsekiz Mart University / TURKEY
Prof. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ - Çanakkale Onsekiz Mart University / TURKEY
Prof. Dr. Veli ÜNSAL – Kırşehir Ahi Evran University / TURKEY
Prof. Dr. Hülya BOYANA - Ankara University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Fatih Mehmet BERK – Necmettin Erbakan University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Tønnes BEKKER-NIELSEN - University of Southern Denmark / DENMARK
Assoc. Prof. Dr. Erkan İZNİK - Anadolu University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Şeyma AY ARÇIN - Pamukkale University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ - Ankara Yıldırım Beyazıt University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Yasin TOPALOĞLU – Atatürk University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Özden ÜRKMEZ - İzmir Demokrasi University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Nurgül YILDIRIM – Hatay Mustafa Kemal University / TURKEY
Assoc. Prof. Dr. Ebru MANDACI – Bitlis Eren University / TURKEY
Dr. Mary FRAZER - Ludwig Maximilian University of Munich / GERMANY
Dr. Osman EMİR – Karadeniz Technical University / TURKEY

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

TARANDIĞIMIZ İNDEKSLER / INDEXES

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

Temsilcilikler / Country Representatives

Dr. Roman KODET – University of West Bohemia, CZECH REPUBLIC

Dr. Jaroslav VALKOUN – Charles University, CZECH REPUBLIC

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 2, Mart / March 2022 - Samsun

Sayının Hakemleri / Referees of the Issue

- Prof. Billur TEKKÖK KARAÖZ (Ph.D.) – Başkent University / Turkey
Prof. Bülent Nuri KILAVUZ (Ph.D.) – Aydın Adnan Menderes University / Turkey
Prof. Ekrem MEMİŞ (Ph.D.) – Sinop University / Turkey
Prof. Füsün TÜLEK (Ph.D.) – Kocaeli University / Turkey
Prof. Gonca ŞENOL (Ph.D.) – Ege University / Turkey
Prof. Gökhan COŞKUN (Ph.D.) – Kütahya Dumlupınar University / Turkey
Prof. Gülriz KOZBE (Ph.D.) – Batman University / Turkey
Prof. Hüseyin ÜRETEN (Ph.D.) – Aydın Adnan Menderes University / Turkey
Prof. Mehmet TEKOC AK (Ph.D.) – Selçuk University / Turkey
Prof. Mustafa ŞAHİN (Ph.D.) – Bursa Uludağ University / Turkey
Prof. Nurettin ÖZTÜRK (Ph.D.) – Atatürk University / Turkey
Prof. Ümit AYDINOĞLU (Ph.D.) – Mersin University / Turkey
Prof. Yusuf KILIÇ (Ph.D.) – Pamukkale University / Turkey
Assoc. Prof. Ebru MANDACI (Ph.D.) – Bitlis Eren University / Turkey
Assoc. Prof. Erkan DÜNDAR (Ph.D.) – Akdeniz University / Turkey
Assoc. Prof. Fevziye EKER (Ph.D.) – Ordu University / Turkey
Assoc. Prof. Hacer SANCAKTAR (Ph.D.) – Yozgat Bozok University / Turkey
Assoc. Prof. Haluk SAĞLAMTİMUR (Ph.D.) – Ege University / Turkey
Assoc. Prof. Hüseyin KÖKER (Ph.D.) – Süleyman Demirel University / Turkey
Assoc. Prof. İlkan HASDAĞLI (Ph.D.) – Trakya University / Turkey
Assoc. Prof. Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU (Ph.D.) – Osmaniye Korkut Ata University / Turkey
Assoc. Prof. Oktay DUMANKAYA (Ph.D.) – Kahramanmaraş Sütçü İmam University / Turkey
Assoc. Prof. Pınar PINARCIK (Ph.D.) – Düzce University / Turkey
Assoc. Prof. Sinan MİMAROĞLU (Ph.D.) – Hatay Mustafa Kemal University / Turkey
Assoc. Prof. Şeyma AY ARÇIN (Ph.D.) – Pamukkale University / Turkey

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History

Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

EDİTÖRLERDEN

Kıymetli okuyucularımız,

Eskiçağ Tarihi, Arkeoloji ile Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri alanlarında çalışan akademisyen ve araştırmacıların katkılarıyla yayınlanan OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin IV. Cilt 1.sayısı bilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Tarımın temel geçim kaynağı haline gelmesinden sonra tüketebildiklerinden fazlasını üreten insanlar, daha fazlasına sahip olabilme ve diğerlerinin elinde bulunamı alma isteğiyle ilk savaşları başlatmıştır. Toplulukların, örgütlü bir sosyal yapıya ulaşması ile oluşan şehirlerin, krallıklara dönüşmesinden sonra savaş, daha planlı ve amaçlı bir hale gelmiştir. Bu aşamadan sonra insanlık tarihindeki olayların seyrinin savaşların sonuçlarına göre şekillenmiş olduğu görölmektedir.

Eskiçağ tarihindeki savaşların, daha fazla toprak elde ederek krallığın tarım arazilerini çoğaltıp vergi gelirlerini artırmak isteğinden kaynaklandığı bilinmektedir. Ayrıca eskiçağ tarihindeki kralların temel varoluş amacının ise krallığını diğer kralların saldırılarından korumak olduğu görölmektedir. Bir krallığın savunulmasının en kolay yolunun ise önleyici saldırılar düzenlemek olduğu kabul edilmekteydi. Bundan dolayı eskiçağ tarihinin büyük kısmını sonu gelmez savaşlar oluşturmuştur.

İnsanlık tarihinin ilk büyük dönüşümü, toplayıcı – avcı yaşantıdan tarımsal üretime geçilmesi ile olmuşken ikinci büyük dönüşüm sanayileşme ile gerçekleşmiştir. Sanayileşme ile üretim biçimi kalıcı biçimde değişirken insanlığın yaşam anlayışı farklı bir boyuta evrilmiştir. Bu büyük değişim, savaşların da farklı bir biçim kazanmasına yol açmıştır. Sanayileşme sonra ortaya çıkan iki dünya savaşının da temel nedeni enerji kaynaklarına hakim olma mücadelesi olmuştur.

OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin bu sayısı yayına hazırlanırken, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaş hali sürmekteydi. İnsanlık, televizyonlardaki canlı yayınlardan bu savaşı izlemekte ve yaşanan ölümlere ve acılara tanık olmaktaydı. Eskiçağ tarihçisi olarak bir çivi yazılı metinden veya antik bir yazarın eserinden okuyarak üzerinde tarihsel yorumlar yapmaya çalıştığımız insanlığın önceki savaşlarının da ölüm, acı ve yarım kalmış yaşamlar bıraktığını bazen hatırlamakta zorlanmaktayız. Unutmayalım ki, savaşların ardından hatırlanan, kazananlar olmakta ve tüm suç daima yenilenlere yüklenmektedir. Umut ederiz ki, insanlar arasındaki bu son savaş gerçekten son savaş olsun.

OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi'nin IV. Cilt 1. sayısında akademisyen ve araştırmacılara ait 12 makale bulunmaktadır. Bu makalelerin yazarlarına ve özellikle de kıymetli zamanlarını ayırarak hakemlik yapmış olan meslektaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz. Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere. Sağlık ve barışla kalın...

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

FROM EDITORS

To our respected readers;

OANNES - International Journal of Ancient History, is presented for its Vol. 4. & Issue 1 for the science world with the contributions of academicians and researchers studying on Ancient History, Archeology, and Ancient Languages and Cultures.

The war became more planned and purposeful after society obtained an organized social structure and established cities. Then the cities turned into kingdoms. After this period, it has been observed that the course of incidents in human history is formed by the results of wars.

It has been noticed that the wars in the ancient ages were triggered by the kingdoms that aims to increase their tax income. The tax income is based on the desire to obtain more land and increase the amount of agricultural land. Also, the main aim of the kings in terms of existence in ancient history was to protect their kingdom against the attacks made by other kings.

The first significant transformation in human history was done from the hunter gatherer life cycle to the agricultural phase. The second major transformation was completed by industrialization. The industrialization and productions types were changed abidingly, and the sense of life for mankind was converted into a different aspect. This major transformation changed the war formations. The main reasons for World Wars I-II following the industrialization process should have been based on the competition between the countries to seize the energy sources.

While OANNES - International Journal of Ancient History, is preparing for this new issue, Russia and Ukraine war still goes on. Mankind watch the war alive on Tv and became the witness of deaths and pains. We try to make historical comments about Russia and Ukraine war, but on the other hand, we forget to remember the previous wars with their pains. Let's not forget that the winners at wars are always remembered; the losers at wars always were blamed. We hope that this recent war shall be truly the last war in human history.

OANNES - International Journal of Ancient History includes 12 articles written by academicians and researchers in this issue, Vol. 4. Issue 1. We owe a debt of gratitude to the authors of the articles published in this issue and especially to our colleagues who have spent their precious time for refereeing. See you in our next issue. Be healthy and stay in peace...

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfalar / Pages

Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt ELİÜŞÜK

Paphlagonia Hadrianoupolis’inde Üretim ve Ticaret /
Production and Trade in Paphlagonia Hadrianoupolis.....**1 - 20**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Yıldız Tilbe ETGÜ

Tarihöncesi Çağlardan Demir Çağına Eski
Mezopotamya’da Kadının Üretimdeki Rolünün Sosyal
Yaşama Etkisi / *The Effect of Woman's Role in
Production on Social Life in Ancient Mesopotamia from
Prehistoric Ages to the Iron Age*.....**21 - 47**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt ÖZ

Myra’nın Limanı Andriake’den Bir Grup Roma Dönemi
Tavasası / *A Group of Pans Dated to the Roman Period in
Andriake, the Port of Myra***49 - 76**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Öğr. Üyesi Sabri ARICI

Antik Çağ’da Phokaia Ekonomisi / *The Phocaean
Economy in Ancient Age*.....**77 - 98**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet OK - Doç. Dr. Oktay DUMANKAYA

Caesarea Germanicia’nın Seramik Ticaretine Dair İlk
Kanıtlar: Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri /
*First Evidence on the Ceramic Trade of Caesarea
Germanicia: Roman Red Slip Ware*..... **99 - 139**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Esra ALP

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Örnekleri Işığında Suriye
Şişeleri’nin Kullanım Biçimlerine Dair Bir
Değerlendirme / *An Overview Regarding the
Application of Syrian Bottles in the Light of Samples
from Istanbul Archaeological Museums* **141 - 161**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

Öğr. Gör. Dr. Yeşim DİLEK

Eski Mezopotamya ve Eski Mısır'da Mavi Renk Kullanımının Sembolik Anlamları / *Symbolic Meanings of Blue Color in Ancient Mesopotamia and Egypt*..... **163 - 179**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Öğr. Üyesi Faris DEMİR

Aigeai Roma Evi Mozaikleri / *The Mosaics of Roman House in Aigeai* **181 - 196**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Öğr. Üyesi Handan YILDIZHAN

Ürgüp Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bir Grup Attika Figürlü ve Siyah Firnisli Seramik / *A Group of Attic Figured and Black Glazed Pottery in the Museum of Ürgüp*..... **197 - 233**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Dr. Öğr. Üyesi Kasım OYARÇIN

Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia Roma Koloni Sikkeleri / *Roman Colonial Coins of Pisidian Antioch in the Çankırı Museum* **235 - 258**
(Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article)

Arş. Gör. İlknur GÜRGEN

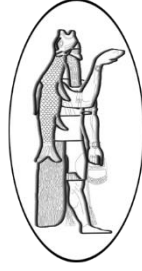
Eski Çağ Renkleri ve Anlamları / *Ancient Colours and Their Meanings*..... **259 - 275**
(Makale Türü: Derleme Makale / Article Type: Review Article)

Gül ULUTAŞ - Doç. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ

Eski Mezopotamya'da Bazı Ruhsal Hastalıkların Doğaüstü Güçlerle İlişkisi / *The Relationship between Some Mental Illnesses and Supernatural Forces in Ancient Mesopotamia*..... **277 - 303**
(Makale Türü: Derleme Makale / Article Type: Review Article)

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi / International Journal of Ancient History
Cilt / Volume: 4, Sayı / Issue: 1, Mart / March 2022 - Samsun

PAPHLAGONIA HADRIANOUPOLIS'İNDE ÜRETİM VE TİCARET
PRODUCTION AND TRADE IN PAPHLAGONIA HADRIANOUPOLIS

Mevlüt ELİÜŞÜK

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assist. Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Letters, Department of Archaeology
mevluteliusuk@karabuk.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8888-9689

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **20.09.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **09.12.2021**
Sayfa-Pages : **1 – 20**
 : <https://doi.org/10.33469/oannes.997719>

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: ELİÜŞÜK, M., “Paphlagonia Hadrianoupolis’inde Üretim ve Ticaret”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 1 – 20.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

1 – 20

Araştırma Makalesi / Research Article

PAPHLAGONIA HADRIANOUPOLIS'İNDE ÜRETİM VE TİCARET PRODUCTION AND TRADE IN PAPHLAGONIA HADRIANOUPOLIS

Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt ELİÜŞÜK

Öz

Paphlagonia Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Hadrianoupolis'in MS 5-6 yıllarında Galatia eyaletine bağlandığı o dönemde adının Kaiseria olduğu MS II. yüzyıldan itibaren de Kaisareis Hadrianopoleitai olarak adlandırılmıştır. Kentin MS VII- VIII. yüzyıllar arasında zayıfladığı ve sonrasında ise terkedildiği bilinmektedir. Kentte ve çevresinde yapılan incelemelerde MS II. yüzyıldan MS VII. yüzyıla kadar devam eden bağcılık ve şarap üretiminin varlığını kanıtlayan işlikler ve pres taşları tespit edilmiştir. Bu veriler dışında bağcılık ve şarap üretimini işaret eden bölgeye has olan mezar alanlarındaki üzüm, amphora, saban, kazma ve bağ bıçağı gibi şarap üretimini işaret eden betimlemeler görülmektedir. Ayrıca kentte kazısı gerçekleştirilen ve MS V- VI yüzyıllarda inşa edildikleri bilinen kiliselerin zemin mozaiklerinde de asma ve üzüm betimlemelerinin sıkça kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu veriler kent ve çevresinde yoğun bir bağcılık yapıldığını işaret eden önemli arkeolojik bulgular arasındadır. Bağcılık dışında kentte MS V- VI. yüzyıllara tarihlenen Kilise C'de gerçekleştirilen kazılarda bir cam işliğinin varlığı da belgelenmiştir. Ayrıca kent çevresinden ele geçen iki yazıtta kentte kürkçülük yapıldığı da

Abstract

Hadrianoupolis, an important city in the Paphlagonia Region, was known to have been connected to the province of Galatia in, 5-6 AD and at that time its name was Kaiseria, and as of the 2nd century AD, it was also called Kaisareis Hadrianopoleitai. The city is known to have weakened between the centuries AD . VII-VIII and then abandoned. Examinations in and around the city have identified glosses and presses proving the existence of viticulture and wine production that continued from the second century A.D. to the VII century A.D. Apart from this data, images such as grapes, amphorae, plough, digging, and vineyard knives appear in burial sites in the region, marking viticulture and wine production. In addition, it has been observed that vine and grape depictions were frequently used in the floor mosaics of the churches excavated in the city and known to have been built in the V-VI centuries AD. These data are among the important archeological findings indicating that there was intense viticulture in and around the city. Apart from viticulture, excavations in Church C dated back to the centuries AD V-VI and documented the existence of glasswork. Two inscriptions from around the city also revealed that fur production was done in

anlaşmıştır.

Coğrafi olarak önemli yol güzergâhları üzerinde olan Hadrianoupolis'in ticari ürünlerini nereye ve hangi yol üzerinden gerçekleştirmiş olabileceği üzerinde durulmuştur. Burada Tiaion antik kentinin Hadriaonoupolis'e olan yakınlığının yanı sıra iç bölgelere doğru limanın bağlantısını sağlayan Billaios nehrinin taşımacılıkta da kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda Hadrianoupolis'in ticari ürünlerini arkeolojik veriler ışığında Tieion kenti üzerinden gerçekleştirmiş olabileceği üzerinde durulmuştur. Paphlagonia Bölgesi'ndeki arkeolojik araştırmaların Tieion, Pompeiopolis ve Hadrianoupolis kentlerinde gerçekleştirilmekle birlikte, anılan kentlerdeki kazıların çok yeni olması nedeniyle ileri yıllarda çalışma konumuz ile ilgili olarak çok daha fazla arkeolojik veriyle karşılaşılabileceği beklenmektedir.

the city.

It was focused on where and through which road Hadrianoupolis, which is on geographically important road routes, might have realized its commercial products. Here it became clear that the proximity of the ancient city of Tiaion to Hadriaonoupolis, as well as the Billaios river, which provided the connection of the port towards the inland regions, was also used for transportation. In this context, it was emphasized that Hadrianoupolis may have realized its commercial products through the city of Tieion in the light of archaeological data. Although archaeological research in the Paphlagonia Region is carried out in the cities of Tieion, Pompeiopolis, and Hadrianoupolis, it is expected that much more archaeological data will be encountered regarding our study in the coming years.

Anahtar Kelimeler: Paphlagonia, Hadriaonoupolis, Bağcılık, Şarap, Ticaret.

Keywords: Paphlagonia, Hadriaonoupolis, Viticulture, Wine, Trade.

Extended Abstract

Hadrianoupolis, an important city in the Paphlagonia Region, was known to have been connected to the province of Galatia in 5-6 AD, and at that time its name was Kaiseria, and as of the 2nd century AD, it was also called Kaisareis Hadrianopoleitai. The city is known to have weakened between the centuries AD VII-VIII and then abandoned. Examinations in and around the city have identified glosses and presses proving the existence of viticulture and wine production that continued from the second century AD to the VII century AD. Apart from this data, images such as grapes, amphorae, plough, digging and vineyard knives appear in burial sites in the region, marking viticulture and wine production. In addition, it has been observed that vine and grape depictions were frequently used in the floor mosaics of the churches excavated in the city and known to have been built in the V-VI centuries AD. These data are among the important archeological findings indicating that there was intense viticulture in and around the city. Apart from viticulture, excavations in Church C dated back to the centuries AD V-VI and documented the

existence of glasswork. Two inscriptions from around the city also revealed that fur production was done in the city.

The earliest examples of archaeological data available point to the centuries C.E. II-III, when Roman domination existed in the region. Although it is difficult to judge whether Rome's policies were effective in production, the Roman Empire, as it is known, had a Romanization policy in its territory. Under this policy, at the same time, the Empire carried out a plan to provide for its basic needs, taking into account agricultural production on the land it seized. In line with this planning, Rome has featured some products in certain regions and increased the amount of production. A surplus of data pointing to viticulture in and around Hadrianoupolis suggests that wine production was likely at the forefront, especially for the Paphlagonia Region during this period. Although a glass workshop was found in the excavations carried out in the layers of the city dating to the Early Byzantine Period, it is not possible to make a judgment about the intensity of production here as it is a very small workshop. Although there are two inscriptions pointing to the production of fur, there is no other data other than the inscriptions, so no evaluation can be made about the amount of production. However, due to the fact that the region is suitable for animal husbandry, it has not been ignored that production may be high in this area.

Although Hadrianoupolis is not on the seashore, it is on important ancient routes. Geographically located between the regions of Pontus and Bithynia, Paphlagonia reaches the Euphrates river through the Devrek and Amnias valleys. However, when the issue is considered in the context of trade, it would be very costly to transport products by the road, so it has been discussed that the city may have carried out its production through cities such as Sinope, Tieion and Amastris, the major port cities of the Paphlagonia Region. The fact that the amphorae of Sinope, which are known to have produced intense amphora here, were documented in the excavations carried out in Hadrianoupolis, though less densely, revealed the existence of trade between the two cities. However, due to the length of the highway between the two cities, an assessment could not be made about the intensity of commercial activity between the cities.

Considering the subject in the context of transportation costs; the cost rates such as "maritime transport: 1 unit, river transport: 4.9 units, roads: 28-56 units" in the declaration of prices prepared by Emperor Diocletian about maritime trade in 301 AD reveal how costly it is to transport products over the road. For this reason, the routes between Tieion, which are closer to Hadrianoupolis, were underlined. The ancient road ruins reaching from Hadrianoupolis via Yenice to Çaycuma, Filyos, Bartın and Amas Dec were found while examining the route between Hadrianoupolis and Tieion. Milestones have been detected on the route of the road in question, and since a significant part of them is again located on the edge of the Billaos river or inside it, it has become clear that the current ancient road continues parallel to the river. An emporion has been detected in Gökcebey, about 30 km inland from Tieion. The presence of emporio detected in Gökcebey, as well as the use of the Billaos river for river transport, indicates that the products brought here by road were transported by river to the port of Tieion. In the context of

cost and proximity, it became clear that Hadrianoupolis had an important place within the trading network of Tieion. Assessed on existing road routes between Tieion and Hadrianoupolis, it is understood that the trade in wine and other products produced in and around Hadrianoupolis predominantly centered on the city of Tieion. Through archaeological finds, the existence of a commercial connection between Sinope and Hadrianoupolis is identified, but given the cost of shipping, the possibility is that trade between the two cities may have taken place through Tieion port, rather than a direct link between Sinope and Hadrianoupolis.

Therefore, as a result of the evaluation of current archaeological data in Hadrianoupolis and its surroundings, it has been understood that viticulture was conducted intensively in the II-III centuries AD, and this production continued until the VII century AD, and a small amount of glass was produced, as well as furry. Assessments have been carried out on the possibility that the trade of the products in question may have taken place at Tieion port. Although it is known that viticulture is at the forefront of the city and its surroundings, we believe that due to the fact that the region has been investigated less than other parts of Anatolia and existing archaeological excavations have just begun, more information about production will be learned in the future.

4

OANNES
4 (1)

Giriş

Paphlagonia Hadrianoupolis'i olarak adlandırılan antik kent, bugün Karabük ili, Eskipazar ilçe merkezinin 3 km batısında "Viranşehir" olarak adlandırılan mevkii ve çevresindeki arazi üzerinde dağınık bir şekilde konumlanan Budaklar, Büyükyaylalar, Çaylı ve Beytarla köylerini kapsamaktadır¹ (Figür 1). Antik dönemde Paphlagonia bölgesinin adı ilk kez İlyada'da geçer. Homeros Troya savaşında Akhalara karşı Troya'nın müttefiki olarak savaşa giren Paphlagonialı Enetlerin kralı Plaimenes ve Harpalion önderliğindeki birliklerden ve Harpalion'un savaşta ölmesinden bahseder.² Bölgenin antik dönem sınırları hakkında Homeros İlyada'da ilk kez "Paphlagonialılar Parthenios'un (Bartınsu) iki yakasında otururlar" der.³ Apollonios Rhodios, Partheniosu Paphlagonia Bölgesi nehri olarak tanımlar. Plinius da Billaios'u Paphlagonia ve Bithynia arasındaki batı sınırı olarak gösterir. Herodotos; Halys'in (Kızılırmak), Kapadokya Suriyelileri ile Paphlagonia arasından aktığını belirterek, bölgenin doğu sınırını tanımlar.⁴ Güney sınırı Strabon, Galatya bölgesi ile sınırlandırır.⁵ Bu sınırlar ile birlikte bölgenin VI. Mihthridates döneminde sahil ve iç kısım olarak ikiye ayrıldığı⁶, Kastamonu, Devrekani "Domanitis", Taşköprü "Pompeiopolis", Karabük,

¹ Keleş – Çelikbaş, vd., 2011: 39.

² Homeros XIII. 639-660.

³ Homeros, İlyada II. 854; XIII. 639-660.

⁴ Herodotos I. 6.

⁵ Strabon XII. V.1.

⁶ Strabon XII. III. 9; Karauğuz - Akış, vd., 2010: 84.

Eskipazar “Hadrianoupolis” ve Çankırı “Germanikopolis”, kentlerini içine alan kısmının İç Paphlagonia olarak adlandırıldığı görülmektedir.⁷

Hadrianoupolis kenti hakkında sahip olunan en erken bilgi “Kaisareis Proseilemmantai” adı altında MÖ 5 yılında Galatia eyaletine bağlandığıdır.⁸ Kentin ilk adı olan Kaiseria, muhtemelen MÖ 6-5 yıllarında, İmparator Augustus döneminde, kentin Galatia eyaletine bağlanması sonucu kente Augustus’un adının verilmesiyle ilgili olmalıdır.⁹ Galatia bölgesine ait olan bir yazıtta, MS 136 yılında Galatia konsülü olarak atanan Julius Scapula’nın Hadrianoupolis’i kendi topraklarına dahil ettiğinden bahsedilmektedir.¹⁰ Kentin adının MS 2. yüzyıldan itibaren “Kaisareis Hadrianopoleitai” olarak değiştirilmiş olması¹¹; kentin ikinci defa, Roma İmparatoru Hadrianus tarafından inşa ettirildiğine işaret etmektedir.¹²

Kentin adının Hadrianus tarafından değiştirilip değiştirilmediği tam bilinmemekle birlikte, kentte imparatorluk kültürünün varlığı bir yazıttan anlaşılmaktadır. Bu yazıtta Hadrianus, “*Tanrı’nın oğlu Hadrianus, Tanrı’nın torunu Traianus ve Tanrı’nın büyük torunu Nerva*”. şeklinde ibareler vardır.¹³ Başka bir yazıtta ise “*Roma İmparatoru Constantius Chlorus, dünyanın ve denizlerin efendisi*” şeklinde övülmüştür.¹⁴ Kentteki mevcut kültür varlığı yoğunluğu ve niteliği değerlendirildiğinde kentin özellikle Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerinde bölgede önemli bir konuma geldiği anlaşılmaktadır.¹⁵ Bu dönemde Hadrianoupolis kentinin yönetim alanı oldukça geniştir. Karabük’e kadar uzanmaktadır. Ancak Karabük ve Hadrianoupolis arasında adına Geç Antik Çağ’dan itibaren rastladığımız Sora¹⁶ adında yeni bir kent kurulmuş ve kentin territoryası daraltılmıştır. Hadrianoupolis Erken Bizans Dönemi’nde ilk olarak Paphlagonia eyaletine bağlıdır. I. Theodosius (379-395) Dönemi’nde kent yeni kurulan Honorias eyaletine bağlanmıştır. MS 535 yılındaki değişiklikte dini olarak Honorias’a bağlı kalan kentin, idari olarak Paphlagonia eyaleti yönetimine girmiştir.¹⁷ Kent MS VII. yüzyılın ortalarında Arap

⁷ Gökoğlu, 1952: 25-38.

⁸ Belke, 1996:155; Matthews-Metcalf-Cottica, 2009: 44.

⁹ Belke, 1996: 69.

¹⁰ Fowler, 1902: 351.

¹¹ Belke, 1996:155.

¹² Hadrianus’un, Hadrianoupolis’e uğradığına dair bir veri henüz tespit edilmemiştir. Ancak Hadrianus’un diğer Roma imparatorlarından farklı olarak Anadolu’ya iki gezi düzenlediği bilinmektedir. MS 123 yılındaki ilk büyük gezisinde Antiokheia’ya sonra da Tarsos’a uğrayarak Melitene yolu ile Trapezus’a gitmiştir. Karadeniz boyunca ilerledikten sonra Ankyra’ya, oradan da Bithynia’ya geçtiği bilinmektedir (Kreitzer, 1996:167). Bu gezi sırasında sevgilisi Antinous’un doğum yeri olan Claudiopolis’de onun onuruna bir tapınak ve kült tesis etmiştir (Magie, 1950: 614; Speller, 2002: 280). Hadrianus bu gezisi sırasında birçok kente yardımlarda bulunmuştur bu yüzden olasılıkla Hadrianus bu ilk gezisinde Hadrianoupolis’e uğramış olduğu düşünülmektedir (Çelikbaş, 2010, 51). Bu konuda kesin bir değerlendirme bulunmak oldukça zor olmakla birlikte kentin çok yakınındaki Cladiopolis’e uğramış olması ve burada bir tapınak yaptırıldığının bilinmesi nedeniyle olasılıkla Hadrianus, Hadrianoupolis’e uğramış ve kenti onurlandırmış olmalıdır.

¹³ Schultze, 1922: 228.

¹⁴ Schultze, 1922: 228.

¹⁵ Keleş – Çelikbaş, vd., 2011: 39.

¹⁶ Belke, 1996: 272.

¹⁷ Belke, 1996: 156.

akınlarından etkilendiği ve arkeolojik kazı verilerinden anlaşılmaktadır.¹⁸ Bu akınlar sonucunda kent çok zayıflamış ve terk edilmiştir.

Kısa tarihçesi verilen Hadrianoupolis Paphlagonia'nın, Bithynia ve Galatia bölgeleri sınırında bulunan bir iç Paphlagonia kentidir. Çalışmamızda Hadrianoupolis ve çevresinde bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda tespit edilen buluntular ışığında, kent ve çevresindeki üretim ve ticaret üzerine bir değerlendirmeye gidilecektir.

Üretim

Kentte bugüne kadar gerçekleştirilen kazılarda, üretime yönelik mimari yapı kalıntısı tespit edilmemiştir. Bu durumu, mevcut kazıların kilise ve hamam gibi dini ve kamusal yapılarda gerçekleştirilmiş olmasıyla açıklamak mümkündür. Ayrıca kent çevresindeki topoğrafyanın dağlık ve yoğun bitki örtüsüne sahip olması ve bölgenin Anadolu'nun diğer bölgelerine göre nispeten daha az araştırılmış olması; kent ve çevresinden elde edilen verileri kısıtlı olmasına neden olmuştur. Kent çok verimli bir toprak yapısına sahip olmasına rağmen, yetiştirilen tarım ürünleri hakkında antik kaynaklarda herhangi bir veri tespit edilememiştir. Ancak bölgede son yıllarda artan bilimsel çalışmalar sayesinde önemli veriler de elde edilmiştir. Çalışma sadece Hadrianoupolis kent merkezi ile sınırlı kalmamış, ayrıca kentin yakın çevresindeki arkeolojik kalıntılar da incelenmiştir. Yakın çevreyi de bu çalışmaya dahil etmemizdeki etken ise Roma kültüründeki şehirleşme "*Polis*" ve onun çevresindeki "*Kome*" olarak adlandırılan ve kente gıda sağlayan günümüzde köy ve kasaba olarak adlandırabileceğimiz küçük yerleşim birimlerinden oluşmasıdır.¹⁹ Bu bağlamda antik kent çevresine birçok küçük Kome'de bulunmakta ve hep birlikte bir üretim mekanizmasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda hem kent merkezi hem de bilinen komelerden elde edilen veriler birlikte irdelenmiştir.

Kent merkezinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda çeşitli pres taşları ve şarap işlikleri tespit edilmiştir. Hadrianoupolis'de Delikli Kaya Nekropolü olarak adlandırılan alanın hemen üst kotunda yer alan düzlükte tespit edilen şarap işliğidir (Figür 2). Diğer bir şarap işliği ilk inşa evresi MS V. yüzyıla tarihlenen Kilise C²⁰ yapısının kuzey beden duvarının hemen yanında kiliseye bitişik olarak inşa edilen dikdörtgen planlı mekânın zeminde tespit edilmiştir. Bölgede yapılan araştırmalarda genelde dikdörtgen ezme alanı ve yuvarlak biriktirme bölümü olmak üzere iki bölümlü işliklerin sayısı oldukça fazladır.²¹ Ancak Delikli Kaya Nekropolü'nün üst kotundaki işliğin bir ezme alanı varken biriktirme kısmının birbiri ile bağlantılı, üç bölümlü olmasıyla farklı bir tip oluşturduğu görülmektedir.

Kent çevresindeki komeler içerisinde öne çıkanlardan biri Kimistene'dir. E. Lafli tarafından burada gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Roma ve Geç Roma- Erken Bizans dönemlerini işaret eden 54 adet üzüm ezmekte kullanılan, sekizgen ve dikdörtgen formlu pres taşı tespit etmiştir.²² Yine kente

¹⁸ Oyarçin, 2019, 446.

¹⁹ Şahin, 2007: 116.

²⁰ Verim, 2019: 283.; Çelikbaş, 2019: 292.

²¹ Yıldırım, 2018: 518-19, Resim 8.

²² Lafli, 2009, 58.

yakın yerleşim yerlerinden biri olan Safranbolu ve çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, ezme ve biriktirme havuzu olmak üzere iki bölümden oluşan ve ezme bölümünde pres kolu yuvaları olan 10 adet şarap işliği de belgelenmiştir.²³

Üretimi işaret eden somut veriler dışında dolaylı verileri; mezar stelleri, sunaklar ve mozaikler üzerindeki betimlemelerde bulmak mümkündür. Mezar stelleri ve sunaklarda yoğun bir üzüm ve asma yaprağı tasvirinin varlığı görülmektedir. M. Waelkens, mezar stelleri üzerindeki bitkisel bezeklerin bir kentin ve çevresinin florasıyla ilgili olduğunu belirtir.²⁴ Bu bağlamda tespit edilen mezarlar üzerindeki betimlemelerin kentin ekonomik durumu ile ilgili veri sağlaması yönünden önemlidir.

Mezar yapıları kapsamında özellikle bölgeye has olan ve MS II-III. yüzyıllara tarihlenen Güney Paphlagonia Mezar Alınlıkları²⁵ önemli verilerden biri olarak karşımıza çıkar. Alınlıklar içerisinde 3,96 m eninde ve 2,13 m yüksekliğe sahip olan Safranbolu (Figür 3-4) ve kendine has özellikleri bulunan Güneşli Köyü’nde tespit edilen alınlıklar önemli arkeolojik veriler arasındadır. Safranbolu örneğinde (Figür 3-4), eserin cephesinin büyük bir bölümü kaplayan asma ağacı üzüm salkımları ve onun hemen altında; kazma, bağ bıçağı, saban gibi tarımı simgeleyen betimlemler bulunmaktadır. Ayrıca bir amphoranın burada asma ağacının altında tasvir edilmesini olasılıkla şarap üretimi ile ilişkilendirmek mümkündür. Diğer örnek ise günümüzde Güneşli²⁶ köyündeki örnektir (Figür 5). Burada eserin ön yüzünde tympanonu yanlarda 0,43 m çapındaki iki büyük spiral ile başlayıp bu spiralden uzayan dal motifi, üstte eserin orta noktasında birleşen iki spiralle sonlandırılmıştır. Tepede bu iki spiralın birleşme yerinde bir üzüm salkımı betimlenmiştir. Burada görülen spiraller ve üstte birleşme yerinde bir üzüm salkımının bulunmasından ötürü, alınlıktaki spirallerin bir asma ağacını simgelediği anlaşılmaktadır. Hadrianoupolis kent merkezinde şu anda kazı evi önünde sergilenen bir diğer alınlık üzerinde (Figür 6) yine Safranbolu örneğinde görülen asma ağacı ve bir amphora betimlenmiştir. Mezar alınlıkları dışında ayrıca sunaklarda (Figür 7-8) da yine asma ağacı ve üzüm salkımı betimleriyle karşılaşılmaktadır.

Diğer arkeolojik veriler ise kentteki MS V – VII. yüzyıllara tarihlenen kiliselerin zemin mozaiklerindedir. Kilise B’de asma yaprakları ve üzüm salkımları²⁷; orta nef zemin mozaığının bordüründe (Figür 9), apsis mozaığında (Figür 10) ve yine benzer bir süsleme Kilise C’nin apsis mozaığında²⁸ (Figür 11) betimlenmiştir. Her ne kadar mezar alınlıkları ve sunakların kullanım dönemi ile kiliselerin kullanım evreleri arasında bir kronolojik fark olsa da özellikle E.

²³ Yıldırım, 2018: 513

²⁴ Waelkens 1986, 11.

²⁵ Söz konusu mezar alınlıkları için bk. Eliüşük -Çelikbaş, 2018: 33-37; Eliüşük-Çelikbaş, 2019: 751-782

²⁶ Eser Karabük il merkezine 14 km mesafede yer alan ve antik dönemde Güney Paphlagonia Bölgesi içine giren Güneşli Köyü’nde bir evin bahçesinde yer almaktadır. Güneşli köyü antik kaynaklarda Hadrianoupolis’e 25 km mesafededir (Lafllı, 2008: 399-410; Keleş – Çelikbaş, vd., 2014: 271-290).

²⁷ Bu tipte asma ve üzüm figürleri Anadolu’da sivil mimari içinde konutlarda da kullanılmıştır (Dumunkaya, 2008: 12-19).

²⁸ Çelikbaş, 2019: 291-295.

Lafli'nın Kimistene araştırmalarında üzerinde haç motifi olan pres ağırlıklarını tespit etmiş olması, kentin MS 7. yüzyıla kadar şarap üretimi yaptığını işaret etmektedir. Bu bağlamda kentte inanç sistemi değişse de üretim şeklinin değişmeden devam ettiğini söylemek mümkündür. Yukarıda ele alınan arkeolojik veriler ışığında kent ve çevresinde hatırı sayılır bir bağcılık ve dolayısıyla şarap üretiminin varlığından bahsetmek mümkündür.

Bağcılık dışında kentte üretim var mı mutlaka olmalıdır. Kilise C'de gerçekleştirilen kazılarda yapının apsisinin doğusunda yoğun yanık izleri olan alanda gerçekleştirilen kazılarda, çok yoğun amorf ve profil veren cam parçaları ve cam külçeleri tespit edilmiştir. Ancak bu üretimin yoğunluğu hakkında kesin bir yargıda bulunmak oldukça zordur. Cam üretimi dışında kent ve çevresinde ele geçen yazıtlarda; VI. yüzyıla tarihlenen bir örnekte Hadrianoupolis'in Gdameon adındaki bir komesinden bir kürkçünün şehre çağrıldığı, diğer bir yazıtta ise Hadrianoupolis'li bir kadının, o dönemde kentin komesi olan Kitora'dan bir kürkçü ile evlendiği geçmektedir.²⁹ Bu veriler kentin ticari anlamda üretkenliğini ortaya koymasından dolayı oldukça önemlidir.

Peki kent ve çevresinde gerçekleştirilen yoğun üretim kimler tarafından gerçekleştiriliyordu. Önemli sorulardan birisi de burada karşımıza çıkmaktadır. Kentin Roma öncesi hakkında henüz bir veriye sahip değiliz. Yukarıda değinilen mevcut arkeolojik verilerin en erken örnekler bölgede Roma hakimiyetinin olduğu MS II. yüzyılı işaret etmektedir. Dolayısıyla üretimde Roma'nın politikaları etkin oldu mu kesin bir yargıda bulunmak zor olsa da bilindiği üzere Roma İmparatorluğu özellikle ele geçirdiği topraklarda bir Romanizasyon politikası uygulamaktadır. Bu politika kapsamında aynı zamanda özellikle İmparatorluğun temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik, ele geçirdiği topraklardaki tarımsal üretimi de göz önüne alarak bir planlama gerçekleştirmiştir. Planlama doğrultusunda da Roma belirli bölgelerde bazı ürünleri öne çıkarmış ve üretim miktarını artırmıştır.³⁰ Hadrianoupolis ve çevresinde bağcılığı işaret eden verilerin fazlalığı kent özelinde olsa da özellikle bu dönemde Paphlagonia Bölgesi için olasılıkla şarap üretim ön plana çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgenin Romanizasyonu bağlamında düşünüldüğünde burada üretim yapısı nasıldı, üretim küçük üreticiler mi yoksa büyük çiftlik sahipleri tarafından mı gerçekleştiriliyordu. Bu irdelenmesi gereken bir diğer önemli konulardan birisidir. Sosyal yapının tespiti için Roma'nın toprak yönetimi üzerinde durulmalıdır.

Roma'da Cumhuriyet Dönemi'nde her aileye eşit toprak dağılımı gerçekleştirilmiştir ancak Roma'nın genişlemesiyle birlikte fethedilen bölgelerde araziler devlet- kamu toprağı "ager publicus" olarak sayılmış ve bu alanlarda büyük çiftliklerin "latifindium" sayısı artmış bunun doğal sonucu olarak aristokrat bir üst tabaka oluşarak daha küçük toprak sahiplerinin "plep" topraklarını satın alarak topraklarını daha da genişletmişlerdir.³¹ Hadrianoupolis ve çevresinde feodal bir yapı ya da büyük çiftlikler var mı bu

²⁹ Belke, 1996, 156.

³⁰ Lafli, 2017: 30.

³¹ Aydoğdu, 2016: 376-377.

konuda kesin bir yargıda bulunmak oldukça zordur. Ancak bölgeye özel olduğu bilinen Safranbolu, Güneşli ve Hadrianoupolis örneklerindeki kaliteli işçilik ön plandadır. Özellikle bu örneklerde diptykh, stylus ve rotulus gibi daha çok eğitilmiş, aristokrat bir kişiye ait olduğunu simgelemesinin yanı sıra meyve sepeti, asma dalı, bağ (üzüm) bıçağı, amphora, kazma ve saban gibi tarımı ve üretimi işaret eden figürlerle birlikte düşünüldüğünde, bölgede tarıma dayalı aristokrat bir zümrenin olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu örneklerin dışında basit bezemesiz alınlıklı mezarların ise daha basit ve küçük olması, aslında bu sınıf farkını gösteren bir diğer arkeolojik veri olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak kent ve çevresinde Roma İmparatorluk Dönemi’nde, büyük çiftliklerden oluşan bir üretim şeklinin var olduğunu ya da olabileceği düşünülmelidir.

Roma Dönemi’nde büyük çiftlikler varlığı üzerinde yaptığımız değerlendirmeye ek olarak kentte yoğun bir Erken Bizans kalıntısı görülmektedir ve din ile birlikte şarap üretiminde bir değişiklik olmadığı da anlaşılmaktadır. Hristiyanlıkta şarabın önemi düşünüldüğünde bir değişiklik beklemek de yanlış olacaktır. İncil’de İsa’nın kendini üzüm, kanını da şarap olarak tasvir edilmesi nedeniyle Hristiyan Bizans’ta asma figürü yoğun olarak kullanılmıştır.³² Bizans’ta Anadolu’da bağcılık ve şarap kiliselerin yönetiminde olduğu bilinmektedir.³³ Hadrianoupolis’in dinsel statüsü ve oldukça önemli bezemelere sahip olan mevcut kilise kalıntılarında yukarıda değinildiği üzere yoğun asma ve üzüm motifi kullanılmıştır. Bu betimlemeleri hem dini inancı simgelemekte birlikte hem de kentin Hristiyanlık döneminde üretim mekanizmasının başında kiliselerin olduğunu işaret etmektedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde kent ve çevresinde MS II. yüzyıldan itibaren başlayan yoğun bağcılık faaliyetini erken dönemlerde büyük çiftliklerde, Hristiyanlık döneminde ise kilise tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Bağcılık dışında yazıtlardan ve arkeolojik kazılardan elde edilen veriler üretimin sadece bağcılıkla sınırlı kalmadığını özellikle MS V. yüzyılda cam ve dericilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Ticaret

Buraya kadar kent ile ilgili olarak gerçekleştirilen üretim hakkında bilgi edinmekle birlikte, üretimin ikinci ve vazgeçilmez unsuru olan ticaret üzerinde durulmalıdır. Bu nedenle kent ve çevresinde üretilen ürünlerin hangi yollar ile nereden satıldığı üzerinde durulmalıdır. Hadrianoupolis konumu itibarıyla deniz kıyısında olmamakla birlikte önemli antik yol güzergâhları üzerindedir. Coğrafi olarak Pontus ve Bithynia bölgeleri arasında kalan Paphlagonia, Propontis’ten devam eden yol güzergâhı Devrek ve Amnias vadileri ile Fırat “Euphrates” nehrine ulaşmaktadır³⁴ (Figür 12³⁵). Söz konusu kara yolu antik dönemin önemli yol güzergâhlarından biri olarak değerlendirilir. Ancak konu ticaret bağlamında düşünüldüğünde İmparator Diocletianus’un MS 301’de deniz ticareti ile ilgili hazırlanmış olduğu fiyatlar bildirgesinde; deniz taşımacılığı 1 birim, akarsu yolları 4,9 birim karayolları ise 28-56 birimlik

³² Lafli, 2017: 26.

³³ Decker, 2007: 247, 253-254.

³⁴ Matthews-Metcalf, vd., 2009: 80.

³⁵ Yıldırım, 2020: Figür 3.

maliyet oranları içinde değerlendirilmiştir.³⁶ Bu oranlarda anlaşılacağı üzere deniz ve nehir taşımacılığının maliyetleri kara taşımacılığından çok daha düşüktür. Bu maliyet farkından dolayı Hadrianoupolis'in ticaretini mevcut karayolu güzergâhı üzerinden ziyade deniz yolunu tercih etmiş olması muhtemeldir.

Bu bağlamda kentin deniz ticaretini hangi güzergâhlardan gerçekleştirmiş olabileceği üzerinde durulması elzem olmaktadır. Burada en öne çıkan merkez Paphlagonia Bölgesi'nin önemli liman kentlerinden biri olan Sinope'dir. Sinope'de gerçekleştirilen kazılarda yoğun bir seramik üretimi olduğu belirlenmiştir.³⁷ Özellikle Sinope üretimi ticari amphoralar Karadeniz'de, Akdeniz'de ve Ege'de birçok kentte tespit edilmiştir³⁸. Bu bağlamda antik dönemde önemli bir amphora üretim merkezi olan Sinope'nin MÖ 5. yüzyıl ile MS 7. yüzyıllar arasında üretim gerçekleştirdiği belirlenmiştir.³⁹ Hadrianoupolis amphoraları üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda parçaların birçoğunun uzun yumurta biçimli gövde, ağız kısmı üçgene yakın, oval ya da eşkenar dörtgene yakın oldukça küçük kulplar ve kısa konik dip profiline sahip olduğu tespit edilmiştir.⁴⁰ Bu özellikleri itibariyle Geç Roma- Erken Bizans Dönemi'nde Sinop'ta benzer bir amphora tipinin üretimin gerçekleştirildiği bilinmektedir.⁴¹ Dolayısıyla kentin Geç Roma-Erken Bizans Dönemi içerisinde Sinope Limanı üzerinden ya da Sinope ile ticaret gerçekleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Ancak eldeki amphora buluntularının azlığı ve Sinope'nin kente olan uzaklığı göz önüne alındığında her iki kent arasındaki ticari ilişkilerin yoğun olmadığını düşündürmektedir.

Hadrianoupolis'in konumu göz önüne alındığında kente Sinope'den daha yakın ve ulaşım ağı içerisinde olan Tieion "Tios" kenti öne çıkar (Figür 12). MÖ 7. yüzyılda kurulan Tieion "Filyos", bir Grek koloni kentidir.⁴² Karadeniz'deki Grek koloni kentlerinin birçoğu iç bölgelere iletişimin kolay sağlandığı nehir ya da akarsu vadilerinin denize döküldüğü, doğal limanlara sahip olan alanlara lokalize edilmişlerdir.⁴³ Hadrianoupolis' ile Tieion arasındaki güzergâh incelendiğinde Hadrianoupolis'den Yenice üzerinden Çaycuma, Filyos, Bartın ve Amasra'ya kadar ulaşan antik yol kalıntıları tespit edilmiştir. Söz konusu yol güzergâhı üzerinde tespit edilen mil taşlarından antik yolun çeşitli aralıklarla onarım gördüğü anlaşılmakla birlikte, yoldan günümüze çok az kalıntının kaldığını da belirtmemiz gerekir.⁴⁴ Tespit edilen miltaşlarının önemli bir bölümü ise yine Billaios nehrinin kenarında ya da içinde bulunduğu⁴⁵ mevcut antik yolun da nehre paralel devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bu yol üzerinde, Gökçebey ilçe merkezinin yaklaşık 3 km. kadar güneyinde, Gaziler Köyü yakınında bugün Bodaç Kalesi adıyla anılan tepenin

³⁶ Duncan-Jones, 1974: 366; Giacchero, 1974: 45; De Boer, 2010: 176; Yıldırım, 2020: 7.

³⁷ Keleş, 2003: 234; Doonan, 2010: 181; Keleş- Çelikbaş, 2013: 370; Magomedov-Didenko 2010: 479-480,

³⁸ Vnukov, 2010: 361-362.

³⁹ Tezgör- Özsalar, 2010: 199.

⁴⁰ Kaan Şahin, 2019: 296-297.

⁴¹ Vargas, 2011: 82.

⁴² Marek, 1993: 16; Öztürk, 2008: 64; Atasoy, 2008: 91; Yıldırım, 2020: 3.

⁴³ Yıldırım, 2020: 7.

⁴⁴ Belke, 1996: 131-132; Marek, 2003: 58-59.

⁴⁵ Öztürk, 2012: 66-68; Öztürk, 2013: 150; Öztürk, 2015: 82-85; Öztürk, 2016: 83-91.

üzerinde bir savunma kalesi⁴⁶ de bulunmaktadır.⁴⁷ Kaleye ek olarak Tieion’dan 30 km kadar içteki Gökçebey’ de bir emporion tespit edilmiştir.⁴⁸ Gökçebey’de tespit edilen emporionun varlığı ve aynı zamanda Billaios nehrinin, nehir taşımacılığında⁴⁹ kullanılmış olması, karayolu ile buraya kadar getirilen ürünlerin Tieion limanına nakledildiğini göstermektedir. Bu bağlamda maliyet ve yakınlık bağlamında Hadrianoupolis’in ticaret ağı içerisinde Tieion’un önemli bir yeri olduğunu söylemek mümkündür. Tieion⁵⁰ ve Gökçebey emporionundaki⁵¹ kazılarda ele geçen seramik buluntularda African Red Slip Ware, Kırmızı Astarlı Roma Seramikleri ve Karadeniz Bölgesine özel olan Pontik Sigillatolar tespit edilmiştir. Yine benzer malzeme grubu ile Hadrianoupolis’te de⁵² görmek mümkündür. Her iki yerleşimde tespit edilen seramik buluntuların İmparatorluğun birçok kentinde tespit edilmesinden ötürü buluntu bağlamında bir çıkarımda bulunmak zordur. Bu bağlamda ticari faaliyetler düşünüldüğünde her ne kadar arkeolojik buluntulardan kesin bir yargıda bulunmak zor olsa da İmparator Diocletianus’un MS 301’de deniz ticareti ile ilgili hazırlanmış olduğu Fiyatlar Bildirgesi’nde bahsedildiği üzere kara taşımacılığı oldukça maliyetlidir. Bildirgedeki maliyet hesabı göz önüne alındığında, Tieion’un kara yolu olarak Hadrianoupolis’e olan yakınlığı ve nehrin debisinin uygun olduğu dönemlerde karayolu taşımacılığına ek olarak nehrin de bu süreçte kullanılması nakliye maliyetinin Sinope limanına nakledilmesinden daha az olduğunu işaret etmektedir.

Tieion ile Hadrianoupolis arasındaki mevcut yol güzergâhlarında değerlendirildiğinde olasılıkla Hadrianoupolis ve çevresinde üretilen şarabın ticaretinin, ağırlıklı olarak Tieion Kenti üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik buluntulardan Sinope ile Hadrianoupolis arasında ticari bir bağlantının varlığı tespit edilmektedir ancak nakliye maliyeti düşünüldüğünde olasılıkla Sinope ile Hadrianoupolis arasında direk bir bağlantıdan bahsetmek biraz zordur. Bu yüzden iki kent arasındaki ticaretin Tieion limanı üzerinden gerçekleştirilmiş olabilceğini akla getirir.

Sonuç

Mevcut kaynaklara göre Hadrianoupolis antik kenti MÖ 1. yüzyılın sonunda tarih sahnesine çıkmış ve MS 7. yüzyıla kadar tarih sahnesinde kalmıştır. Üretim ve ticaret bağlamında özellikle mezar yapıları özelinde, kent ve çevresinde tarıma dayalı aristokrat bir zümrenin olduğu ve üretimin büyük çiftliklerde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. MS 2. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar sürekli bir üretimin gerçekleştiği görülmektedir. Üretimde arkeolojik veriler ışığında, özellikle bağcılık ve buna bağlı şarap üretiminin ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Ancak bağcılık dışında kentte cam ve dericilik faaliyetlerinin de gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Mevcut veriler ışığına tespit ettiğimiz ürünlere ek olarak farklı üretimler var mı şu an için bir yargıda

⁴⁶ Burada gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında; Roma, Geç Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilen seramikler tespit edilmiştir “Karauğuz, 2008: 107; Karauğuz-Özcan, 2010”.

⁴⁷ Karauğuz, 2008: 107; Karauğuz vd. 2010: 151,152; Karauğuz-Özcan, 2010: 135-136.

⁴⁸ Yıldırım, 2020: 2-31.

⁴⁹ Yıldırım, 2020: 4.

⁵⁰ Fontana Yılmaz, 2015a: 306-351.

⁵¹ Fontana Yılmaz, 2015b: 426-463.

⁵² Kan Şahin, 2019.

bulunmak oldukça zor. Üretilen ürünlerin ise bölgeye en yakın liman kentleri olan Tieion üzerinden satıldığı düşünülmektedir. Bölge Anadolu'nun diğer bölgelerine göre çok az araştırılmıştır bu nedenle ticaret ve üretim ile ilgili kesin yargılarda bulunmak oldukça zordur. Bölgede son yıllarda Hadrianoupolis, Tieion ve Amastris kentlerinde bilimsel kazılar ve yüzey araştırmaları gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmaların sonuçları bölgenin arkeolojisini aydınlatmada önemli veriler sağlayacaktır.

Kaynakça

- ATASOY, S., 2008. “Zonguldak-Filyos (Tios / Tieion / Tion / Tianos / Tieum) Kurtarma Kazısı”, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, Ed.: İnci Delemen- Sedef Çokay Kepçe- Aşkim Özdzibay- Özgür Turak, *AKMED / Koç Üniversitesi Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi*, İstanbul, ss. 91-97.
- AYDOĞDU, M., 2016. “Roma Hukukunda Toprak Sistemi ve Tarım Reformu Girişimleri” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Cilt 22, Sayı 3*, ss. 375-382.
- BELKE, K., 1996. *Paphlagonien und Honorias*, TIB 9, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.
- BENSON, M., 2003. *Our Sunday Visitor's Encyclopedia of Saints*, Huntington, Ind.
- ÇELİKBAŞ, E., 2019. “Hadrianoupolis Kilise C Mozaikleri Konusunda Bir Ön Değerlendirme”, *Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde, Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu 11-12 Ekim 2019*, Ed. Ayhan Işık, Tuğba Aydeniz, İbrahim Hakkı İmamoğlu, Karabük Üniversitesi Yayınları, ss. 291- 295.
- DE BOER, J. G., 2010. “River Trade in Eastern and Central Thrace from the Bronze Age till the Hellenistic Period”, *Eirene XLVI*, ss. 176–189.
- DECKER, M., 2007. “Frontier Settlement and Economy in the Byzantine East”, *Dumbarton Oaks Papers 61*, ss. 217-267.
- DOONAN, O., 2010, “Sinop Landscapes: Towards an Archaeology of Community in the Hinterland of a Black Sea Port”, *Ancient Civilization From Schytia to Siberia*, Vol.16, ss.175-187.
- DUMANKAYA, O., 2018, “Room and Corridor Mosaics from the Ancient City of Germanicia and its Iconographic Assessment”, *JMR11*, 2018, 9-25.
- DUNCAN, J. R., 1974. *The Economy of the Roman empire*, Cambridge.
- ELİÜŞÜK, M., ÇELİKBAŞ, E., 2018. “Safranbolu'dan Alınlık Tipli Bir Mezar” *TÜBA-KED*, 18, ss. 33-47.
- ELİÜŞÜK, M., ÇELİKBAŞ, E., 2019. “Güney Paphlagonia Mezar Alınlıkları”, *Aizonai IV: Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (23 – 26 Temmuz 2018)*, Ed. Elif Özer, Bilgin Kitabevi, Ankara, ss. 751-782.

- FONTANA-YILMAZ, S., 2015a. “Tios Kırmızı Astarlı İnce Roma Seramiği”, *Zonguldak’ta Bir Antik Kent: Tios - 2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Ed. Sümer Atasoy, Şahin Yıldırım, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, ss. 306-351.
- FONTANA-YILMAZ, S., 2015b. “Gökçebe-Üçburgu Kırmızı Astarlı İnce Roma Seramiği”, *Zonguldak’ta Bir Antik Kent: Tios - 2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Ed. Sümer Atasoy, Şahin Yıldırım, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, ss. 426-463.
- GIACCHERO, M., *Edictum Diocletiani et Collegarum de Pretiis Rerum Venalium in Integrum fere Restitutum e Latinis Graecisque Fragmentis*, Genoa.
- GÖKOĞLU, A., 1952. *Paphlagonia. Kastamonu*, Doğrusöz Matbaası.
- GÜR, D., YILDIRIM, Y. Ş., 2017. “Paphlagonia Bölgesi’nde Geç Antik ve Erken Bizans Yerleşimi: Sora”, *TAKSAD*, 6/3, ss. 757-780.
- KASSAB TEZGÖR, D., ÖZSALAR, A., 2010. “The Reconstruction of a Roman Kiln in the Archaeological Museum of Sinop”, *Ancient Civilization From Schytia to Siberia*, Vol.16, ss. 543-546.
- KAN-ŞAHİN, G., 2019. *Hadrianoupolis Seramik Buluntuları*, TTKY, Ankara.
- KARAUĞUZ, G., AKIŞ, A., KUNT, H.İ., 2010. *Zonguldak Bölgesi Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi ve Coğrafya Araştırmaları: Arkeolojik Yerleşmeler, Kalıntılar, Buluntular ile Kdz. Ereğli ve Amasra Arkeoloji Müzesi’nden Bazı Eserler*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010.
- KARAUĞUZ, G., 2008. “Çaycuma, Gökçebe (Tefen) ve Devrek İlçeleri Yüzey Araştırması 2007”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 26/1, ss. 105-116.
- KARAUĞUZ, G., ÖZCAN, A. *Eskiçağda Zonguldak Bölgesi ve Çevresi*, Konya.
- KELEŞ, V., ÇELİKBAŞ, E. ve YILMAZ, A., 2014. “Paphlagonia Hadrianoupolis’i”, *Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ed.: Hasan Kasapoğlu-M.A.Yılmaz, Ankara, ss. 271-290.
- KELEŞ, V., ÇELİKBAŞ, E., 2013. “Paphlagonia Hadrianoupolis’inde Bulunmuş Kapı Temalı Mezar Steli”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/6, ss. 365-376.
- KELEŞ, V., ÇELİKBAŞ, E., YILMAZ, A., 2011. “Hadrianoupolis 2010 Yılı Çalışmaları (İlk Sezon)”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, ss. 39-53.
- KELEŞ, V., 2003. *Sinop Gümüş Sikkeleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- KREITZER, L.J., 1996. *Striking New Images: Imperial Coinage and the New Testament World*, Sheffield.
- LAFI, E. 2008. “Hadrianoupolis-Eskipazar PaphlagoniaHadrianoupolis’i Arkeolojik Kazıları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30/1, ss. 399-410.
- LAFI, E., 2009. “Paphalgonia Hadrianoupolis’i Arkeolojik Kazıları ve Onarım Çalışmaları 2008 Yılı Çalışma Raporu”, *Arkeoloji ve Sanat* 131, ss. 39-62.

- LAFLLI, E., 2017. "Antik Helen ve Roma Dönemlerinde Anadolu'da Bağcılık ve Şarapçılık", *Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri*, Ed. Ertekin Akpınar, Ekrem Tükenmez, Dinç Ofset Matbaa, İzmir, ss. 19-56.
- MAGIE, D., 1950, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ (vols. I-II)*, Princeton.
- MAGOMEDOV, B., DIDENKO, S., 2010. "Sinopean Amphorae and Chernyakhov Culture", *Ancient Civilization From Schytia to Siberia, Vol.16*, ss.479-485.
- MAREK, C., 1993. *Stadt, Ara und Territorium in Pontos-Bithynia und Nord-Galatia*, Tübingen.
- MAREK, C., 2003. *Pontus et Bithynia: Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens*, Mainz.
- MATTHEWS, R., METCALFE, M., COTTICA, D., 2009. "D.Cottica, "Landscapes with Figures: Paphlagonia Through the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods, 330 BC-AD 1453", *At Empires' Edge: Project Paphlagonia, Regional Survey in North-Central Turkey*, Ankara, ss. 175-227.
- OYARÇIN, K. 2019. "Sikke Buluntuları Işığında Hadrianoupolis Kilise C Yapısı", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde, Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu 11-12 Ekim 2019*, Ed. Ayhan Işık, Tuğba Aydeniz, İbrahim Hakkı İmamoğlu, Karabük Üniversitesi Yayınları, ss. 442- 452.
- ÖZTÜRK, B., 2008. "Kuruluşundan Bizans Devri Sonuna Kadar Tios Antik Kenti", *Arkeoloji Sanat Dergisi* 128, ss. 63-78.
- ÖZTÜRK, B., 2012. *Küçükasya'nın Batı Karadeniz Kıyısında Bir Antik Kent: Tios (Tieion)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÖZTÜRK, B., 2013. "The History of Tieion/Tios (Eastern Bithynia) in the light of Inscriptions", *Exploring the Hospitable Sea. Proceedings of the International Workshop on the Black Sea in Antiquity held in Thessaloniki, 21-23 September 2012*, Ed. M. Manoledakis, Oxford, ss. 147-164.
- ÖZTÜRK, B., 2015. "2007-2012 Yılları Tios Kenti Epigrafik Çalışmaları", *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios - 2006-2012 Tios Kazılarının Sonuçları*, Ed. Sümer Atasoy, Şahin Yıldırım, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, ss. 72-80.
- ÖZTÜRK, B., 2016. "Two new Milestones from Tios -Tieion in the Karadeniz Ereğli Museum", *Philia, International Journal of Ancient Mediterranean Studies* 2, ss. 83-91.
- RUGE, W., BITTEL, K., 1949. "Paphlagonia", *RE* 18.4, ss. 2486-2550.
- SCHULTZE, V., 1922, *Altchristliche Städte und Landschaften: II. Kleinasien*. Gütersloh: Druck und Verlag von C. Bertelsmann, 228.
- SPELLER, E., 2002. *Following Hadrian A Second-Century Journey Through the Roman Empire*, Oxford University Press, London.

- ŞAHİN, H., 2007. “Doğu Dağlık Kilikia: Polis-Khora İlişkileri Üzerine İlk Düşünceler”, *Colloquium Anatolicum VI*, ss. 115-179.
- VARGAS, E. G., 2011. “Oriental Trade in the Iberian Peninsula during Late Antiquity (4th-7 th Centuries AD) An Archaeological Perspective”, *New Perspectives on Late Antiquity*, Ed. David Hernández de la Fuente, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, ss. 76- 117.
- VERİM, E., 2019. “Paphlagonia’da Bir Piskoposluk Merkezi: Hadrianoupolis Antik Kenti”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük ve Çevresinde, Dini, İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu 11-12 Ekim 2019*, Ed. Ayhan Işık, Tuğba Aydeniz, İbrahim Hakkı İmamoğlu, Karabük Üniversitesi Yayınları, ss. 276- 290.
- VNUKOV, S. Y., 2010. “Sinopean Amphorae of the Roman Period”, *Ancient Civilization From Schytia to Siberia, Vol.16*, ss. 361-370.
- YILDIRIM, Y. S., 2018. “2017 Yılı Karabük İli ve İlçeleri Roma ve Bizans Dönemi Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 36/3*, ss. 513-528.
- YILDIRIM, Ş., 2020. “Gökçebey Üçburgu Emporionu”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi* ISSN: 2149-5866, 7/1, ss. 2-31.

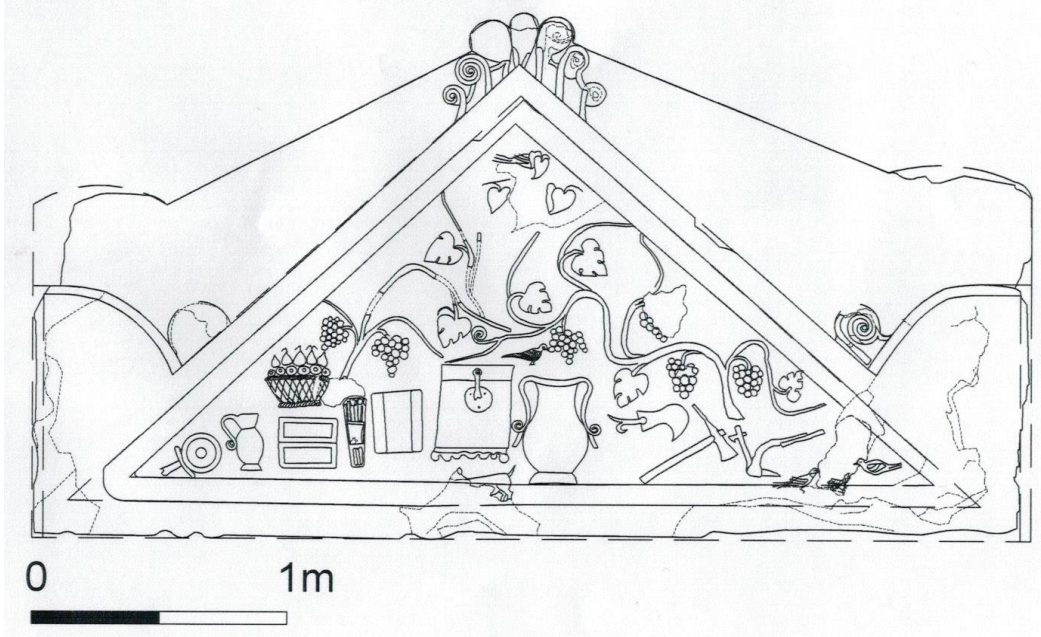
Figür 1

Figür 2

Figür 3: Safranbolu Mezar Alınlığı

Figür 4: Safranbolu Mezar Alınlığı

Figür 5: Güneşli Mezar Alınlığı

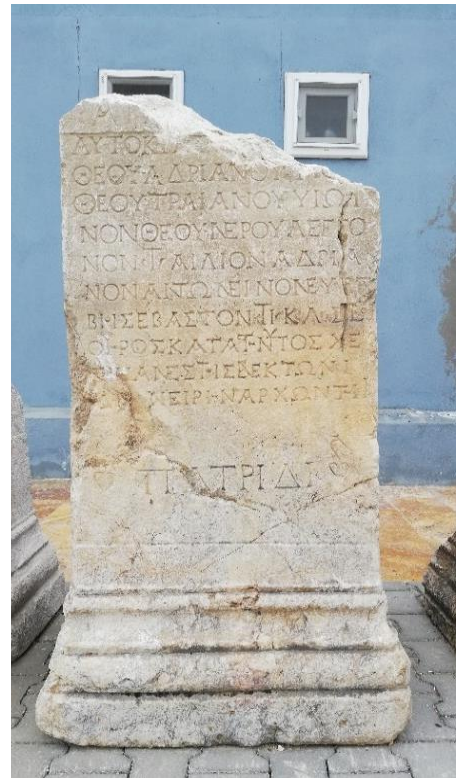
Figür 6: Hadrianoupolis Mezar Alınlığı

18

OANNES
4 (1)

Figür 7

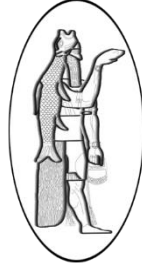
Figür 8

Figür 9

Figür 10

TARİHÖNCESİ ÇAĞLARDAN DEMİR ÇAĞINA ESKİ
MEZOPOTAMYA'DA KADININ ÜRETİMDEKİ ROLÜNÜN SOSYAL
YAŞAMA ETKİSİ

*THE EFFECT OF WOMAN'S ROLE IN PRODUCTION ON SOCIAL LIFE
IN ANCIENT MESOPOTAMIA FROM PREHISTORIC AGES TO THE
IRON AGE*

Yıldız Tilbe ETGÜ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana
Bilim Dalı

M.A. Candidate, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies, Department of History
y-ld-z-62@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1217-1777

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **29.09.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **09.12.2021**
Sayfa-Pages : **21 – 47**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1002066>

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: ETGÜ, Y. T., “Tarihöncesi Çağlardan Demir Çağına Eski Mezopotamya’da Kadının Üretimdeki Rolünün Sosyal Yaşama Etkisi”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 21 – 47.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

21 – 47

Araştırma Makalesi / Research Article

TARİHÖNCESİ ÇAĞLARDAN DEMİR ÇAĞINA ESKEİ MEZOPOTAMYA'DA KADININ ÜRETİMDEKİ ROLÜNÜN SOSYAL YAŞAMA ETKİSİ

THE EFFECT OF WOMAN'S ROLE IN PRODUCTION ON SOCIAL LIFE IN ANCIENT MESOPOTAMIA FROM PREHİSTORIC AGES TO THE IRON AGE

Yıldız Tilbe ETGÜ

Öz

İnsanlık tarihinin erken dönemlerinden Eski Mezopotamya medeniyetine kadar gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin; kadının sosyal yaşamdaki rolünü ve kadın doğasına yönelik yaklaşımları şekillendirdiği görülmektedir. Bu bağlamda; besin üretmedeki katkı payı dolayısıyla Kalkolitik Çağ'a kadar kadın, toplum içerisinde erkeklerle eşit bir statüde bulunmuş ve bedeni üreme dolayısıyla “ana tanrıça” olarak kutsallaştırılmıştır. Kalkolitik Çağ'dan itibaren ise, yeni zanaat kollarının oluşumu, keşifler, icatlar, öne çıkan fiziki güç faktörü gibi nedenlerle toplumsal konumundaki eşitliği, ekonomik uğraşları ev içi alanla sınırlı kalacak biçimde kaybetmiştir. Bunun sonucu olarak özü daha çok, doğurganlığı ve cinselliği vasıtasıyla erkeğe hizmet edecek şekilde anlaşılmaya başlanmıştır. Bu makalede: arkeolojik veriler, ekonomik ve hukuki metinler ayrıca temsillerin eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi yoluyla; kadının üretimdeki rolünün değişiminin, sosyal yaşamdaki rolüne etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Abstract

The production activities carried out from the first periods of human history to the Ancient Mesopotamian civilization have shaped the role of women in social life and orients approaches to women's nature. In this context, the woman, who had an equal position with men until the Chalcolithic Age due to her contribution to food production, and whose body was blessed as a "mother goddess" due to reproduction, from the Chalcolithic Age; due to the emergence of new branches of craft, discoveries, inventions, and the prominent physical power factor, she lost her equal social position and economic activities by being limited to the home. As a result, its essence has begun to be understood as serving men with its fertility and sexuality. In this article: through a critical analysis of archaeological data, economic and legal texts and representations; The effect of the change in the roles of women in production on their roles in social life has been tried to be revealed.

Anahtar Kelimeler: Tarihöncesi Çağlar, **Keywords:** Prehistoric Ages, Ancient

Eski Mezopotamya, Üretim Faaliyetleri, Mesopotamia, Production Activities, Social Sosyal Yaşam, Kadın. Life, Woman.

Extended Abstract

In the historical process, there is the emergence and change of all kinds of abstract and concrete facts. The perception of women and the roles assigned to women are among these abstract facts. While women had equal status with men in prehistoric societies, they started to lose this status from the Chalcolithic Age and the society gradually assumed a patriarchal structure until the Ancient Mesopotamian civilization. The aforementioned loss of status and the effect of production activities on the settlement of the patriarchal structure constitute the main question of the study. Such an approach to the subject will be useful in understanding the impact of production activities on social life and the historical background of the presuppositions about women's nature.

The hunter-gatherer term used for the Paleolithic age, expresses both lifestyle and production activity. In this production activity, the woman was engaged in gathering, which brought more food than hunting, and in this way, she had an equal status in the society as she actively participated in the production activity. Agriculture began in the Neolithic Age, and equality in the social structure was preserved as women were active in agricultural production before the use of animal power in the plow. In addition, the identicalness that prehistoric people established between nature and the female body had a positive effect on the social position of women. Many inventions and discoveries, most of them made by men in the Chalcolithic Age. creation of new crafts, organized agriculture, the need for male physical strength in this organization in terms of both planting and irrigation, and ensuring the security of cultivated lands. It has led to the deterioration of the egalitarian structure dating back to the Neolithic Age. In addition, the emergence of temples where leftover products were stored caused men to come to the fore as administrators. It is understood that in the ancient Mesopotamian civilizations, starting from Sumer, women's participation in production activities continued to decline in the Semitic states of Akkad, Babylon and Assyria, and they were completely isolated from the public sphere. Some researchers claim that there is no public-private distinction for Ancient Mesopotamia. However, women were able to participate in production activities only from the private sphere. In addition, the identicalness of women and private sphere is always seen in literary and law texts. Based on this information, it is possible to say that there is such a distinction, even if it is not at the level of consciousness. In addition, as can be understood from the Mesopotamian representations, women began to be the object of sexual pleasure.

As a result, production activities and contributions in these activities have had a decisive effect on the society's perspective on individuals and gender roles. Women, who had equal status with men in the society thanks to their active participation in these activities in prehistoric times, started to lose this equal status from the Chalcolithic Age. It is understood that in the

ancient Mesopotamian civilization, the area of women was determined as domestic and the patriarchal family structure was largely accepted.

Giriş

Toplum içerisine doğan her bireyin biyolojik cinsiyetinin yanında, sosyal yaşamda kendisine yüklenen roller, görevler ve yargılar bütününe bağlı şekillenen toplumsal cinsiyeti de bulunmaktadır.¹ Bu bağlamda, kadın algısı, kadına biçilen rol ve yüklenen görevlerin, tarihi süreç içerisinde, üretim faaliyetlerinden etkilenecek şekilde şekillendiğini söylemek mümkündür.

Paleolitik Çağ'dan Kalkolitik Çağ'a kadar kadının üretimdeki rolü, beslenmeye katkısı dolayısıyla, toplumsal yapıda bir eşitlik söz konusudur ve "ana tanrıça" bu çok yönlü üretkenlik sebebiyle kadın bedeninde somutlaşmıştır.² Eski Mezopotamya medeniyetine gelindiğinde ise; artı ürünün denetlenmesi, yeni zanaat kollarının oluşumu ile bir dizi icat ve keşfin yapılması, ayrıca yeni topraklar elde etme, elde edilen toprakların güvenliğini sağlama ihtiyacından doğan şiddete eğilim, erkeğin toplumsal konumunun güçlenmesine ve ataerkil bir sistemin doğmasına neden olmuştur. Özellikle bu keşiflerden sabanın icadı, tarımda kadının payının azalmasına neden olmuştur. Bir Sumer kenti olan Umma'nın arşivinde bulunan vesikalarda: tahılın depolanması görevini üstlenmiş 20 kadın işçi bulunurken, erkek işçilerden 201 tanesi tarla sulama işinde görevlendirilmiştir.³ Sumer üst sınıf kadınlar hakkındaki bilgilerimiz ise "Tanrıça Bau'ye" adanmış olan Girsu Tapınağı'nın kayıtlarından gelmektedir. Bahsedilen kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla: üst sınıftan kadınlar, ekonomik hayatta erkekten bağımsız bir alana sahip olabilmişlerdir. Ek olarak, Eski Mezopotamya için cinsellik ve anneliğin çoğu zaman farklı şeyler olduğu düşünülse de, Mezopotamya çivi yazılı belgeleri bu savı desteklememektedir. Ayrıca duvar levhaları ve heykelcikler gibi arkeolojik malzemelerden anlaşıldığı kadarıyla kadınlar, cinsel hazzın nesnesi durumuna da gelmeye başlamışlardır. Bu dönemdeki kadın ve cinsellik özdeşliği Mezopotamyalıların tanrılarını yarı insan şeklinde tahayyül etmelerinden dolayı, "Tanrıça İnanna" ile ilgili dini yazından da anlaşılabilir. Tanrıçanın cinsellik yoluyla övülmesi aynı zamanda ideal kadına atıf yapıyor olmalıdır. Ayrıca toplumun ihtiyaçlarının erkek fiziki gücüne muhtaç kalacak şekilde evrilmesi erkeklerde de güçlü beden ve zindeliğin yüceltilmesine neden olmuş gibi görünmektedir.⁴ Bu bağlamda güçlü birer erkek olan kralların dayanağı kendileri gibi güçlü tanrılarıdır. Yeryüzünde tanrının vekilliğini yapan kral, bu yolla koyduğu kanunları da meşrulaştırmış ve onlara sorgulanamaz bir nitelik kazandırmıştır.⁵

Sami toplumlarını içeren Akad, Babil ve Asur devletlerinde, hukuki ve ticari belgelerden kadının görev sahasının açıkça eş ve anne olarak belirlendiği ve ataerkil aile yapısının büyük oranda kabul gördüğü⁶ anlaşılmaktadır. Tüm

¹ Vatandaş, 2007: 32.

² Berktaş, 2019: 125.

³ Mandacı, 2019: 18-19.

⁴ Bahrani, 2018: 141-147.

⁵ Pekşen, 2017: 105.

⁶ Leick, 2007: 299.

Sami devletlerinde halktan kadınların (birahanelerde çalışan ve olasılıkla hafif meşrep olarak değerlendirilen kadınlar hariç) ekonomik faaliyetleri ev içiyle sınırlı kalmış gibi görünmekle beraber, üst sınıf kadınların Sumer'den itibaren din kadını olarak devlet politikalarının meşrulaştırılmasına hizmet ettikleri ve Sumer'de daha serbest olmak üzere ticari faaliyetlerde bulunabildikleri anlaşılmıştır. Babil ve Asur devletlerinde halktan kadınların ekonomik faaliyetlerinin tamamen ev içiyle sınırlı kalmasının⁷ yanında, Babil temsillerinde artık jestler üzerinden oldukça yaygın olarak erotik vurgu yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca yazında kadının görev tanımlaması ve kadın bedeni ile zevki bağdaştıran ifadeler yer almaktadır. Asur döneminde Babil'den farklı olarak savaş sahnelerinde düşman erkeklerinin kadın ile özdeşleştirilerek bir çeşit aşağılanmaya maruz bırakılmış olabilecekleri düşünülmektedir.⁸

Paleolitik Çağ'da Üretim Faaliyetleri ve Kadının Toplumsal Konumu

İnsanlık tarihinde somut (tarım, hayvancılık, metalurji, tekerlek, kağıt, yük eşiği, yelkenli gemi vs.) ve soyut (bazı dinsel düşünceler, hükmetme, mülkiyet düşüncesi, toplumsal cinsiyet rolleri) tüm gelişmelerin tarihsel bir temeli ve yolculuğu bulunmaktadır. Morgan'ın "*insanlığın çocukluk dönemi*"⁹ olarak tanımladığı Paleolitik Çağ'ın tüm bu gelişmelerin temeli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, "yaşadığımız dönemden bakarak" yalnız Paleolitik değil takip eden Mezolitik ve Neolitik Çağlar da bu çocukluk dönemine dâhil edilirse, ele alınan dönemden itibaren üretim faaliyetleri ve bu faaliyetlere bağlı olarak sosyal yaşamdaki değişimler izlenebilir.

Tarihi çağlar yazının kullanılması, dolayısıyla insanın kolektif hafızasının oluşmasıyla başlamaktadır. Bundan önceki çağlar ise tarihöncesi anlamında "Prehistorik" kelimesiyle ifade edilmekte olup, arkeolog ve antropologların çalışma sahası içerisine girmektedir. Paleolitik Çağ tarihöncesi çağların ilkidir ve günümüzden yaklaşık olarak 2 milyon yıl önce yaşanmıştır¹⁰. Bu çağ, alt, orta ve üst olmak üzere dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Paleolitik Çağ'da temel gaye hayatta kalma yani, "varlık sürdürme"¹¹ dir. Bu gaye doğrultusunda avcılık ve toplayıcılık olmak üzere gerçekleştirilen iki temel faaliyet mevcuttur. Ayrıca hayatta kalma ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak çeşitli kesici ve delici¹² araçlar geliştirilmiştir. Alt dönemde "kimi doğal taş kırıkları gibi görünen" bu araçlar, doğadaki maddelerin amaca uygun olarak şekillendirilmesine dayanmaktadır. Zaman geçtikçe hem kullanılan araçlar, hem de bilgi birikimi artan, beslenme stili değişen insanımsılar gelişmeye ve değişmeye başlamışlardır. Tahmini 140.000 yıl önce, Neanderthal adı verilen insan toplulukları zihinsel gelişmeye eşlik eden alet ve donanımsal gelişmenin bir sonucu olarak, hayvanların yaşam alanları olan mağaralara yerleşmişler, ayrıca, zamanla daha büyük hayvanları avlayacak beceriyi edinmiş ve

⁷ Güneş, 2017: 32.

⁸ Bahrani, 2018: 147.

⁹ Morgan, 1994: 74.

¹⁰ Şimşek, 2017: 67.

¹¹ Morgan, 1994: 62.

¹² Köroğlu, 2006: 38.

örgütlenebilmişlerdir.¹³ Küçük çapta da olsa bu örgütlenme, iş bölümünü de beraberinde getirmiştir.

İlkel veya çağdaş, bir toplumda kadınların konumu, en başta iş bölümünün bir sonucu olan üretimdeki katkı paylarına göre belirlenmektedir.¹⁴ Bu pay, fiziksel güç faktörü ön plana çıktıkça, o kadar küçülmüştür ki sonunda ev ekonomisiyle sınırlı kalacak duruma gelmiştir. Paleolitik toplumlarda bu iş bölümünü belirleyen de avcılık olmuştur.¹⁵ Avcılık faaliyetiyle uğraşan erkekler büyük avlar için küçük gruplar halinde avlanmaya giderken, kadınlar; meyveler, yabani bitki ve bitki köklerini toplamakla meşgul olmuşlardır.¹⁶ Fakat av tamamen rastlantıya bağlı olduğundan varlık sürdürme için ihtiyaç duyulan besinlerin büyük bir kısmı toplayıcılıktan gelmiştir. Dolayısıyla Paleolitik Çağ'da kadının üretimdeki payı daha büyük, bununla doğru orantılı olarak konum da büyük olasılıkla eşit, ya da Engels gibi bazı araştırmacılara göre üstün olmuştur.¹⁷ Ayrıca Paleolitik Çağ topluluklarının yerleşik değil gezgin bir durumda yaşamaları, dolayısıyla herhangi bir mülkiyet fikrinin henüz gelişmemiş olmasının da cinsiyet eşitliğinin nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir.¹⁸

Paleolitik Çağ'ın alt ve orta dönemleri için inanç olgusu arkeolojik bulgu yetersizliği nedeniyle tartışmalıdır. Fakat üst dönem için, heykelcikler, kaya ve mağara resimlerinden yapılan çıkarımlar neticesinde inanç sistemlerinin varlığından bahsedilebilmektedir.¹⁹ Bu inanç sistemleri doğadan kaynaklanmaktadır. İnsanı var eden, ona hayatını devam ettirebilmesi için ihtiyacı olan besinleri veren doğadır. Bu noktada doğanın bereketi ile kadının doğurganlığı ve üretkenliği arasında bir özdeşlik kurulmuş olmalıdır. Kadın ve doğa arasında kurulan özdeşlik en erken MÖ 30.000²⁰ yıllarına tarihlendirilen, estetik algısından yoksun üreme organları oldukça belirgin venüs adı verilen kadın heykelciklerinden anlaşılmaktadır.²¹

Venüsler; kemik, boynuz, fildişi ve taş gibi maddelerden yapılmış, "Fransa'dan Sibiryaya kadar geniş bir alana yayılmıştır"²². Leori-Gourhan bunları "*taşınabilir tapınak*" olarak nitelendirmektedir.²³ Gordon Childe, avcılarının avı bereketlendirmek üzere bu heykelcikleri yanlarında taşıdıklarını ifade etmektedir.²⁴ Eliade, bu heykelciklerin evde bulunanlarının bir "*Ana-Ata*" kültüyle alakalı olabileceğini öne sürmüştür.²⁵ Bu heykellerin yanında, kadının bereket getirici rolünü vurgulayan diğer bir obje de avcılarının yanlarında taşıdıkları ve mezarlarda da ölümlerinin yanlarına yerleştirilen deniz kabuklarıdır. Bu kabuklar, kadın cinsel organına oldukça benzemektedirler.

¹³ Childe, 2019: 49-54.

¹⁴ Berktaş, 2019: 30.

¹⁵ Eliade, 2003: 19.

¹⁶ Morgan, 1994: 79.

¹⁷ Engels, 2018: 36.

¹⁸ Berktaş, 2019: 40.

¹⁹ Karahöyük, 2013: 197.

²⁰ Eliade, 2003: 22.

²¹ Childe, 2019: 61.

²² Bostancı, 2014: 193.

²³ Eliade, 2003: 34.

²⁴ Childe, 2019: 62.

²⁵ Eliade, 2003: 32.

Avcıların bu objeleri yanlarında taşımış olmalarının sebebi avda bereketi sağlamak istemiş olmaları olabilir. Ayrıca deniz kabuklarının tüm aileyi kötü ruhlardan koruduğuna inanılmaktadır ki, bu ilerde bahsedilecek olan kadının şamanlık göreviyle de bağlantılı görünmektedir.²⁶

Paleolitik Çağ insanının inanç sistemi hakkında kaya ve mağara resimlerinden de bilgi edinilebilmektedir. Bu mağara resimlerinin en güzel ve hatta sanatsal denilebilecek tarzda olanları, günümüz Fransa ve İspanya'sındaki mağaralarda görülmüştür. Paleolitik Çağ'ın orta ve üst dönemine tarihlendirilen kaya ve mağara resimlerinde betimlenen av hayvanları, kimi bilim insanları tarafından antropomorfist bir düşüncenin somutlaşması olarak düşünülmektedir.²⁷ Eliade, mağaraların ulaşılması oldukça güç yerlerde bulunması ve resimlerin bu mağaraların derinlerine işlenmesi dolayısıyla kesinlikle tapınak işlevi gördüklerini ifade etmektedir.²⁸ Childe ise, Paleolitik insanın bu mağara duvarlarına avın bereketlendirilmesi için yapılan sihir törenlerini işlediğini ifade etmektedir. Resmedilen bazı törenler bilim insanlarına, bu insanların "Hayvanlar Hakimesine", ihtiyaçlarından fazla avlanmadıklarını kanıtlama çabası içerisinde olduklarını düşündürmektedir.²⁹ Ek olarak, yüzyıllar sonra Anadolu'nun en önemli Neolitik yerleşim yerlerinden biri olan Çatalhöyük'te gerçekleştirilen kazılarda bulunan kadın figürinlerinden, leopar başlı bir koltukta oturan kadın, arkeologlar tarafından "doğanın terbiyecisi" olarak yorumlanmıştır.³⁰ Bu mağara resimleri konusundaki son araştırmalara göre: bahsedilen sihir törenlerini yönetenler de, iyi ve kötü ruhlarla irtibat halinde oldukları düşünülen kadınlardır.³¹ Toplayıcılık görevi dolayısıyla bitkilerle haşır neşir oldukları da düşünüldüğünde, kadınların, içerisinde şifacılığı da barındıran bir şamanlık sıfatları olduğu düşünülebilir.

Neolitik Çağ Toplumunda Üretim Faaliyetleri ve Kadın

Ateşin kullanılması ve avcı-toplayıcı üretim biçimine balıkçılığın da eklenmesi sonucunda yeni bir çağ başlamıştır. Bu, Paleolitik ve Neolitik Çağlar arasında bir geçiş dönemi olduğu düşünülen ve yaklaşık olarak MÖ 12.000-10.000 yılları arasına tarihlenen Mezolitik Çağ'dır. Bazı bilim insanları böyle bir çağın var olmadığı görüşündedirler. Balıkçılığın başlamasıyla insan, nehir ve deniz kıyılarını takip ederek yayılmaya başlamış ve kısıtlı bir alanda yaşamaktan kurtulmuştur.³² Öte yandan besin üretiminin artması, buna paralel olarak nüfusun artması, fakat sonrasında besinlerin artan nüfusu doyurmaya yetmemesi, yeni bir üretim yoluna gidilmesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla nüfus artışı da tarımın başlamasında önemli bir parametredir.³³ Sonuçta tüm bunlar yeni bir gelişim sürecinin başlamasına neden olmuştur.

²⁶ Childe, 2019: 58.

²⁷ Yeğen, 2020: 17.

²⁸ Eliade, 2003: 30.

²⁹ Childe, 2019: 62.

³⁰ Hodder, 2004: 78.

³¹ Bostancı, 2014: 193.

³² Morgan, 1994: 80.

³³ Boratav, 1963: 102.

Bu süreçte oluşan Neolitik yaşam biçimi Ön Asya'da dünyanın geri kalanından daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.³⁴

Mezolitik Çağ ile başlayan gelişim sürecinin önemli evrelerinden biri hayvanların evcilleştirilmeye başlanması bir diğeri ise, evcilleştirilen hayvanların beslenebilmesi için bahçe tarımının başlamış olmasıdır. Tarımın başlamasını sağlayan ilk tohum yalnızca yerleşik hayata geçmeyi değil; insanların besinlerini garantilemeleri, dolayısıyla buldukları bölgeye bağlı kalarak dikkatlerini başka alanlara da kanalize edebilmeleri açısından, medeniyeti de temsil etmektedir ve bu ilk tohumu ekenin kadın, olma ihtimali yüksektir. Paleolitik Çağ'da bitki ve bitki köklerinin toplanmasıyla meşgul olan kadın, bu köklerin yanında buğday ve arpanın ataları olan tohumları da toplamıştır. Bunların toprağa ekiminde: toplama sırasında tohumların saçılması, dolayısıyla insanların tüketmek istedikleri ürünleri üretebileceklerini görmeleri ve ekimin bilinçli olarak yapıldığı yönünde, farklı bilim insanları kabul gören iki teori mevcuttur ve kadının toplayıcılık görevini üstlenmesi dolayısıyla, iki teori de ilk tohumu ekenin kadın olduğu savını destekler gibi görünmektedir.³⁵

Tarımda kullanılması amacıyla Neolitik Çağ boyunca çeşitli aletler geliştirilmiştir.³⁶ Geliştirilen bu aletler arasında saban, kadının toplumsal konumu üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olması açısından önemlidir. Hammaddesinin ağaç dalları olduğu düşünülen bu alet, V şeklini anımsatmaktadır. Toprağı daha derin kazması sebebiyle minerallerin açığa çıkmasını ve bu yolla daha fazla verim elde edilmesini sağlayan sabanın ilk kullanımında erkek gücünden yararlanılmış yani sabana erkekler koşulmuştur. Sonraki aşamalarda boğanın evcilleştirilmesiyle, hayvan gücünden yararlanılmaya başlanmıştır³⁷ ve muhtemelen erkekler de, öncesinde birer kadın uğraşı olan ekim ve çapalama işlerini devralmışlardır. Bazı araştırmacılar eşitlikçi yapının bozulmasındaki ana etkenin saban kullanımı olduğunu ve bazı karşılaştırmalı yorumlarla, bu aleti kullanan toplumlarda kadının sosyal konumunun erkeğe göre daha geri olduğunu öne sürmektedirler.³⁸ Bu teorinin ne kadar doğru olduğu tartışmalı olmakla beraber, daha kesin olarak söylenebilecek olan, sabanda hayvan gücünden yararlanılmadan önce, kadınların tarımda etkin olduklarıdır ve bu durum toplum içerisindeki statülerinin yüksek olmasını sağlamıştır. Öte yandan bazı bilim insanı ve araştırmacılar sabanda hayvan kullanımından önce, kadınların tarımda etkin olmasına dayanarak, Neolitik Çağ toplumunda anaerki bir düzenin var olduğunu öne sürmektedirler. Fakat günümüzde bu kanı, antropolojik ve arkeolojik verilerin gelişmiş yollarla incelenmesi ve yorumlanması neticesinde çürütülmüştür. Buna örnek olarak Anadolu'nun en önemli Neolitik yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük verilebilir. Burada gömülen insanların vücutlarındaki krom oranının incelenmesiyle, kadınlar ve

³⁴ Özdoğan, 2002: 56.

³⁵ Öksüz, 2002: 75-76.

³⁶ Childe, 2019: 71-77.

³⁷ Akın-Esgici, 2015: 34.

³⁸ Alesina-Giuliana-Nunn, 2011: 4.

erkeklerin evde eşit miktarda vakit geçirdiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla Neolitik Çağ için genel kabul toplumsal yapıda bir eşitliğin bulunduğu yönündedir.³⁹

Çömlek üretiminin çoğunlukla kadınlar tarafından sürdürüldüğü kabul edildiğinde⁴⁰ Neolitik Çağ'ın yeni bir aşamaya geçmesini sağladıkları söylenebilir. Çömlek üretimiyle geçilen bu ikinci aşamada insanlar, kazma, balta, bel gibi aletler yapmayı da öğrenmişlerdir.⁴¹ Bu dönemde hayvan yetiştiriciliği de geliştiğinden, kadınlar, koyun, keçi gibi hayvanların yünlerini kullanarak dokumacılığa da başlamışlardır. Dokumacılık bu anlamda en eski kadın uğraşdır. Bu çömlek ve dokumalara, biçimsel ve motifsel olarak yön veren özgür kadın düşüncesi konutlara da uygulanmış, bu sayede insanoğlu, barınaklarını geliştirmiştir.⁴²

Paleolitik Çağ'dan itibaren kendisine yüklenen vasıflar dolayısıyla sosyal yaşamdaki rolünü olumlu yönde etkileyen doğanın bereketi ve kadın bedeni özdeşliği, Neolitik Çağ'da karşımıza "Ana Tanrıça Kültü" olarak çıkmaktadır. Bu inanç özellikle tarımcı toplumlarda kadın ve toprağın özdeşleştirildiğini göstermektedir. Anadolu'daki Çatalhöyük bu inancın en önemli ve ilksel merkezi olarak kabul edilmektedir.⁴³ "Çatalhöyük etkileyici bir sosyal organizasyona, zengin bir dinsel yaşama, yüksek düzeyde bir teknolojiye, resim yapma ve heykel yapma dehasına sahip birkaç bin kişilik bir topluluktur."⁴⁴ Çatalhöyük'te kadınlar, özellikle göğüs, kalça gibi kadınlık organları belirgin, yırtıcı hayvan başlı bir koltukta oturur şekilde, kucığında çocuğuyla bazen de hamile olarak tasvir edilmiştir.⁴⁵ Kadın figürinlerinde öne çıkan bu abartılı fiziksel özellikler yaratma gücünü temsil ederken⁴⁶ yırtıcı hayvan başlarına sahip bir koltuk ise Paleolitik Çağ'da da görülen hayvanlara hükmetme, "Hayvanlar Hakimesi" yönüne vurgu yapıyor olmalıdır. Tüm Bu bilgiler doğrultusunda Neolitik Çağ toplumlarının eşitlikçi bir yapıya sahip oldukları söylenebilir. Üretimde tarım faaliyeti ön plana çıkmıştır ve doğanın bereketinin üretken kadın bedeniyle özdeşleştirilmesi kadının sosyal yaşamdaki rolünü olumlu yönde etkileyen bir faktör olmuştur.

Kalkolitik Çağ'da Üretim Faaliyetleri ve Kadın

Kalkolitik Çağ MÖ 6000-3000 yılları arasını kapsayan dönemdir ve adını bakır madenin keşfedilmesinden almaktadır. Verimli toprakları, bol su kaynakları ve göçe müsait konumuyla Mezopotamya⁴⁷ MÖ 3000 yılına kadar; Hassuna ve Samarra (7. binyılın sonu - 6. binyılın ilk yarısı) Halaf (MÖ 5600-5000), Ubeyd (MÖ 5500-4000) ve Uruk (MÖ 4000-3100) olarak adlandırılmış Kalkolitik Çağ köy ve kültürlerine ev sahipliği yapmıştır.

³⁹ Hodder, 2004: 80.

⁴⁰ Berktay, 2019: 43.

⁴¹ Morgan, 1994: 86.

⁴² Childe, 2019: 73-74.

⁴³ Berktay, 2019: 45.

⁴⁴ Hodder, 2004: 80.

⁴⁵ Yılmaz, 2010: 10.

⁴⁶ Nakamura- Maskell, 2009: 208.

⁴⁷ Memiş, 2020: 8.

Mezopotamya’da, Kalkolitik Çağ köylerinin Tunç Çağı kentlerine dönüştüğü⁴⁸ uzun süreç ve sonrası için öncelikle belirtilmesi gereken; yaşam biçiminin dönüşümünü sağlayan ilerlemeler ile kadın algısının gelişiminin ters orantılı olduğudur. Bu gelişmeler arasındaki ters orantı Kalkolitik Çağ’dan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Eşitlikçi bir toplumsal yapı ve kendi kendine yetebilen bir üretim yapısına sahip olan Neolitik köylerde, kadınlar üretim faaliyetlerine etkin olarak katılabilirken, başta bakırın keşfi olmak üzere Kalkolitik Çağ’daki icat ve keşifler dizisi durumu tersine çevirerek kadının üretimdeki katkı payını azaltmış ve toplumsal konumunda gerilemeye neden olmuştur.⁴⁹ Bahsedilen bu gerilemede yeni zanaat kollarının oluşumunun önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bakırın işlenmeye başlanması muhtemelen madeni çıkaranlar ve madeni işleyenler olmak üzere iki zanaat kolunun ortaya çıkmasını sağlamış ve olasılıkla bunlar, sihircilerden sonra ortak üretimden çekilerek artı ürünle geçimini sağlayan ikinci grup olmuştur.⁵⁰ Ancak bahsedilen bu grupların ortak üretimden çekilmeleri hızlı bir şekilde gerçekleşmemiş; Kalkolitik Çağ’da bir düzeye kadar Neolitik üretim biçiminin kendine yeterliliği korunmuştur. Bu noktadan hareketle Kalkolitik Çağ için, üretim biçimindeki kendine yeterliliğin ortadan kalkmasındaki ilk aşamadır denilebilir. Bu zanaatlar için erkek fiziksel gücünün öneminin ön plana çıkması ve zanaatın bir öğreti olarak babadan oğula geçmesi, erkeklerin katkıları dolayısıyla, toplumsal konumlarını güçlendirmiştir. Ayrıca kısmen Kalkolitik Çağ kültürlerinden biri olan Halaf Kültürünün (MÖ 5600-5000) yaşandığı dönemde, çömlekçi çarkının icat edilmesi ve zamanla bu işte uzmanlaşmış olan çömlekçilerin ortaya çıkması,⁵¹ çömlek üretim işini bir kadın uğraşı olmaktan çıkarmıştır.⁵² Sabanın icadı ve kullanımı ise, kadınların tarımdaki tekellerini kaybetmelerine neden olmuştur.⁵³ Tarımda erkek fiziki gücünün ön plana çıkmasıyla, toplumun en önemli geçim kaynaklarından birindeki katkı payını kaybeden kadının toplumsal konumu da gerilemiştir. Tüm bu gelişmeler doğal olarak, yine kadınların aktif olduğu bir görev olan toplayıcılığın da öneminin azalmasına neden olmuştur.⁵⁴

Kalkolitik Çağ köylerinin inançlarına dair bilgiler ise, arkeolojik bulgulardan edinilmektedir. Ubeyd dönemi (MÖ 5500-4000) buluntuları arasında tıpkı Neolitik Çağ’dakine benzer ana tanrıça levha⁵⁵ ve figürinleri bulunmuştur. Terrakotadan yapılmış figürinlerin bazılarında tanrıça, ya elleriyle göğüslerini kaldırmış veya ellerini göğsünün altında birleştirmiş vaziyettedir. Kadınlıkla alakalı organların bariz şekilde vurgulanmaya devam edildiği görülmektedir.⁵⁶

⁴⁸ Childe, 2019: 102.

⁴⁹ Leick, 2001: 26.

⁵⁰ Childe, 2019: 106.

⁵¹ Mandacı, 2019: 96.

⁵² Leick, 2001: 31.

⁵³ Belgeler sabanın MÖ 3000’de Mezopotamya’da kullanıldığını göstermektedir.

⁵⁴ Childe, 2019: 100.

⁵⁵ Stol, 2016: 20.

⁵⁶ Bahrani, 2018: 98.

Sumer'de Kadının Üretim ve Sosyal Yaşamdaki Rolü

Sumerliler Mezopotamya'ya El Ubeyd kültürü döneminde göç etmişler ve⁵⁷ bölgede kurdukları; Eridu, Ur, Uruk, Lagaş gibi kentlerle Kalkolitik Çağ köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürmüşlerdir.⁵⁸

Bölgede kurulan ilk Sumer kentlerinin ekonomisinde çiftçilik, göçebelik ve balıkçılık faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.⁵⁹ Bölgenin ikliminin kurak olması yoğun buharlaşmaya sebebiyet verdiği için toprak çabuk tuzlanmaktadır.⁶⁰ Ayrıca ani su baskınları önemli ölçüde hasar bırakabilmektedir.⁶¹ Bu bilgilerden hareketle, düzenli verim alma açısından sulamanın bu topraklar için hayati derecede önemli olduğunu söylemek mümkündür.⁶² İlaveten düzenli sulama topraktan bire on verim alınması ve bir ailenin ihtiyacından fazla ürünü kolaylıkla üretebilmesini sağlaması açısından da mühim olmuştur. Bazı araştırmacılar bu dönemde, kadının toplumsal konumundaki gerilemenin nedeninin, erkeklerin artı ürüne sahip çıkması olduğunu savunmaktadırlar.⁶³ Öte yandan, tarım ve sulama faaliyetlerinin gelişmesiyle; suyun kullanımı konusunda yaşanan problemler ve ekili toprakların güvenliğini sağlama ihtiyacı çatışmayı beraberinde getirmiş olmalıdır. Ayrıca bu insanların kendilerini dış tehditlere karşı da muhafaza etmek zorunda kalmış olabilecekleri düşünülmektedir.⁶⁴ Tüm bu gelişmelerde konumuz açısından önemli olan, çatışmaların erkek fiziki kuvvetini ön plana çıkarması ve sonuçta önce bir savaş şefi ardından da kral yaratmış olmasıdır. Böylece artı ürünün depolandığı tapınaklarda birer din adamı ve yönetici, ayrıca birer savaşçı olarak erkeklerin toplumsal rollerinin önemli ölçüde arttığını görmekteyiz.⁶⁵

Erkeklerin yönetsel alanda öne çıkmalarında toplumun ihtiyaçlarının önemli bir etkisi olmuştur. Örneğin başlangıçta toplumun inanç ve organizasyonundan sorumlu olan *En* veya *Ensi* adlı rahip krallar idarede bulunmuşlardır.⁶⁶ Uruk Devri'ne (MÖ 4000-3100) gelindiğinde artık din ve yönetimin birbirinden ayrıldığı görülmektedir.⁶⁷ Lagaş Devrinde (MÖ 2750-2600) ise ilk kez *LU.GAL* yani kral unvanıyla karşılaşılmaktadır.⁶⁸ Kral unvanı gücün, toplumun en önemli ihtiyaçlarından biri olmasının sonucudur ve erkek egemen toplumun oluşmasında ihtiyaçların rolünü göstermesi açısından önemlidir.⁶⁹

Bölgedeki Sumer kentlerinin devletleşmesiyle beraber, kendilerinden sonraki devletlerce de benimsenecek olan Sumer yönetim anlayışı oluşmuştur. Bu anlayışta din yönetimin ayrılmaz bir parçasıdır. Tanrı ve tanrıçalara ait

⁵⁷ Memiş, 2020: 20.

⁵⁸ Leick, 2001: 35.

⁵⁹ Leick, 2001: 23.

⁶⁰ Kuhrt, 2009: 25.

⁶¹ Di Nocera, 2019: 59.

⁶² Childe, 2019: 98.

⁶³ Berktay, 2019: 24.

⁶⁴ Childe, 2019: 133.

⁶⁵ Ünsal, 2019: 45.

⁶⁶ Yıldırım, 2017: 9.

⁶⁷ Memiş, 2019: 124.

⁶⁸ Ünsal, 2019: 45.

⁶⁹ Yıldırım, 2017: 58.

olan ülke topraklarında kral çoban, halk sürüdür ve kral, halkı adil bir şekilde idare etmekle yükümlüdür. Tapınaklar⁷⁰ ise, artı ürünün toplanarak kayıt altına alındığı ve dağıtıldığı merkezler olmaları sebebiyle, ekonomik hayatın merkezinde bulunmaktadır. Bu bağlamda tapınaklardan bazılarının kayıtlarının incelenmesi yoluyla Sumer'in hem seçkin hem de halktan kadınlarının ekonomik faaliyetleri hakkında bilgi edinilebilmiştir. 1900 ve 2000'li yıllarda arşivi keşfedilen tanrıça *Bau'nun* meskeni Girsu Tapınağı bunlardan birisidir.⁷¹ Bu tapınağın şehir devletinin en önemli kült merkezi olduğu düşünülmektedir.⁷² Tapınakta tanrıçanın mülkü olan toprakların dörtte üçü, yararlanma hakkı olarak tarım toprakları şeklinde ailelere dağıtılmıştır. Geriye kalan mülk ise tanrıçaya aittir ve kiracı statüsündeki halk tarafından işletilmiştir. Kayıtlarda tapınak mülkünde çalışan kırk kadından söz edilmektedir. Bunlar küçükbaş hayvan sürüsünden yün sağlamakla yükümlü olmuşlardır. Ayrıca kadın dokuyucular ve kadın örücüler de tapınakta görev yapmaktadırlar.⁷³ Bu bağlamda "Güneyde yer alan Gu'aba şehrinde yönetim tarafından 9000 kadının iplik eğirme ve dokuma işi için çalıştırıldığı bilinmektedir."⁷⁴ Tapınağın idaresi ise Sumer kraliyet kadınları tarafından sağlanmış ve idare hakkı nesilden nesile aktarılmıştır. Seçkin kadınlarından bazıları dini ve ekonomik merkez olan tapınakların kontrolünün kralda olabilmesi için, başrahibe olarak da görev yapmışlardır. *NIN.DİN.GİR.RA* olarak adlandırılan bu kadınların, etkin bir şekilde ticari faaliyetlerde buldukları da düşünülmektedir.⁷⁵ Bu durum araştırmacılara seçkin kadınların erkeklerden bağımsız olarak ekonomik faaliyetlerini yürütebildiklerini ve kamusal alanda var olabildiklerini düşündürmüştür.⁷⁶ Bunlara ek olarak Sumer toplumunda çalışanların, kadın ve erkek işçiler olarak ayrılmış olması,⁷⁷ Sumer yönetsel alanında erkeklerin oluşturduğu *En* ve *En'e* göre daha aşağı konumda bulunan kadınların oluşturduğu *Nin'in* yer alması⁷⁸ Sumer kadınının kamusal hayattan tam olarak soyutlanmadığını göstermektedir. Fakat tüm bunlar kadının tamamen özgür olduğu ve denetlenmediği anlamına gelmemektedir. Yalnızca; Akad, Babil ve Asur dönemi Mezopotamya kadınlarına göre nispeten daha iyi bir durumda olduklarını göstermektedir.

Sumer kadınları hakkında bilgi edinebileceğimiz bir diğer kaynak ise hukuk belgeleridir. Antik Yakındoğu'daki hukuk belgeleri birbirinin devamı, geliştirilmiş veya değiştirilmiş versiyonları olduklarından, bilim insanları "*Çivi yazısı hukuku*" tabirini ortaya atmışlardır⁷⁹ ve bu hukukun temeli de Sumer'e dayanmaktadır. Fakat bu kanunlara yalnız bilgi olarak değil; toplum bakışının bir göstergesi ve toplumsal cinsiyet kimliğinin inşacıları olarak bakılabilir. Öncelikle Sumer yönetim anlayışında kralın tanrının vekili olarak görülmesi, kanunların tanrının sözü olarak algılanmasını sağlamış dolayısıyla

⁷⁰ Di Nocera, 2019: 60.

⁷¹ Bahrani, 2018: 181.

⁷² George, 2011: 53.

⁷³ Childe, 2019: 127.

⁷⁴ Mandacı, 2019: 65.

⁷⁵ Kılıç-Duymuş, 2009: 164.

⁷⁶ Bahrani, 2018: 181.

⁷⁷ Menderes, 2010: 23.

⁷⁸ Leick, 2001: 77.

⁷⁹ Tosun, 1973: 563.

kalıcılık ve sorgulanmazlığını pekiştirmiştir. Bu bağlamda kanunlar, bir noktada (eklemeler olsa dahi) toplumsal kuralların yazılı hale getirilmesi, diğer bir noktada da din vasıtasıyla sağlamlaştırılması demektir. Nitekim Sumer'den başlayarak Eski Mezopotamya tarihindeki tüm hukuk belgelerinin *prologue*⁸⁰ kısımlarında tanrının gücü ve vekâleti ayrıca kralın adaletin tesis edilmesindeki misyonunun gururla vurgulandığı görülmektedir.⁸¹ Mezopotamya'nın ilk kanunlarını yürürlüğe koyan Sumerli Urukagina ve Ur-Nammu'nun kendi adlarıyla anılan kanun metinlerinden, ekonomideki katkı payının kaybı dolayısıyla eşitlikçi yapının bozulması ve fiziki güç faktörünün ön plana çıkmasıyla gelişen ataerkil toplum yapısı anlaşılabilir. Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla evlilik, beraberinde bazı maddi yükümlülükleri de getiren bir sözleşme olarak algılanmaktadır.⁸² Aile, hem bireyin yetişmesi hem de soyun üretimi açısından toplumun en önemli kurumudur ve kadının bu kurum içerisindeki başlıca görevi; iyi bir eş ve anne olmak, ayrıca eşinin mal varlıklarına sahip çıkmaktır.⁸³ Erkek evlat, soyun kendisinden devam etmesi dolayısıyla önemli bir konuma sahiptir. Bazı araştırmacılar erkeğin üretilen rolünün Antik Yunan'da anlaşıldığını iddia etseler de, bunun Eski Mezopotamya'da anlaşıldığı ve kadının insan üretiminin kendisine sağlamış olduğu ulvi bakış açısını kaybettiği görülmektedir. Buna Anna-İttisu Kanunları'nın 23 ve 24. maddeleri örnek verilebilir. Kanunlarda bir evlat babasına “*sen benim babam değilsin*” derse, köle damgası vurularak satılırken; annesine aynı muamelede bulunduğu yalnızca şehirde teşhir edilip evden kovulmuştur.⁸⁴ Bunlara ek olarak bir kadının kocasını aldatması tüm Mezopotamya devletlerinde ölümle cezalandırılmıştır. Ayrıca miras hukukunda kız evladın mirasçı olarak tanınmadığı, kendisine verilen çeyizin miras olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.⁸⁵

Sumerli bir kadından beklenenler ve aranan özellikler tanrıçalara yüklenen vasıfların yer aldığı edebi ve dini metinler ile levha, kabartmalardan ve heykelciklerden anlaşılabilir. Özellikle ikinci grupta yer alan arkeolojik malzemeler Mezopotamyalıların kadın bedenine olan bakış açılarını yansıtmaları bakımından önemlidirler. Bu iki kaynaktan yola çıkarak öncelikle, sanıldığı gibi Mezopotamya'da cinselliğin ayıp ve utanılabilir bir şey olarak görülmediğini söylemek gerekmektedir. “Erken dönem Sumer piktografik yazısında eril ve dişi için kullanılan göstergeler *GIS* ve *SAL* bir penis ve bir kasık üçgeniyle temsil edilir; bunlar, erkek ve kadın için kullanılan standart çivi yazısı göstergelere dönüşen piktografıdır. Mısır veya Antik Yunan gibi kültürlerle kıyasla cinsiyeti, cinsel ilişkiyi vb. ele alan erotik yazın oldukça fazladır.”⁸⁶ Bu yazınlarda, tanrıça İnanna'nın cinselliği özellikle vurgulanmış ve bu yolla övülmüştür. Levha, kabartma ve heykelciklerde Kalkolitik Çağ'a kadar gelen yüzü belirsiz fakat doğurganlıkla alakalı organları bariz şekilde vurgulanan kadın betimlemelerinin yerini; doğurganlıkla

⁸⁰ Eski Mezopotamya kanunlarında önsöz kısmı.

⁸¹ Yıldırım, 2019: 142.

⁸² Güneş, 2017: 11.

⁸³ Kozbe, 2013: 51.

⁸⁴ Güneş, 2017: 14.

⁸⁵ Sünbül, 2020: 104.

⁸⁶ Bahrani, 2018: 90-93.

ilişkilendirilmeyecek kadar zayıf, göğüsleri küçük, kalçaları yuvarlak ve daha da önemlisi insan güzelliğinin bütününe ait bir parça olan yüzün, bariz şekilde vurgulandığı heykelcikler almıştır. Temsillerde erkeğin aksine kadın daima cinsel cazibeyle ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirme yazında da görülmekte ve temsillerden çıkarılan bakış açısını desteklemektedir. Bu bağlamda tarihöncesi çağlardan itibaren bereketle ilişkilendirilen ve bu yolla kutsallaştırılan kadın bedeninin, Mezopotamya’da cinsel hazzın nesnesi durumuna gelmeye başladığı söylenebilir.⁸⁷

Sami Devletlerde Kadının Üretim ve Sosyal Yaşamdaki Rolü

Erken Hanedanlık Dönemi’nin sonunda Mezopotamya topraklarına göç etmeye başlayan Sami kavimleri, başlangıçta Sumer toplumu içerisinde görev almışken zamanla Mezopotamya’yı ele geçirip⁸⁸ Akad (MÖ 2350-2150), Babil [(Eski Babil (MÖ 2000-1600) Yeni Babil (MÖ 626-539)], Asur [(Eski Asur (MÖ 1900-1400) Orta Asur (MÖ 1400-1050) Yeni Asur (MÖ 932-612)] devletlerini kurarak uzun yıllar bölgeye hükmetmişlerdir.

Bunlardan ilki Akad kralı Sargon’un kurmuş olduğu Akad Devleti’dir. Sargon devrinde Sumer ve Sami kentleri ve kültürlerinin birleştirilmesiyle dünya tarihindeki ilk imparatorluk kurulmuştur.⁸⁹ Yönetimde tanrının mutlak hakim olduğu ve kralın onun vekili olduğu yönündeki Sumer anlayışı devam etmekle beraber Akad kralı Sargon’un gücünü “Agade Tanrısı” sıfatıyla pekiştirdiği görülmektedir. Sumer devletlerinin merkezinde tapınak bulunurken, Akadlılarla başlayan Sami kavimlerinin devletlerinde güçlü ve asker kökenli yöneticilerin meskeni olan saray, merkezi güç olmuştur. Fakat, tapınak ekonomik hayattaki önemini korumaya devam etmektedir. Ekonomide; tarım, hayvancılık, balıkçılık ve ticaretin yanında savaş, elde edilen ganimetler dolayısıyla erkeklerin ön plana çıktığı yeni bir alan olmuştur.⁹⁰ Diğer Mezopotamya halkları gibi Akadlıların da ataerkil bir aile yapısına sahip oldukları ve soyun devamını sağlaması sebebiyle erkek evladın kıza göre daha mühim olduğu görülür. Kraliyet ailesi içerisinde erkek çocuklar savaş alanında görev alırken, seçkin kadınlar tıpkı Sumer’de olduğu gibi babalarının güç ve meşruiyetine katkıda bulunmak için tapınaklarda başrahibe olarak görevlendirilmişlerdir.⁹¹ Sumer’deki *NIN.DİN.GİR.RA*’nın Akadça karşılığının *Entum* olduğu düşünülmektedir⁹² ki Sargon’un kızı Enheduanna babasını övmek ve politikalarını meşrulaştırmak amacıyla yazmış olduğu şiirleriyle, bu görevde bulunmuş kadınların en dikkat çekici örneğidir.⁹³

Akad Hanedanlığı’nın güçlü krallarından biri olan Sargon’un torunu Naram-Sin dönemi mühürleri de, hanedan üyelerinin görev sahaları ve erillik anlayışıyla alakalı bilgiler edinilmesini sağlamaktadır. Bu mühürlerden

⁸⁷ Bahrani, 2018: 149.

⁸⁸ Memiş, 2019: 135.

⁸⁹ Memiş, 2020: 30.

⁹⁰ Pekşen, 2019b: 255-271.

⁹¹ Güneş, 2017: 25.

⁹² Kılıç-Duymuş, 2009: 166.

⁹³ Çığ, 2012: 61.

erkeklerin daha çok siyasi ve askeri alanlarda görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, silindirik mühürler üzerindeki tasvirlerde, erkeklerin mitolojik yaratıklarla olan savaşlarında genellikle çıplak tasvir edilmeleri, fiziki güç ve iktidarın temsilleştirilmiş halinin zinde erkek bedeni olduğu ihtimalini akıllara getirmektedir.⁹⁴ Mezopotamya yazılı belgelerinde ideal kadının şehvet ve cinsel cazibe, ideal erkeğin ise zindellikle ilişkilendirilmesi bu savı doğrular niteliktedir.

Mezopotamya'da dönemsel olarak kent devletlerini idare altına alarak merkezi bir güç oluşturma hamleleri görülmüştür. Babil Dönemi'ne kadar en başarılı hamle Akadlılardan gelmiştir. Akad devletinin Guti saldırısıyla MÖ 2150'de yıkılmasıyla, Mezopotamya siyasi coğrafyasında yeniden bir parçalanma görülmüştür⁹⁵. Bu parçalanma içerisinde İsin-Larsa Dönemi'nde ortaya çıkan Babil Devleti, zamanla bölgenin hem önemli bir din ve bilim merkezi hem de önemli güç odaklarından birisi olmuştur.⁹⁶

Babil ekonomik ve sosyal hayatı hakkında bilgi alabileceğimiz en temel kaynak, devletin en ünlü hükümdarlarından biri olan Hammurabi'nin kendi adıyla anılan kanunlarıdır. Bu kanunların yanında günlük yaşam hakkındaki mektup ve belgelerden de bilgi edinilebilmektedir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Hammurabi; güçlü bir kral, savaşçı ve yöneticidir. Toplum geneline yayılmamış yerel ve taşra geleneklerini, kararlarını ve kararnamelerini tek tip ve ulusal bir sistem içerisinde örgütleyerek krallığını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Yönetimde kral hala gücünü tanrılara dayandırmaktadır ve Babillilerle birlikte devletlerde milli tanrı anlayışı oluşmaya başlamıştır.⁹⁷

Hayvancılık, ticaret, savaş ve tarım ülkenin önemli ekonomik faaliyetleridir. Devlet mülkiyetinde olan tarım toprakları *İlkum* adı verilen tımar sistemi içerisinde işletilmek üzere soylulara dağıtılmıştır. Ülkenin verimli topraklarının az olması dolayısıyla, toprakların sürekli işletilmesi çok önemlidir ve toprağın boş bırakılması veya ihmali halinde ağır yaptırımlar uygulanmıştır. Ayrıca devlet mülkiyetinin yanında kişisel mülkiyet de desteklenmiştir. Bu ekonomik sistem içerisinde aile, hem vergi vermesi hem de toprağı işleme bakımından Babil Devleti'nin önemli kurumlarından birisi olmuştur.⁹⁸ Evlilik daha çok babanın sözünün belirleyici olduğu, gelinin çeyizi damadın ise hediyelerinin kurulan ailenin mülkiyeti olarak kabul edildiği bir sözleşme niteliğindedir. Bu bağlamda kurumun Babil ekonomisindeki öneminin göz önüne alınması, katı kurullarla denetlenmesini anlaşılır kılmaktadır. Bu sistem içerisinde, faaliyetleri dokuma ve yün eğirme gibi ev içi alana ait olmak kaydıyla kadın da tıpkı kocası gibi ekonomik hayatta yer alabilirdi. Bunun haricinde başlıca vazifesi iyi bir eş ve anne olarak ev ekonomisiyle alakadar olmaktır. Bir Babil ilahisinin 64 ve 65. kısımları bu bağlamda: "*ben kızım, ben gelinim, ben eşim, gerçekten de evi ben yönetirim*"⁹⁹ şeklinde açıkça görev tanımlaması yapmaktadır. İlaveten toplumun bazı kadınlarının meyhane işlettikleri, bunun yanında içkilerin alım ve satımı gibi

⁹⁴ Sünbül, 2020: 114.

⁹⁵ Pekşen, 2020: 251.

⁹⁶ Köroğlu, 2012: 93.

⁹⁷ George, 2011: 737.

⁹⁸ Sünbül, 2020: 34.

⁹⁹ Leick, 2007: 299.

işlerle meşgul oldukları görülmeğe de, muhtemelen bu grup kadınlar toplum tarafından “hafifmeşrep” olarak nitelendirilmişlerdir.¹⁰⁰ Toplumun seçkin kadınları tıpkı Sumer ve Akad devletlerinde olduğu gibi tapınaklardaki din kadınlığı görevleriyle ve siyasi evliliklerle devlet politikalarına destek olmuşlardır. Kaynaklarda; *Entum*, *Naditum*, *Qadistum*, *Kulmasitum* ve *Sugetum* adlı din kadınlarından bahsedilmektedir. Sippar’da ele geçen belgelerden anlaşıldığına göre *Entum* ve *Naditum* adlı en yüksek iki din kadını sınıfı, ekonomik faaliyetlerin %70’ini yürütmüşlerdir. Bu kadınlar borç mukavelelerinde arpa ve gümüş ödünç veren kişiler/alacaklılar olarak yer almışlardır. Bu belgeler, seçkin kadınların Sumer’deki gibi ekonomik hayatta erkeklerden bağımsız bir şekilde olmasa bile, var olduklarını göstermektedir.¹⁰¹

Hukuki açıdan, Hammurabi kanunlarında kadının yararına olan nokta; evlilik, boşanma, miras gibi konularda kanunların belirsizliğe ve keyfi uygulamalara yer vermeyecek şekilde oturtulmuş olmasıdır. Kanunun 141 ve 142. maddelerinden Babillilerin aileye bakış açısı anlaşılmaktadır. Evlilikte ailelerin, özellikle babanın sözü esas kabul edilmiştir. Kadının çocuk doğurması ve iyi bir eş olması başlıca görevlerindedir. Evlilikte gerekli olmadığı sürece ikinci bir eş alımına izin verilmemiştir. Bu gereklilik kadının çocuğunun olmadığı durumlarda hasil olmaktadır. Fakat böyle bir durumda ikinci eş olan köle kadın, statü açısından ilk eşin yerine geçememektedir. Öte yandan baba ve aile üyeleri arasında patriarşik bir bağ söz konusu olduğundan, babanın istekleri aile üyelerince birer görev olarak telakki edilmiştir. Bu duruma bir örnek: babanın borcu karşılığında eşi ve çocuklarının köle statüsüne düşürülmesidir.¹⁰² Erkeğin; kadının çocuğu olmaması, aldatması veya itaatsizliği durumlarında boşama hakkı varken, kadının erkeğin evini ihmal etmesi durumunda boşanma hakkı vardır. Burada kadının itaatsizliğinden kasıt evini dağıtması veya şahsi mülk edinmesidir. Tüm Mezopotamya toplumlarında kadının aldatmasının cezası ölümdür. Hammurabi kanununda da böyle olmakla beraber, eşinin bağışlaması durumunda kadın bağışlanabilmiştir. Boşanmanın nedeninin erkek olması veya kadının çocuğunun olmaması nedeniyle gerçekleşen boşanmalarda, kadın çeyizini geri alabilmiş, çeyizi yoksa da kendisine bir miktar nafaka ödenmiştir. Mal paylaşımında ise, soyun erkekten devam etmesi ve muhtemelen kız çocuğunun başka bir soyun devamına katkıda bulunması bakış açısı nedeniyle, mirasçı olarak kabul edilmemiş, evlenirken baba evinden aldığı çeyiz yeterli görülmüştür.¹⁰³ Yalnız rahibelik görevlerinde bulunan kadınlar, hem nafaka hem de miras konularında avantajlı konumda olmuşlardır.¹⁰⁴

Babil levha, kabartma ve heykellerinde ise, kadınların artık bariz olarak belirli organlarının vurgulanmadığı fakat, jestler üzerinden erotik vurgunun pekiştirildiği görülmektedir. Özellikle terakota kalıp yatakların konusu olarak cinsel ilişki halindeki insanlar ve adeta beni arzula diyen cephesel kadın

¹⁰⁰ Menderes, 2010: 67-85.

¹⁰¹ Kılıç-Duymuş, 2009: 166.

¹⁰² Sünbül, 2020: 33-36.

¹⁰³ Menderes, 2010: 78-81.

¹⁰⁴ Kılıç-Duymuş, 2009: 164.

temsilleri betimlenmiştir.¹⁰⁵ Buna ek olarak Babil yazınında kadının görevlerini belirten ve cinsel bakış açısını yansıtan metinler de mevcuttur. Buna örnek olarak Gılgamış destanının Babil versiyonunu vermek mümkündür. Aşağıda verilmiş olan versiyonda kadınlar/eşler mükemmel bir zevk aracı olarak tanıtılmışlardır.

“Sen, Gılgamış, karnını doyur
Gündüz ve gece keyfinize bakın
Günü izle, mutluluğu sürdür:
Gündüz ve gece dans edin ve oynayın.
Giysileriniz tertemiz olsun;
Başın yıkansın suda banyo yapsın.
Elinizi kavrayan çocuğu düşünün;
Eşinizin kucağınızda eğlenmesine izin verin”¹⁰⁶

Mezopotamya’da kurulmuş bir diğer Sami devlet olan Asur’un MÖ 1900’den 612 yılına kadar uzanan uzun bir hâkimiyet süreci olmuştur. Bu süreç için Asur tarihi, eski, orta ve yeni olmak üzere dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Bu devletin hakimiyet sahası başlangıçta Asur şehri ve çevresiyle sınırlıyken, zamanla; Mezopotamya, Elam, Suriye ve bir süreliğine Mısır’ı da içerisine alacak şekilde genişleyerek düzenli bir orduya dayalı güçlü bir emperyal devlet halini almıştır.¹⁰⁷ Mezopotamya yönetim geleneğinin devamı olarak, krallar kendilerini topraklarının ve devletlerinin asıl sahibi olan,¹⁰⁸ milli baştanrı Asur’un vekili olarak tanıtmış, bu yolla her alandaki politikalarını meşrulaştırmış ve halkın davranışları üzerindeki hükümdarlıklarında, sorgulanmazlıklarını pekiştirmişlerdir.¹⁰⁹

Asur Devleti’nin en önemli iki gelir kaynağından birisi, tamamen erkek alanı olan savaşlar neticesinde, elde edilen ganimetler, diğeri ise ticaret olmuştur. Babil Dönemi’nden itibaren devlet mülkiyeti yerine kişisel mülkiyetin teşvik edilmeye başlanmış olması, ticaretin bu denli yaygınlaşması ve ön plana çıkmasının nedenlerinden biridir.¹¹⁰ Eski Asur döneminde Anadolu ile yapılan ve yazının öğrenilmesiyle Anadolu’nun tarihi çağlarını da başlatmış olan dönem, Asur Ticaret Kolonileri Çağı (MÖ 2000-1750) olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Asurlu tüccarlar Kültepe/Kaniş başta olmak üzere bazı Anadolu kentlerinde kurdukları *karum* ve *wabartum* adlı ticari merkezler vasıtasıyla, yoğun bir ticari faaliyet içerisinde bulunmuşlardır. Bu çağın anlaşılmasını sağlayan Kayseri, İstanbul ve yurt dışındaki tabletler 1880’li yıllarda farkedilerek çevrilmiştir.¹¹¹ Ticari, iktisadi, hukuki, borç, faiz, kredi, senet, antlaşma, çeşitli mektuplar (kişisel/alışverişle alakalı)¹¹² vb. şeklinde içeriği geniş bir skalada olan bu belgeler, Asur kadınının hem ekonomik faaliyetleri hem de hak ve hukuku konusunda bilgi alınabilecek önemli kaynaklardandır.

¹⁰⁵ Bahrani, 2018: 152.

¹⁰⁶ Leick, 2007: 299.

¹⁰⁷ Sever, 2018: 422.

¹⁰⁸ Pekşen, 2019a: 780.

¹⁰⁹ Baytak, 2019: 429.

¹¹⁰ Menderes, 2010: 136.

¹¹¹ Darga, 2020: 75.

¹¹² Mandacı, 2016: 16.

Bu belgelerden anlaşılan: Asurlu kadınların eşlerinin ortakları oldukları ve Anadolu ile yapılan ticaretin önemli bir kısmını oluşturan kumaşların, kadınlar tarafından ve muhtemelen kadınların denetlediği atölyelerde üretilerek Anadolu'ya gönderildiğidir.¹¹³ Yani süregelen bir kadın uğraşı olan dokumanın, bu dönemde de önemini koruduğu ve bazı kadınların ticari faaliyetlerde bulunabildikleri görülmektedir. Bu kadın tüccarlara örnek olarak: ünlü bir Asurlu tüccar olan Pusu-Ken'in eşi Lamassi ve kızı Ahaha gösterilebilir. Lamassi bir *Qadistum* iken kızı Ahaha *Entum* sıfatını taşımaktadır.¹¹⁴

Koloni Çağı belgeleri bize Asurlu kadının hak ve hukuku konusunda da bilgi vermektedir. İkinci bir eşle zaruri durumlar dışında evlenilememesi, kadının mirasçı olarak görülmemesi, boşanmayı belirleyen sebepler. "Çivi yazısı hukuku" bağlamında kendinden öncekilerle benzerlik göstermekle beraber, farklı olan kızların küçük yaşlarda bugün beşik kertmesine benzetilebilecek bir usülle, nişanlanmalarındır. Bu durum, Sumer ve Babil dönemlerine göre "özgür aşk" kavramının tamamen ortadan kalkması ve babanın, kızın hayatı ve bedeni üzerindeki denetiminin geldiği boyutu göstermesi açısından önemlidir.¹¹⁵

Orta Asur Dönemi belgeleri bir dizi kanundan ve başta krediler ve satışlar olmak üzere çok sayıda senet ve sözleşmeden oluşmaktadır. Kanun belgelerinde en iyi korunmuş tablet A: kadına dair; evlenme, boşanma, miras, mülk edinme vb konularda önemli bilgiler vermektedir.¹¹⁶ Bu kanunlarda göze çarpan ilk farklılık, levirat adı verilen kadının eşinin ölmesi durumunda kayını ile evlenmesi uygulamasındadır. Babillilerde bu uygulama eşin kardeşiyle sınırlıyken, Orta Asur döneminde ailenin erkek bireylerini içine alacak şekilde genişletilmiştir. Uygulamanın amacı ise, mülkün aile içinde tutulmasını sağlamaktır.¹¹⁷ Nitekim miras hukukundaki tüm maddelerde kadının malı erkeğe geçer vaziyettedir.¹¹⁸

Asur Devleti'nin antik dünyanın önemli siyasi merkezlerinden biri olduğu Yeni Asur döneminde ise; Nimrud, Ninova ve Horsabad saraylarının duvarlarını kaplayan anıtsal taş kabartmaların incelenmesi yoluyla, kadın algısı konusunda çeşitli çıkarımlar yapılabilmektedir. Bu temsillerin konusunu şehvet ve cinsel cazibenin aksine: anıtsal savaş sahneleri, ganimetlerin alınması ve boyun eğdirilen halkların sınır dışı edilmesi temaları oluşturmaktadır.¹¹⁹ Temsilin bütününde vurgu eril güce yapılmakla beraber, kadınların sıkça çocuklarıyla birlikte, bir veya iki ellerini başlarına kaldırarak ağlama veya yas jestleri yaptıkları küçük ayrıntılar ile insan algısında gerçekliğin yaratılması sağlanmıştır. Bu bağlamda "kadınlar yenilginin kesin ve yıkıcı olduğunu anlatmanın aracı olmuşlardır". Öte yandan bazı kabartmalarda kadınların eteklerini hafif sıyırmış şekilde betimlenmiş olmaları, araştırmacılara savaşta kadınların birer aşağılama aracı olarak da

¹¹³ Ulutaş, 2020: 85.

¹¹⁴ Darga, 2020: 98.

¹¹⁵ Menderes, 2010: 140.

¹¹⁶ Lafont, 2003: 522

¹¹⁷ Sünbül, 2020: 107.

¹¹⁸ Lafont, 2004: 524.

¹¹⁹ Albenda, 1986: 17.

kullanıldığını düşündürmüştür. Bu bağlamda düşünecek olursak, fetih kadın bedeninin pentrasyonu ile ilişkilendiriliyor ve düşman da bu yolla aşağılanıyor olmalıdır.¹²⁰ Asurlular'ın hayatında önemli bir aktivite olduğu görülen av ve bununla alakalı yazın ve kabartmalar ise, erkeklerin güç ve zindellikle ilişkilendirilmeleri noktasında fikir edinilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda Yeni Asur Dönemi (MÖ 932-612) hükümdarlarından II. Asur-Nasirpal (MÖ 883-859), orman ve dağlardan, içerisinde oldukça güçlü hayvanların da bulunduğu avlarını Kalah'a (Nimrud) getirmesini gururla şöyle anlatmaktadır:

“Dağlardan ve ormanlardan 150 güçlü aslan yakaladım. 50 yavru aslanı alıp götürdüm. Onları Kalah'ta ve sarayımın içindeki kafeslerde topladım. Onların çok sayıda yavrularını besledim. Canlı kaplanlar yakaladım. Vahşi boğalar, filler, aslanlar, deve kuşları, erkek maymunlar, dişi maymunlar, vahşi eşekler, geyik, ayalu geyiği, dişi ayılar, leoparlar, senkurru, tusenu sürülerini ve dağların canavarlarını topladım. Onların hepsini kentim Kalah'ta topladım. Memleketimin bütün insanlarına onları teşhir ettim”¹²¹

Hükümdarların av hayvanlarından bahsettikleri ve dolaylı yoldan gücün vurgulandığı bu yazınlar çoğaltılabilir. Öte yandan av sahnelerinin yer aldığı kabartmalarda hükümdar üst kısmı çıplak ve atletik olarak tasvir edilmiş vücuduyla, genellikle aslan gibi güçlü bir hayvanı ok veya hançerle yaralamış şekilde tasvir edilmiştir.¹²² Dolayısıyla kadınların aksine erkeklerde vurgunun, erotizm değil, güç ve zindeliğe odaklı olarak yapıldığı söylenebilir.

Sonuç

Bireylerin sosyal yaşamdaki rol ve görevleri zaman içerisinde şekillenmiş ve bunda üretim faaliyetleri ile bu faaliyetlerdeki değişimin doğrudan etkisi olmuştur. Günümüzde bireylere yüklenen roller ve kadın algısı toplumdaki topluma farklılık gösterse de; kadının en önemli görevlerinin eş ve anne olarak kabulü, güçsüz olarak algılanması, akıldan ziyade bedenle ilişkilendirilmesi ve bu yolla erotizmin merkezine oturtulması gibi anlayışların, Eski Mezopotamya'dan itibaren şekillenmeye başladığı, ulaştığımız sonuçlardan birisidir.

Tarihöncesi çağlar olan Paleolitik, Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik çağlarda kadın, üretime önemli ölçüde katkı yapması dolayısıyla, toplumun erkekleriyle eşit bir statüde bulunmuştur. Paleolitik Çağ'ın avcı-toplayıcı üretiminde, toplayıcılık görevini üstlenmiş; avcılıktan daha kesin olan bir yolla, daha fazla besin getirmesi dolayısıyla önemli bir statü elde etmiştir. Üst Paleolitikte inanç olgusunun şekillenmeye başlamasıyla birlikte insan üreten kadın bedeninin, doğanın bereketiyle ilişkilendirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ana tanrıça inancının bu dönemden itibaren şekillenmeye başladığı söylenebilir. Sonuçta bedenine yüklenen kutsiyet yoluyla sahip olduğu vasıfların övülmesi, kadının toplumsal konumunu güçlendiren bir etken olmuş olmalıdır.

¹²⁰ Bahrani, 2018: 216.

¹²¹ Mandacı, 2019: 63-64.

¹²² Mandacı, 2019: 62.

Neolitik Çağ'da avcı ve toplayıcı üretim faaliyetine hayvanların evcilleştirilmesinden sonra bahçe tarımı da eklenmiştir. Tarım, bir üretim faaliyeti olmanın yanında uygarlığa geçişi temsil etmesi açısından önemlidir ve ne şekilde olduğu bilinmese de varsayımlar ilk tohumu ekenin bir kadın olduğu savını doğrular niteliktedir. Neolitik Çağ'da kadınların ayrıca dokumacılık ve çömlek üretimi faaliyetlerinde de etkin oldukları görülmektedir. Sonuç olarak kadının, Neolitik Çağ üretim faaliyetlerinin en önemlileri olan; tarım, çömlek üretimi ve dokumacılıkta etkin olmasından dolayı, sosyal hayatta erkeklerle eşit bir statüde bulunduğu anlaşılmaktadır. Üst Paleolitik'te şekillenmeye başlayan ana tanrıça inancının yerleşmesi, kutsiyet bağlamında kendisine yüklenen vasıflardan ötürü kadının sosyal hayattaki rolünü olumlu yönde etkilemeye devam etmiştir.

Kadın ve erkek arasındaki bu eşitlikçi yapı Kalkolitik Çağ'dan itibaren bozulmaya başlamıştır. Öncelikle; Neolitik üretim biçiminin kendine yeterliliğinin ortadan kalktığı, çeşitli alanlarda uzmanlaşmış ve artı ürünle geçimini sağlayan insanların, daha çok erkek fiziki gücünü gerektiren yeni zanaat kollarını oluşturduğu görülmektedir. Tarım daha organize bir şekilde yapılmaya başlanmıştır ve hem tarımın yapılması hem de ekili toprakların güvenliğini sağlama ihtiyacı şiddete eğilimi doğurmaktadır. Dolayısıyla toplumun ihtiyaçlarının erkek fiziki gücüne muhtaç kalacak şekilde evrilmeye başladığı söylenebilir. Bu durum kadınların "daha az önemli" olarak algılanan işlerle uğraşmaya başladığını göstermektedir. Sabanda hayvan gücünden yararlanılması kadının besin üretimindeki payının azalmasına, çömlekçi çarkının icadı ise, bu faaliyetin bir kadın uğraşı olmaktan çıkmasına neden olmuştur ki, bu da toplumsal konumlarının gerilemesinde önemli bir etkidir. İlâveten inancın kurumsallaşmaya başlaması ve artı ürünün depolandığı tapınaklarda erkeklerin birer yönetici ve din adamı olarak sivrilmeye başlamaları, erkeğin toplumsal konumunun güçlenmesi ve erkek egemen bir toplum yapısının oluşmasında önemli bir etken olmuştur.

Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıkan ilk devlet olan Sumer'den itibaren, kadının üretimdeki katkı payı küçülmeye devam etmiş ve Sami devletlerinde bu pay en asgari düzeye inerek ev içi ekonomiyle sınırlı kalacak hale gelmiştir. Sumer'de seçkin kadınlar erkekten bağımsız bir şekilde ticari faaliyetlerde bulunmuş ve halktan kadınlar kamusal alandaki çeşitli üretim faaliyetlerine katılabilmişlerdir. Bir Sami toplumu olan Akad Devleti ile birlikte kadınların, kamusal hayattaki görevlerini kaybetmeye başladıkları, fakat seçkin kadınların hükümdarın politikalarını meşrulaştırmak amacıyla çeşitli dini ve ticari faaliyetlerde bulunabildikleri görülmektedir. Babil toplumunda hukuki ve edebi metinlerden anlaşıldığı kadarıyla kadın kamusal hayattan tamamen soyutlanmış, erkeğin irade ve himayesine tabi kılınmıştır. İlâveten bu dönem edebi yazınından kadınların cinsel hazzın nesnesi durumuna geldikleri kadın ve zevki bağdaştıran ifadelerden anlaşılmaktadır. Asur Devleti'nde savaşlardan elde edilen ganimet, gelir elde edilen önemli bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat savaş tamamen bir erkek alanı olduğundan aynı zamanda erkeğin toplumsal konumunu güçlendiren bir faaliyettir. Bu dönemde önemli bir kadın uğraşı olan dokumacılık ev içi alanlarda devam ederken, bazı kadınların bira imali işinde görev aldıkları anlaşılmaktadır. Fakat bira üretimi ve meyhanecilik işiyle uğraşan kadınlara

toplum tarafından pek iyi gözle bakılmadığını söylemek mümkündür. Asur temsillerinden anlaşıldığı kadarıyla kadının savaşta yıkımı gösterme ve yenilen tarafı aşağılama aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İnsanlık tarihinde bir toplumun bireylerine yüklenen roller ve bu bireyler hakkındaki kavrayışlar üretim faaliyetlerinden doğrudan etkilenmiş ve bu bağlamda kadının sosyal konumu ile kendisine yönelik bakış açısını belirleyen bu faaliyetlerdeki katkı payı olmuştur. Üretim faaliyetlerine katılabildiği tarihöncesi çağlarda, toplumun erkekleriyle eşit bir statüde bulunurken, bu faaliyetlerdeki değişimle beraber, katkı payını kaybetmesi alanının ev içi olarak belirlenmesi ve özünün daha çok eş, anne olarak erkeğe hizmet etmek şeklinde anlaşılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda denilebilir ki üretim faaliyetlerindeki değişim, kültürel ön kabuller ve kadına yönelik yaklaşımı da şekillendirmiştir.

Kaynakça

- ALBENDA, P., 1986. "Woman, Child and Family: imagery Assyrian Art", *La Femme Dans Le Proche Orient Antique*, ss.17-21.
- ALESIINA, A.- P. GIULIANA- N. NETHANN., 2011. "On The Origins of Gender Roles Women and The Pough", *SSRN Electronic Journal*, 2, ss.1-49.
- AKIN, E.- ESGİCİ, R., 2015. "Eski Çağda Tarım Aletleri", *Tarım Makinaları Bilim Dergisi*, 1, ss.33-37.
- BAHRANI, Z., 2018. *Babil'in Kadınları*, çev.: Sercan Çalıcı, Kolektif Kitap, İstanbul.
- BAYTAK, İ., 2019. "Eskiçağ Mezopotamya'sında Rahip-Kral Tanrı-Kral Anlayışı Yönetim ve Devlet", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, ed. L. Gürkan Gökçek-Ercüment Yıldırım-Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss.421-436.
- BERKTAY, F., 2019. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, Ç., 1963. "İlkel Toplumlarda Besin Elde Etme Faaliyetleri" *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, I, ss.100-113.
- BOSTANCI, N., 2014. "Paleolitik Çağ Kadınları" *Engin Özgen'e Armağan*, ed. Barbara Helving-Bora Uysal, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, ss.192-204.
- CHILDE, G., 2008. *Tarihte Neler Oldu: Araçların Öyküsü*, çev.: Alaeddin Şenel, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- ÇIĞ, M.İ., 2013. *Kur'an İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- ÇIĞ, M.İ., 2012. *Sumerli Ludingirra*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- DARGA, M., 2020. *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DI NOCERA, M., 2019. "Mezopotamya'da Kentleşme, Toplumsal ve Ekonomik Hiyerarşilerin Doğuşu", *Antik Yakındoğu*, ed. Umberto Eco, çev.: Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, ss. 59-60.
- ELIADE, M., 2003. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev.: Ali Berktaş, C.I, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- ENGELS, F., 2018. *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev.: Mustafa Tüzel, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- GEORGE, A., 2011. *Other Third Millenium Royal inscriptions*, CDL Press, New York.
- GÜNEŞ, E., 2017. *Mezopotamya'da Aile İlişkileri*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- HODDER, I., 2004. "Women and Man at Çatalhöyük", *Scientific America*, 290/1, ss.77-83.
- KAÇAR, A., 2020. *Eski Mezopotamya'da Büyü ve Büyücülük*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KILIÇ, Y. - DUYSUŞ H., 2009. "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları(Rahibeler)", *TSA*, 13, ss.159-177.
- KOZBE, G., 2020. "Mezopotamya'da Kadın Olmak", *Tarihte Kadın*, Paradigma Akademi, ed. Mehtap Nasıroğlu Aydın, Çanakkale, ss.46-63.
- KÖROĞLU, K., 2012. *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KUHRT, A., 2019. *Eskiçağ'da Yakındoğu*, çev.: Dilek Şendil, C.I, İstanbul.
- KURT, M. - BULUT, E., 2019. "Enlil Kültürünün Mezopotamya Toplumlarının Siyasal ve Sosyal Yapısına Etkisi", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, ed. L. Gürkan Gökçek-Ercüment Yıldırım-Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 161-178.
- LAFONT, S., 2004. "inheritance Law of and Through Women İn The Middle Assyrian Period", *Studies Women and Property*, ss.2-12.
- LEICK, G., 2001. *Kentin Mucidi Mezopotamya*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul.
- LEICK, G., 2007. "The Babylonian World", *The Babylonian World*, ed. Gwendolyn Leick, Routledge Publishing, Oxford, ss. 299-310.
- MANDACI, E., 2016. *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kadın*, Tulpers Yayınları, Ankara.
- MANDACI, E., 2019. *Eski Mezopotamya'da Ekonomik Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- MEMİŞ, E., 2020. *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Ekin Yayınevi, Bursa.

- MEMİŞ, E., 2019. “Eski Mezopotamya’da Yönetme Yetkisinin Tanrısallığı Meselesi”, *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Değişim Yayınları, ed. L. Gürkan Gökçek-Ercüment Yıldırım-Okay Pekşen, İstanbul, ss. 115-138.
- MENDERES, B., 2010. *Mezopotamya Kavimlerinde Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- MORGAN, L. H., 1994. *Eski Toplum*, çev. Ünsal Oskay, C.I, Payel Yayınları, İstanbul.
- NAKAMURA, C. - MASKELL, N., 2009. “Articulate Bodies: Form and Figures at Catalhöyük”, *J. Archaeol Method Theory*, 16, ss. 206-230.
- ÖKSÜZ, E., 2020. *Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Bereket Arttırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalar*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir.
- ÖKSÜZ, B., 2002. “Neolitik Çağ Beslenmek”, *Arkeo Atlas*, I, ss.74-77.
- ÖZDOĞAN, M., 2002. “Neolitik Çağ”, *Arkeo Atlas*, I, ss.56-61.
- PEKŞEN, O., 2017. “Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı Tanrı Marduk”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, ss.102-111.
- PEKŞEN, O., 2019a. “Asurluların Devlet Yönetim Anlayışında Tanrısallık Etkileri”, *Erasmus International Academic Research Symposium in Educational and Social Sciences*, İzmir.
- PEKŞEN, O., 2019b. “Eski Çağ Mezopotamya’sındaki Sami Devletlerinde Tapınak”, *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: L. Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 253-277.
- PEKŞEN, O., 2020. “Eskiçağ Önasya Tarihinde Gutiler”, *Turkish Studies - Historical Analysis*, 15/1, ss. 245-259.
- ROLLER, E. R., 2004. *Ana Tanrıçanın İzinde*, çev.: Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul.
- SEVER, H., 1987. “Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1, ss.422-428.
- STOL, M., 2016. *Women in Ancient Near East*, De Gruyter, Boston.
- TOSUN, M., 1973. “Sumer, Babil ve Asurlularda Adalet Kavramı ve Bunlarla İlgili Terimler”, *Bellekten*, XXXVII, ss.558-581.
- ŞİMŞEK, F., 2017. “Paleolitik Dönemde İnsan Türleri”, *Uluslararası Amisos Dergisi*, 2/3, ss.66-85.
- ULUTAŞ, G., 2020. “Asurlu Tüccarların Anadolu’daki Kumaş Ticaretlerine Genel Bir Bakış”, *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1, ss.83-98.

- ÜNSAL, V., 2019. “MÖ III. Binyılda Mezopotamya’da Yönetim ve Din”, *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: L. Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss.41-62.
- VATANDAŞ, C., 2017. “Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı”, *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 29, ss.30-56.
- VINCENT, E. G., 1904. “The Laws of Hammurabi”, *American Journal of Sociology*, 9/6, ss.737-754.
- YEĞEN, A.C., 2020. *Paleolitik Çağ’dan Bugüne Bir Duygu İfade Aracı Olarak Mağara Resimlerinden Emoji, Animoji ve Memojilere*, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- YILDIRIM, E., 2017., *Eskiçağ Mezopotamya’sında Liderler Krallar Kahramanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- YILDIRIM, E., 2019. “İnsanlığın Yönetim Biçiminde Mezopotamya Adalet Anlayışının Yeri”, *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: L. Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 141-159.
- YILDIRIM, N., 2019. “Eskiçağ’da Aşkın ve Savaşın Mezopotamyalı Sahibesi Tanrıça İnanna/İştari”, *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: L. Gürkan Gökçek - Ercüment Yıldırım - Okay Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 193-209.
- YILMAZ, A. H., 2010. *Ana Tanrıça’nın Anadolu’da Biçimsel Değişimi ve Günümüz Türk Heykel Sanatına Yansımaları*, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Ekler

44

OANNES
4 (1)

Ek. 1: MÖ 6. binyıla tarihlendirilen, Çatalhöyük'te bulunmuş, hayvan başlı koltukta oturan "Ana Tanrıça" heykelciği. (Roller, 2004: 51)

Ek. 2: Emziren bir anneyi tasvir eden levha, Girsu, Telloh, yaklaşık MÖ 2100. (Bahrani, 2018: 150.)

Ek. 3: Fildişinden, göğüslerini yukarı kaldıran kadın figürü, MÖ 8. yüzyıl, Nimrud.
(Bahrani, 2018: 152.)

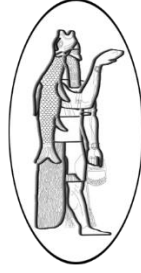
Ek. 6: Ağıt Yakan Kadınlar Rölyefi, Nimrud, yaklaşık MÖ 865. (Bahrani, 2018: 216.)

Ek. 7: Balavat Kapıları, eteklerini tutmuş şekilde yürüyen kadın esir detayları. (Bahrani, 2018: 218.)

Ek. 8: Asurbanipal'ın aslan avı sahnesi. (Mandacı, 2019: 62.)

MYRA'NIN LİMANI ANDRIAKE'DEN BİR GRUP ROMA DÖNEMİ
TAVASI
*A GROUP OF PANS DATED TO THE ROMAN PERIOD IN ANDRIAKE,
THE PORT OF MYRA*

Cüneyt ÖZ

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assist. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Letters, Department of Archaeology
cuneyt.oz@outlook.com
ORCID ID: 0000-0003-4229-1398

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **04.09.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **13.01.2022**
Sayfa-Pages : **49 – 75**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1019036>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ÖZ, C., “Myra'nın Limanı Andriake'den Bir Grup Roma Dönemi Tavası”, *OANNES*
– *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 49 – 75.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

49 – 75

Araştırma Makalesi / Research Article

MYRA'NIN LİMANI ANDRIAKE'DEN BİR GRUP ROMA DÖNEMİ TAVASI

A GROUP OF PANS DATED TO THE ROMAN PERIOD IN ANDRIAKE, THE PORT OF MYRA

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt ÖZ

Öz

Andriake, Likya Bölgesi kentlerinden Myra'nın Akdeniz'e açılan önemli liman yerleşimidir. Limanda 2009 ve 2012 yıllarında Sinagog ve Şarap İşlikleri'nde yapılan kazılarda ele geçen bir grup Roma Dönemi tavası bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Antik Çağ mutfaklarının vazgeçilmez parçası olan tavalar, *τάγηνον* (*tagenon*), *σεισων*, *sartago*, *sartagoris*, *sartagines*, *frixorium*, *frixorii*, *patina-patinae*, *patella-patellae*, *fretelae*, *bridum* gibi birçok farklı isimle anılmıştır. Yemek pişirme, kızartma, yağ kızdırma ve sos yapımı için tercih edilen tavalar kendine özgü forma kavuştuğu Klasik Dönem'den itibaren yoğun bir şekilde kullanılmışlardır. Andriake'de ele geçen otuz adet tava parçası iki farklı tipte (*Tip 1*, *Tip 2*) incelenmiştir. MS 1-3. yüzyıla tarihlenen *Tip 1* tavaları Phokaia'dan ithal edilmiştir. Oldukça yaygın kullanılan bu tip tavaları birçok antik kentte görmek mümkündür. MS 1. yüzyıl sonları ile 3. yüzyıl ortalarına tarihlenen *Tip 2* tavalalarının üretim yeri belirsizdir. Ancak bu tipin her kentte yerel ihtiyacı karşılamak için üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Andriake'de Phokaia üretimi tavalaların ele geçmesi, MS 1-3. yüzyıllar arasında ana kent Myra'nın limanı aracılığıyla Batı Anadolu Bölgesi'ndeki üretim merkezlerinden seramik ithal ettiğini

Abstract

Andriake is an important port settlement of Myra, one of the cities of the Lycian Region, opening to the Mediterranean. The subject of this study is a group of Roman Period pans unearthed during the excavations in the port, in the Synagogue and Wine Workshops in 2009 and 2012. Pans, an indispensable part of ancient kitchens, are named with various names such as *τάγηνον* (*tagenon*), *σεισων*, *sartago*, *sartagoris*, *sartagines*, *frixorium*, *frixorii*, *patina-patinae*, *patella-patellae*, *fretelae*, *bridum*. The pans, which are preferred for cooking, frying, frying oil, and making sauces, have been used extensively since the Classical Period, when they gained their unique form. Thirty pan fragments recovered from Andriake were examined in two different types (*Type 1 and Type 2*). *Type 1* pans dated back to the 1-3rd centuries AD were imported from Phokaia. It is possible to see these types of pans, which were widely used, in many ancient cities. The production place of *Type 2* pans, which are dated back to the end of the 1st century AD and the middle of the 3rd century AD, is uncertain. However, it is thought that this type may have been produced in every city to meet local needs. The discovery of Phokaian pans in

göstermektedir.

Andriake, shows that it imported ceramics from the production centers in the Western Anatolia Region through the port of the main city, Myra, between the 1-3rd centuries AD.

Anahtar Kelimeler: Andriake Limanı, Roma Dönemi, Pişirme Kapları, Tava, Kızartma Tavası.

Keywords: Andriake Port, Roman Period, Cooking Wares, Pan, Frying Pan.

Extended Abstract

Andriake, which is an important port settlement of Myra opening to the Mediterranean in the Lycian Region, is located in Çayağzı, where Kokarçay (Andriakos) empties into the sea, which is located in the Demre District of Antalya Province today. The earliest traces of the Classical Period can be found in the settlement pattern of the port, which has the same history as the historical process of the main city Myra. In the Andriake port, which is thought to have functioned in this period, intense commercial activities were carried out during the Hellenistic, Roman and Byzantine Periods. The finds unearthed during the excavations that have continued since 2009 show that the port was active until the end of the 7th century AD. It is thought that the port was abandoned at the beginning of the 8th century AD, although there are few findings from the 11-13th centuries AD.

Andriake port is one of the important stopover centers for merchants on the Mediterranean coast, providing an intra-regional connection with the ports of Antiphellos and Patara in the west and Phoinikos in the east. It has strengthened this importance thanks to its commercial relations with important port cities such as Ephesos, Antiphellos, Knidos, Halicarnassus, Kaunos, Telmessos, Aperlai, Teimiussa, Olympos, Patara, Phaselis and Attaleia in the Mediterranean and Western Anatolia. Apart from these cities, looking at the local ceramic forms produced in Myra are exported, it is seen that Andriake had commercial relations with the coastal settlements in Troy, Cyprus (Paphos), Cilicia Region (Tarsus), Libya (Berenice), Levant Region (Lebanon-Israel-Syria) and the Greek Islands (Crete, Antikythera). It is thought that the port had a very large commercial hinterland, especially in the Roman and Early Byzantine Periods.

Many excavations in buildings have been completed during the excavations carried out in the port, and work is still ongoing in some buildings. A group of Roman pans found in the Synagogue and Wine Workshops, whose excavations have been completed, constitute the subject of this article. The Synagogue, located in the east of the Wine Workshops and in the northwest corner of the Granarium, is dated to the 5-6th century AD. (Fig. 2). Many ceramic filling materials belonging to different periods (3rd century BC – 7th century AD) and form were found on the ground of the building. Located to the north of the Granarium and to the west of the Synagogue, the Wine Workshops are located in the very center of the southern settlement of Andriake (Fig. 2). While the date of its first construction is unknown, a date of

the 4th century AD is suggested for the secondary use phase. In the excavations made in the workshops, very dense ceramic finds with different forms and functions belonging to the 1-12 centuries AD were encountered; after the space was used as a workshop, it was converted into a ceramic garbage dump (*bothros*).

Pans, which were indispensable parts of ancient kitchens were named with various names such as *τάγηνον* (*tagenon*), *σεισων*, *sartago*, *sartagoris*, *sartagines*, *frixorium*, *frixorii*, *patina-patinae*, *patella-patellae*, *fretelae*, *bridum*. The pans, which are preferred for cooking, frying, frying oil and making sauces, have been used extensively since the Classical Period, when they gained their unique form. The conical bodies of the pans, the walls of which became thicker in the Early Roman Period, are slightly deeper than the early examples. The convex body of the early examples of the mid-1st century AD was curved to a steeper/flatter profile after the early 2nd century. In the 3rd century AD, their steep concave bodies were thicker-walled, and their mouth profiles had round lines. While the handles of the pan, which connect with the body with its rim and edge, rise upwards and narrow, they are profiled with double and triple spirals. Spiral-shaped handles, which are frequently used in Roman Period pans, were kept short in some samples and left empty. It is thought that the hot pan was taken from the stove more easily by inserting a wooden bar into this space.

Thirty pan pieces with different form characteristics recovered from the Synagogue and Wine Workshops in Andriake were examined in two different types (*Type 1*, *Type 2*) according to their rim profiles (Fig. 3-6). There are seventeen examples of Type 1 pans. This type has a rounded-convex rim, a convex or upright body, a hollow short stem animated by spirals, and a flat base (Fig. 3-4). Its red, brown, yellowish red, pink and reddish brown clays are tempered with grit, lime, quartz, silver mica, and gold mica. A Brown line is seen on a single sample of Type 1 pans; the others are without lining. Type 1 pans, similar examples of which are found in Iasos, Metropolis, Eastern Adriatic, Castelporziano/Italy, Berenice, Phokaia, Didyma, Argos, Demetrias, Knossos, Garrison's Camp/Nea Paphos, Patara, Nea Paphos, Troy, Buthrotum/Butrint, Ephesos, Priene, Greece, Kyme, Tarsus, Dor, Beirut, Rhodiapolis, Athenian Agora, Sardis and Xanthos, are dated 1-3rd centuries AD. It is thought that the production place of Andriake Type 1 pans is Phokaia. There are thirteen examples of Type 2 pans. This type has a flat or slightly concave protruding rim, a convex body, and a flat base (Fig. 5-6). Clays with red, yellowish red and reddish brown tones are tempered with lime, grit, silver mica, black and red fine sand particles, chamotte (grog), gold mica and quartz. Some of the Type 2 pans have red and reddish brown linings. Others are made without lining. Type 2 pans, similar examples of which are found in Ephesos, Phokaia, Demetrias, Argos, Knossos, Patara, Menderes Magnesia, Greece, Didyma and Limyra, are dated to the end of the 1st century AD and the middle of the 3rd century AD. The origin of Type 2 pans is uncertain; however, it is thought that this type may have been produced in every city to meet local needs.

The discovery of Phokaian pans in Andriake, shows that it imported ceramics from the production centers in the Western Anatolia Region through the port of the main city, Myra, between the 1st-3rd centuries AD.

Giriş

Orta Likya Bölgesi'ndeki Myra'nın liman yerleşimi olan Andriake¹, günümüzde Antalya İli, Demre İlçesi'ndeki Kokarçay'ın (Andriakos) denize döküldüğü Çayağzı mevkiinde kurulmuştur (Fig. 1). Bağlı bulunduğu ana kent Myra'nın tarihiyle² paralel bir geçmişe sahip olduğu düşünülen Andriake'de, en erken buluntular Hellenistik Dönem'e aittir³. Ancak limanın yerleşim dokusunda Klasik Dönem izlerini de görmek mümkündür⁴. Klasik Dönem'de liman olarak işlev kazanan Andriake'nin Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde de bu işlevini devam ettirdiği görülmektedir⁵. 2009 yılından bugüne limanda yapılan kazılarda MS 11-13. yüzyıla tarihlenen az sayıda buluntunun⁶ ele geçmesine rağmen, limanın MS 7. yüzyıl sonlarında hareketli temposunu kaybederek kısmen terkedildiği öngörülmektedir⁷.

Andriake limanı, batıda Antiphellos ve Patara, doğuda ise Phoinikos limanlarıyla birlikte bölge içi bağlantıyı sağlayan, tüccarların önemli bir uğrak noktası olmuştur. Bu önemini Ephesos, Halikarnassos, Knidos, Kaunos, Telmessos, Patara, Antiphellos, Aperlai, Teimiussa, Olympos, Phaselis ve Attaleia gibi Akdeniz ve Batı Anadolu'da bulunan önemli liman kentleriyle kurduğu ticari ilişkiyle iyice pekiştirmiştir⁸. Bu kentler dışında, Myra'da üretilen yerel formların dağılım alanları, Andriake limanının Ege kıyıları (Troya), Kıbrıs (Paphos), Kilikya Bölgesi (Tarsus), Libya (Berenike), Levant Bölgesi (Lübnan-İsrail-Suriye) ve Ege adalarındaki (Antikythera, Girit) kıyı yerleşimleriyle de ticari ilişkisinin olduğunu göstermektedir⁹. Roma ve Erken Bizans Dönemi'nde limanın oldukça geniş bir ticari hinterlanda sahip olduğu bilinmektedir¹⁰.

¹ Andriake, antik kaynaklarda yerleşim yeri dışında *emporion* (ticaret merkezi) olarak tanımlanmaktadır (Aygün, 2018: 5).

² Myra'nın tarihsel süreci için bkz. Çevik, 2010a: 57 vd.; Çevik – Bulut, 2010: 25-37; Alkan, 2013; Çevik, 2016: 224 vd.

³ Sikkeler için bkz. Bulut – Şengül, 2014; seramikler için bkz. Özdilek, 2015: 89 vd.

⁴ Aygün, 2018: 131 vd.

⁵ Limanla ilgili detaylı bilgi için bkz. Foss, 1994: 23-37; Takmer, 2006; Marksteiner, 2006-2007; Yener-Marksteiner, 2009; Çevik, 2010a-b; Çevik – Bulut, 2010; Çevik – Eshel, 2010; Çevik – Çömezoglu, vd., 2010a-b; Duggan – Aygün, 2010; Çevik – Bulut, 2011; Çevik – Bulut vd., 2011; Çevik – Bulut vd., 2012; Çevik – Bulut vd., 2013; Alkan, 2013; Yener-Marksteiner, 2013; Akyürek, 2014; Bulut – Şengül, 2014; Çevik – Bulut, 2014; Çevik – Bulut vd., 2014; Özdilek, 2015; Öztürk – Çekilmez, 2016: 27-46; Çevik – Bulut vd., 2017; Özdilek, 2017; Aygün, 2018; Çevik – Bulut vd., 2018a-b; Özdilek, 2018a-b; Çevik – Bulut vd., 2019; Öz, 2020, Öz, 2021a-c.

⁶ Bulut – Şengül, 2014: 88.

⁷ Çevik – Bulut, 2010: 39; Duggan – Aygün, 2010: 161; Bulut – Şengül, 2014: 88; Çevik – Bulut vd., 2014: 225. Andriake'nin terkedilmesiyle birlikte, 21. yüzyıla kadar Myra'nın limanı olarak Stamirra-Taşdibi kullanılmıştır (Duggan – Aygün, 2010: 168).

⁸ Özdilek, 2015: 90.

⁹ Yerel üretim çanak/leğenlerin dağılım alanları ile ilgili bkz. Öz, 2021a.

¹⁰ Myra ve Andriake'de ele geçen ithal seramikler için bkz. Özdilek, 2018a-b; Öz, 2020, Öz, 2021c.

Limanda yer alan birçok yapının kazısı bitirilmiştir; ancak kimi alanlarda çalışmalar halen devam etmektedir. Kazısı yapılan Sinagog ve Şarap İşlikleri'nde ele geçen bir grup Roma Dönemi tavası bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır (Fig. 2). Şarap İşlikleri'nin doğusunda, Granarium'un ise kuzeybatı köşesinde bulunan Sinagog, MS 5-6. yüzyıla tarihlendirilmektedir¹¹. Yapının zemininde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ele geçen farklı dönem (MÖ 3. – MS 7. yüzyıl) ve forma ait çok sayıda seramiğin¹² dolgu malzemesi olarak kullanıldığı görülmüştür. Granarium'un kuzeyinde, Sinagog'un ise batısında yer alana Şarap İşlikleri, Andriake güney yerleşiminin tam merkezindedir. 2012 yılında kazısına başlanan işliklerin ilk yapıldığı tarih bilinmezken, ikincil kullanım evresi için MS 4. yüzyıl önerilmektedir¹³. Şarap İşlikleri'nde yapılan kazılarda geniş bir tarih aralığına (MS 1-12. yüzyıl) ait oldukça yoğun seramik buluntuyla karşılaşmış; mekân işlik olarak kullanıldıktan sonra seramik çöplüğüne (*bothros*) dönüştürülmüştür¹⁴.

Roma Dönemi Tavaları (Genel Bilgiler)

Antik Çağ mutfağının vazgeçilmez araç gereçlerinden olan tavalar, Grekçe “*τάγηνον (tagenon)*”¹⁵, Latince “*sartago, sartagoris*”¹⁶ olarak isimlendirilmiştir¹⁷. Apicius, “*sartago-sartagines*” kelimesini kızartma tavalarını tanımlarken kullanmıştır¹⁸. Ancak bu kelimenin tavadan ziyade yemek pişirmede kullanılan güveç benzeri kapları tanımladığı ifade edilmektedir¹⁹. Hellenistik Dönemde tavaların kavurma amaçlı kullanılan daha yaygın tiplerine “*σεισων*” isminin verildiği düşünülür²⁰. Erken Roma Döneminde tavaları tanımlamak için ise Latince “*frixorium, frixori*” kelimesi tercih edilmiştir²¹. Sayılan isimler dışında, “*patina-patinae (derin kızartma-kaynatma tavası), patella-patellae (küçük tava), fretelae*”, ile filolojik metinlerde geçen “*bridum*” kelimeleri de tavaları tanımlamaktadır²².

Erken Roma Dönemi'nde cidarları kalınlaşan tavaların konik gövdeleri Hellenistik Dönem'e ait örneklerle göre biraz derinleşmiştir²³. Ağız üzeri ve/veya kenarı ile gövdeyle birleşen tava sapları yukarı doğru yükselerek daralırken, ikili ve üçlü spiraller ile profilendirilmişlerdir²⁴. Roma Dönemi tavalarında sıklıkla kullanılan spiral formlu sapların kimi örneklerde kısa

¹¹ Çevik – Çömezoğlu vd., 2010a: 349.

¹² Özdilek, 2015; Özdilek, 2016; Özdilek, 2017; Özdilek, 2018a-b; Öz, 2020; Öz, 2021a-c.

¹³ Çevik – Bulut vd., 2013: 93-94; Aygün, 2018: 202-203.

¹⁴ Çevik – Bulut vd., 2013: 93.

¹⁵ Bats, 1988: 50 vd.; Sparkes, 1962: 129; Korkut, 2007a: 432.

¹⁶ Harcum, 1921: 44; Lüdorf, 2006: 41; Akderin, 2012: 846; Fırat, 2014: 23.

¹⁷ Harcum, Isidorus'a dayandırdığı bir bilgiye göre, tavanın isminin yağ kızdırıldığında çıkarttığı sestene aldığını ifade etmektedir (Harcum, 1921: 44).

¹⁸ Harcum, 1921: 44.

¹⁹ Hilgers, 1969: 269, Nr. 317; Korkut, 2007a: 432; Korkut – Ercan, 2008: 98. Bazı araştırmacılar tavaları pişirme tabakları (*baking dish*) olarak tanımlamıştır (Wiech, 2017: 456-457, Nr. 14).

²⁰ Rotroff, 2006: 186.

²¹ Hilgers, 1969: 185, Nr. 166; Korkut, 2007a: 432; Korkut – Ercan, 2008: 98.

²² Matthews, 1969: 32 vd.; Korkut, 2007a: 432, dn. 3; Öz, 2021b: 159, dn. 8. Ayrıca bkz. Berlin – Slane, 1997: 104.

²³ Korkut, 2007a: 432.

²⁴ Fırat, 2014: 23.

tutularak içleri boş bırakılmıştır²⁵. Bu boşluğun içine ahşap bir çubuk takılarak kızgın/sıcak tavanın ocaktan rahatça alındığı düşünülmektedir²⁶. MS 1. yüzyılın ortalarına ait erken örneklerin dışbükey gövdesi, 2. yüzyılın başlarından sonra daha dik/düz bir profile eğrilmiştir²⁷. MS 3. yüzyılda dik içbükey gövdeleri daha kalın cidarlı olup, ağız profilleri ise yuvarlak hatlara sahiptir²⁸. Bizans Döneminde de tavaların form olarak çok fazla değişikliğe uğramadığı görülmektedir²⁹.

Tavalar, daha çok yemek pişirme ve kızartma amaçlı kullanılmıştır³⁰. Bunlar dışında yağ kızdırmak ve sos (balık sosu gibi) yapmak içinde kullanıldıkları düşünülmektedir³¹. Diğerlerine göre daha derin gövdeye sahip tavaların yemek ısıtılmasında kullanılmış olabileceği de unutulmamalıdır.

Andriake Roma Dönemi Tavaları

Andriake limanında, Roma Dönemi tavalardan çok sayıda ele geçmiştir³². Ancak burada farklı form özelliklerine sahip örneklerden toplam otuz adet tava parçası incelenmiştir (Fig. 3-6). Ağız profillerine göre ayrılan tavalar iki farklı tipte değerlendirilmiştir³³.

Tip 1 (Phokaia/Foça Tip A-B-C, Lüdorf Tip PI/1-3, Wintermeyer Tip P 2, Abadie-Reynal Form 6, Korkut IA-B, Özdemir Tip TA I)

Andriake'deki Şarap İşliği ve Sinagog'ta yapılan kazılarda ortaya çıkarılan on yedi adet tava Tip 1 olarak incelenmiştir (Kat. No: 1-17, Fig. 3-4). Bu tip, yuvarlatılmış dışbükey bir ağıza, bazı örneklerde dışbükey (Fig. 3: 1, 3, 6, 4: 3) bazılarında dik sığ bir gövdeye (Fig. 3: 2, 4-5, 7, 4: 1-2, 4-5), üzeri spirallerle profillendirilmiş içi boş kısa sap ve düz bir kaideye sahiptir. Bazı örneklerin ağız profilleri hafif dışa sarkıktır (Fig. 4: 2-4). Tip 1 tavalarının ağız üzeri ile gövdeye tutturulan sapları, 12 kat. nolu örnek dışında, genelde sadece sap olarak tavadan ayrı ele geçmiştir (Fig. 4: 6-10). Ancak 4-7 kat. nolu tavaların saplarının çok az bölümü mevcut konumunda korunmuş olarak bulunmuştur (Fig. 3: 4-7). 12 kat. nolu örneğin sapı (Fig. 4: 5) diğer ele geçen saplara (Fig. 4: 6-10) göre daha uzundur. Sapların içleri dipten dışa doğru genişleyen bir hat

²⁵ İçi boş kısa saplı örnekler için bkz. Jones, 1950: Pl. 163: A; Özbütev, 1994: Lev. 24: 100; Guzz-Zilberstein, 1995: 415, Fig. 6.58: 7; Korkut, 2007a: 445, Res. 1/I.A: 5; Korkut, 2007b: 212, Nr. 35; Pellegrino, 2007: 170, Fig. 15: 5; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123; Fırıncı, 2010: Lev. 30: 127; Gennaro – Margherita, 2013: 301, Fig. 3-4; Fırat, 2011: Lev. 55: 203; Fırat, 2014: 36, Lev. 4; Waldner, 2017: Taf. 322: K 209. Roma Döneminde içi dolu uzun saplı tavalarda kullanılmıştır. Örnekler için ayrıca bkz. Riley, 1979: 266, Fig. 105: 528-529; Korkut, 2007a: 438-439, 448, Res. 4: 11-12; Özdemir, 2009: 58, 155, Lev. 23: 230; Öz, 2020: 386, Lev. 37: 1-6.

²⁶ Korkut, 2007a: 433; Fırat, 2014: 22.

²⁷ Özyiğit, 1991: 138, 145, Çiz. 9.

²⁸ Özbütev, 1994: 28 vd.

²⁹ Bazı örneklerde kulp/tutamak, ağız profili ile gövde derinliklerinde küçük değişiklikler vardır. Bkz. Williams, 1989: 71, Fig. 38: 416; Alliata, 1990: 249-250, 253-255, Fig. 1, 4: 17-19, 60-65; Fırat, 1999: Lev. 155-156: 698-700; Hudson, 2008: 341-342, Fig. 21: 4.17.

³⁰ Berlin – Slane, 1997: 104, dn. 225

³¹ Harcum, 1921: 44, 47;

³² Ele geçen tavaların bir bölümü Geç Roma/Erken Bizans Dönemine ait olduğu için bu çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. Limanda bulunan Geç Roma/Erken Bizans tavaları için ayrıca bkz. Öz, 2020: 105 vd.

³³ Eserlerin çalışma iznini verdiği için Myra-Andriake kazı başkanı kıymetli hocam Prof. Dr. Nevzat Çevik'e teşekkürlerimi sunarım.

şeklinde boş bırakılmıştır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, bu saplara içine takılan ucu sivri ahşap çubuk sayesinde kızgın tava ocaktan daha rahat alınmaktadır. 1-6 kat. nolu örneklerin içe bakan ağız kenarlarında keskin bir çıkıntı yer alır (Fig. 3: 1-6). Bu çıkıntı, tava kapağının rahat oturması ve kaymaması için yapılmış olmalıdır. Diğer örneklerde yer almaması, onların kapaksız kullanıldığını düşündürmektedir (Fig. 3: 7, 4: 1-5). Tip 1 tavalarının kaideleri düzdür. Bazı örneklerde gövdeden kaideye geçişte yiv bulunmaktadır (Fig. 3: 5, 4: 4). Andriake Tip 1 tavalara ağız çapları 12.9-30.6 cm arasında değişmektedir. Kil renkleri kırmızı, kahverengi, sarımsı kırmızı, pembe ve kırmızımsı kahverengi tonlarındadır. 5 kat. nolu tavanın kahverengi astarı varken diğerlerinde astar yoktur. Sık ve seyrek dokulu, gözeneksiz ve az gözenekli gibi yapısal özelliğe sahip killerde çok yoğun miktarda orta ve küçük boyutta taşçık, yoğun miktarda büyük, orta, küçük ve çok küçük boyutta taşçık ve kireç, az miktarda orta ve küçük boyutta kireç, taşçık, kuvars ve gümüş mika ile çok az miktarda büyük, orta ve küçük boyutta kireç, kuvars, gümüş mika, taşçık ve altın mika katkısı bulunmaktadır³⁴.

Tip 1 tavalarının yakın benzerlerine Doğu Adriyatik³⁵, İlasos³⁶, Metropolis³⁷, Castelporziano/İtalya³⁸, Berenike³⁹, Didyma⁴⁰, Phokaia⁴¹, Argos⁴², Demetrias⁴³, Knossos⁴⁴, Patara⁴⁵, Nea Paphos⁴⁶, Troya⁴⁷, Buthrotum/Butrint⁴⁸, Ephesos⁴⁹, Yunanistan⁵⁰, Priene⁵¹, Kyme⁵², Tarsus⁵³, Dor⁵⁴, Beyrut⁵⁵, Rhodiapolis⁵⁶, Atina Agorası⁵⁷, Xanthos⁵⁸ ve Sardis'te⁵⁹ rastlanmaktadır⁶⁰. Benzer örnekler genel olarak MS 1-3. yüzyıl arasına

³⁴ Tavalara killerde yer alan katkı maddelerinin boyut ve miktarlarının belirlenmesinde Myra ve Andriake Geç Roma seramikleri için oluşturulan boyut ve miktar tablosundan yararlanılmıştır. Bkz. Öz, 2020: 3, Tablo 1-2.

³⁵ Istenič – Schneider, 2000: 345, Fig. 5: 4.

³⁶ Gasperetti, 2003: Pl. XCVII: 56.

³⁷ Güngör, 2005: Lev. 69: 373.

³⁸ Hayes, 2009: 11, 25, 30, Fig. 6, 19, 22: 17, 123, 140, 181.

³⁹ Riley, 1979: Fig. 101: 474.

⁴⁰ Wintermeyer, 1984: 258, Abb. 9: 7; Wintermeyer, 2004: Abb. 702.

⁴¹ Özbütev, 1994: Lev. 18, 19, 22, 24: 72, 79, 92, 100, 107; Fırat, 2011: Lev. 55: 203; Fırat, 2014: 35, 36, Lev. 1, 2: 2, 6, 1, 4; Waldner, 2017: Taf. 322: K 209.

⁴² Abadie-Reynal, 2007: Pl. 55: 359.2.

⁴³ Eiwanger, 1981: Taf. 55: III.427.

⁴⁴ Hayes, 1983: 127, 139, Fig. 9, 18: 99, 228; Hayes, 2000: 292, Fig. 18: 4.

⁴⁵ Korkut, 2007a: 445, Res. 1/I.A: 3, 5, IB: 2; Korkut, 2007b: 212, Nr. 35; Özdemir, 2009: Lev. 21, 22: 210, 212; Şen, 2017: Pl. 79: 673.

⁴⁶ Wiech, 2017: 457, Nr. 14. Nea Paphos Garrison's Camp için bkz. Gennaro – Margherita, 2013: 301, Fig. 3-4.

⁴⁷ Tekkök-Biçken, 1996: 276, Fig. 90: F43.

⁴⁸ Reynolds – Hernandez vd., 2008: 78, Fig. 7: 18.

⁴⁹ Meriç, 2002: Taf. 55, K657.

⁵⁰ Malamidou, 2005: 207, Fig. 93: 1405, 1408.

⁵¹ Amicone – Fenn vd., 2014: 20, Fig. 3: 3.

⁵² Di Giovanni, 2007: 156, Tav. 6: 31.

⁵³ Jones, 1950: Pl. 163: A.

⁵⁴ Guz-Zilberstein, 1995: 415, Fig. 6.58: 7.

⁵⁵ Pellegrino, 2007: 170, Fig. 15: 5.

⁵⁶ Fırıncı, 2010: Lev. 30: 127.

⁵⁷ Robinson, 1959: Pl. 7, 72, G113-115.

⁵⁸ des Courtils – Laroche, 2004: 332, Fig. 26: 3.

⁵⁹ Crawford, 1990: Fig. 58.

⁶⁰ Ayrıca bkz. Lüdorf, 2006: Taf. 1-2: P3, 14, 21-23.

tariflenmiştir. Yapılan analogi neticesinde Andriake Tip 1 tavaları içinde aynı yüzyıllar önerilebilir.

Tip 1 tavalalarının üretim merkezinin Phokaia/Foça olduğu bilinmektedir⁶¹. Andriake Tip 1 tavaları ile Phokaia'daki aynı tip tavalalarının kil özellikleri⁶² birbirine oldukça benzerdir. Dolayısıyla Tip 1 tavalalarının üretim yerinin Phokaia olduğu düşünülmektedir. Bu sonuç, Myra'nın özellikle Erken ve Orta Roma Dönemi'nde (MS 1-3. yüzyıl) Batı Anadolu'daki diğer seramik üretim merkezleriyle de ticari ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir⁶³.

Tip 2 (Lüdorf Tip PII/1-2, Wintermeyer Tip P 4: 1-2, Abadie-Reynal Form 17, Korkut IIA, Özdemir Tip TA II)

Şarap İşliği'nde ele geçen on üç adet tava Tip 2 olarak sınıflandırılmıştır (Kat No: 18-30, Fig. 5-6). Tip 2 tavaları, üzeri düz (Fig. 5: 3-6, 6: 1, 4-7) veya hafif içbükey (Fig. 5: 1-2, 6: 2-3) dışa çıkık bir ağıza, dışbükey gövde ile düz bir kaideye sahiptir. Bazı örneklerde kaide ortadan hafifçe yukarı kalkık yapılmıştır (Fig. 5: 1, 3, 6: 4-5). Kaidenin bu şekilde yapılmasının nedeni, tavada biriken yağın kenarlarda toplanmasını sağlamaya yönelik olabilir. 19 kat. nolu tavanın dışta ağız kenarı hafif yukarı kalkıktır (Fig. 5: 2). 26-30 kat. nolu tavalarda dışta ağız kenarından gövdeye geçiş içbükey keskin bir hatla sağlanmaktadır (Fig. 6: 3-7). Tip 2 tavalara ait herhangi bir sap veya kulbun kazılarda ele geçmemesi, bunların kulpsuz olduğunu düşündürmektedir. Bazı araştırmacılara göre bu tip yatay kulp ve/veya tutamaklara sahiptir⁶⁴. Tip 2 tavaları Tip 1'e göre daha geniş gövdeye sahiptir. Bu tip tavalarda ağız çapları 24-37.6 cm arasında değişmektedir. Killeri kırmızı, kırmızımsı kahverengi ve sarımsı kırmızı tonlarındadır. 19-20, 23, 25, 27-28 kat. nolu tavalarda kırmızı ve kırmızımsı kahverengi tonlarında astarlı iken diğerlerinde (Kat No: 18, 21-22, 24, 26, 29-30) astar yoktur. Sık ve seyrek dokulu, gözeneksiz ve az gözenekli özelliğe sahip killerde çok yoğun miktarda orta ve küçük boyutta kireç, yoğun miktarda orta, küçük ve çok küçük boyutta kireç ve taşçık, az miktarda küçük boyutta gümüş mika, taşçık, siyah ve kırmızı ince kum tanecikleri ve şamot⁶⁵ ile çok az miktarda orta ve küçük boyutta taşçık, gümüş mika, kuvars, altın mika ve kireç katkısı yer almaktadır.

Andriake Tip 2 tavalarda yakın benzerlerine Ephesos⁶⁶, Phokaia⁶⁷, Demetrias⁶⁸, Knossos⁶⁹, Argos⁷⁰, Patara⁷¹, Menderes Magnesiası⁷², Limyra⁷³,

⁶¹ Özyiğit, 1991: 137 vd.; Hayes, 2000: 292; Fırat, 2014: 22 vd.

⁶² Özbütev, 1994: 29; Fırat, 2011: 94-95; Fırat, 2014: 24.

⁶³ Myra'da ele geçen Batı Anadolu merkezlerinde üretilmiş diğer seramikler için ayrıca bkz. *Pergamon-Çandarlı Sigillatları*: Özdilek, 2017: 260 vd.; *Tralleis Üretimi DSB Seramikleri*: Özdilek, 2018b: 635 vd.

⁶⁴ Korkut, 2007a: 435.

⁶⁵ Seramik kırığı veya tozu.

⁶⁶ Gassner, 1997: Taf. 59: 748-749.

⁶⁷ Özbütev, 1994: Lev. 28, 30: 122, 129.

⁶⁸ Eiwanger, 1981: Taf. 53-54, 56: III.394, 396, 415, IIIa.99-100.

⁶⁹ Hayes, 1983: 127, 139, Fig. 9, 18: 105-106, 108, 230.

⁷⁰ Abadie-Reynal, 2007: Pl. 58: 370.1.

⁷¹ Korkut, 2007a: 446, Res. 1/II.A: 15; Özdemir, 2009: Lev. 23: 222-223; Şen, 2017: Pl. 81: 688.

⁷² Vapur, 2009: Çiz. 46: 341.

⁷³ Marksteiner – Lemaitre vd., 2007: 209, Pl. 3: 7; Waksman – Lemaitre, 2010: 788, Fig. 5: LYC66; Arqué – Lemaitre vd., 2012: 147, Fig. 4: 8; Lemaitre – Waksman vd., 2013: 206, Fig. 15: LYC66.

Yunanistan⁷⁴ ve Didyma'da⁷⁵ rastlanmaktadır⁷⁶. Genel olarak MS 1. yüzyıl sonları ile 3. yüzyıl ortalarına tarihlenen bu tip tavaların 4-5. yüzyıla kadar da kullanıldığı belirtilmektedir⁷⁷. Analogik karşılaştırmalara göre, Tip 2 tavaları için, MS 1. yüzyıl sonları ile 3. yüzyıl ortaları tarihi önerilmektedir.

Değerlendirme

Antik Çağ'da mutfakların önemli araç gereçlerinden olan tavalar, kullanım amaçlarına göre birçok farklı isimle (*τάγηνον* (*tagenon*), *σεισων*, *sartago*, *sartagoris*, *sartagines*, *frixorium*, *frixorii*, *patina-patinae*, *patella-patellae*, *fretelae*, *bridum*) anılmıştır. Klasik Dönem'den⁷⁸ itibaren kendine özgü formu olan tavalar, yemek pişirme, kızartma ve sos yapımında uzun yıllar boyunca kullanılmışlardır.

Likya Bölgesi'nin önemli ticaret limanlarından biri olan Andriake'deki Şarap İşlikleri ile Sinagog'ta yapılan kazılarda ele geçen bir grup Roma Dönemi tavası bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Farklı form özelliklerine sahip otuz adet tava parçası, ağız profillerine göre, Tip 1 ve Tip 2 olarak iki ayrı grupta incelenmiştir (Fig. 3-6). Tip 1 tavalardan on yedi örnek bulunmaktadır (Kat. No: 1-17, Fig. 3-4). MS 1-3. yüzyıl arasına tarihlenen ve Tip 1 olarak gruplanan tavaların kil özellikleri Phokaia örnekleriyle yakın benzerlik gösterir; dolayısıyla bu tipin Phokaia menşeli olduğu düşünülmektedir. Tip 2 tavalara ait on üç örnek bulunmaktadır (Kat. No: 18-30, Fig. 5-6). MS 1. yüzyıl sonları ile 3. yüzyıl ortalarına tarihlenen bu tipin nerede üretildiği şuan için belirsiz olsa da, ihtiyaç nispetinde birçok kentte yerel olarak üretilmiş olmalıdır.

Andriake limanında Phokaia/Foça tavalarının ele geçmesi, ana kent Myra'nın özellikle MS 1-3. yüzyıllar arasında, Phokaia özelinde, Batı Anadolu seramik üretim merkezleriyle ticari ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Myra, Roma İmparatorluk Dönemi'nde limanı aracılığıyla Batı Anadolu Bölgesi'ndeki farklı merkezlerden seramik ithal etmiştir⁷⁹.

⁷⁴ Malamidou, 2005: 209, Fig. 95: 1435, 1437.

⁷⁵ Wintermeyer, 1984: 258, Abb. 9: 5; Wintermeyer, 2004: Abb. 293: 382.

⁷⁶ Ayrıca bkz. Lüdorf, 2006: Taf. 4: P53-54.

⁷⁷ Özdemir, 2009: 57-58; Şen, 2017: 199-200, 515, No 688

⁷⁸ Fırat, 2014: 23.

⁷⁹ Bu durum Myra'da bulunan Batı Anadolu menşeli diğer seramiklerden de anlaşılır. Seramikler için bkz. *Pergamon-Çandarlı Sigillatları*: Özdelek, 2017: 260 vd.; *Tralleis Üretimi DSB Seramikleri*: Özdelek, 2018b: 635 vd.

Kaynakça

- ABADIE-REYNAL, C., 2007. *La Céramique d'Argos (fin du IIe siècle avant J.-C. – fin du IVe siècle après J.-C.)*, Études Péloponnésiennes XIII, Athènes.
- AKDERİN, F., 2012. *Latince Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul.
- AKYÜREK, T. E., 2014. “Andriake. Geç Antik Çağ'da Myra'nın Limanı”. *Toplumsal Tarih*, 246, ss. 52-57.
- AMICONE, S. – FENN, N. – HEINZE, L. – SCHNEIDER, G., 2014. “Cooking pottery in Priene Import and local/regional production from late Classical to late Hellenistic times”, *Frankfurter elektronische Rundschau zur Altertumskunde*, 25, ss. 1-27.
- ALLIATA, E., 1990. “Ceramica Bizantina e Omayyade di 'Uyun Musa”, *Liber Annuus*, 40, ss. 247-261.
- ALKAN, M., 2013. *Klasik Çağ'dan Erken Bizans'a Myra Kenti ve Teritoryumu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- ARQUÉ, M.-C. – LEMAITRE, S. – WAKSMAN, S. Y., 2012. “Les céramiques de cuisson en Lycie romaine: essai de définition des faciés morphologiques et d'approvisionnement en Méditerranée orientale”, *Les céramiques communes dans leur contexte régional. Faciés de consommation et mode d'approvisionnement: Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée 60*, Ed.: C. B. Vallet, Lyon, ss. 141-153.
- AYGÜN, Ç. A., 2018. *Myra'nın Limanı Andriake'nin Yerleşim Planı*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- BATS, M., 1988. *Vaisselle et Alimentation a Olbia de Provence (v. 350-v. 50 av. J.-C.)*. Modèles culturels et catégories céramiques, Paris.
- BERLIN, A. – SLANE, K. W., 1997. *Tel Anafa II, i. The Hellenistic and Roman Pottery*, Ann Arbor.
- BULUT, S. – ŞENGÜL, M., 2014. “2009-2012 Yılları Andriake Kazı Sikkeleri ve Yerleşim Tarihine Katkıları”, *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi – Bildiriler*, Ed.: K. Dörtlük – O. Tekin – R. Boyraz Seyhan, Antalya, ss. 79-110.
- CRAWFORD, J. S., 1990. *The Byzantine Shops at Sardis*, London.
- ÇEVİK, N., 2010a. “Myra ve Limanı Andriake. Kazılar Başlarken Ön-Düşünceler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 134, ss. 53-82.
- ÇEVİK, N., 2010b. “Myra ve Andriake Kazıları'nda İlk Yıl: 2009/ The First Season of Excavations in Myra and Andriake: 2009”, *ANMED*, 8, ss. 55-60.
- ÇEVİK, N., 2016. “Mür Soluyan Kent: Myra”, *Lukka'dan Likya'ya. Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, Ed.: H. İşkan – E. Dünder, İstanbul, ss. 224-237.

- ÇEVİK, N. – BULUT, S., 2010. “İkinci Kazı Sezonunda Myra ve Limanı Andriake”, *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, Ed.: N. Çevik, Antalya, ss. 25-118.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S., 2011. “Myra ve Andriake Kazıları 2010/ Excavations at Myra and Andriake in 2010”, *ANMED*, 9, ss. 59-70.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S., 2014. “Andriake Doğu Hamamı: Bölgenin Hamam Mimarlığına Işık Tutan Yeni Bir Örnek”, *Adalya*, 17, ss. 221-263.
- ÇEVİK, N. – ESHEL, H., 2010. “A Byzantine Synagogue in Andriake in Southern Turkey”, *Qadmoniot*, 43, ss. 41-43.
- ÇEVİK, N. – ÇÖMEZOĞLU, Ö. – ÖZTÜRK, H. S. – TÜRKOĞLU, İ., 2010a. “A Unique Discovery in Lycia: The Ancient Synagogue at Andriake, Port of Myra”, *Adalya*, 13, ss. 335-366.
- ÇEVİK, N. – ÇÖMEZOĞLU, Ö. – ÖZTÜRK, H. S. – TÜRKOĞLU, İ., 2010b. “Andriake Sinagogu ve Bölgede Yahudi Varlığı”, *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, Ed.: N. Çevik, Antalya, ss. 169-180.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S. – TIBIKOĞLU, O. – ÖZDİLEK, B. – AYGÜN, Ç. A., 2011. “Myra ve Andriake Kazılarında İlk Yıl: 2009”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 / 1, ss. 403-420.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S. – AKYÜREK, E. 2012. “Myra-Andriake Kazıları ve Araştırmaları 2011/ Excavations and Surveys at Myra-Andriake in 2011”, *ANMED*, 10, ss. 65-72.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S. – AKYÜREK, E., 2013. “Myra ve Andriake Kazıları 2012/ Excavations at Myra and Andriake 2012”, *ANMED*, 11, ss. 90-96.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S. – AYGÜN, Ç. A., 2014. “Myra'nın Limanı Andriake”, *Hafen und Hafenstadte im östlichen Mittelmeerraum von der Antike bis in byzantinische Zeit. Neue Entdeckungen und aktüelle Forschungsansätze (BYZAS 19 / 1)*, Ed.: S. Ladstatter – F. Pirson – T. Schmidts, İstanbul, ss. 225-244.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S. – AYGÜN, Ç. A. – ÇÖMEZOĞLU UZBEK, Ö., 2017. “2016 Yılı Myra ve Andriake Kazıları/ Myra and Andriake Excavations of 2016”, *ANMED*, 15, ss. 67-75.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S. – AYGÜN, Ç. A. – ÇÖMEZOĞLU UZBEK, Ö. – TİRYAKİ TÜRKMEÑOĞLU, H. A. – PİMOUGUET-PÉDARROS, I., 2018a. “Myra-Andriake 2017”, *ANMED*, 16, ss. 75-81.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S. – AYGÜN, Ç. A. – ÇÖMEZOĞLU UZBEK, Ö., 2018b. “Myra-Andriake 2016”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39 / 2, ss. 189-204.
- ÇEVİK, N. – BULUT, S. – AKYÜREK, E. – AYGÜN, A. – ÇÖMEZOĞLU, Ö., 2019. “Myra & Andriake 2018”, *ANMED*, 17, ss. 47-54.
- DES COURTILS, J. – LAROCHE, D., 2004. “Xanthos et le Letoon: Rapport Sur la Campagne de 2003”, *Anatolia Antiqua*, 12, ss. 309-340.
- DI GIOVANNI, V., 2007. “Ceramica romana e tardo antica di Kyme.

Osservazioni preliminari sui materiali dagli scavi dell'Università di Napoli 'Federico II', *Estratto da Kyme e l'Eolide da Augusto a Costantino: Atti dell'Incontro Internazionale di studio*, Ed.: L. A. Scatozza Höricht, Napoli, ss. 141-173.

DUGGAN, T. M. P. – AYGÜN, Ç. A., 2010. "Myra'nın Ortaçağ ve Sonrasındaki Limanı Taşdibi-Stamira", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, Ed.: N. Çevik, Antalya, ss. 161-168.

EIWANGER, J., 1981. *Demetrias IV. Keramik und Kleinfunde aus der Damokratia-Basilika in Demetrias*, Bonn.

FIRAT, N., 1999. *Perge Konut Alanı Keramiği*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

FIRAT, M., 2011. *Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

FIRAT, M., 2014. "Phokaia'da Seramik Çöplüğü ve Atölye Alanlarında Bulunan Roma Dönemi Seramikleri: Tava Formu", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 / 10, ss. 21-36.

FIRINCI, S., 2010. *Rhodiapolis Seramikleri Roma Dönemi Pişirme Kapları "2006-2009 Buluntuları"*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

FOSS, C., 1994. "The Lycian Coast in the Byzantine Age", *Dumbarton Oaks Papers*, 48, ss. 1-52.

GASPERETTI, G., 2003. "Osservazioni preliminari sulla ceramica romana di Iasos di Caria. Maretiali dal quartiere a sud del teatro", *Les Ceramiques en Anatolie aux epoques Hellenistique et Romaine, Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 22-24 mai 1996 (Varia Anatolica 15)*, Ed.: C. Abadie-Reynal, Paris, ss. 141-163.

GASSNER, V., 1997. *Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde*, Wien.

GENNARO, A. – MARGHERITA, P. di S., 2013. "Epi ton tejanon: Frying Pans from Garrison's Camp", *SOMA 2012. Identity and Connectivity: Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, Florence, Italy, 1-3 March 2012 (I)*, Ed.: L. Bombardieri – A. D'Agostino – G. Guarducci – V. Orsi – S. Valentini, Oxford, ss. 295-302.

GUZ-ZILBERSTEIN, B., 1995. "The Typology of the Hellenistic Coarse Ware and Selected Loci of the Hellenistic and Roman Periods", *Excavations at Dor, Final Report: Vol. 1B – Areas A and C: The Finds (Qedem Reports 2)*, Ed.: E. Stern, Jerusalem, ss. 289-433.

GÜNGÖR, E., 2005. *Metropolis Kenti Ada 7 İçerisindeki Konut Seramiği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

HARCUM, C. G., 1921. "Roman Cooking Utensils in the Royal Ontario Museum of Archaeology", *American Journal of Archaeology*, 25 / 1, ss. 37-54.

- HAYES, J. W., 1983. "The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery", *The Annual of the British School at Athens*, 78, ss. 97-169.
- HAYES, J. W., 2000. "From Rome to Beirut and Beyond: Asia Minor and Eastern Mediterranean Trade Connections", *Rei Cretariae Romanae Favtorum Acta*, 36, ss. 285-297.
- HAYES, J. W., 2009. *Castelporziano. Excavations at the Imperial Vicus 1985-7 and 1996-8 Trenches S and SA: pottery finds and lamps*, London.
- HILGERS, W. 1969. *Lateinische Gefässnamen. Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefäße nach den antiken Schriftquellen*, Düsseldorf.
- HUDSON, N. 2008. "Three centuries of Late Roman pottery", *Journal of Roman Archaeology*, 70, ss. 319-345.
- ISTENIČ, J. – SCHNEIDER, G., 2000. "Aegean Cooking Ware in the Eastern Adriatic", *Rei Cretariae Romanae Favtorum Acta*, 36, ss. 341-348.
- JONES, F. F., 1950. "VI. The Pottery", *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus*, Ed.: H. Goldman, Princeton, ss. 149-296.
- KORKUT, T., 2007a. "Roma Dönemi Patarası Yemek Pişirme Kapları: Tavalılar", *Seres 2007-IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri, 26-28 Kasım 2007 Bildiriler Kitabı*, Ed.: B. Karasu – N. Ay – Z. Çobanlı – F. S. Alanyalı – R. Yamaçlı, Eskişehir, ss. 431-449.
- KORKUT, T., 2007b. "Die Kaiserzeitlichen Gebrauchskeramik aus Patara", *Céramiques Antiques en Lycie (VIIe S.A.C. – VIIe S.P.C.) Les Produits et Les Marchés. Actes de la table-ronde de Poitiers (21-22 mars 2003)*, Ed.: S. Lemaitre, Paris, ss. 191-224.
- KORKUT, T. – ERCAN, B., 2008. "Roman Meals and Cooking Ware in Lycia: An Experimental Practice in Archaeology", *Akdeniz-Sanat Dergisi*, 1, ss. 95-105.
- LEMAITRE, S. – WAKSMAN, S. Y. – ARQUÉ, M.-C. – PELLEGRINO, E. – ROCHERON, C. – YENER-MARKSTEINER, B., 2013. "Identité régionale et spécificités locales en Lycie antique: l'apport des céramiques culinaires", *Euploia. La Lycie et la Carie Antiques. Dynamiques des territoires, échanges et identités*, Ed.: P. Brun – L. Cavalier – K. Konuk – F. Prost, Bordeaux, ss. 189-212.
- LÜDORF, G., 2006. *Römische und frühbyzantinische Gebrauchskeramik im westlichen Kleinasien. Typologie und Chronologie (Internationale Archaologie 96)*, Leidorf.
- MALAMIDOU, V., 2005. *Roman Pottery Context: Fine and Coarse wares from five sites in North-eastern Greece*, Oxford.
- MARKSTEINER, T., 2006. "Andriake Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları", *ANMED*, 4, ss. 41-46.
- MARKSTEINER, T., 2007. "Andriake Yüzey Araştırması 2006", *ANMED*, 5, ss. 98-101.

- MARKSTEINER, T. – LEMAITRE, S. – MARKSTEINER, B., 2007. “Die Grabungen am Südtor von Limyra. Die Grabungen der Jahre 1982-1986 am Südtor von Limyra”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 76, ss. 171-237.
- MATTHEWS, K. D., 1969. “Scutella, Patella, Patera, Patina A Study of Roman Dinnerware”, *Expedition*, 11.4, ss. 30-42.
- MERİÇ, R., 2002. *Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos*, Wien.
- ÖZBÜTEV, G., 1994. *M.S. 3. Yüzyıl Phokaia Kaba Mutfak Keramiği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- ÖZDEMİR, B. Ş., 2009. *Patara Roma Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- ÖZDİLEK, B., 2015. “Andriake Sinagogu’ndan Seçilmiş Örneklerle Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiklerine Genel Bir Bakış”, *Cedrus*, III, ss. 89-117.
- ÖZDİLEK, B., 2016. “2009-2012 Andriake Kazılarında Ele Geçen Unguentarium, Şişe, Lykion ve Mortar Örnekleri”, *Olba*, 24, ss. 217-265.
- ÖZDİLEK, B., 2017. “Andriake Limanından Ele Geçen Doğu Sigillata C Grubu Pergamon-Çandarlı Sigillataları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 / 40, ss. 260-276.
- ÖZDİLEK, B., 2018a. “Andriake Limanından Ele Geçen DSD Grubu / Kıbrıs Sigillataları Işığında Lykia’nın Doğu Akdeniz ile Deniz Ticareti”, *Phaselis*, IV, ss. 57-77.
- ÖZDİLEK, B., 2018b. “Andriake Limanı’ndan Tralleis Üretimi Doğu Sigillata B Grubu Seramikleri”, *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi’nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin’in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, Ed.: M. Arslan – F. Baz, İstanbul, ss. 635-658.
- ÖZTÜRK, N. – ÇEKİLMEZ, M., 2016. “2015 Myra-Andriake Liman Yerleşimi A Kilisesi Kazı Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 36, 27-46.
- ÖZYİĞİT, Ö., 1991. “1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1 / 12, ss. 127-154.
- ÖZ, C., 2020. *Myra ve Andriake Geç Roma Dönemi Seramikleri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- ÖZ, C., 2021a. “Andriake’den Roma Dönemi’ne Ait Bir Grup Likya Üretimi Çanak/Leğen”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, ss. 242-260.
- ÖZ, C., 2021b. “Andriake Limanı’ndan Koç Başı Saplı Bir Patera/Tagenon”,

- Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11 / 22, ss. 157-168.
- ÖZ, C., 2021c. "Andriake'de Ele Geçen Roma Dönemi Mortarları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 46, ss. 295-314.
- PELLEGRINO, E., 2007. "Les céramiques communes de Beyrouth (secteur bey 002) au début de L'époque Romaine", *Syria*, 84, ss. 147-172.
- REYNOLDS, P. – HERNANDEZ, D. R. – ÇONDİ, D., 2008. "Excavations in the Roman Forum of *Buthrotum* (Butrint): First to Thrid Century Pottery Assemblages and Trade", *Rei Cretariae Romanae Acta*, 40, ss. 71-88.
- RILEY, J. A., 1979. "Coarse Pottery", *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice) 2*, Ed.: J. A. Lloyd, Tripoli, ss. 91-467.
- ROBINSON, H. S., 1959. *Pottery of the Roman Period: Chronology. The Athenian Agora 5*, Princeton.
- ROTROFF, S. I., 2006. *Hellenistic Pottery: The Plain Wares. The Athenian Agora 33*, Princeton.
- SPARKES, B. A., 1962. "The Greek Kitchen", *The Journal of Hellenic Studies*, 82, ss. 121-137.
- ŞEN, D., 2017. *La Ceramique Protobyzantine de Lycie: Étude du Mobilier des "Bains portuaires" (Hürmalık Hamamı) de Patara*, Université Paris 1-Panthéon Sorbonne École Doctorale D'Archeologie, Unpublished Doctoral Dissertation, Paris.
- TAKMER, B., 2006. *Lex Portorii Provinciae Lyciae: Lykia Eyaleti Gümrük Yasası*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- TEKKÖK-BİÇKEN, B., 1996. *The Hellenistic and Roman Pottery from Troia: the Second Century B.C. to the Sixth Century A.D.*, University of Missouri the Faculty of the Graduate School, Unpublished Doctoral Dissertation, Columbia.
- VAPUR, Ö., 2009. *Menderes Magnesiası Hypokaustlu Yapı Yerel Üretim Seramikleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- WAKSMAN, S. Y. – LEMAITRE, S., 2010. "Céramiques Culinaires de Lycie (Turquie) aux Époques Romaine et Proto-Byzantine: Approches Archéologiques et Archéométriques", *LRCW3. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean (II)*, Ed.: S. Menchelli – S. Santoro – M. Pasquinucci – G. Guiducci, Oxford, ss. 781-790.
- WALDNER, A., 2017. "Keramik-und Glasfunde", *Das Theater von Ephesos. Archäologische Befunde, Funde und Chronologie*, Ed.: F. Krinzingler – P. Ruggendorfer, Austrian.
- WIECH, M., 2017. "Searching for the Kitchen in the Early Roman Phase of the 'Helenistic' House at Nea Paphos (Cyprus)", *Études et Travaux*, 30, ss. 439-457.

- WILLIAMS, C., 1989. *Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery*, Toronto.
- WINTERMEYER, U., 1984. "Didyma, Demerkungen zur Typologie und Chronologie der hellenistisch-kaiserzeitlichen Gebrauchskeramik", *Istanbuler Mitteilungen*, 34, ss. 241-248.
- WINTERMEYER, U., 2004. *Die hellenistische und frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik. Auf Grundlage der stratifizierten Fundkeramik aus dem Bereich der Heiligen Strasse*, Mainz.
- YENER-MARKSTEINER, B., 2009. Andriake Yüzey Araştırması 2008, *ANMED*, 7, ss. 105-107.
- YENER-MARKSTEINER, B., 2013. "Vorläufige Ergebnisse der Untersuchungen der Keramikfunde des Andriake-Surveys", *Euploia. La Lycie et la Carie Antiques. Actes du colloque de Bordeaux 5, 6, 7 novembre 2009*, Ed.: P. Brun – L. Cavalier – K. Konuk – F. Prost, Bordeaux, ss. 225-232.

Katalog

Katalogda kullanılan kısaltmalar:
Kat. No: Katalog Numarası, Fig. No: Figür Numarası, A. Ç.: Ağız Çapı, K. Ç.: Kaide Çapı, Kor. Y.: Korunan Yükseklik, Kor. Uz.: Korunan Uzunluk. Kil ve astar renginin belirlenmesinde Munsell Soil Color Chart (2015) renk kataloğu kullanılmıştır.

Kat. No/ Fig. No: 1/ 3:1**Tip:** Tip 1**Buluntu Yeri/ Seviye:** Şarap İşliği H Alanı, -265/-275 cm (Akıntı)**Ölçüler:** A.Ç.: 30.6 cm, Kor. Y.: 4.7 cm**Kil:** 2.5 YR 5/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda küçük boyutta taşçık ve kireç, az miktarda orta boyutta taşçık, çok az miktarda küçük boyutta gümüş katkılı kil. **Astar:** Yok.**Tanım:** Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.**Karşılaştırma:** Istenič – Schneider, 2000: 345, Fig. 5: 4; Gasperetti, 2003: Pl. XCVII: 56; Güngör, 2005:

Lev. 69: 373; Lüdorf, 2006: Taf. 2: P14; Hayes, 2009: 11, 25, Fig. 6, 19: 123, 140.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl**Kat. No/ Fig. No:** 2/ 3:2**Tip:** Tip 1**Buluntu Yeri/ Seviye:** Şarap İşliği T9 Alanı, -295/-310 cm (Akıntı)**Ölçüler:** A.Ç.: 25 cm, K.Ç.: 16.7 cm, Kor. Y.: 4.9 cm**Kil:** 10 R 4/4 (soluk kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, az miktarda orta boyutta taşçık, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.**Tanım:** Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.**Karşılaştırma:** Riley, 1979: Fig. 101: 474; Wintermeyer, 1984: 258, Abb. 9: 7; Özbütev, 1994: Lev. 19: 79; Abadie-Reynal, 2007: Pl. 55: 359.2; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123.**Tarih:** MS 1-3. yüzyıl**Kat. No/ Fig. No:** 3/ 3:3**Tip:** Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği T9 Alanı, -295/-310 cm (Akıntı)

Ölçüler: A.Ç.: 24.7 cm, K.Ç.: 17.7 cm, Kor. Y.: 4.8 cm

Kil: 2.5 YR 5/8 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, az miktarda orta boyutta taşçık, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Eiwanger, 1981: Taf. 55: III.427; Hayes, 1983: 139, Fig. 18: 228; Hayes, 2000: 292, Fig. 18: 4; Gasperetti, 2003: Pl. XCVII: 56; Abadie-Reynal, 2007: Pl. 55: 359.2; Korkut, 2007a: 445, Res. 1/I.B: 2; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 4/ 3:4

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -335/-350 cm

Ölçüler: A.Ç.: 13.3 cm, Kor. Y.: 7.2 cm

Kil: 2.5 YR 4/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, az miktarda küçük boyutta kireç, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika, çok az miktarda büyük boyutta kireç katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-sap parçası.

Karşılaştırma: Hayes, 1983: 139, Fig. 18: 228; Özbütev, 1994: Lev. 22: 92; Gasperetti, 2003: Pl. XCVII: 56; Lüdorf, 2006: Taf. 2: P21; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123; Gennaro – Margherita, 2013: 301, Fig. 4.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 5/ 3:5

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -360/-375 cm

Ölçüler: A.Ç.: 26.4 cm, Kor. Y.: 3.8 cm

Kil: 7.5 YR 5/4 (kahverengi), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta gümüş mika, çok az miktarda küçük boyutta kuvars ve taşçık katkılı kil.

Astar: 7.5 YR 5/3 (kahverengi).

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-sap parçası.

Karşılaştırma: Tekkök-Biçken, 1996: 276, Fig. 90: F43; Gasperetti, 2003: Pl. XCVII: 56; Wintermeyer, 2004: Abb. 702; Korkut, 2007a: 445, Res. 1/I.A: 3; Reynolds – Hernandez vd., 2008: 78, Fig. 7: 18; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123; Wiech, 2017: 457, Nr. 14.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 6/ 3:6

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği C Alanı, -240/-260 cm (Akıntı)

Ölçüler: A.Ç.: 26 cm, Kor. Y.: 4.3 cm

Kil: 2.5 YR 5/6 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, az miktarda orta ve küçük boyutta taşçık, az miktarda orta boyutta kuvars, çok az miktarda küçük boyutta altın mika katkılı kil.

Astar: Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-sap parçası.

Karşılaştırma: Hayes, 1983: 139, Fig. 18: 228; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 17.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 7/ 3:7

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Sinagog 1 Nolu Açma, -180/-240 cm

Ölçüler: A.Ç.: 23 cm, Kor. Y.: 7.5 cm

Kil: 2.5 YR 6/6 (açık kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük ve orta boyutta kireç, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil.

Astar: Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-sap parçası.

Karşılaştırma: Hayes, 1983: 127, Fig. 9: 99; Meriç, 2002: Taf. 55, K657; Wintermeyer, 2004: Abb. 702; Lüdorf, 2006: Taf. 2: P14; Hayes, 2009: 11, 30, Fig. 6, 22: 123, 181; Fırat, 2014: 35, Lev. 1: 2.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 8/ 4:1

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -260/-295 cm

Ölçüler: A.Ç.: 14.8 cm, Kor. Y.: 6 cm

Kil: 2.5 YR 5/6 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, az miktarda küçük boyutta kireç ve gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Malamidou, 2005: 207, Fig. 93: 1405; Abadie-Reynal, 2007: Pl. 55: 359.2.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 9/ 4:2

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği D Alanı, -220/-250 cm

Ölçüler: A.Ç.: 27 cm, K.Ç.: 9.7 cm, Kor. Y.: 4.3 cm

Kil: 5 YR 4/6 (sarımsı kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda orta ve küçük boyutta kireç, az miktarda orta ve küçük boyutta taşçık ve kuvars katkılı kil.

Astar: Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Özbütev, 1994: Lev. 18: 72; Lüdorf, 2006: Taf. 2: P23; Abadie-Reynal, 2007: Pl. 55: 359.2; Özdemir, 2009: Lev. 22: 212; Gennaro – Margherita, 2013: 301, Fig. 4; Amicone – Fenn vd., 2014: 20, Fig. 3: 3; Şen, 2017: Pl. 79: 673;

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 10/ 4:3

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği T9 Alanı, -295/-310 cm (Akıntı)

Ölçüler: A.Ç.: 12.9 cm, K.Ç.: 9.1 cm, Kor. Y.: 4.9 cm

Kil: 2.5 YR 4/6 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda orta ve küçük boyutta kireç, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Özbütev, 1994: Lev. 18: 72; Malamidou, 2005: 207, Fig. 93: 1408; Lüdorf, 2006: Taf. 2: P22; Abadie-Reynal, 2007: Pl. 55: 359.2; Di Giovanni, 2007: 156, Tav. 6: 31; Özdemir, 2009: Lev. 22: 212; Amicone – Fenn vd., 2014: 20, Fig. 3: 3.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 11/ 4:4

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -260/-295 cm

Ölçüler: A.Ç.: 23 cm (iç), Kor. Y.: 5.3 cm

Kil: 2.5 YR 4/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda küçük, orta ve büyük boyutta kireç, çok az miktarda orta boyutta kuvars, az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Lüdorf, 2006: Taf. 2: P23; Abadie-Reynal, 2007: Pl. 55: 359.2; Fırat, 2014: 35, Lev. 1: 6.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 12/ 4:5

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Sinagog 2 Nolu Açma, -285/-300 cm

Ölçüler: A.Ç.: 18 cm, K.Ç.: 13.3 cm, Kor. Y.: 4.5 cm

Kil: 7.5 YR 8/4 (pembe), sık dokulu, gözeneksiz, az miktarda küçük boyutta kireç, çok az miktarda küçük boyutta taşçık katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-sap-kaide parçası.

Karşılaştırma: Riley, 1979: Fig. 101: 475; Malamidou, 2005: 207, Fig. 93: 1405; Fırat, 2014: 36, Lev. 2: 1.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 13/ 4:6

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği D Alanı, -225/-240 cm

Ölçüler: Kor. Uz.: 5.6 cm

Kil: 2.5 YR 5/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, çok yoğun miktarda orta ve küçük boyutta taşçık, az miktarda küçük boyutta gümüş mika, çok az miktarda orta boyutta kuvars katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava sap parçası.

Karşılaştırma: Jones, 1950: Pl. 163: A; Özbütev, 1994: Lev. 24: 100; Guz-Zilberstein, 1995: 415, Fig. 6.58: 7; Korkut, 2007a: 445, Res. 1/IA: 5; Korkut, 2007b: 212, Nr. 35; Pellegrino, 2007: 170, Fig. 15: 5; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123; Fırat, 2010: Lev. 30: 127;

Gennaro – Margherita, 2013: 301, Fig. 3-4; Fırat, 2011: Lev. 55: 203; Fırat, 2014: 36, Lev. 4; Waldner, 2017: Taf. 322: K 209.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Lev. No: 14/ 4:7

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -335/-350 cm (Dolgu)

Ölçüler: Kor. Uz.: 4.8 cm

Kil: 5 YR 4/4 (kırmızımsı kahverengi), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda çok küçük boyutta kireç, yoğun miktarda orta boyutta taşçık, az miktarda küçük boyutta gümüş mika ve taşçık, çok az miktarda orta boyutta kuvars katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava sap parçası.

Karşılaştırma: Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123; Fırat, 2010: Lev. 30: 127; Fırat, 2014: 36, Lev. 4.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 15/ 4:8

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Sinagog 1 Nolu Açma, -260 cm

Ölçüler: A.Ç.: ? cm, Kor. Y.: 7.5 cm

Kil: 10 R 5/8 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda orta ve küçük boyutta taşçık ve kireç, az miktarda küçük boyutta gümüş mika, çok az miktarda küçük boyutta kuvars katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-sap parçası.

Karşılaştırma: Robinson, 1959: Pl. 7, 72, G113-115; des Courtils – Laroche, 2004: 332, Fig. 26: 3; Lüdorf, 2006: Taf. 1: P3; Özdemir, 2009: Lev. 21: 210;

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 16/ 4:9

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği, -265/-280 cm (Dolgu)

Ölçüler: Kor. Uz.: 5.4 cm

Kil: 10 R 5/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta taşçık ve gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava sap parçası.

Karşılaştırma: Jones, 1950: Pl. 163: A; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123; Fırıncı, 2010: Lev. 30: 127; Gennaro – Margherita, 2013: 301, Fig. 3-4; Fırat, 2014: 36, Lev. 4.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 17/ 4:10

Tip: Tip 1

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği, -240/-260 cm (Dolgu)

Ölçüler: Kor. Uz.: 6.9 cm

Kil: 10 R 5/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta taşçık ve gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava sap parçası.

Karşılaştırma: Jones, 1950: Pl. 163: A; Crawford, 1990: Fig. 58; Özbütev, 1994: Lev. 24: 107; Hayes, 2009: 11, Fig. 6: 123; Fırıncı, 2010: Lev. 30: 127; Gennaro – Margherita, 2013: 301, Fig. 3-4; Fırat, 2014: 36, Lev. 4.

Tarih: MS 1-3. yüzyıl

Kat. No/ Fig. No: 18/ 5:1

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği B Alanı, -220/-245 cm (Akıntı)

Ölçüler: A.Ç.: 24 cm, K. Ç.: 14.7 cm, Kor. Y.: 4.6 cm

Kil: 5 YR 5/4 (kırmızımsı kahverengi), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, çok az miktarda orta ve küçük boyutta taşçık, çok az

miktarda küçük boyutta kuvars katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Gassner, 1997: Taf. 59: 749; Özbütev, 1994: Lev. 30: 129.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 19/ 5:2

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru, -325/-335 cm (Dolgu)

Ölçüler: A.Ç.: 24.6 cm, K. Ç.: 15.7 cm, Kor. Y.: 5.2 cm

Kil: 5 YR 4/4 (kırmızımsı kahverengi), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda orta ve küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta gümüş mika, şamot ve taşçık, çok az miktarda küçük boyutta kuvars katkılı kil. **Astar:** 2.5 YR 4/6 (kırmızı).

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Eiwanger, 1981: Taf. 53: III.396; Hayes, 1983: 127, 139, Fig. 9, 18: 106, 230; Gassner, 1997: Taf. 59: 748; Lüdorf, 2006: Taf. 4: P54; Abadie-Reynal, 2007: Pl. 58: 370.1; Korkut, 2007a: 446, Res. 1/II.A: 15; Özdemir, 2009: Lev. 23: 223; Vapur, 2009: Çiz. 46: 341; Waksman – Lemaitre, 2010: 788, Fig. 5: LYC66; Lemaitre – Waksman vd., 2013: 206, Fig. 15: LYC66.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 20/ 5:3

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru, -325/-335 cm (Dolgu)

Ölçüler: A.Ç.: 28 cm, K. Ç.: 18 cm, Kor. Y.: 4.4 cm

Kil: 5 YR 5/6 (sarımsı kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda orta ve küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta gümüş mika ve taşçık katkılı kil. **Astar:** 2.5 YR 4/6 (kırmızı).

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Eiwanger, 1981: Taf. 56: IIIa.100; Hayes, 1983: 127, Fig. 9: 105; Özbütev, 1994: Lev. 30: 129; Malamidou, 2005: 209, Fig. 95: 1435.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 21/ 5:4

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru, -325/-335 cm (Dolgu)

Ölçüler: A.Ç.: 29.6 cm, Kor. Y.: 4.9 cm

Kil: 2.5 YR 4/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, çok yoğun miktarda küçük boyutta kireç, yoğun miktarda küçük boyutta taşçık, az miktarda küçük boyutta gümüş mika, siyah ve kırmızı ince kum tanecikleri katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Hayes, 1983: 127, Fig. 9: 108; Wintermeyer, 2004: Abb. 293: 382.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 22/ 5:5

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -360/-375 cm

Ölçüler: A.Ç.: 29.2 cm, Kor. Y.: 4.7 cm

Kil: 2.5 YR 4/6 (kırmızı), sık dokulu, az gözenekli, yoğun

miktarda küçük boyutta kireç, çok az miktarda orta boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Eiwanger, 1981: Taf. 53: III.394; Şen, 2017: Pl. 81: 688.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 23/ 5:6

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -260/-295 cm

Ölçüler: A.Ç.: 30 cm, K. Ç.: 10.4 cm, Kor. Y.: 5.1 cm

Kil: 2.5 YR 4/6 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta gümüş mika ve taşçık katkılı kil. **Astar:** İc: 2.5 YR 5/4 (kırmızımsı kahverengi).

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Hayes, 1983: 127, Fig. 9: 108; Şen, 2017: Pl. 81: 688.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 24/ 6:1

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -260/-295 cm

Ölçüler: A.Ç.: 27.2 cm, Kor. Y.: 4.6 cm

Kil: 2.5 YR 4/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda orta ve küçük boyutta kireç, yoğun miktarda küçük boyutta taşçık, az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Eiwanger, 1981: Taf. 54, 56: III.415, IIIa.99.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 25/ 6:2

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği E Alanı, -255/-285 cm

Ölçüler: A.Ç.: 36 cm, Kor. Y.: 6.4 cm

Kil: 2.5 YR 4/8 (kırmızı), sık dokulu, gözeneksiz, yoğun miktarda orta ve küçük boyutta taşçık, yoğun miktarda küçük boyutta kireç katkılı kil. **Astar:** 2.5 YR 4/6 (kırmızı).

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Eiwanger, 1981: Taf. 53: III.396; Hayes, 1983: 139, Fig. 18: 230; Özbütev, 1994: Lev. 28: 122; Malamidou, 2005: 209, Fig. 95: 1435; Abadie-Reynal, 2007: Pl. 58: 370.1; Özdemir, 2009: Lev. 23: 223; Arqué – Lemaitre vd., 2012: 147, Fig. 4: 8.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 26/ 6:3

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru, -295/-325 cm

Ölçüler: A.Ç.: 30.8 cm, Kor. Y.: 4.2 cm

Kil: 2.5 YR 4/8 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, çok yoğun miktarda orta ve küçük boyutta kireç, çok az miktarda orta boyutta kuvars, az miktarda küçük boyutta gümüş mika ve taşçık katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Eiwanger, 1981: Taf. 54: III.416; Hayes, 1983: 127, Fig. 9: 106; Wintermeyer, 1984:

258, Abb. 9: 5; Malamidou, 2005: 209, Fig. 95: 1437; Lüdorf, 2006: Taf. 4: P53.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 27/ 6:4

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru, -325/-335 cm

Ölçüler: A.Ç.: 35.7 cm, K. Ç.: 22.3 cm, Kor. Y.: 7.1 cm

Kil: 2.5 YR 5/8 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda çok küçük boyutta gümüş mika, yoğun miktarda küçük boyutta kireç ve taşçık, çok az miktarda orta boyutta gümüş mika katkılı kil. **Astar:** 2.5 YR 4/6 (kırmızı).

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Malamidou, 2005: 209, Fig. 95: 1437.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 28/ 6:5

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru, -325/-335 cm (Dolgu)

Ölçüler: A.Ç.: 35.7 cm, K. Ç.: 22.3 cm, Kor. Y.: 7.1 cm

Kil: 2.5 YR 5/8 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda çok küçük boyutta gümüş mika, yoğun miktarda küçük boyutta kireç ve taşçık, çok az miktarda orta boyutta altın mika katkılı kil. **Astar:** 2.5 YR 4/6 (kırmızı).

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde-kaide parçası.

Karşılaştırma: Malamidou, 2005: 209, Fig. 95: 1437.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 29/ 6:6

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -335/-350 cm (Dolgu)

Ölçüler: A.Ç.: 35.6 cm, Kor. Y.: 5 cm

Kil: 2.5 YR 5/8 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda çok küçük boyutta kireç, az miktarda küçük boyutta taşçık ve siyah ince kum tanecikleri, çok az miktarda orta boyutta kuvars katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Malamidou, 2005: 209, Fig. 95: 1437.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları - 3. yüzyıl ortaları

Kat. No/ Fig. No: 30/ 6:7

Tip: Tip 2

Buluntu Yeri/ Seviye: Şarap İşliği Toplama Çukuru (Batı), -335/-350 cm (Dolgu)

Ölçüler: A.Ç.: 37.6 cm, Kor. Y.: 4.3 cm

Kil: 2.5 YR 5/8 (kırmızı), seyrek dokulu, az gözenekli, yoğun miktarda küçük boyutta kireç ve taşçık, çok az miktarda orta boyutta kuvars, çok az miktarda küçük boyutta gümüş mika katkılı kil. **Astar:** Yok.

Tanım: Kırık ve eksik durumda tava ağız-gövde parçası.

Karşılaştırma: Malamidou, 2005: 209, Fig. 95: 1437; Marksteiner - Lemaitre vd., 2007: 209, Pl. 3: 7; Özdemir, 2009: Lev. 23: 222.

Tarih: MS 1. yüzyıl sonları - 3. yüzyıl ortaları

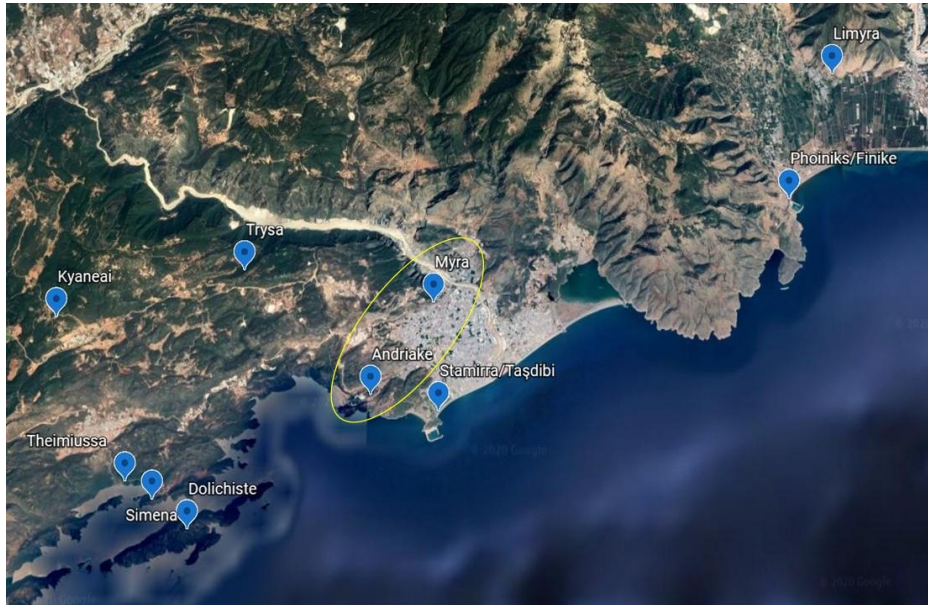

Fig. 1. Andriake'nin Konumu (© google earth'ten oluşturulmuştur)

Fig. 2. Tavaların Ele Geçtiği Alanlar (© Myra-Andriake Kazı Arşivi)

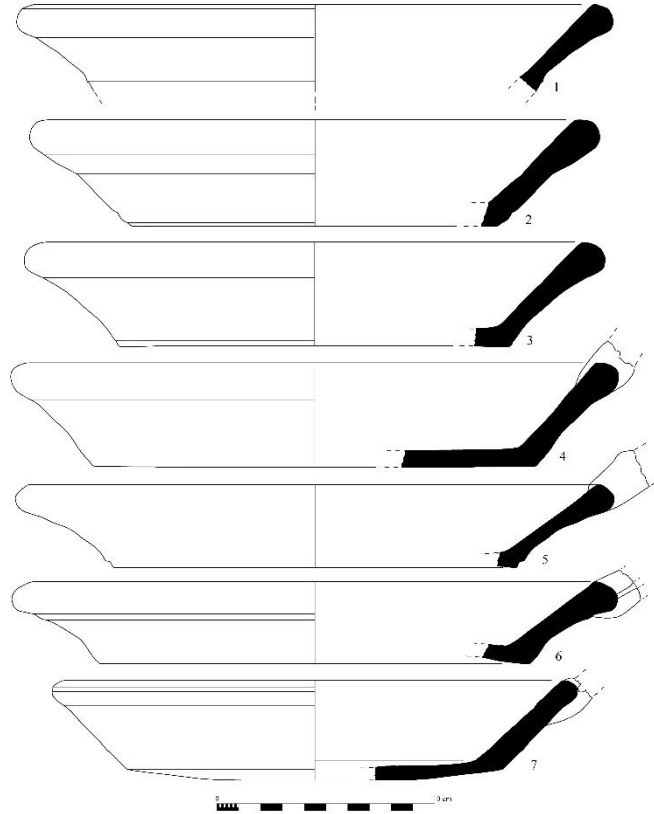

Fig. 3. Tip 1 Tavaları (Kat. No: 1-7)

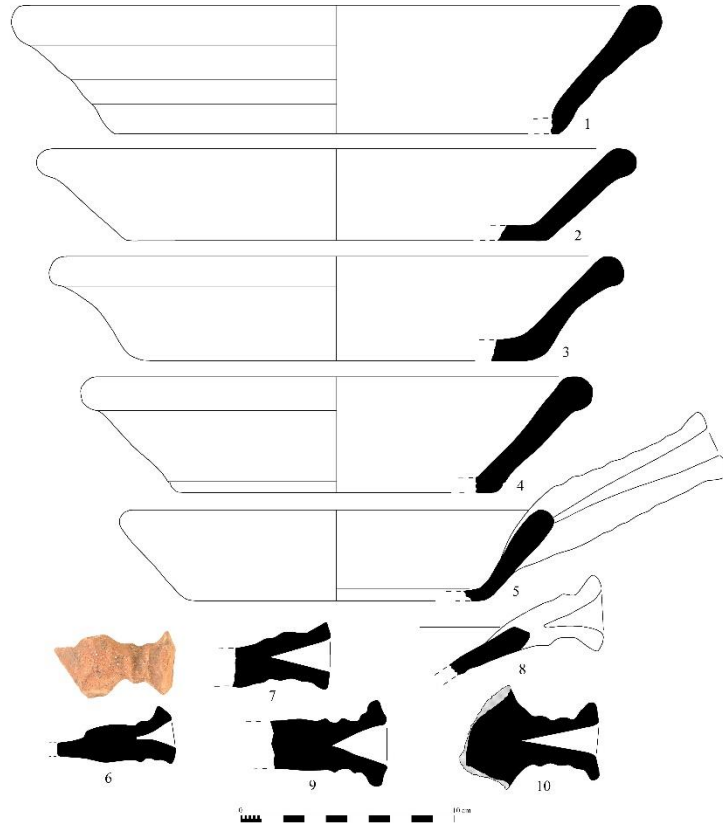

Fig. 4. Tip 1 Tavaları (Kat. No: 8-17)

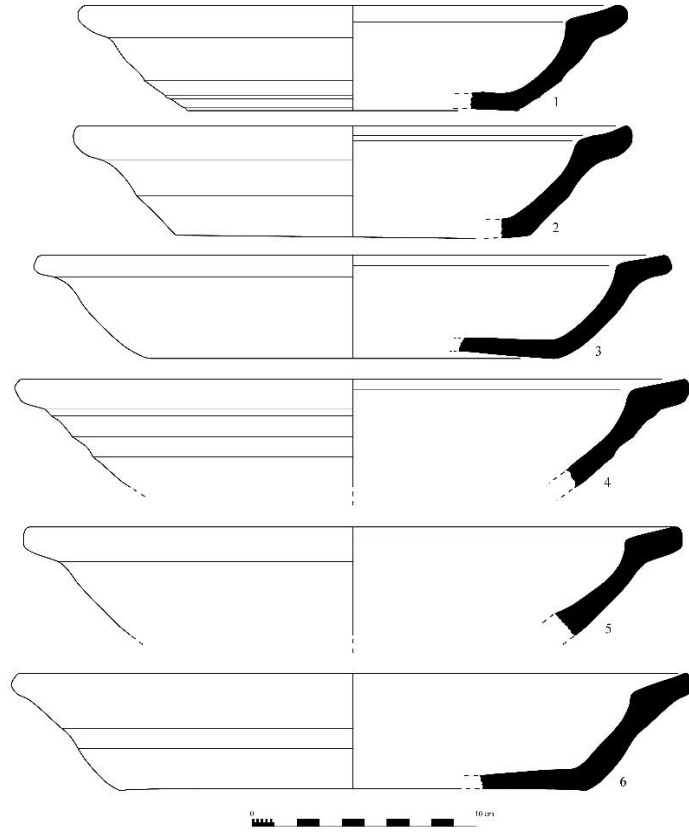

Fig. 5. Tip 2 Tavaları (Kat. No: 18-23)

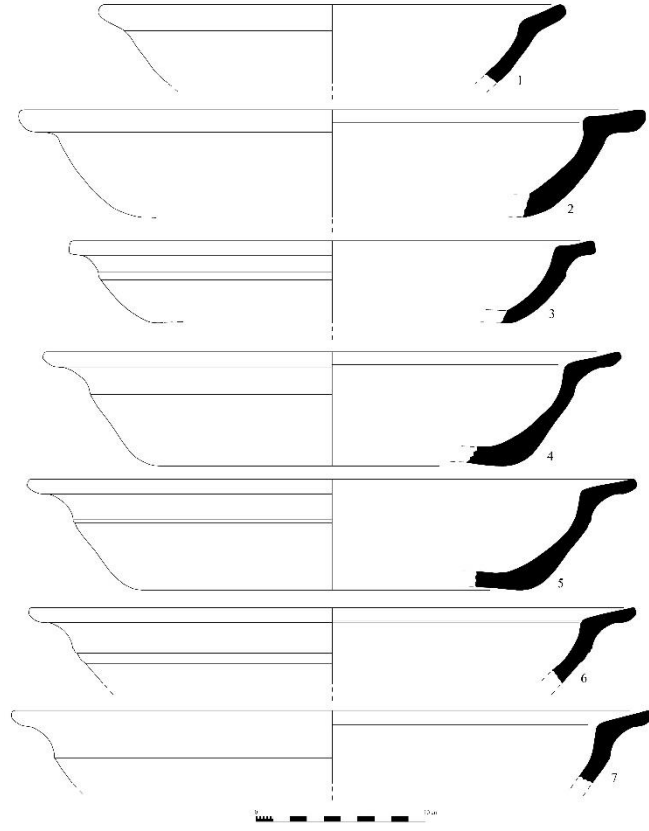
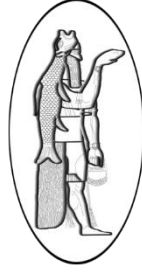

Fig. 6. Tip 2 Tavaları (Kat. No: 24-30)

ANTİK ÇAĞ'DA PHOKAIA EKONOMİSİ
THE PHOCAEAN ECONOMY IN ANCIENT AGE

Sabri ARICI

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assist. Prof. Dr., Mersin University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology
sabriarici@mersin.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4925-6704

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 14.11.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 10.01.2022
Sayfa-Pages : 77 – 98

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1023421>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ARICI, S., “Antik Çağ’da Phokaia Ekonomisi”, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4/1, Mart 2022, ss. 77 – 98.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

77 – 98

Araştırma Makalesi / Research Article

ANTİK ÇAĞ'DA PHOKAIA EKONOMİSİ THE PHOCAEAN ECONOMY IN ANCIENT AGE

Dr. Öğr. Üyesi Sabri ARICI

Öz

“Antik Çağ’da Phokaia Ekonomisi” adlı çalışma, mevcut arkeolojik verilerin yanı sıra antik ve modern kaynaklar ışığında hazırlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Phokaia’nın (Foça) ticari ve ekonomik yapısındaki gelişmeleri kronolojik olarak tespit etmek ve bu kentin antik dünyadaki yerini belirleyebilmektir. On iki İon kentinden biri olan Phokaia’nın (Foça) geçmişi Tunç Çağı’na kadar inmektedir. Arkaik Dönem’de İonia’nın en önemli kentlerinden biri olmuştur. Kent sahip olduğu korunaklı iki limanıyla ve denizcilik bilgileri sayesinde, kolonizasyon hareketleri içinde çok etkin rol almıştır. Batı Akdeniz’e ve Karadeniz’e kadar giderek ticaret yapmışlardır. Phokaia, deniz ticareti yanında, bazı dönemlerde, Kral Yolu’nun başlangıcı olan Sardeis’e bağlı bir tali yolla kara ticaretinde de etkin olmuştur. Phokaiyalılar, Batı Akdeniz’e ve Karadeniz’e kadar giderek ticaret yapmışlardır.

Aşağıda açıklanacağı üzere, Phokaia özel bir konuma, birçok yer üstü ve yeraltı kaynaklarına sahiptir. Kent, zengin tarımsal ürünlerinin yanında, deniz ürünleri konusunda da adından söz ettirmiştir. Ancak kent, MÖ 546 yılında Persler’in, MÖ 330 yılında da Makedonlar’ın eline geçmesinden sonra, bu güçlere vergi vermeye başlamıştır. Devamında, önce siyasi istikrarsızlıklar, sonra da Pergamon ve Smyrna’nın bölgede güçlenmesi nedeniyle, kentin

Abstract

This study called “The Economy of Phocaea in the Ancient Age” was prepared in the light of current archaeological data, ancient and modern sources. The purpose of this study is to reveal the place of Phokaia in the ancient world together with the reasons of trade and economy appeared in the historical process. Phocaea (Foça), one of the twelve Ionian cities, dates back to the Bronze Age. It was one of the most important cities of Ionia in the Archaic Period. The city played a very active role in the colonization movements with its two sheltered ports and thanks to maritime information. In this way, they went to trade to the Western Mediterranean and the Black Sea. Also, Phocaea has been active in land trade in some periods with a secondary road attached to Sardeis, the beginning of the King's Road, in addition to maritime trade.

As will be explained below, it has a special private location, many aboveground and underground resources. Phocaea also made a name by seafood, in addition to rich agricultural products. However, after the city fell into the hands of the Persians in 546 BC and the Macedonians in 330 BC, it started to pay taxes to these powers. Subsequently, the economy of the city weakened further, first due to political misfortunes, and then with the strengthening of Pergamon and Smyrna in the region. Therefore, Phokaia has become

ekonomisi daha da zayıflamıştır. Bu yüzden Phokaia, zamanla, sıradan bir kent konumuna gerilemiştir.

an ordinary city in the region over time.

Anahtar Kelimeler: Phokaia, Liman, Kolonizasyon, Kara Ticareti, Yer Üstü Kaynaklar, Yeraltı Kaynaklar.

Keywords: Phocaea, Port, Colonisation, Land Trade, Above Ground Resources, Underground Resources.

Extended Abstract

Phocaea, one of the twelve Ionian cities, is located in the Foça district of İzmir today. The city has gained many important gains due to its geography in the ancient period. In this way, especially from the middle of the 7th century BC until the Persian occupation of 546 BC, thanks to these gains, it became an economically rich city. The article titled "Economy of Phocaea in Antiquity" includes the economic income sources Phocaea had in ancient times. The study in question has been prepared in the light of archaeological data, ancient and modern sources, and its purpose is to reveal the economic and commercial situation of Phocaea, which got stronger in the Archaic Period and weakened over time, and its reasons. Phocaea became a large city in the first half of the 6th century BC, with a 7-8 km city wall and the Temple of Athena. However, with the Persians' capture of the city in 546 BC, these glorious years gradually began to fall behind, and the city could not reach this power as before. The results of the Persian occupation and the decrease in the importance of Phocaea in the port trade led to the shrinkage of the city. This narrowing has been detected in archaeological excavations. Together with Alexander the Great, the Hellenic cities became independent in their internal affairs, but they gave the taxes that the cities paid to the Persians before to the Macedonian Kingdom. Thus, it is understood that Phocaea could not avoid paying taxes to the Persians from 546 BC to 334 BC and to the Macedonian Kingdom after 334 BC. As a sign of a stir in Phocaea with Alexander the Great, the first small-sized stone theater of Anatolia was built at the beginning of the Hellenistic Period. However, due to some strategic mistakes, Phocaea's commercial existence started to suffer gradually. Along with this, this damage has increased with the strengthening of Pergamon and Smyrna in the region. After Alexander's death, one of his generals, Antigonos, re-established Smyrna on Pagos Mountain, and maritime trade started to become active. Therefore, the importance of the port of Phocaea began to decline. Because port trade was a very important source of income for Phocaea. The King's Road, which was also active in the Archaic Period, lost its importance for Phocaea from the beginning of the Roman Period, with the Pergamon-Kyme-Smyrna road active. In the article, firstly, the historical process of Phocaea and its geographical advantages are explained. The city has two advantages: land and sea. On the sea, it is located at an extreme point between the entrance of İzmir Bay and the southwest of Çandarlı Bay. On the sea, it is located at an extreme point between the entrance of Izmir Bay and the southwest of Çandarlı Bay. This location gave it the advantage of being the first stopover in Northern Ionia for ships coming from outside. Phocaea had a say in maritime, both with its sheltered harbor and with their knowledge and skills. The 200-year period between 750-550 BC, when many colonies were established on the Aegean,

Marmara, Mediterranean and Black Sea coasts, is referred to as the "Great Colonization Period" in the ancient history literature. In the Archaic Period, Phocaea took part in the current process from the Western Mediterranean to the Black Sea and became the city that established the most colonies together with Miletos. It is clear that thanks to maritime trade, Phocaea had an important source of income while benefiting from positive developments elsewhere. On land, the city has two natural and sheltered harbors. It gained importance from the land thanks to the trade route leading to Sardeis (King's Road) parallel to the Hermos River via Magnesia (Manisa). Apart from sea and land trade, Phocaea also has other income sources within the city. These are the economic resources that contributed to the city such as tuff stone production, alum mine production, grape, olive production and trade, obtaining the purple color from seashells, fishing, ceramics and salt production. Due to the political developments, no matter how good the economy of Phocaea was, it gradually weakened from the Archaic Period until the end of the Roman Period and became an ordinary city in the region.

Giriş

On iki Ion kentinden biri olan Phokaia, günümüzde İzmir ili Foça ilçesinde yer alır. Kent, bulunduğu coğrafya sebebiyle, antik dönemde birçok önemli kazanım elde etmiştir. Özellikle, MÖ 7. yüzyılın ortalarından MÖ 546'ya kadar, sahip olduğu bu kazanımlar sayesinde, ekonomik anlamda zengin bir konuma yükselmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda bu zenginlik, azalarak da olsa, devam etmiştir.

"Antik Çağ'da Phokaia Ekonomisi" adlı makale, Phokaia'nın antik çağda sahip olduğu ekonomik gelir kaynakları irdelemektedir. Söz konusu çalışma, arkeolojik verilerin yanı sıra antik ve modern kaynaklar ışığında hazırlanmış olup, Arkaik Dönem'de güçlenen ve zamanla zayıflayan Phokaia'nın ekonomik ve ticari durumunu, sebepleriyle birlikte ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Ionia ekonomisinden söz edilirken, Phokaia'nın adı nadiren geçer. Bu bağlamda çalışmayı özel ve önemli kılan husus, spesifik olarak ilk kez Phokaia ekonomisinin ele alınmasıdır. Böylece, Ionia'nın, Phokaia ile ekonomik bağlantıları da değerlendirilmiş olacaktır.

Makalede Phokaia'nın sahip olduğu coğrafi avantajların ticarete yansımaları ve ekonomik gelir kaynaklarının başında yer alan deniz ve kara ticareti, tarihsel süreç içinde değerlendirilecektir. Ardından, kentin diğer ekonomik varlıkları olan tuf taşı üretimi, şap madeni üretimi, bağcılık, zeytin yetiştiriciliği, Murex boya üretimi, balıkçılık, tuz, seramik üretim ve ihracatı gibi kent ekonomisinde belirleyici olan kaynaklar üzerinde durulacaktır.

Tarihsel Süreç

Ionia'nın en kuzeyinde yer alan Phokaia'nın kuruluşu hakkında bazı antik yazarlar söz etmektedir. Bunlardan Pausanias'a göre,¹ Kymelilerin izni

¹ Paus., 7.3.5.

ile Atinalı önderler (Philogenes ve Damon) eşliğinde bölgeye gelen Phokisliler, kente gelen ilk Phokaialı halkı oluşturmaktadır. Strabon² ise Phokaia kentinin, Philogenes önderliğindeki Atinalılar tarafından kurulduğunu aktarır, ancak yazar, Phokislilerden hiç söz etmemektedir. E. Akurgal,³ 1950'li yıllarda kentte yaptığı kazılar sonucunda, antik yazarların bu ifadelerini dikkate alarak Phokaialıları, Hellas'ın Phokis Bölgesi'nde oturan halkla bir tutmanın hatalı olduğunu ifade eder ve bu yaklaşımı, Ion kolonizasyonunu Attika'ya bağlamanın bir çabası olarak görür. Akurgal, ele geçen gri Aiol seramikleri nedeniyle, buraya ilk yerleşenlerin Aiol halkı olduğunu ifade eder. Yine bu kazılarda ele geçen Protogeometrik seramikleri dikkate alarak, Ionların en azından MÖ 9. yüzyılın sonundan itibaren burada yaşadıklarına değinir.⁴ Ancak son dönemlerde gerçekleştirilen kazılarda Phokaia'nın geçmişinin daha eski olduğu tespit edilmiştir. Kentin güneyindeki yamaçlarda Phokaia'nın ilk yerleşim alanı bulunmuştur. Bu alanda, Oryantalizan Dönem'e tarihlenen *megaron*lar ve onların altında Protogeometrik Dönem oval evleri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, burada Mykenai ve Gri Minyas seramik parçalarına da rastlanmıştır. Erken Protogeometrik Dönem'e ait iki ayrı oval evin içinde bulunan seramikler, kentte Ionların yerleştiğini göstermiştir. Ayrıca, aynı yerde Mykenai ve Gri Minyas seramiğinin bulunmuş olması, Phokaia kent tarihinin çok daha erkene gittiğini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı alanın daha alt seviyelerinde ise MÖ 3. ve 2. bin yerleşim izlerine ve seramiklerine rastlanmıştır.⁵

Phokaia, MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında 7-8 km uzunluğundaki kent surlarına ve Athena Tapınağı'na sahip büyük bir kent olmuştur (Fig. 1).⁶ Ancak, MÖ 546 yılında⁷ Perslerin kenti ele geçirmesiyle birlikte, bu ihtişamlı yıllar yavaş yavaş geride kalmaya başlamış ve kent bir daha eski gücüne ulaşamamıştır. Bu süreçte Phokaia Perslere vergi vermeye başlamıştır.⁸

MÖ 386 yılında Sparta ile Persler arasında imzalanan Kral Barışı'ndan, Büyük İskender'in Anadolu'ya girdiği tarihe kadar (MÖ 334 yılında yapılan Granikos Savaşı) geçen evre, Batı Anadolu'da, önceki yıllara oranla daha sakin geçmiştir⁹. Büyük İskender ile birlikte Hellen kentleri (Phokaia dahil) iç işlerinde bağımsız olmuşlar ve Makedon Krallığı'na vergi ödemeye başlamışlardır.¹⁰ Bu bağlamda, Phokaia'nın önce Perslere sonra da Makedonlara vergi vermesi, ekonomik ve ticari anlamda kenti olumsuz etkilemiş olmalıdır.

Hellenistik Dönem ile birlikte, Phokaia'nın diplomatik alanındaki birtakım stratejik hataları yüzünden, ticari ve ekonomik kazançları zarar görmeye başlamıştır.¹¹ Beraberinde, Pergamon ve Smyrna'nın bölgede güçlenmesiyle bu zarar daha da artmıştır. Büyük İskender'in ölümünden

² Str., XIV.1.3.

³ Akurgal, 1956a: 38.

⁴ Akurgal, 1995: 32; Akurgal, 2000: 290-292.

⁵ Özyiğit, 1998b: 772, Çiz. 2; Özyiğit, 2003a: 342-344; Özyiğit, 2003b: 102.

⁶ Akurgal, 1956a: 33-40; Akurgal, 1993: 55-59; Özyiğit, 1998a: 9-15; Özyiğit, 2003b: 103.

⁷ Cahill, 1988: 481-501; Özyiğit, 2003a: 106.

⁸ Doğer, 1998: 31; Magie, 2003: 8.

⁹ Doğer, 1998: 31.

¹⁰ Doğer, 1998: 31; Magie, 2003: 8; Bosworth, 2005: 306.

¹¹ Arıcı, 2018: 315-332.

sonra generalleri arasındaki toprak paylaşımı sırasında, Aiolis bölgesi önce Antigonos Monophtalmos'un eline geçti. Antigonos'un, Büyük İskender'in Hellen kentlerine uyguladığı sistemi aynı şekilde sürdürdüğü görülse de, MÖ 306 yılında "Kral" ünvanını aldıktan sonra kentlerin iç işlerine karışmaya başladığı ve bu yüzden kentlerde kargaşa çıktığı bilinmektedir.¹² Doğal olarak bu durum Phokaia'yı da etkilemiş olmalıdır.

Özellikle Smyrna'nın bölgede güçlenmesi, Phokaia'nın durumunu daha da zora sokmuştur. Antigonos Monophtalmos'un Pagos Dağı'nda Smyrna'yı yeniden kurmasıyla, kent limanı çok daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Gelişen gemicilik teknikleri sayesinde, dar ve uzun bir coğrafi yapıya sahip olan körfez (57 km), artık rahat ve çabuk aşılabılır hale gelmiştir. Smyrna Limanı'nın devreye girmesiyle, Phokaia Limanı'nın önemini azaldığı anlaşılmıştır (Fig. 1-2).¹³ Bu gelişmenin yansımaları Phokaia için oldukça olumsuz bir iklim ortaya çıkarmıştır, zira bu sebepten dolayı Phokaia, liman üzerinden yapılan yoğun ticaretten edindiği bütün kazanımlardan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Nitekim ekonomide yaşanan bu daralmanın izleri, arkeolojik kazılarda tespit edilebilmiştir.¹⁴

Coğrafya

Phokaia, İzmir Körfezi'nin girişi ile Çandarlı Körfezi'nin güneybatısı arasında uç bir noktada bulunur (Fig. 1-2). Bu konum, dışardan gelen gemiler için, kuzey Ionia'da ilk uğranılacak kent olma avantajını kazandırmıştır. Ayrıca, kentin doğal ve korunaklı olan iki limanı bulunmaktadır.¹⁵ Bu limanları, güneyden Kale Burnu ve kuzeyden İngiliz Burnu adeta bir "hilal" gibi çevrelemektedir. Ek olarak, İngiliz Burnu'nun ucunda, yani limanın doğusunda Phokaia kenti bulunurken, batısında da doğal kale olarak önemli işlev gören İncir Adası ve Fener Adası yer alır. Yarımada ve adalar, adeta limanın doğal dalgakıranı görevini üstlenmiştir. Kentin doğusunda ise, birçok tepenin bulunması, buraya, özellikle savunma amaçlı bir coğrafi ayrıcalık katmaktadır.

Phokaia karadan da önemli avantajlara sahiptir. Kentin doğusunda birçok tepenin bulunması, özellikle savunma açısından buraya bir ayrıcalık kazandırmaktadır. Ayrıca, Magnesia ad Splyum (Manisa) üzerinden geçip Hermos Nehri'ne paralel bir şekilde Sardeis'e giden ve Kral Yolu'nun uzantısı durumunda bulunan ticaret yolu sayesinde de kentin önemi artmıştır (Fig. 3).¹⁶

Phokaia'nın kent merkezindeki tarımsal alanları ise verimli ancak sınırlıdır.¹⁷ Öte yandan kentin doğusundaki tepelerin ardında, Hermos (Gediz)

¹² Magie, 2003: 30.

¹³ Magie, 2003: 52-53.

¹⁴ Özyiğit, 1991: 129-137; Özyiğit, 1997: 1-26 Özyiğit, 2008: 489-512. Hellenistik Dönem'in başlarından itibaren kullanılmaya başlanan nekropolis, çok geniş alanlara yayılmış olan Klasik ve Arkaik Dönem yerleşim katmanların üstünde kurulmuştur.

¹⁵ Roebuck, 1959: 15.

¹⁶ Magie, 2003: 46-47; Özyiğit, 2012: 304.

¹⁷ Roebuck, 1959: 15; Möller 2000: 88. Yakın çevresinde dağı bulunmayan ilçede, en yüksek tepeleri Şaphane Tepesi 450 m, Kartal Tepesi, 435 m, ve Kızıldağ Tepesi, 352 m.dir.

Nehri'nin getirdiği alüvyonlar sayesinde oldukça verimli topraklar ve sulak alanlar bulunması dikkate alınmalıdır (Fig. 2).¹⁸ Bu alanlar muhtemelen MÖ 600 yıllarından itibaren¹⁹ MÖ 546 yılına kadar Phokaia'nın kontrolünde olmalıydı. MÖ 1. yüzyılda, Ephesos'u Smyrna ve Kyme üzerinden Pergamon'a bağlayan yol da Manlius Aquilius tarafından bu dönemde genişletilmiş ve olasılıkla tümüyle taş döşenmesiyle Phokaia'nın karadaki önemi daha da azalmıştır.²⁰ Zaten, Aristonikos ayaklanmasının bastırılmasından sonra Pergamon, Roma tarafından yolların başlangıç noktalarından biri olarak belirlenmiştir.²¹ Dönemin iki metropol kenti olan Smyrna ile Pergamon arasındaki taş döşeli yolda, Kyme'ye uğranırken, Phokaia çok daha dışta kalmıştır. Dolayısıyla, bu durum Phokaia'nın, gelişmelerden ve ekonomik kazançlardan uzak kalmasına neden olmuştur.

Kolonizasyon

MÖ 750-550 yılları arasında Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda koloni kurulmuştur ve bu 200 yıllık süreç, Eskiçağ tarihi literatüründe "Büyük Kolonizasyon Dönemi" olarak anılmaktadır.²² Phokaia bu süreçte Miletos ile birlikte, Batı Akdeniz'den Karadeniz'e kadar en çok koloni kuran kentlerden biri olmuştur (Fig. 4).²³ Deniz ticareti sayesinde Phokaia'nın, hem başka yerlerdeki olumlu gelişmelerden yararlandığı, hem de önemli bir gelir kaynağına sahip olduğu açıktır. MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren, Phokaia'nın deniz aşırı koloni kuran kentler arasında yer almasında aşağıdaki sebeplerin etkili olduğu düşünülebilir:

"Coğrafya" başlığında açıklandığı üzere, Phokaia'nın yakın hinterlandındaki topraklar oldukça verimlidir. Ancak, bu topraklardan MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde Kimmerler'in, MÖ 7. yüzyılın sonlarına kadar kuzeyinde etkili olan Kyme'nin²⁴ ve ardından da güçlü Lydia Devleti'nin (MÖ 700-546) varlığı yüzünden,²⁵ zaman zaman Phokaia'nın özellikle tarımsal yönden istediği kadar faydalanamadığı ve yönünü denizlere çevirmek zorunda kalmış olabileceği anlaşılmaktadır.²⁶ Ayrıca kolonizasyon sürecine girilmesinde, Prieneli düşünür Bias'ın yeni yurtlar edinme konusunda tavsiyelerinin de etkili olduğu ileri sürülebilmektedir.²⁷

Herodotos'un²⁸ aktardığına göre, Phokaialılar 50 kürekli ve 500 kişi kapasiteli gemiler yapmışlardır. Bu da, halkın denizcilik hakkındaki bilgi ve becerilerinin iyi olduğunu göstermektedir.²⁹ Phokaialılar, bunlar sayesinde Ion

¹⁸ Bu deltanın batısında Panaztepe Höyüğü bulunmaktadır.

¹⁹ Özyiğit, 2007: 347.

²⁰ Doğer, 1998: 92; Magie, 2003: 17.

²¹ Tozan, 2016: 92, dipnot 433.

²² Tekin, 1995: 48.

²³ Greaves, 2010, 131.

²⁴ Burn, 1929: 17.

²⁵ Akurgal, 1962: 373; Langlotz, 1966, 18.

²⁶ Roebuck, 1959: 105 ve 136; Cook, 1982: 196-197.

²⁷ Langlotz, 1966: 18.

²⁸ Hdt., I. 163.

²⁹ Graham, 1982: 163; Cook, 1946: 67-98.

kentleri içinde uzun deniz yolculuğuna çıkan ilk halk olmuştur.³⁰ Ek olarak, yukarıda da açıklandığı üzere, Phokaia'nın³¹ coğrafi avantaja sahip önemli iki limanın da etkisi dikkate alınmalıdır.³² Phokaia Limanı'nın, Klazomenai Limanı ile birlikte, İzmir Körfezi'nin girişini kontrol ediyor olması,³³ kentin önemini daha da arttırmış olmalıdır. Denizcilikte ilkel yöntemlerin kullanıldığı dönemlerde, gemilerin yaklaşık 57 km uzunluğunda olan İzmir Körfezi'nden geçmeleri zaman kaybına neden olabiliyordu.³⁴ Bu yüzden gemiler, daha yakın ve körfezin girişinde yer alan Phokaia, Klazomenai veya Erythrai'a yüklerini boşaltmayı uygun buluyorlardı (Fig. 2).³⁵ Hatta Phokaia'nın diğer iki kente göre, körfezin en batı ucunda bulunması, onu daha da avantajlı hale getirmişti. Yani bu bölgeye gelen gemiler, ilk olarak Phokaia Limanı'na uğramaktaydı. Denizdeki bu avantajın yanına, karayolunu da eklemek gereklidir. Nitekim, burası doğuya açılmış bir kapı olan Kral Yolu'na tali bir yolla bağlanmaktaydı.³⁶ Öte yandan, Smyrna'nın, hem körfezin en iç noktasında yer alması, hem de Klazomenai'den dolayı, açık denizlere çıkmasının zor olması sebebiyle, Smyrna halkı deniz ticareti yerine tarıma yönelmek durumunda kalmıştır.³⁷ Bir başka ifadeyle, Smyrna, Phokaia'nın tersi yönde gelişme göstermişti. Bu çerçevede, Phokaia'nın Arkaik Dönem'de denizlere açılmasının ve denizden büyük avantajlar elde etmesinin nedenleri arasında, körfezin ucunda yer alması da önemli bir gerekçe olarak gösterilebilir.

Herodotos,³⁸ Phokaialı denizcilerin MÖ 7. yüzyılda Adriyatik, Etruria, İberia ve Tartessos'a kadar gittiklerini Batı Akdeniz'de Güney İtalia'da Lucania'nın batısındaki Elea (Velia), Korsika'da Alalia, Fransa'da Massalia (Marsilya) ve İspanya'da Emporion'u (Ampuria) kurduğunu aktarmaktadır (Fig. 4).³⁹ Phokaia'nın koloni kurmak üzere öncelikle kuzeyde yakın bölgeler olan Thrakia ve bugünkü Çanakkale bölgesine de yöneldiği görülmektedir. Çanakkale Boğazı'nın doğusunda yer alan Lampsakos (Lapseki), Phokaia'nın ilk kurduğu kolonidir (MÖ 615 ?). Ardından kolonizasyon hareketlerinin öncülerinden olan Miletos ile birlikte Karadeniz'de Amisos'u (Samsun) kurmuşlardır.⁴⁰ Massalia (Marsilya) bölgesinden de, Güney Fransa'da Nice'te (Nicaea-Nizza) ve Antibes'te (Antipolis) ticari amaçlı koloni kentleri kurulmuştur. Batı Akdeniz'e yapılan bu uzun seferlerde, İspanya'da Tartessos kentindeki gümüş, kalay ve bakır gibi önemli kaynaklara ulaşma imkanı bulmuşlardır.⁴¹ Bunların içinde Phokaialı denizcilerin Tartessos Krallığı'ndan gümüş yardımı alması ve bu maden sayesinde Phokaia/Foça tuf taşından

³⁰ Hdt., I. 163.

³¹ Phokaia, 7-8 km.lik kent suruyla ve Athena tapınağıyla MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında en önemli İon kentlerinden biridir. Phokaia hakkında bkz. Akurgal, 1956a: 33-40; Akurgal, 1993: 55-59; Özyiğit, 1998a: 9-15; Özyiğit, 2003b: 97-106.

³² Roebuck, 1959: 15.

³³ Doğer, 2006: 82.

³⁴ Langlotz, 1966: 11; Magie, 2003: 46-47.

³⁵ Langlotz, 1966: 19; Magie, 2003, 46-47.

³⁶ Magie, 2003: 46-47; Özyiğit, 2012: 304.

³⁷ Doğer – Gezgin, 1998, 7.

³⁸ Hdt., I.142-163.

³⁹ MÖ 600'lerde kurulan Massalia, Phokaia'nın uzak Batı'daki en önemli kolonisiydi. Bkz. Braun, 1982: 39.

⁴⁰ Akurgal, 1993: 55; Morel, 2006: 360.

⁴¹ Langlotz, 1966: 15 ve 17.

görkemli sur duvarlarını inşa etmesi dikkat çekmektedir.⁴² Bu yardım, Phokaia'nın Batı Akdeniz'de ne kadar itibarlı olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla Phokaia, deniz ticareti, ortakları ve kurulan kolonileri sayesinde MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında İonia'nın en gelişmiş kentlerinden biri olmuştur.⁴³ Bu bağlamda İonia kentleri arasında en erken elektron sikke basanlardan birinin Phokaia olması rastlantı değildir. Özellikle uzun mesafeli ticaret yaparken, Phokaialı denizcilerin elektron sikke kullandığı bilinmektedir.⁴⁴ Phokaia'nın elektron sikkelerinin İzmir Körfezi'ndeki kentlerle birlikte, Lesbos (Midilli) ve Massalia'da (Marsilya) ele geçmesi, kentin ekonomik ve ticari etki alanının ne kadar geniş olduğunu kanıtlamaktadır.⁴⁵

Kolonizasyon hareketleri çerçevesinde Phokaia'yı diğer İonia kentlerinden ayıran en önemli fark, başka kentlerin mallarının taşımacılığını da yapmış olmasıdır.⁴⁶ Naukratis'te üretilen mavi fayanslar, Phokaialı denizciler aracılığıyla İspanya'daki Emporion sitesine taşınmıştır.⁴⁷ Bundan başka Phokaia, Akdeniz havzasında demir, gümüş, kalay ve bronz taşımacılığı yapmıştır.⁴⁸ Keltler'den kalayı alarak Akdeniz kıyılarına oradan Mısır'a taşımışlardır.⁴⁹ Hellenler, kalaya ek olarak, şarap, zeytinyağı ve seramik karşılığında, özellikle de Mısır'dan buğday, bazı gıda maddeleri, keten, papirüs, lüks mallar ve eşyalar almışlardır.⁵⁰ Ayrıca, Herodotos, Thrakia bölgesinin gemi ve kürek yapımı için elverişli ağaçlarından, gümüş madeninden ve köle ticareti için insan kaynağının bolluğundan söz etmektedir.⁵¹ Bu bağlamda, Çanakkale Boğazı kenarındaki Lampsakos'u (Lapseki) kuran Phokaia'nın,⁵² Thrakia çevresindeki bu zenginlikleri başka bölgelere ticari anlamda taşımış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Phokaia/Foça Tüf Taşının Üretimi

Phokaia antik kentinin bulunduğu topoğrafya, volkanik kayalardan meydana gelmiştir. Burada, dağ ve tepelerin yamaçları dik eğimlerle kıyıya inmektedir.⁵³ Phokaia'nın karakteristik taşı olan tüf, biraz yumuşak olduğundan şekillendirilmesi de kolaydır.⁵⁴ Bu taş, döşeme olarak çevre

⁴² Hdt., I. 163. Özyiğit, 1998a: 9-15; Özyiğit, 2003b: 103. Herodotos'a göre, İspanya'daki Tartessos kralı Argonthonios'un, Phokaialıların Medler'e karşı kendilerini koruması için verdiği parayla sur duvarları inşa edilmiştir.

⁴³ Akurgal, 1993: 55; Özyiğit, 1998a: 11; Özyiğit, 2007: 347.

⁴⁴ Bodenstedt, 1976: 74.

⁴⁵ Langlotz, 1966: 23.

⁴⁶ Roebuck, 1959: 98-99, 101, 103-104, 133, 136; Möller, 2000: 78; Boardman, 2006: 527.

⁴⁷ Price, 1924: 181. Zaten burası Phokaia'nın kolonizasyon sürecinde uğradığı bir yerdir.

⁴⁸ Langlotz, 1966: 17; Muscarella, 1988: 447. Hdt., 5. 23.'de kalayın Thrakia'dan getirildiğinden söz eder.

⁴⁹ Morel, 2006: 374-375.

⁵⁰ Braun, 1982: 39-40; Cook, 1982: 216; Möller, 2000: 210-213; Roebuck, 1959: 39-40, 70 ve 133.

⁵¹ Hdt., 5.23. Thrakia bölgesi köle ticareti için daha çok önem taşımaktadır. Kereste temininde Kuzey Ege ve Dağlık Kilikia bölgeleri daha kıymetli yerlerdir.

⁵² Morel, 2006: 358-359.

⁵³ Koçman, 1997: 110.

⁵⁴ Türkmen – Kun, 2001: 12. Bu taşta tufa da denir. Foça volkanitleri ise tüflerle temsil edilirler. Bu volkanitlerin yaşı Orta Miyosen olarak belirtilir.

kentlerde yaygın olarak kullanılmış⁵⁵ ve bu sayede Phokaia ekonomisine önemli katkı sağlamış olmalıdır. Hatta bu taşın, Osmanlı Dönemi'nde değirmen taşı olarak kullanıldığı da bilinmektedir.⁵⁶

Balıkçılık ve Tuz Üretimi:

Bir deniz kenti olan Phokaia'da, antik dönemde, balıkçılık ve tuz üretimi önemli yer tutardı. Günümüzde İzmir ilinin kuzeyinde bulunan ve Çamaltı Tuzlası olarak sözü edilen alan, Hermos (Gediz) Nehri'nin denizle buluştuğu yerin kuzeyinde kalmaktadır. Burası Osmanlı kayıtlarında, önemli tuz temin alanı olarak geçmektedir. Buradan elde edilen tuzlar için, Foça Limanı depolama, işletme ve ihraç yeri olarak kullanılmıştır.⁵⁷ İber Yarımadası'nın güneyinde bulunan Kartacalı kolonistlerin, bir çeşit balık tuzlaması (salamura balık) olan *salsamentum* ve sos yapılan bazı deniz ürünlerini işlemeyi, MÖ 7. yüzyıldan beri bildikleri ve bunu Phokaialı kolonistlerden öğrenmiş oldukları ifade edilmektedir.⁵⁸ Bu da kentin balıkçılık konusunda ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu konuyla bağlantılı olarak, aşağıda açıklanacağı üzere, Phokaia'nın Murex boya üretimi de önemlidir.

Murex Boya Üretimi

MÖ 2000'lerden beri tekstilde kullanılan mor renk, zor ve maliyetli üretildiği için, tarihte hep ayrıcalıklı bir kullanıma sahip olmuştur. Bu rengin kullanımı, antikçağ boyunca statünün, gücün, hatta tanrısallığın simgesi kabul edilmiştir.⁵⁹

Mor renk, Murex ("Mor balık" anlamına gelir.) adı verilen 7.5 cm.lik dikenli bir deniz yumuşakçasından üretilirdi.⁶⁰ Bu deniz canlısının, Murex trunculus (Hexaplex trunculus), Murex brandaris (Bolinus brandaris) ve Purpura haemastoma (Stramonita haemastoma) adıyla çeşitli türleri vardır. Bu canlıların salgıları güneşte kaldığında elde edilen gösterişli sıvıdan, çeşitli katkı maddeleriyle karıştırılarak, mor renk elde edilirdi.⁶¹

Murex, antik dönemde, aynı zamanda yiyecek olarak da tüketilirdi.⁶² Roma Dönemi'nde, Akdeniz kıyılarındaki bazı merkezlerde, Murex boyanın üretildiği bilinmektedir.⁶³ Bu renk, o kadar değerliydi ki, Roma Dönemi'nde kimlerin kullanacağı konusunda özel kararname yayınlanmıştır.⁶⁴ Ephesos ve Andriake'de ele geçen gümrük yazıtlarında, Murex boya üretimi, değerli ticari malların arasında yer almıştır.⁶⁵ Diocletianus Dönemi'nde (MS 284-305) yayınlanan Tavan Fiyatlar Kararnamesi'nde, beyaz ipek 12.000 *denaria* iken,

⁵⁵ Str., XIV, 645.

⁵⁶ Arıkan, 2017: 161-163.

⁵⁷ Arıkan, 2017: 101-110.

⁵⁸ Étienne, 1970: 298-299.

⁵⁹ Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 262, 271-275.

⁶⁰ Kurlansky, 2003: 77.

⁶¹ Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 277.

⁶² Kurlansky, 2003: 77.

⁶³ Kurlansky, 2003: 76.

⁶⁴ Tek, 2002: 134; Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 273.

⁶⁵ Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 268-269.

mor ipeğin 150.000 *denaria* gibi yaklaşık 13 katı bir ücretlendirmeye tabi tutulması, Murex'lerden elde edilen mor boyalı kıyafetlerin ne kadar değerli olduğunu göstermektedir.⁶⁶

Antik kaynaklardan Phokaia'nın mor boyalı kumaşlarının oldukça meşhur olduğu bilinmektedir.⁶⁷ MÖ 546 yılında, İonlar ve Aioler, Pers Kralı Kyros'a boyun eğmek istememişlerdir. Bunun üzerine her iki halk, yardım için aralarında Phokaialı bir temsilcinin de bulunduğu elçileri, Sparta'ya göndermişlerdir. Bu olayı, Herodotos şöyle aktarmıştır:⁶⁸

“İon ve Aiol kentlerinin elçileri acele Sparta'ya vardıklarında, aralarından sözcü olarak Phokaia elçisini seçtiler, bunun adı Pythermos'tu. Sırtına erguvan kırmızılarını giyinmişti, duyan Spartalı koşsun, çok kişi toplansın diye ve ortalarında ayakta durarak uzun bir söylev çekti, yardım dileğinde bulundu...”

Buradan anlaşıldığı kadarıyla, elde edilmesi zor olan mor rengin elbisede kullanılması bir ayrıcalık olmuştur. Herodotos'un verdiği bu bilgiye destek olarak, Phokaia'da, 1991 yılındaki tiyatro kazısında,⁶⁹ *analemna* duvarının dışındaki Roma Dönemi'ne ait bir tabakada, deniz canlılarının kabuklarından oluşan (Murex) bir tabaka bulunmuştur. Bu bağlamda, Herodotos'un aktardığı bilgi baz alındığında, Phokaia'da Murex boya üretiminin en azından MÖ 6. yüzyıldan Roma Dönemi'ne kadar sürdüğü ve bu rengin kente önemli bir kaynak sağlamış olabileceği anlaşılmaktadır.

Şap Madeni Üretimi

İplik boyamacılığında kullanılan şap, Sümerler, Mısırlılar ve Hititler tarafından biliniyordu. Bu maden, doğal tekstil boyamacılığında 1860'lara kadar kullanılmıştır.⁷⁰ Şap, kökboyaalarının kalıcılığını sağladığından boyanın kumaşa iyi işlenmesi için gereklidir.⁷¹ Kumaş boyamada şapın kullanımı ile işleme tabi tutulan madde, güneşe karşı daha dayanıklı olurken aynı zamanda boya da daha iyi sabitleşiyordu. Bu nedenle şap, kumaş dokuma sanayinin vazgeçilmez ham maddesiydi. Anadolu'da şapın ayrıca deri imalatında da kullanıldığı çok eski zamanlardan beri biliniyordu.⁷² Nea Phokaialı (Yeni Foça/İzmir) olan Bizans tarihçisi Dukas,⁷³ burada şap madeninin varlığından söz etmektedir. Dukas, Almanlar, Frenkler, İngilizler, İtalyanlar, İspanyollar, Araplar, Mısırlılar ve Suriyelilerin bu madenden yararlandıklarından bahsetmektedir. Dukas'a göre, Osmanlılar, Yeni Foça'da şap madeninin bulunduğu dağı, 1275 yılında Cenevizlilere verdi.⁷⁴ Bu sayede, Foça Limanı

⁶⁶ Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 272, dipnot 102.

⁶⁷ Hdt., I. 52; Malay, 1983: 58; Magie, 2002: 29.

⁶⁸ Hdt., I. 152; Diod., IX. 36. Öte yandan Diodoros bu olayı, küçük bir değişiklik bize aktarmaktadır. Ona göre İonların zor durumda kalmasını fırsat bilen Sparta, Kyros'a elçiler gönderip buradaki İonları köleleştirmesini istemiştir. Zaten burada konumuzla olan bağlantısı, Phokaia'nın bu süreçte önemli bir rol oynamasıdır.

⁶⁹ Özyiğit, 1993: 5.

⁷⁰ Dölen, 1992: 458-461.

⁷¹ Tez, 2003: 2.

⁷² Faroqhi, 1979: 154.

⁷³ Dukas, 1956: 97.

⁷⁴ Miller, 1921: 283; Arıkan, 2017: 58.

özellikle şap madeni açısından Ortaçağ'da da önemli bir liman olarak değer kazanmaya devam etmiştir. Eldeki bilgiler, bu bölgede öncesinde de şap çıkarıldığına işaret etmektedir.⁷⁵ Hatta Bizans Dönemi'nde bilinen bu madenin kökeninin daha önceye gittiği düşünülmektedir.⁷⁶ Böylece bu madenin de Phokaia için önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılabilir.

Seramik Üretimi

Phokaia'daki çeşitli alanlarda yapılan arkeolojik kazılar, kentin seramik üretimi yapan bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁷ Bu durum, özellikle, Hellenistik, Roma ve Geç Antik Çağlar'a ait yapılan birçok kazıda yoğun olarak ele geçen seramik depozitlerinden anlaşılmaktadır. Ticaretle bağlantılı olan amphoraların Phokaia'da çok sayıda örneğine rastlanması, buranın bir amphora üretim merkezi olabileceğini de düşündürmektedir.⁷⁸ Phokaia/Foça açıklarında, balıkçılar tarafından ele geçen, MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen dört adet Lesbos (Midilli) tipi amphoranın üzerinde yapılan arkeolojik ve arkeometrik çalışmalar sonucunda, Phokaia üretimi olabileceği önerilmiştir.⁷⁹ Bu amphoraların üretiminin, Perslerin Klazomenai'yi ele geçirdikten sonra, bir süre Phokaia'da yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir.⁸⁰ Ayrıca, Phokaia'daki tümülüs üst dolgusunda yapılan kazılar sonucunda, ele geçen seramik depozitinde, MÖ 3.-2. yüzyıllar arasında, Greko-İtalik amphoraların üretildiği tespit edilmiştir.⁸¹ Bu tespit, Phokaia'nın Arkaik Dönem'de Batı Akdeniz'de başlayan ticari varlığının, Hellenistik Dönem'de de devam ettiğini göstermektedir. Benzer bir durum, kent merkezi dışında yer alan Pers Mezar Anıtı yakınındaki bir amphora depozitinde ortaya çıkmıştır. Arkeometrik ve arkeolojik sonuçlar ışığında, burada MÖ 2. yüzyılda üretildiği düşünülen Khios amphoraları formunda amphoralara rastlanmıştır.⁸² Kent merkezindeki Mozaikler Alanı'ndaki kazılarda ele geçen amphoraların içinde, Ege Yerel Amphoraları I ve Kapitân II gruplarının kil içerikleri ve renkleri dikkate alındığında, Phokaia'da üretilmiş olma ihtimalinin olduğu öne sürülmektedir.⁸³

Phokaia'da Amphoraların dışında, başka seramik türlerinde de yapılan üretim ve muhtemel ihracatlar dikkat çekmektedir. Maltepe Tümülüsü'nün üst dolgusunda gerçekleşen kazılarda, Hellenistik Dönem'de üretildiği düşünülen kalıp yapımı kaseler ile batı yamacı seramiklerinin depozitlerine rastlanmıştır.⁸⁴ Böyle güçlü bir üretim merkezinin, deniz ticaretindeki üstünlüğünden dolayı, önemli bir seramik ihracatçısı olması şaşırtıcı olmamalıdır. Ayrıca, Phokaia'da üretildiği düşünülen kırmızı astarlı

⁷⁵ Turan, 2000: 54.

⁷⁶ Morel, 2006: 371

⁷⁷ Selçuk, 1998: 131-136; Okan, 2011b:157-164; Fırat, 2011: 170-186; Doğan, 2013, 185-190; Fırat, 2012; Fırat, 2013: 69-85; Fırat, 2015:161-178; Uğuz, 2015: 100-107; Okan – Fırat – Baydan, 2018: 166-185.

⁷⁸ Selçuk, 1998: 131-136; Okan, 2011b:157-164; Okan, 2011a: 93-100.

⁷⁹ Okan, 2011b: 85-89; Okan, 2011a: 93-100; Okan – Atilla – Akyol, 2015: 259-276.

⁸⁰ Okan, 2011b: 18-28 ve 159.

⁸¹ Okan – Atilla – Akyol, 2018: 177-214.

⁸² Okan, 2011b: 67-93; Okan – Atilla – Akyol, 2015: 259-276.

⁸³ Fırat, 2019: 38.

⁸⁴ Civelek, 2004: 123-136; Civelek, 2006: 179-198.

seramiklerin (özellikle tabak ve kase), MS 4. - 7. yüzyıllar boyunca, başta Anadolu ve Ege kıyıları olmak üzere Yunanistan, Kıbrıs, Suriye, Kuzey Afrika, İtalya, Rusya ve İngiltere'ye kadar ihracatı yapılmıştır. Bu sayede, Phokaia üretimleri, önemli bir pazar payı elde etmiştir.⁸⁵

3. derece arkeolojik sit alanında yapılan bir başka kazıda, MÖ 7. - MÖ 2. yüzyıllar arasına tarihlenen, Attika taklidi siyah firnisli seramiklere (skyphos, cup-skyphos, kantharos, cup-kantharos, cylix, stemless, bolsal, içe çekik ağızlı kase, dışa çekik ağızlı kase, tek ve çift kulplu kase, çeşitli tabak türleri, olpe, oinokhoe, lekythos, hydria, lekanis, pelike, dinos, krater, lekane ve kythra) rastlanması, bu kentin yerel bir üretim merkezi olabileceğini ortaya koymaktadır.⁸⁶

Zeytin ve Üzüm Yetiştiriciliği

Phokaia, Akdeniz iklimi özellikleri taşıması ve uygun toprak yapısına sahip olması sebebiyle zeytinciliğe elverişli bir yerdir.⁸⁷ Aynı zamanda bu bitkinin mitolojideki temsilcisi ve kentin baş tanrıçası olan Athena'nın kentin en önemli yerinde tapınağı bulunmaktadır.⁸⁸ Kentin basmış olduğu sikkelerin üzerinde de Athena tasviri ve arka yüzlerinde zeytin dalı tasviri vardır (Fig. 5).⁸⁹ Phokaia'daki Athena kültüne ait olan bütün bu bilgiler, kentte zeytinin önemli bir bitki olduğunu göstermektedir. Iustinus, Batı Akdeniz'e zeytin ve üzümü götürenlerin Hellenler olduğundan söz etmektedir.⁹⁰ Dolayısıyla, Batı Akdeniz'e kadar giden Hellenlerin öncüleri arasında, Phokaialı denizciler olduğu göz ardı edilmemelidir.

MÖ 600'lerde Phokaia tarafından kurulan Marsilya, zeytinle birlikte üzümle de ilk kez tanışmıştır ve bu bitkiler Phokaia sayesinde buraya getirilmiştir.⁹¹ Üzümün ve şarabın temsilcisi olan Dionysos ile ilgili kült Phokaia'da karşımıza çıkmaktadır. Phokaia kentine ait sikkeler üzerinde hem Dionysos (Fig. 6) hem de bu kültle ilişkili olan Satyr, Silen, Pan, Menad ve Silen maskesi takmış genç figürler yer alır.⁹² Antik kaynaklar ve yazıtlarda kentte Dionysos ile ilgili isimlere de rastlanır.⁹³ T. Livius, Phokaia önünde yer alan adalardan İncir Adası'nın antik dönemde Backheion ya da Bacchium olarak isimlendirildiğinden söz eder.⁹⁴ Söz konusu yazar, bu ada üzerinde çok sayıda tapınak ve heykelin bulunduğunu, Romalıların MÖ 190 yılında kenti kuşatmaları sırasında burayı tahrip ettiklerini anlatır. İncir Adası'nda yapılan araştırma ve kazı çalışmaları sırasında bu anlatımlara uygun bazı arkeolojik

⁸⁵ Hayes, 1972: 308 ve 323; Özyiğit, 1991: 127-154; Hayes, 2008: 83-86; Fırat, 2011: 118-163 ve 170-186; Uğuz, 2015: 100-107.

⁸⁶ Doğan, 2013, 185-190.

⁸⁷ Darkot – Tuncel, 1995: 2.

⁸⁸ Akurgal, 1956a, 36-37; Akurgal, 1956b: 13-24; Akurgal, 1993, 57-58.

⁸⁹ Head, 1964: 210; Langlotz, 1966: 24; Imhoof-Blumer, 1974: 92; Bodenstedt, 1976: 77; Graf, 1985: 409; Simon, 1986: 70; Tanrıöver, 2008: 682, Taf. 80/1.

⁹⁰ Morel, 2006: 394.

⁹¹ Boardman, 1980: 219.

⁹² Graf, 1985: 418.

⁹³ Graf, 1985: 418.

⁹⁴ Liv., 37.21.

kalıntılar ortaya çıkarılmıştır.⁹⁵ Sicilyalı Diodoros⁹⁶, Arkaik Dönem'de Batı Akdeniz'de, bir amphora dolusu şarabın bir köleye eşdeğer olduğunu aktarır. Bu da antik dönemde şarap ihtiyacının Batı Akdeniz'de ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Bu ihtiyacı, deniz taşımacılığının öncü kentlerinden olan Phokaia'nın gidermiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca, yukarıda açıklandığı üzere, Phokaia'da amphora üretiminin olması, kentte zeytinyağı ve şarap gibi sıvıların da üretilmiş olabileceğini ortaya koymaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren tarih sahnesinde adından sıkça söz ettiren Phokaia'nın, önemli gelir kaynaklarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Phokaia'nın bulunduğu konum, sahip oldukları deniz bilgi ve becerileri, korunaklı iki limanı ve iç bölgelere bağlanan Kral Yolu'na ulaşabilme kolaylığı sayesinde, hem deniz hem de kara ticaretiyle önemli kazançlar elde etmiştir. Bu ticari faaliyetlerin etkisiyle, Batı Anadolu'da sikke basan ilk kentlerden biri olması da Phokaia'nın ekonomik canlılığını ortaya koymaktadır.

Phokaia'nın Akdeniz sularındaki kolonizasyon hareketliliği, kentin ekonomisi için önemli kaynak sağlamıştır. Bu hareketi destekleyecek, kentin iki alanında yapılan kazılarda, ithal ticari amphora ve bunlara ait mühürler ele geçmiştir. Birincisinde, MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlenen Etrüsk üretimi amphoralara rastlanmıştır.⁹⁷ Bunun dışında, Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar tarihlenen, başta Khios olmak üzere, Klazomenai, Lesbos, Miletos, Samos üretimi amphoralara ele geçmiştir.⁹⁸ İkincisinde ise, Maltepe Tümülüsü'nün üst dolgusunda yapılan kazılarda, Hellenistik Dönem'e ait seramik depoziti içinde MÖ 4. yüzyıl sonu - MÖ 3. yüzyıla ait Thasos, Khios, Rodos Peraiası ve Kos mühürlü amphoraların bulunmuş olmasıdır. Bu buluntular, Phokaia'nın Hellenistik Dönem'de de deniz ticaretinde hala etkin olduğunun bir göstergesi olarak düşünülmelidir.⁹⁹

Deniz ve kara ticareti dışında, Phokaia'nın çevresel ekonomik avantajları da bulunuyordu. Bunlardan, tuf taşı, şap madeni, tuz, balıkçılık, Murex boya üretimi, bağcılık ve zeytin yetiştiriciliği önemli gelir kaynaklarıydı. Kentin çevresinde yer alan zengin kil yataklarından dolayı, Phokaia Arkaik Dönem'den itibaren, hem seramik üretim merkezi olmuş, hem de bu ürettiklerini ihraç etme olanağı bulmuştur. Bu ekonomik kalemler, dönemsel olarak değişebilmektedir.

Phokaia'ya olumlu katkı yapan bütün bu gelir kaynaklarının yanında, Arkaik Dönem'de, Tartessos Kralığı'nın (İspanya) gümüş yardımı kentin ekonomik anlamda güçlenmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur.¹⁰⁰

MÖ 546 yılında Perslerin Phokaia'yı ele geçirmesiyle,¹⁰¹ kentin ekonomisi ve ticareti eskisine oranla zayıflamaya başlamıştır. Bu zayıflama, vergi

⁹⁵ Özyiğit, 1998b: 765-770.

⁹⁶ Diod., 5.26.

⁹⁷ Selçuk, 1998: 136; Okan: 2011a: 140-149; Okan, 2014: 30.

⁹⁸ Selçuk, 1998: 131-136; Okan, 2011b: 137-164.

⁹⁹ Okan - Atilla, 2015: 325.

¹⁰⁰ Bkz. dipnot 42.

listesinde açıkça görülebilmektedir. MÖ 5. yüzyılın ortalarında I. Attika-Delos Deniz Birliği üyesi olan Phokaia'nın vergi listesinde 300 *drahmi* verdiği görülürken (Kyme 1200 *drahmi* veriyordu.), bu oranın, 25 yıl sonra, 200 *drahmi*ye indiği görülmektedir.¹⁰²

Hellenistik Dönem'den itibaren, Persler gibi Makedonlar da¹⁰³ kentin ekonomisini daha da olumsuz hale getirmiştir. Bu durum yapılan arkeolojik kazılardan da belgelendiği üzere, kentin Arkaik ve Klasik Dönem'e göre, Hellenistik Dönem'de küçüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca, bu dönemde, Phokaialıların diplomasideki tercih hataları yüzünden kent büyük devletlerden gerekli desteği alamadığından dolayı ekonomik ve ticari anlamda zayıflamaya devam etmiştir.¹⁰⁵ Bunlara ek olarak, Smyrna Limanı'nın devreye girmesiyle, Phokaia Limanı'nın etkisi daha da azalmış, sadece bölgesel bir ara liman olarak varlığını devam ettirebilmiştir. MÖ 330'larda Atina Limanı'ndan yıllık olarak elde edilen 1000 *talantalık* ticari gelirin en az 300'ünün liman vergilerinden oluştuğu düşünülürse,¹⁰⁶ Phokaia için limanların ne kadar büyük kazançlar sağladığını tahmin etmek zor olmamalıdır. Ayrıca, Roma Dönemi başlarından itibaren Pergamon-Kyme-Smyrna yolunun aktif olmasıyla, Arkaik Dönem'den itibaren yoğun kullanıldığı düşünülen Kral Yolu'nun, Phokaia açısından önemi giderek azalmıştır.

Kaynakça

Antik Literatür

- Arr. Arrianos. *Aleksandrou Anabasis*. Tr. P. A. Brunt, vols. I-II. Cambridge Mass.-London 1976-1983, Loeb Classical Library.
- Diod. Diodorus Siculus. *Diodorus Siculus. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes, Volumes IV-VIII*, with an English Translation by C. H. Oldfather. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1989.
- DukasDukas. *Bizans Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul'un Fethi Derneği, İstanbul.
- Hdt. Herodotos, *Herodotos Tarihi*, Çev. M. Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002
- Liv. Titus Livius, *History of Rome*, Çev. B. O. Foster, Harvard University Press, Cambridge, 1919-1959.
- Pau. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*) *Pausanias Description of Greece*. Volumes I-IV, with an English Translation by W. H. S. Jones - H. A.

¹⁰¹ Cahill, 1988: 481-501; Özyiğit, 2003a: 106.

¹⁰² Boyana, 2006: 44.

¹⁰³ Doğer, 1998: 31; Magie, 2003: 8; Bosworth, 2005: 306.

¹⁰⁴ Bkz. dipnot 14.

¹⁰⁵ Arıcı, 2018: 315-332.

¹⁰⁶ Burke, 1992: 214.

Ormerod. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1918.

Str. (= Strabon, *Geographika*) *The Geography of Strabo*, Volumes I-VIII, with an English Translation by H. L. Jones. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1924.

Modern Literatür

ADIGÜZEL, G. – YILMAZ-KOLANCI, B., 2017. “Antikçağda Statünün Rengi: Mor”, *Cedrus*, 5, ss. 261-285.

AKURGAL, E., 1956a. “Foça Kazıları ve Kyme Sondajları”, *Anatolia*, 1, ss. 33-40.

AKURGAL, E., 1956b. “Foça Kazıları ve Kyme Sondajları-Les fouilles de Phocée et les sondages de Kymé”, *TAD*, 6/1, ss. 13-24.

AKURGAL, E., 1962. “The early period and the golden age of Ionia”, *AJA*, 66/4, ss. 369-387.

AKURGAL, E., 1993. *Ege ve İzmir*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul.

AKURGAL, E., 1995. “La Grèce de L'Est, Berceau de la Civilisation Occidentale”, *Phocée et La Fondation de Marseille*, Musee de Marseille Publication, Marseille, ss. 30-45.

AKURGAL, E., 2000. *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul.

ARICI, S., 2018. “Hellenistik Dönem'de Phokaia”, *Uluslararası Aliğa ve Çevresi -Aiolis Bölgesi - Arkeoloji ve Disiplinler Arası Araştırmalar Sempozyumu-Bildirileri 27-28 Eylül 2018*, Edt.: M. Çekilmez, Aliğa Kitaplığı, Aliğa, ss. 315-332.

ARIKAN, Z., 2017. *Phokaia II- Tarihsel Süreç İçinde Foça Şap Ticaretinden Tuz Ticaretine*, Ege Yayınları, İstanbul.

BAGNALL, R. S. – DEROW, P., 2004. “Political History”, *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*, Ed.: R. S. Bagnall – P. D., Oxford, Blackwell, ss. 1-110.

BOARDMAN, J., 1980. *The Greeks Overseas Their Early Colonies and Trade*, Thames and Hudson Ltd, London.

BOARDMAN, J., 2006. “Egypt”, *The Colonization an Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Ed.: G. R. Tsetschladze, *Mnemosyne Supp.* 193/I, Leiden, ss.524-535.

BODENSTEDT, F., 1976. *Phokäisches Elektron-Geld von 600-326 v. Chr.*, Verlag Phillip von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Mainz am Rhein.

BOSWORTD, A. B., 2005. *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*, Selenge Yayınları, Ankara.

BOYANA, H., 2006. “Vergi Listelerine Göre Attika-Delos Deniz Birliği ve Ionia ile İlişkileri”, *TİD*, Cilt: XXI, Sayı: I, ss. 19-48.

- BRAUN, T. F. R. G., 1982. "The Greeks in Egypt", *CAH*, III/3, Ed.: J. Boardman - N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 32-56.
- BURKE, E. M., 1992. "The Economy of Athens in the Classical Era: Some Adjustments to the Primitivist Model", *TAPA*, 122, ss. 199-216.
- BURN, A. R., 1929. "So-called Trade Leagues in Early Greek History and Lelantine War", *JHS*, 49, 14-37.
- CAHILL, N., 1988. "Taş Kule: A Persian-Period Tomb Near Phokaia", *AJA*, 92, ss. 481-501.
- CİVELEK, A., 2004. "Phokaia Hellenistik Dönem Kalıp Yapımı Kaseleri", *Olba*, 9, ss. 123-136.
- CİVELEK, A., 2006. "Phokaia 2004: Hellenistik Dönem Seramiği Üzerine Gözlemler", *Olba*, 13, ss. 179-198.
- COOK, J. M., 1982. "The Eastern Greeks", *CAH*, III/3, Ed.: J. Boardman - N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, Cambridge, ss.196-221.
- COOK, R. M., 1946. "Ionia and Greece in the Eighth and Seventh Centuries BC", *JHS*, 66, ss. 227-237.
- DARKOT, B. - TUNCEL, M., 1995. *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, K., 2013. *Phokaia Siyah Firmisli Seramikler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DOĞER, E., 1998. *Menemen Tarihi*, Sergi Yayınevi, İzmir.
- DOĞER, E., 2006. *İzmir'in Smyrna'sı Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DOĞER, E. - GEZGİN, İ., 1998. "Arkaik ve Klasik Dönemde Smyrna'nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler", *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu Nisan 1998*, Ed.: N. Ülker, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir, ss. 5-30.
- DÖLEN, E., 1992. *Tekstil Tarihi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÉTIENNE, R., 1970. "A propos du Garum Sociorum", *Latomus*, 29, ss. 297-313.
- FAROQHI, S., 1979. "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (about 1560-1830)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 71, ss. 153-175.
- FIRAT, M., 2011. *Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir
- FIRAT, M., 2012. "Phokaia Roma Dönemi Mutfak Kapları: Güveç Formu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, ss. 153-166.
- FIRAT, M., 2013. "Phokaia Seramik Çöplüğü Alanı'ndan Ele Geçen Amphoralar", *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, ss. 69-85.

- FIRAT, M., 2015. "Seramik Çöplüğü Alanı Verileri Doğrultusunda Phokaia Kırmızı Astarlı Kapları", *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan/Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, Ed.: E. Okan - C. Atila, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 161-178.
- FIRAT, M., 2019. "Phokaia Mozaikler Alanında Geçen Roma Dönemi Amphoraları", *Seramik Araştırmaları Dergisi*, 1, ss. 30-53.
- GRAF, F., 1985. *Nordionische Kulte, Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu der Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia*, Cambridge University Press, Rome.
- GRAHAM, A. J., 1982. "The Western Greeks", *CAH*, III/3, Ed.: J. Boardman - N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 163-195.
- GREAVES, A. M., 2010. *The Land of Ionia: Society and Economy in The Archaic Period*, Wiley-Blackwell Press, Malden.
- HAYES, J. W., 1972. *Late Roman Pottery*, British School at Rome, Roma.
- HAYES, J. W., 2008. *The Athenian Agora: Roman Pottery Fine - Ware Imports*, vol. 32, New Jersey.
- HEAD, B. V., 1964. *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum: Catalogue of Greek Coins of Ionia*, Arnaldo Forni-Editore, Bologna.
- IMHOOF-BLUMER, F., 1974. "Phokaia", *Kleinasiatische Münzen*, Hildesheim: G. Olms, ss. 91-93.
- KOÇMAN, A., 1997. "Foça'nın Kentsel Varlığında, Doğal Çevre Unsurlarının Etkileri", *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum*, Foça Belediyesi Yayınevi, İzmir, ss. 107-114.
- KURLANSKY, M., 2003. *Tuz İnsanlığın Tuzlu Tarihi*. Çev. A. Çakıroğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul.
- LANGLOTZ, E., 1966. *Die kulturelle und künstlerische Hellenisierung der Küsten des Mittelmeers durch die Stadt Phokaia*, Vs Verlag für Sozialwissenschaften, Köln und Opladen.
- MACCABE, D. F. – Hilton, A., 1989. *Phokaia Inscriptions, Texts and List*, The Institute for Advanced Study, Princeton.
- MAGIE, D., 2003. *Anadolu'da Romalılar: Batı Anadolu Kent Devletleri 3*. Çev. N. Başgelen - Ö. Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- MAGIE, D., 2007. *Anadolu'da Romalılar: M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu 4*, Çev. N. Başgelen - Ö. Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- MALAY, H. 1983. "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu", *Sanat Tarihi Dergisi*, 2/2, 50-61.
- MILLER, W., 1921. "The Zaccaria of Phocae and Chios (1275-1329)", *Essays on The Latin Orient*, Cambridge University Press, ss. 283-298.
- MOREL, J. P., 2006. "Phocaeon Colonisation", *Greek Colonisation an Account Of Greek Colonies and Other Settlements Overseas Vol. 1*, Ed.: G. R.

- Tsetskhladze, Mnemosyne, Supplements 193/1, Brill, Leiden, ss. 358-428.
- MÖLLER, A., 2000. *Naukratis, Trade in Archaic Greece*, Oxford University Press, Oxford.
- MUSCARELLA, O. W., 1988. *Bronze and Iron: Ancient Near Eastern artifacts in the Metropolitan Museum of Art*, The Metropolitan Museum of Art, Newyork.
- OKAN, E., 2011a. "Foça Açıklarında Ele Geçen Bir Grup Lesbos Amphorası", *Arkeoloji Dergisi (İsmail Fazlıoğlu Memorial)*, 16, ss. 93-100.
- OKAN, E., 2011b. *Phokaia Arkaik Dönem Ticari Amphoraları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- OKAN, E., 2014. "Phokaia'da Ele Geçen Etrüsk Ticari Amphoralar", *Cedrus*, 2, ss. 27-40.
- OKAN, E. – ATILLA, C., 2015. "Phokaia Maltepe Tümülüsü Dolgusundan Ele Geçen Mühürlü Amphora Kulpları", *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan/Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, Ed. E. Okan- C. Atilla, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 317-330.
- OKAN, E. – ATILLA, C. – AKYOL, A. A., 2015. "The Production of Chios-Style Amphorae at a Ceramic Workshop in Phocaea (Foça)", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, vol. 15/3, ss. 259-276.
- OKAN, E. – ATILLA, C. – AKYOL, A. A., 2018. "The Greco-Italic Amphora Found On Maltepe Tumulus in Phocaea", *Olba*, 26, ss. 177-214.
- OKAN, E. – FIRAT, M. – BAYDAN, C., 2018. "Foça Çanak Koyu Sualtı Araştırmaları: İlk Bulgular", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 45, ss. 166-185.
- ÖZYİĞİT, Ö., 1991. "1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *KST*, 12/1, ss.127-154.
- ÖZYİĞİT, Ö., 1997. "1995 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları" *KST*, 18/2, ss. 1-26.
- ÖZYİĞİT, S., 1998a. *Foça-Phokaia*, Arkadaş Matbaa, İzmir.
- ÖZYİĞİT, Ö., 1998b. "1996 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları" *KST*, 19/1, ss. 763-793.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2001. "Phokaia Kazı çalışmaları", *KST*, 22/2, ss. 1-14.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2003a. "2000-2001 Phokaia Kazı çalışmaları" *KST*, 24/2, ss. 333-350.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2003b. "Phokaia'da Akurgal'ın Kazıları ışığında Son Dönem Çalışmaları", *Anadolu/Anatolia*, 25, ss. 97-107.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2007. "2005 Yılı Phokaia Kazı çalışmaları", *KST*, 28/2, ss. 341-354.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2008. "2006 Yılı Phokaia Kazı çalışmaları", *KST*, 29/2, ss. 489-512.

- ÖZYİĞİT, Ö., 2012. "Phokaia", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Ed. A. Çilingiroğlu – Z. Mercangöz – G. Polat, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, ss. 293-312.
- PRICE, R. R., 1924. "Pottery of Naukratis", *JHS*, 44/2, ss.180-222.
- ROEBUCK, C., 1959. *Ionian Trade and Colonization, Monographs on Archeology and Fine Art*, 9, Michigan.
- SELÇUK, T., 1998. *1992-1995 Yılları Arasında Phokaia Kazılarında Bulunmuş Amphoralar*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- SIMON, C. G., 1986. *The Archaic Votive Offerings and Cults of Ionia*, California University, Berkeley.
- TANRIÖVER, A., 2008. "Antiochos II., Phokaia und die Göttin Athena", *Ein numismatischer Beitrag zur Geschichte von Phokaia, Vom Euphrat bis zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. AMS, 65, Ed.: E. Winter, Geburtstag*, ss. 681-688.
- TEK, A. T., 2002. "Antik Literatür ve yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm", *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Anadolu Sanat Dergisi*, 12, ss. 121 – 148.
- TEKİN, O., 1995. *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEZ, Z., 2003. "Osmanlı Tekstil Üretiminde Kullanılan Doğal ve Yapay Boyarmaddeler", *Türk Teknoloji Tarihi, 1. Türk Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri (15-17 Kasım 2001)*, Ed.: E. Dölen - M. Kaçar, İstanbul, ss. 1-11.
- TOZAN, M., 2016. *Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Ş., 2000. *Türkiye - İtalya İlişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, Kültür ve Turizm bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TÜRKMEN, F. – Kun, J., 2001. "İzmir İli Volkanitlerinin Doğaltaş Sektöründeki Yeri", *Türkiye III. Mermer Sempozyumu (MERSEM'2001) Bildiriler Kitabı*, 3-5 Mayıs 2001/Afyon, ss. 9-15.
- UĞUZ, G., 2015. *Phokaia'nın Kuzeyinde Geç Roma Dönemi Bir Terra Sigillata Atölyesi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Elektronik Literatür

<https://www.shorthistory.org/ancient-civilizations/mesopotamia/persian-empire/the-organization-and-economy-of-the-persian-empire/> (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

<http://www.thehistoryofancientgreece.com/2016/07/014-colonization-and-west.html> (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

https://www.wildwinds.com/coins/greece/ionia/phokaia/Winterthur_3102.jpg
(Alıntı tarihi: 11.12.2021)

https://www.vcoins.com/en/stores/herakles_numismatics/71/product/ionia_phokaia_el_hekte_dionysos/1317977/Default.aspx (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

Ekler

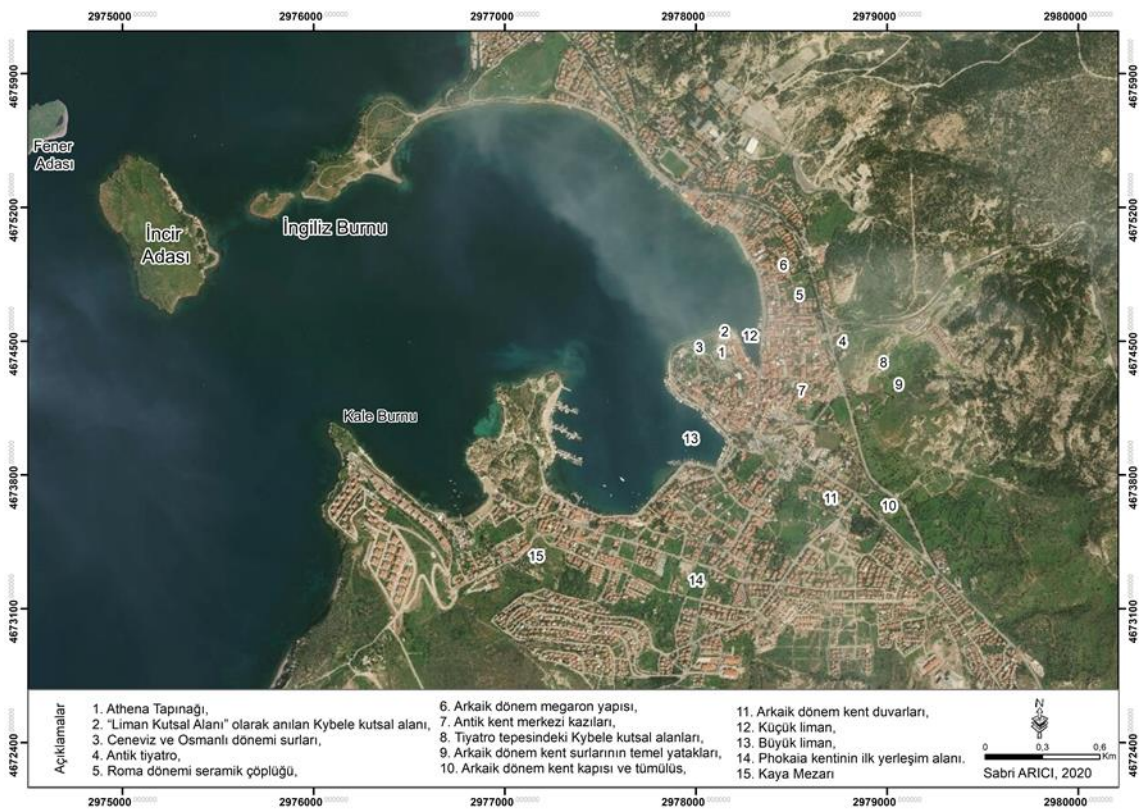

Fig. 1: Phokaia'nın limanları ve genel görünümü

Fig. 2. Batı Anadolu ve Nehirleri
(Düzenleyen: S. Arıcı)

Fig. 3. Phokaia-Sardeis hattı ve Kral Yolu

(<https://www.shorthistory.org/ancient-civilizations/mesopotamia/persian-empire/the-organization-and-economy-of-the-persian-empire/>) (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

Fig. 4. Büyük Kolonizasyon rotaları

(<http://www.thehistoryofancientgreece.com/2016/07/014-colonization-and-west.html>) (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

Fig. 5. Phokaia Athena sikkesi

(https://www.wildwinds.com/coins/greece/ionia/phokaia/Winterthur_3102.jpg) (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

Fig. 6. Phokaia Dionysos sikkesi

(https://www.vcoins.com/en/stores/herakles_numismatics/71/product/ionia_phokaia_el_hekte_dionysos/1317977/Default.aspx) (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

CAESAREA GERMANICIA'NIN SERAMİK TİCARETİNE DAİR İLK
KANITLAR: ROMA DÖNEMİ KIRMIZI ASTARLI SERAMİKLERİ
*FIRST EVIDENCE ON THE CERAMIC TRADE OF CAESAREA
GERMANICIA : ROMAN RED SLIP WARE*

Mehmet OK

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji
Bölümü
Assist. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Science and Letters, Department
of Archaeology
okmehmet@ymail.com
ORCID ID: 0000-0002-0163-5732

Oktay DUMANKAYA

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Science and Letters, Department
of Archaeology
oktay_dumankaya@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9007-0536

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **18.11.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **10.01.2022**
Sayfa-Pages : **99 – 139**

doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1025597>

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: OK, M. – DUMANKAYA, O., “Caesarea Germanicia'nın Seramik Ticaretine Dair İlk Kanıtlar: Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 99 – 139.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022
99 – 139

Araştırma Makalesi / Research Article
Katkı Düzeyi: 1. Yazar: %50 – 2. Yazar: %50
Contribution Level: Author 1: %50 – Author 2: %50

CAESAREA GERMANICIA'NIN SERAMİK TİCARETİNE DAİR İLK KANITLAR: ROMA DÖNEMİ KIRMIZI ASTARLI SERAMİKLERİ* *FIRST EVIDENCE ON THE CERAMIC TRADE OF CAESAREA GERMANICIA: ROMAN RED SLIP WARE*

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet OK – Doç. Dr. Oktay DUMANKAYA**

Öz

Caesarea Germanicia Doğu, Güneydoğu ve Akdeniz Bölgesi'nin kesişme noktasında yer alan Kahramanmaraş ilinde yer aldığı düşünülmektedir. Literatürde Caesarea Germanicia olarak da geçmekte olan kent, Kommagene Kralı IV. Antiochos tarafından MS 38 yılında Caligula ve onun şahsında, imparatorluk onuruna kurulmuştur. Bu makalede Caesarea Germanicia kazılarında ortaya çıkartılan ithal seramikler incelenmiştir. Bu seramikler arasında Doğu Sigillataları (Doğu Sigillata A-B) ve Kırmızı Astarlı seramikler (Sagalassos, Afrika ve Foça) yer almaktadır. Kentte en fazla buluntu grubunu MÖ 1. ve MS 1. yüzyıla tarihlendirilen DSA seramikleri oluşturmaktadır. Bu buluntular kentin kuruluş dönemini temsil eden ilk buluntular olması açısından son derece önemlidir. Caesarea Germanicia'da DSB seramikleri de tespit edilmiştir. Bu buluntular Caesarea Germanicia'nın sadece yakın kentler ile ticaret

Abstract

Caesarea Germanicia is thought to be located in Kahramanmaraş province, which is located at the intersection of the eastern and southeastern Mediterranean regions. Caesarea Germanicia, which means “the emperor city”, was founded in 38 AD in honor of Caligula and the empire by Antiochus IV, a King of Commagene. This article assesses the imported ceramics unearthed during the Roman Bath excavations in Caesarea Germanicia. Imported ceramics include Eastern Sigillata (Eastern Sigillata A-B) and red slip ware (Sagalassos, Africa, Phokaia). It aims to reveal data about the ceramic culture of the city and its importance in ceramic trade with different regions and geographies in this context. Most of the ceramics constitute ESA dated between the 1st century BC and the 2nd century AD. ESB has also been identified in Caesarea Germanicia. These finds revealed that Caesarea Germanicia had

* Bu makale, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen 2020/6-19 M. numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı KSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ediyoruz.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author.

yapmadığını aynı zamanda batı Anadolu'yla da ticaret yaptığını ortaya koymuştur.

Kentte, Geç Roma Dönemi'ne ait seramiklerin de etkin bir kullanıma sahip olduğu söylenebilir. Bunlar arasında yer alan Sagalassos Kırmızı Astarlıları içerisinde en erken örnekler MS 3-4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Sagalassos'da üretilen seramiklerin Caesarea Germanicia'da da görülmesi antik kentin ticaret ağının gelişmişliğini ve etkinliğini göstermektedir. Kentte tespit edilen bir başka seramik grubu ise MS 5-6. yüzyıla tarihlendirilen Foça seramikleri oluşturmaktadır. Kentin MS 1. yüzyılın sonlarında olduğu gibi Geç Roma Dönemi'nde de Batı Anadolu ile iletişim halinde olduğu düşünülebilir. Caesarea Germanicia'da her ne kadar yoğun olarak Anadolu üretimi seramikler tespit edilmiş olsa da deniz aşırı seramik kültürüne de kayıtsız kalmadığı, kazılarda ortaya çıkartılan MS 4-6. yüzyıla tarihlendirilen Afrika Kırmızı Astarlı seramiklerden anlaşılmaktadır.

commercial relations with nearby cities and commercial relations with western Anatolia. The ceramics dated to the late Roman Period had a wide usage in the city. The earliest examples in the Sagalassos Red Slip Wares, which are among them, are from the 3rd-4th centuries AD. The fact that ceramics produced in Sagalassos have also been identified in Caesarea Germanicia provides important information in determining Caesarea Germanicia's commercial trade network. During the excavations of the ancient city, Phokaia ceramics were also found that were dated to the 4th and 6th centuries AD. The city might have been a relation with Western Anatolia as it had been observed in the first century AD. Although Anatolian production ceramics were intensively found in Caesarea Germanicia, there were overseas ceramics. The African red slip ware dated to the 4th and 6th centuries AD were the evidence of this fact.

Anahtar Kelimeler: Kommagene, Caesarea Germanicia, Doğu Sigillataları, Roma Kırmızı Astarlı Seramikleri.

Keywords: Commagene, Caesarea Germanicia, Eastern Sigillata, Roman Red Slip Ware.

Extended Abstract

Caesarea Germanicia is thought to be located in Kahramanmaraş province, which is located at the intersection of the eastern and southeastern Mediterranean regions. Due to its geopolitical location, Kahramanmaraş has been home to many civilizations from Prehistory to the present. At the beginning of the year 2000, it is thought that the remains revealed in the district of Dulkadiroğlu, east of Kahramanmaraş, may belong to the ancient city of Caesarea Germanicia. Many archaeological structures are determined from the Roman Period to the Ottoman Period in this area where is called “Kara Maras” by the local community. Although the region has many cultural properties, the district of Dulkadiroğlu has a dense modern building. This situation prevents carrying out archaeological excavations and obtaining scientific information. A source providing detailed information about the localization of the city has not been identified in research conducted to the present. For this reason, assessments and opinions about the localization of the city are made following information obtained from historical sources and excavations. Caesarea Germanicia which means “the emperor city”, was founded in 38 AD in honor of Caligula and the empire by IV. Antiochus, King

of Commagene. However, the earliest archaeological remains date back to the 4th-6th centuries AD. No remains of buildings belonging to the early periods of the ancient city have been found (1st-3rd centuries AD). The fact that the remains of early buildings could not be identified prevents the chronology from being made. For this reason, detailed research of all kinds of archaeological remains is carried out. In Caesarea Germanicia, a Roman Bath was found out which was floored with mosaic during an archaeological excavation in 2019-2020, local and imported daily use of ware in different periods. During the archaeological excavations in 2019-2020, a Roman Bath covered with mosaics was found. In addition, local and imported daily ware fragments belonging to different periods were found. This article assesses the imported ceramics unearthed during the Roman Bath excavations in Caesarea Germanicia. Imported ceramics include Eastern Sigillata (Eastern Sigillata A-B) and red slip ware (Sagalassos, Africa, Foca). It is aimed to reveal the data about the ceramic culture of the city and its importance in ceramic trade with different regions and geographies in this context. Most of the ceramics constitute ESA dated between the 1st century BC and 2nd century AD. ESB has also been identified in Caesarea Germanicia. These finds revealed that Caesarea Germanicia commercial relations with nearby cities and commercial relations with western Anatolia. Has also been identified as ceramics from the late Roman Period. The earliest examples in the Sagalassos Red Slip Wares, which are among them, are 3rd-4th centuries AD. It is dated to the century. The fact that ceramics produced in Sagalassos have also been identified in Caesarea Germanicia provides important information in determining Caesarea Germanicia's commercial trade network. During the excavations of the ancient city, it was also found in African red slip ware dated to the 4th and 6th centuries AD. Archaeological cultural remains unearthed during archaeological excavations can be associated with the economic strengthening of the city in the late Roman Period. No detailed research has been carried out about ceramics in Caesarea Germanicia until today. This article shows Caesarea Germanicia's existence of commercial relations and the importance of the Roman Period of the city. Although the ceramics evaluated in this study are limited in number, they provide important information about the excavations carried out in Caesarea Germanicia up to the present day, the place of the city in the historical process, and the ceramic trade. With this study, we can say that the ancient city was engaged in commercial activities with its immediate surroundings in the 1st century AD. However, archaeological evidence can be interpreted that the economy in the city deteriorated due to the earthquake of 128 AD. It is known that the production of Sagalassos Red Slip Wares began in the Augustan Period. In our research, it has been determined that the Late Roman imported ceramics and building remains are contemporary. This indicates that the level of prosperity of the city has increased. However, during the excavations of the ancient city, no remains of the 7th century AD were found. Since the 7th century AD, Marash has been regularly attacked by Arabs. It is known that many times the ancient city was burned down and destroyed by Byzantines and Muslim Arabs. There is no doubt that our knowledge will increase with the archaeological excavations and research that will be carried out in the following years.

Bir Antik Kentin Doğuşu

Kahramanmaraş il merkezinin doğusunda, Dulkadiroğlu ilçesinde 2000'li yıllarda kaçak kazılar ve alt yapı çalışmaları sırasında birçok yapı kalıntısı ortaya çıkartılmıştır¹ (Fig. 1/A). Daha sonraki yıllarda bölgede gerçekleştirilen arkeolojik araştırma ve kazılar sonucunda kültür varlıklarının yayılım alanının yaklaşık 150 hektarlık, oldukça geniş bir alanı kapladığı tespit edilmiştir. Çok daha fazla alanda yayılım gösterdiğini tahmin ettiğimiz bu kalıntıların, antik kaynaklarda henüz tam olarak lokalize edilemeyen Caesarea Germanicia Antik Kenti'ne ait olduğu kanaatine varılmıştır². Tarihi kaynaklarda Kommagene Vassal Kralı IV. Antiochos tarafından MS 38 yılında Roma İmparatoru Gaius Julius Caesar'ı (Caligula) ve onun şahsında Roma İmparatorluğu'nu onurlandırmak için kurulduğu aktarılmaktadır³. Ayrıca Roma Dönemi'nde kurulan Caesarea Germanicia isimli diğer antik kentlerden ayırt edilebilmesi için literatürde kent, Kaisereia Germanikeia (Lat. Caesarea Caesarea Germanicia) ismiyle anılmaktadır.

Bahsi geçen ilçede gerçekleştirilen arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarında antik kentin lokalizasyonunu kesinleştirebilecek herhangi bir arkeolojik buluntu tespit edilememiştir. Ayrıca antik yerleşimin modern kentin içerisinde kalmış olması, arkeolojik kazıların yapılmasını geciktirmekte ve arkeolojik verilerin doğru tanım ve stil kritiklerinin yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan ve mimari yönden en erken buluntu grubunu MS 4-6. yüzyıl arasına tarihlenen mozaikli yapı kalıntıları oluşturmaktadır⁴. Ne yazık ki bugüne kadar antik kentin erken dönemlerini temsil eden (MS 1-3. yüzyıl) hiçbir yapı kalıntısı tespit edilememiştir. Erken dönem yapı kalıntılarının tespit edilememiş olması kronolojinin yapılmasını engellemektedir. Bu sebeple yerleşimde tespit edilen her türlü arkeolojik buluntunun detaylı çalışmalarının yapılmasına önem verilmiştir.

2019-2020 Hamam (?) Kazıları⁵

İki yıllık arkeolojik kazı sezonunda, kaçak kazılarla tahribata uğramış bir Roma Hamamı(?) tespit edilmiştir. Modern yapılarla çevrelenmiş bu yapıdaki tahribatların izleri temel seviyesindeki duvarlar, sadece bir bölümü korunmuş mozaik zemin ve *hypocaust* da rahatlıkla gözlenebilmektedir (Fig. 1/C). Kazılarda, Roma Hamamı'nın işlevini kaybettikten sonra tekrar kullanıldığını işaret eden, çamur katkılı moloz taşlarla örülmüş bir başka yapı daha tespit edilmiştir. İkincil kullanımı işaret eden yapının, Roma Hamamı duvarlarıyla aynı aks üzerinde yeniden inşa edildiği ve henüz kazıları yapılmamış modern yapıların temellerine doğru uzandığı belirlenmiştir (Fig. 1/D). Roma Hamamı'nda ortaya çıkarılan mozaik zemin, söz konusu yapının MS 4-6.

¹ Dumankaya, 2018b: 290; Dumankaya, 2019: 410-412.

² Ramsay, 1890: 366; Magie, 1950: 549. Kentin tarihçesi hakkında ayrıca bk. Dumankaya, 2018a: 10.

³ Magie, 1950: 549; Millar, 1993: 228-229; Tekin, 2010: 173.

⁴ Dumankaya, 2018a; Dumankaya, 20018b; Dumankaya, 2019.

⁵ 2019-2020 yılları arkeolojik kazıları Dulkadiroğlu ilçesi 445 ada 3. ve 20. parselde gerçekleştirilmiştir.

yüzyıla tarihlendirilen diğer yapı kalıntıları ile çağdaş olduğunu göstermiştir. Ancak gerek kaçak kazılar gerekse akıntı toprak birikintiler erken evreleri temsil eden seramiklerin tespit edilmesine imkân tanımıştır.

Bu makalede Caesarea Germanicia'nın kuruluş dönemini temsil eden ve en erken buluntu grubu olan Roma Dönemi kırmızı astarlı seramikleri değerlendirmeye alınmıştır. Gruplar arasında ithal günlük kapları olan Doğu Sigillatoları (Doğu Sigillatoları A-B), Sagalassos, Afrika ve Foça Kırmızı Astarlı Seramikleri yer almaktadır⁶ (Fig. 2).

Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramikleri

Doğu Sigillatoları A (DSA) Grubu (Fig. 4: 1-3, Fig. 5: 1-13):

Bu seramik gurubu kırmızı astarlılar içerisinde yer almaktadır ve Zahn, Priene'de ele geçen örnekleri dikkate alarak bu seramiklerin Pergamon kökenli olduğu kanaatine varmıştır⁷. Diğer araştırmacılardan Waage ve Jones ise Antiocheia ad Oronthes⁸ ve Tarsus'ta⁹ tespit edilen seramikler doğrultusunda bu gurubu “Roma Pergamon” ve “Hellenistik Pergamon Seramikleri” olarak tanımlamışlardır. Kenyon ise Samaria buluntuları ile bu seramikleri “Doğu Sigillatoları A” olarak isimlendirerek, bunları kendi içerisinde hamur, astar ve form ayrımına göre DSA I-DSA II olarak sınıflandırmıştır¹⁰. Hellström, DSA I'i “Hellenistik Pergamon”, DSA II'yi “Erken Roma Pergamon” olarak belirlemiştir¹¹.

Bu gruptaki seramiklerin üretim yeri olarak Doğu Akdeniz havzası önerilmektedir. Başlıca üretim merkezleri arasında Antiocheia ad Oronthes, Hama ve Tel Anafa yer almaktadır¹². Jones ise Tarsus'u üretim merkezi olarak değerlendirmiştir¹³. DSA grubu seramikleri MÖ 2. yüzyılın ortasından başlayarak MS 1. yüzyılın ikinci yarısına kadar Doğu Akdeniz'de geniş bir alana ihraç edilmiştir¹⁴. Zoroğlu ise Samsat buluntuları üzerinde yaptığı incelemeler neticesinde Doğu Sigillatoları'nın en geç MÖ 2. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı kanaatine varmıştır¹⁵.

Caesarea Germanicia 2019 yılı ithal kırmızı astarlı seramiklerinin %22'sini DSA grubu oluşturmaktadır (Fig. 2). İyi arıtılmış ve sıkı dokulu hamura sahip buluntuların, hamur renkleri çoğunlukla soluk kahverengi (10YR 8/2) renge sahiptir. Sadece bir örnekte açık kırmızı (2.5YR 6/6) renk hakimdir. Bu gruptaki eserlerin tamamının astarı kırmızıdır (2.5YR 4/8-5/8). Bazı örneklerde yer yer soluk kırmızı (10R 4/4) astar izi görülmektedir. DSA

⁶ Çalışma kapsamına alınan seramiklerde Hayes'in 1985 (Atlante II), 1972ve Poblome'nin 1999 yılı yayınları tipolojik ayırım için kullanılmıştır.

⁷ Zahn, 1904: 435-448, Abb. 553 159.

⁸ Waage, 1948: 31-35.

⁹ Jones, 1950: 180-183, Fig. 188-189.

¹⁰ Kenyon, 1957: 284; Hellström, 1965: 30.

¹¹ Hellström, 1965: 30.

¹² Hayes, 2008: 8.

¹³ Jones, 1950: 180-183.

¹⁴ Waage, 1948: 25; Robinson, 1959: 11, dn. 7 (Pergamon Ware); Anderson-Stajanovic, 1992: 44; Atina Agorası için bk. Robinson, 1959: 11, dn. 7.

¹⁵ Zoroğlu, 1986: 63-64.

grubu seramikleri ile ilgili Hayes'in 1985 yılı yayınında yer alan form repertuarı baz alınarak¹⁶, Caesarea Germanicia'da toplam 10 form tespit edilmiştir.

Hayes Form 4 (Fig. 5, Kat.No: 1): Hayes tarafından ağız ve kaide çapına göre iki farklı grupta değerlendirilen bu forma ait bir örnek bulunmuştur¹⁷. Bu eser ağız kenarı üstten inceltilerek döndürülmüş tabak ağız kenarı parçasıdır¹⁸ (Kat.No: 1). Hayes tarafından bu form, MÖ 2. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir (Augustus Dönemi)¹⁹. Atina Agorası'nda MÖ 1. yüzyıla²⁰, Samari'da Form 1 olarak sınıflandırılan seramikler MÖ 1- MS 1. yüzyıla²¹ tarihlendirilmiştir. Hama'da ise, Samaria'da olduğu gibi Form 1 olarak sınıflandırılmıştır²². Benzer form örnekleri Gindaros'ta da görülmektedir²³. Anadolu'da ise Assos'ta MÖ 2. yüzyılın sonu ile MS 10-20 yıllarına²⁴, Ephesos Devlet Agorası'nda MÖ 10/1-MS ile 15-30 yıllarına²⁵, Tripolis'te Erken Roma Dönemi'ne²⁶, Patara'da MÖ 1. yüzyılın başı ile MS 1. yüzyılın birinci yarısına²⁷, Andriake'de MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyılın ilk yarısına²⁸, Tarsus'ta MÖ 125-50 yıllarına²⁹, Antiocheia ad Oronthes'te Erken Roma Dönemi'ne³⁰ tarihlendirilmiştir. Samsat'ta da MÖ 1. yüzyıl başlarından erken imparatorluk sonuna kadar kullanıldığı belirtilmiştir³¹. Zeugma'da bulunan bir ağız kenar parçası için Form 3 veya 4 olabileceği belirtilerek MÖ geç 2. yüzyıl – MÖ 10/1 yıllarına tarihlendirilmiştir³². Bahsi geçen örnekler dikkate alındığında Caesarea Germanicia buluntusunu MÖ 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Hayes Form 12 (Fig. 5: Kat.No: 2): Ağız kenarı üstten inceltilmiş, dışta aşağı doğru çekilerek uzatılmış tabak ağız kenarı parçasıdır (Kat. No. 2). Bu gruba ait form örnekleri birçok yerleşimde bulunmuş, Hayes tarafından MÖ 40- MS 10 yıllarına³³, Samaria'da Form 10 grubu içerisinde değerlendirilen seramikler MÖ 1. yüzyıla³⁴, Atina Agorası'nda MÖ 50- MS erken 1. yüzyıla³⁵

¹⁶ Hayes, 1985: 13-47. DSA grubuna ait bazı formlarda metin içerisinde Hama ve Samaria Form tipolojileri de kullanılmıştır.

¹⁷ Tip I: MÖ 2. yy- MS 10-20; Tip II: Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir, bk. Hayes, 1985: 15-16.

¹⁸ Formun taklidi için ayrıca bk. Sinabiç kazılarında bulunan seramikler MÖ geç 2. yüzyıl- MS erken 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir bk. Körsulu, 2020: 305; Sinabiç'ta bulunan Doğu Sigillatları A buluntuları için ayrıca bk. Körsulu, 2019: 16-19, 28-30, Res. 3, Kat. No: 1-6.

¹⁹ Hayes, 1985: 15-16, Tav. I, 9-12.

²⁰ Hayes, 2008: 24, 127-128, Fig. 2-3 (30-42); Ayrıca bk. Robinson, 1959: Pl. 60, F1-3.

²¹ Crowfoot, 1957: 312-314, Fig. 73 (1-14).

²² Johansen, 1986: 57-62, Fig. 26-27 (1).

²³ Kramer, 2004: 182, Taf. 77, ESA 12-14.

²⁴ Zelle, 1997: 34, 174, Abb. 4 Teller 2.

²⁵ Meriç, 2002: 42-43, Taf. 15 K131; Ephesos için ayrıca bk. Mitsopoulos-Leon, 1991: 91, Taf. 105, G1.

²⁶ Ok, 2018b: 226-227, Lev. 47 (331).

²⁷ Uygun, 2011: 22-23, Lev. 3-4 (40-51).

²⁸ Özdilek, 2017: 341.

²⁹ Jones, 1950: Fig. 136, 188 (257-258).

³⁰ Waage, 1948: 24, Pl. IV, 132k-u.

³¹ Zoroğlu, 1986: 75-76, Çiz.1 (3).

³² Kenrick, 2013: 16, Plt, 8, PT103.

³³ Hayes, 1985: 19-20, Tav. II, 10.

³⁴ Crowfoot, 1957: 330, Fig. 79, 1-4.

³⁵ Hayes, 2008: 24-25, 129-130, Fig.3 (60-66).

tarihlendirmiştir. Anadolu'da ise Ephesos'ta³⁶, Tarsus'ta³⁷, Antiocheia ad Oronthes'de³⁸, Anemurium³⁹ ve Assos'ta⁴⁰ benzer form örnekleri görülmektedir. Patara'da form grubuna ait örnekler MÖ 1. yüzyılın başı – MS 1. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir⁴¹. Caesarea Germanicia'da tespit edilen örnek için, MÖ 1. yüzyılın ortası – MS erken 1. yüzyıl önerilebilir.

Hayes Form 24 (Fig. 5: Kat.No: 3): Dış yüzeyde hareket halinde kabartmalı insan figürü süslemeli kâse gövde parçasıdır (Kat.No. 3). Doğu Sigillatoları A grubu seramikleri içerisinde figürsel öğeler dışında bitkisel süslemeler de görülmektedir⁴². Caesarea Germanicia buluntusu Hayes'in Form 24⁴³ grubuna, Samaria'da Form 20⁴⁴ grubuna ait seramiklerle benzerlik göstermekte ve MÖ 1.- MS 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ayrıca, Hama'da insan figürlü örnekler Augustus Dönemi'ne⁴⁵, Zeugma'da MÖ 1.- MS 1. yüzyıla⁴⁶ tarihlendirilmiştir. Caesarea Germanicia örneğinin de diğer buluntu merkezleriyle çağdaş olduğu düşünülmektedir.

Hayes Form 30 (Fig. 5: Kat.No: 4): Ağız kenarı üstten inceltirilerek döndürülmüş, dış yüzeyde dört sıra bindirme şeklinde rulet süslemeli⁴⁷ tabak ağız kenarı parçasıdır (Kat.No. 4). Hayes tarafından MS 10-50 yıllarına⁴⁸, Samaria'da Form 12 grubu içerisinde değerlendirilen seramikler MS 2. yüzyıl sonu- 3. yüzyıl başına⁴⁹, Hama'da Form 12 olarak sınıflandırılan seramikler MS 1. yüzyıla⁵⁰, Atina Agorası'nda MS 40-50 yıllarına⁵¹, tarihlendirilmiştir. Anadolu'da ise, Patara'da MS 1. yüzyılın ilk yarısına⁵², Samsat'da MS 2-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵³. Antiocheia ad Oronthes'de bir örnekte dışta ağız kenarındaki sert geçişle benzerlik taşımakta olup MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir⁵⁴. Tel Anafa'da Type 21⁵⁵ olarak gruplandırılan formun benzeri Zeugma'da bulunmuş ve Geç Augustus/ Tiberius başlığı altında değerlendirilmiştir⁵⁶. Caesarea Germanicia örneği de karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

³⁶ Gassner, 1997: Taf. 108 (G9).

³⁷ Jones, 1950: Fig. 189 (C), Fig. 203, No:769.

³⁸ Waage, 1948: 24, Pl. IV, 143, 143a, f, k, p.

³⁹ Williams, 1989: 8-9, 12, Fig. 4 (57) MS 1-3. yüzyıl konteksti.

⁴⁰ Zelle, 1997: 32, 36, 175, Abb.5 (16).

⁴¹ Uygun, 2011: 25-26, 184-186, Lev. 6-7 (81-96).

⁴² Isauria/ Philadelphia'da bulunan barbotin tekniğiyle yapılmış bitkisel süslemeli örnekler için bk. Körsulu – Ergürer, 2019: 377, Fig. 15- 16.

⁴³ Hayes, 1985: 25, Tav. IV, 2.

⁴⁴ Crowfoot, 1957: 334, 335.

⁴⁵ Johansen, 1986: 198-194, Fig. 74-75.

⁴⁶ Kenrick, 2013: 16-18, Pl. 8 (PT 112, 120, 122).

⁴⁷ Samaria'da forma ait süslemesiz örnekler Augustus ve MS 1. yüzyıl, süslemeli örnekler ise MS geç 2-3. yüzyıla tarihlendirilmiştir bk. Zoroğlu, 1986: 87, dn. 37.

⁴⁸ Hayes, 1985: 28, Tav. IV, 14.

⁴⁹ Crowfoot, 1957: 329, Fig. 79 (10-11).

⁵⁰ Johansen, 1986: 92-94, Fig. 38.

⁵¹ Hayes, 2008: 129, Fig. 3 (52).

⁵² Uygun, 2011: 27, Lev 8-9 (107-116).

⁵³ Zoroğlu, 1986: 78-79, Çiz. 4, Form 12.

⁵⁴ Waage, 1948: 38, Pl. IV, 405k.

⁵⁵ Slane, 1997: 305, Pl. 16, TA Type 21.

⁵⁶ Kenrick, 2013: 10, 19, Pl. 9, PT125.

Hayes Form 42 (Fig. 5: Kat.No: 5): Ağız kenarı üstten yuvarlatılarak döndürülmüş, içte tek yivli, gövdeye doğru hafif içbükey ve daralarak devam eden kâse ağız kenarı parçasıdır (Kat.No. 5). Hayes tarafından MÖ 10-MS 20-30 yıllarına tarihlendirilen form grubu⁵⁷, Hama'da Form 22 olarak sınıflandırılmış ve MS 1. yüzyıla⁵⁸ tarihlendirilmiştir. Atina Agorası'nda benzer örnekler MÖ 75- 1 kontekstinde⁵⁹ bulunmuştur. Anadolu'da ise Tarsus⁶⁰ ve Antiocheia ad Oronthes'de⁶¹ benzer örnekler bulunmuştur. Patara'da tespit edilen benzer seramikler MÖ 1. yüzyılın sonu- MS 1. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir⁶². Caesarea Germanicia buluntusu için karşılaştırmalar dikkate alınarak MÖ 1. yüzyılın sonu- MS 1. yüzyılın başı önerilebilir.

Hayes Form 47 (Fig. 5: Kat.No: 6- 9): Konik gövdeli kâselerden Kat. 6-7 no.lu örneklerde, ağız kenarı üstten incelti olarak içbükey olarak devam etmiş, dışta ağız kenarının hemen altında çift sıra şeklinde atlamalı rulet sırası yer almaktadır. Süsleme altta ince bir olukla sınırlandırılmış, ayrıca içte dönüşte de ince bir oluk bulunmaktadır. Gövde parçaları arasında Kat. 8 no.lu örneğin üst bölümünde dışta ince oluk belirgindir. Kat. 9 no.lu parçanın profil dönüşleri az da olsa belirgindir. Form grubu, Hayes tarafından MÖ 10- MS 60-70 yıllarına⁶³, Samaria'da benzer örnekler Form 23 olarak sınıflandırılmış ve MS 1. yüzyıla⁶⁴, Hama'da Form 23 grubu seramikler MS 1. yüzyıla⁶⁵ tarihlendirilmiştir. Atina Agorası'nda ise MÖ 1. yüzyıl kontekstinde ele geçmiştir⁶⁶. Form örnekleri, Antiocheia ad Oronthes'de MS 1. yüzyılın ilk çeyreğine⁶⁷, Patara'da MÖ 1. yüzyılın sonu-MS 1. yüzyılın birinci yarısına⁶⁸, Samsat, Gindaros⁶⁹, Ephesos⁷⁰ ve Tel Anafa'da⁷¹ da tespit edilen form örnekleri MS 1. yüzyılın ilk yarısına⁷² tarihlendirilmiştir. Tarsus'ta bulunan örnek ise Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁷³. Caesarea Germanicia'da buluntuları ise Samsat ve Antiocheia buluntuları ile yakın benzerliğe sahiptir. Bu durum dikkate alınarak MS 1. yüzyılın ilk yarısı önerilebilir.

Hayes Form 48 (Fig. 5: Kat.No: 10): Kat. 10 no.lu örneğin içte iki yivli, dışta gövdeden kaideye geçiş halkalı ve iç yüzeyde iki oluk yer almaktadır (Fig. 4: 3)⁷⁴. Söz konusu kaide tipi Hayes tarafından Form 48 içerisinde yer alan kâselerde görülmekte olup MS 40-70 yıllarına tarihlendirilmiştir⁷⁵. Hama'da ve

⁵⁷ Hayes, 1985: 32-33, Tav. VI, 4-7.

⁵⁸ Johansen, 1986: 164, Fig. 64.

⁵⁹ Hayes, 2008: 134-135, Fig. 5 (117-121).

⁶⁰ Jones, 1950: 249, Fig. 194 (500).

⁶¹ Waage, 1948: Pl. V, 446, 446f, k, p.

⁶² Uygun, 2011: 32, Lev 14 (200-202).

⁶³ Hayes, 1985: 35, Tav. VI, 15 (Form 47).

⁶⁴ Crowfoot, 1957: 336-341, Fig. 81 (5-16).

⁶⁵ Johansen, 1986: 166-171.

⁶⁶ Hayes, 2008: 138, Fig. 6 (154-160).

⁶⁷ Waage, 1948: 34, Pl. V (460a, h, k).

⁶⁸ Uygun, 2011: 35-36, Lev. 15-16 (216-259).

⁶⁹ Kramer, 2004: 194, Taf. 87, ESA158-162.

⁷⁰ Mitsopoulos-Leon, 1991: Taf. 112, G25.

⁷¹ Slane, 1997: 326-327, Plt 24, FW 265-272.

⁷² Zoroğlu, 1986: 88-90, Çiz. 10-11.

⁷³ Jones, 1950: 244, Fig. 144 (412).

⁷⁴ Gindaros'ta mühürlü bir örnek için bk. Kramer, 2004: 201, taf. 93, ESA 261; Kelenderis'te benzer kaide formu için bk. Tekocak, 2017: Lev. 3, 28.

⁷⁵ Hayes, 1985: 36, Tav. VI, 16.

Samaria'da Form 24 olarak gruplandırılan benzer örneklerden, Hama buluntuları MS 1. yüzyıla⁷⁶ tarihlendirilmiştir. Samaria'da ise konik formlu kaide Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁷⁷. Benzer form örnekleri Atina Agorası'nda da bulunmuş⁷⁸, Patara'da MS 1. yüzyıla⁷⁹, Antiocheia'da MS 1. yüzyıla⁸⁰, Tarsus'ta benzer formda tam formlu kâse Erken İmparatorluk Dönemi'ne⁸¹, Zeugma'da MS 1. yüzyıla⁸², Samsat'ta geç örnekler olarak nitelendirilerek MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸³. Caesarea Germanicia buluntusu için, diğer buluntu merkezlerinde ele geçen örneklerle karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 1. yüzyıla önerilebilir.

Hayes Form 49 (Fig. 5: Kat.No: 11): Gövdeden kaideye geçiş belirsiz olsa da üstte basamaklı, altta ağız kenarı ince ve geniş iki yivlidir (Kat. 11). Söz konusu kaide tipi Hayes tarafından Form 49 içerisinde yer alan kâselerde görülmekte olup MS 40-70 yıllarına tarihlendirilmiştir⁸⁴. Hama'da benzer kaide tipi Form 24 içerisinde değerlendirilmiş ve MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸⁵. Caesarea Germanicia buluntusu için de karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 1. yüzyıl önerilebilir.

Hayes Form 101/ 102/ 104A (Fig. 5: Kat.No: 12): Testi boyun parçasıdır⁸⁶ (Kat. No: 12; Fig. 4: 1). Seramik parçasının sadece boyun dönüşü korunabilmiştir.

Formun benzeri Hayes tarafından Form 101⁸⁷, Form 102⁸⁸ olarak, Samaria'da Form 25⁸⁹ olarak tanımlanmış ve MÖ 1. yüzyıla, Myra-Andriake'de M.Ö 1. yüzyılın birinci yarısına⁹⁰ tarihlendirilmiştir. Alanya Müzesi'nde bulunan bir örnek gövde ve kaide yapısıyla benzerlik taşısa da dudak kenarı daha düz yapılıdır. Bu örnek MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁹¹. Patara Tepecik'te her ne kadar gövde yapısı belirsiz olsa da ağız kenarı ile yakın benzerlik taşıyan buluntu MÖ 1. yüzyılın 1. yarısına⁹², Tel-Anafa'da MÖ geç 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁹³. Testi formları arasında bir başka grup ise Hayes tarafından 104A olarak sınıflandırılmış MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı – MS erken 1. yüzyıl önerilmiştir⁹⁴. Caesarea Germanicia buluntusunun küçük bir bölümü sağlam kalmış olması dikkate alınarak tam olarak form grubu

⁷⁶ Johansen, 1986: 172-175, Fig. 69.

⁷⁷ Crowfoot, 1957: 339, Fig. 81 (20).

⁷⁸ Hayes, 2008: 135, Fig. 5 (130).

⁷⁹ Uygun, 2011: 33-34, Lev. 14-15 (204-211).

⁸⁰ Erken Roma "Pergamon" içerisinde değerlendirilen örnekler için bk. Waage, 1948: 32, Pl. VI, 473u-p-n.

⁸¹ Form "Roman Pergamon" başlığı içerisinde değerlendirilmiştir bk. Jones, 1950: 245, Fig. 194 (424).

⁸² Kenrick, 2013: 31, Plt 15, PT258-259.

⁸³ Zoroğlu, 1986: 92-93, Çiz. 12.

⁸⁴ Hayes, 1985: 36, Tav. VI, 17.

⁸⁵ Johansen, 1986: 172-175, Fig. 69, F1.

⁸⁶ Kapalı kap örnekleri için bk. Hayes, 1985: Tav. IX (2-7), Tav. X (1-6).

⁸⁷ Hayes, 1985: Tav. IX, 2.

⁸⁸ Hayes, 1985: 43, Tav. IX, 3.

⁸⁹ Crowfoot, 1957: 340- 341, Fig. 82, 1- 2.

⁹⁰ Özdilek, 2017: 366, Fig. 11.T.97.

⁹¹ Yıldız, 2020: 114, 125, No. 18.

⁹² Uygun, 2011: 214, Lev. 22, 311.

⁹³ Slane, 1997: 529, Pl. 26, FW295.

⁹⁴ Hayes, 1985: 43- 44, Tav.IX, 4.

belirlenmemektedir. Ancak karşılaştırmalar dikkate alınarak MÖ 1.- MS erken 1. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Hayes Form tarda f (Fig. 5: Kat.No: 13): Gövde bölümü dibe doğru daralarak indirilmiş, keskin dönüşlü, tondo altında geniş yivli tabak gövdedip parçasıdır (Kat. No: 13). Hayes tarafından “Forma tarda f” grubu altında değerlendirilmiş⁹⁵, benzeri ise Antiocheia ad Oronthes’de ve Gindaros’ta⁹⁶ bulunmuştur⁹⁷.

Doğu Sigillataları B (DSB) Grubu (Fig. 5: 14):

Bazı araştırmacılar tarafından Samos/Samian kapları olarak değerlendirilen bu seramikler⁹⁸ Robinson⁹⁹ ve Hellström¹⁰⁰ tarafından Samos A (DSB II) ve Samos B (DSB I) olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, Kenyon yaptığı çalışmada bu gurubu Doğu Sigillataları B (DSB) olarak isimlendirmiştir¹⁰¹. Hayes ise bu gurubu DSB 1 Form 1-50, DSB II Form 51-80 olarak sınıflandırmıştır¹⁰². Plinius (*NH XXXV 160, 161*), bu seramiklerin üretim yerinin Tralleis olduğunu bildirmektedir. Zira Augustus Dönemi’nde Caius Sentius¹⁰³ ve Quintus Pompeius Serenus’un ¹⁰⁴ Ephesos ve Tralleis’te atölye kurdukları hakkında bilgiler yer almaktadır¹⁰⁵. Ayrıca Notion’da tespit edilen bir kap¹⁰⁶ üzerinde (MS 1. yüzyıl) Tralleis yazısının tespit edilmiş olması, bu seramiklerin üretim merkezinin Tralleis olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir¹⁰⁷.

Orta Augustus Dönemi’nde Arezzo’daki Caius Sentius¹⁰⁸ ve Pozzuoli’den Quintus Pompeius Serenus’un¹⁰⁹ Ephesos ve Tralleis’te atölye kurdukları hakkında bilgiler yer almaktadır¹¹⁰. Ephesos Devlet Agorası kuyu buluntuları arasında çok sayıda tama yakın form bulunmuştur. Kuyudaki 21 örnekten 11’i MS 1. yüzyıla tarihlenen DSB I grubu, 10’u ise İmparator Nero ve Hadrianus dönemleri arasına tarihlendirilen DSB II grubuna ait seramiklerdir¹¹¹. Augustus Dönemi’nden başlayarak MS 2. yüzyılın ortalarına

⁹⁵ Hayes, 1985: Tav. VIII, 14.F.

⁹⁶ Kramer, 2004: 196, Taf. 84, ESA195.

⁹⁷ Waage, 1948: 40, Pl. VII (647k).

⁹⁸ Zahn, 1904: 447; Waage, 1948: 38.

⁹⁹ Atina Agorası buluntuları için “Samian” ifadesini kullanarak hamur, astar ve damgalarına göre Samian A-B olarak ayırmıştır bk. Robinson, 1959: 12, ayrıca bk. dp 9.

¹⁰⁰ Hellström, 1965: 30.

¹⁰¹ Crowfoot, 1957: 283.

¹⁰² Hayes, 1985: 50-52.

¹⁰³ Priene’de bulunan C. Senti atölye işareti için bk. Zahn, 1904: 433, 437, Abb. 551 (153); Laodikeia’da bulunan mühür örneği için bk. Duman, 2014: 14, Fig. 2, No. 44.

¹⁰⁴ Sardes’te bulunan Serenus mühürlü DSB örneği için bk. Wrabetz, 1977: 195-197.

¹⁰⁵ Lund, 2003: 132.

¹⁰⁶ Hayes, 1985: 49.

¹⁰⁷ Hayes, 1985: 49.

¹⁰⁸ Priene’de bulunan C. Senti atölye işareti için bk. Zahn, 1904: 433, 437, Abb. 551 (153); Laodikeia’da bulunan mühür örneği için bk. Duman, 2014: 14, Fig. 2, No. 44.

¹⁰⁹ Sardes’te bulunan Serenus mühürlü DSB örneği için bk. Wrabetz, 1977: 195-197.

¹¹⁰ Lund, 2003: 132; Ephesos’ta bulunan C. Sentius mühürlü seramikler için ayrıca bk. Zabehlicky-Scheffenegger, 1995: 226, Fig. I.

¹¹¹ Meriç, 2003: 80, Pl. XLVIII.

kadar kullanılan bu seramikler¹¹², Anadolu ve Anadolu dışında pek çok merkezde bulunmuştur¹¹³.

Caesarea Germanicia kazı çalışmalarında kırmızı astarlılar içerisinde en az buluntu grubuna sahip örneklerden biri de DSB grubudur. Caesarea Germanicia kazılarında ise bu gruba ait sadece bir örnek bulunmuştur. Buluntunun hamuru açık kırmızı renge sahip olmakla birlikte (2.5YR 6/6) eserin dış ve iç yüzeyi ise ince astarlı kırmızı (2.5YR 5/8) renktedir.

Hayes Form 63 (Fig. 5: Kat.No: 14): Gövdeden kaideye doğru daralarak indirilmiş tabak kaide parçasıdır (Kat. No: 14). Söz konusu yükseltilmiş kaide örneklerinin benzerleri, DSB formları içerisinde Form 61- 62a-b, Form 74B ve 75'te yer almaktadır. Ancak örneklerin gövdeden kaideye geçişi profillidir¹¹⁴. Atina Agorası'nda da benzer kaide tipe sahip eserler tespit edilmiştir ve bu eserler MS 80-100 yıllarına tarihlendirilmiştir¹¹⁵. Kat. 14 no.lu parçaya benzer tipte, ancak farklı formlarda değerlendirilen yakın örnekler Ephesos'ta ve Smyrna'da bulunmuştur. Ephesos'ta benzer kaide tipinde bir örneğin gövdesi daha dik devam etmektedir¹¹⁶. Smyrna'da bulunan bir parça ise, BI grubu içerisinde değerlendirilerek MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir¹¹⁷. Tralleis'te tam formlu örnek bulunmuş¹¹⁸, Ephesos'ta yine benzer bir kaide DSB II grubu içerisinde değerlendirilerek Hayes Form 37/40 ile karşılaştırılmıştır¹¹⁹.

Caesarea Germanicia buluntusu astar yapısı olarak DSB II grubu içerisinde değerlendirilen örneklerle benzerlik taşımaktadır. Örneğin sadece küçük bir bölümü sağlam kalmış olup Form 63 grubuna ait kâse kaidesi ile yakın benzerlik göstermektedir. Hayes tarafından MS 70/75-120 yıllarına¹²⁰ tarihlendirilen form örnekleri Atina Agorası'nda da bulunmuş ve MS geç 1-erken 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹²¹. Caesarea Germanicia buluntusunu her ne kadar küçük bir bölümü ele geçse de karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 1. yüzyılın sonları- erken 2. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri (Fig. 4: 4-6, Fig. 6: 15-20):

Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri ilk kez, 1987 yılında Waelkens'in 25 hektarlık bir alanda fırın atıklarını ve çanak-çömlek parçalarını bulmasıyla ortaya çıkarılmıştır¹²². 1989 yılı kazı çalışmalarında bu seramikler üç gruba

¹¹² Hayes, 1985: 51.

¹¹³ DSB seramiklerinin buluntu yerleşimler için ayrıca bk. Civelek, 2010: 171-172; Buluntu merkezleri hakkında atıflar için bk. Ok, 2018b: 229, dn. 646-674; Kappadokia Komanası buluntuları için bk. Körsulu, 2011: 269- 271.

¹¹⁴ Hayes, 1985: Tav. IV (9-11), Tav. XV (7-9).

¹¹⁵ Hayes, 2008: 154, Fig. 12 (331).

¹¹⁶ Ladstätter, 2010: 183, 228-229, Taf. 82 (A-K 350).

¹¹⁷ Erol, 2011: 63, 328, Kat. No: K-38.

¹¹⁸ Civelek, 2010: 187, Pl. 2.

¹¹⁹ Mitsopoulos-Leon, 1991: 105 (dn. 591), 119, Taf. 159 (H184).

¹²⁰ Hayes, 1985: 65, Tav. XIV (13).

¹²¹ Hayes, 2008: 153-154, Fig. 12, 331, 328.

¹²² Sagalassos kırmızı astarlı seramiklerinin üretimiyle ilgili Çanaklı kili analiz çalışmaları için bk. Poblome – Degeest, vd., 1995: 408-418; Poblome – Degryse, vd., 2002: 873-882.

ayrılarak MS 1-5. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹²³. Augustus Dönemi'nden başlayarak MS 700'lere kadar kullanılan¹²⁴ Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri, geniş bir yayılım göstererek Anadolu'da; Pisidia, Kilikya, Pamphylia, Lykia, Ionia, Lidya ve Frigya Bölgeleri'nde yer alan antik yerleşimlerde bulunmuştur¹²⁵. Anadolu dışında Akdeniz kıyısı boyunca İtalya, Tunus, Libya, Mısır, Suriye ve İsrail gibi Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerdeki yerleşimlerde bulunmaktadır¹²⁶.

Caesarea Germanicia'da bu gruba ait toplam 10 parça bulunmuştur. Buluntuların hamur rengi açık kırmızı (2.5YR 6/6), dış ve iç yüzeyi kırmızıdır (2.5YR 4/8). Bazı örneklerde dış yüzeyde dikey şerit şeklinde akıtma izi bulunmaktadır (Kat. No: 20).

Poblome Form 1B101 (Fig. 6, Kat.No: 15): Ağız kenarı üstten yuvarlatılarak döndürülmüş kaideye doğru daralarak devam eden kâse ağız-gövde parçasıdır (Kat. No: 15). Parçanın geniş ağızlı ve yatay olarak devam etmesi nedeniyle Variant 1B101 ve 1B101 (cont) formlarıyla benzerlik taşımakta olup¹²⁷, formlar, Poblome tarafından MS 3-4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Benzer formda örnekler Kappadokia Komanası'nda MS geç 1. yüzyılın ile MS 4. yüzyıla¹²⁸ Laodikeia'da MS 4. yüzyılın ilk yarısına¹²⁹, Tripolis'te MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir¹³⁰. Caesarea Germanicia örnekleri ise karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 3- 4. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Poblome Form 1B230 (Fig. 6: Kat.No: 16- 17): Hafif yükseltilmiş kâse kaide parçasıdır (Kat. No: 17). Parçanın her ne kadar ağız kenarı korunamamış olsa da form olarak Poblome tarafından MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen 1B230¹³¹ ve MS 5-6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Form 1B231¹³² ile benzerlik göstermektedir. 16 no.lu örnek de 17 no.lu formla benzerlik göstermektedir (Fig. 4: 5). Aphrodisias'ta stadiumun güneyinde yapılan çalışmalarda bulunan bir örnek de form olarak 1B230 ve 1B234 ile karşılaştırılarak MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir¹³³. Perge Konut Alanı'nda yapılan çalışmalarda da farklı SRS formları bulunmuş olup bunlar arasında 1B230 da yer almaktadır¹³⁴. Caesarea Germanicia

¹²³ Waelkens – Başer, vd., 1991: 119, 129-130; Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri'nin ortaya çıkışı hakkında ayrıca bk. Enden – Poblome, vd., 2014: 81-94; Sagalassos'ta 1991 yılındaki kazı çalışmalarında bulunan sigillatolar için bk. Waelkens – Başer, vd., 1991: 119-154.

¹²⁴ Willet – Poblome, 2015:141, 155, Fig. 2.

¹²⁵ Kentler ve atıflar için bk. Ok, 2018a: 33, dn. 6.; Alanya Müzesi'nde bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlı seramikler için bk. Yıldız, 2020: 181-197.

¹²⁶ Willet – Poblome, 2015: 133; Atina Agorası buluntuları için ayrıca bk. Hayes, 2008: 53.

¹²⁷ Poblome, 1999: 355-356, Fig. 18 (3)-19 (8-9); Benzer tipte formlar ARSW içinde de yer almaktadır Form 50A (MS 230-360) bk. Hayes, 1972: 68-73, Fig. 12 (A); Poblome, 1999: 293.

¹²⁸ Körsulu, 2016: 531, 538-539, 548, Kat. No: 1.

¹²⁹ Duman, 2014: 11, Fig. 3 (66-67).

¹³⁰ Ok, 2018a: 36, 46, Fig. 7 (4-6); Tripolis'te bu form grubuna ait bir örneğin petrografik analizi yapılmış ve Sagalassos Antik Kenti ile ilişkilendirilmiştir bk. Semiz – Duman, vd., 2018: 535, 540, SA4.

¹³¹ Poblome, 1999: 307, 376, Fig. 38, Type 1B230 (1).

¹³² Poblome – Degeest, vd., 1995: 411, 418, Fig. 4 (1B231).

¹³³ Hudson, 2008: 333-334, Fig. 11, 1.2.

¹³⁴ Fırat, 1999: 28, Lev. 40, 127.

buluntuları için Poblome'nin önerisi dikkate alınarak MS 5-6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

Poblome Form 1C100-1C101 (Fig. 6: Kat.No: 18-20): Ağız kenarı üstten düzleştirilerek döndürülmüş, gövde kaideye doğru daralarak düz bir şekilde devam ettirilmiş, dışta iki yivli, içten hafif yükseltilmiş kaideli tam formlu tabak parçasıdır (18- 19). Buluntular, Poblome'nin sınıflandırmasında yer alan Type 1C100 ve Variant 1C101 ile benzerlik göstermektedir. Bu formlar MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir¹³⁵. 20 numaralı örnek ise Type 1C100¹³⁶ form grubu içerisinde düz dipli örneklerle benzerlik göstermekte olup MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Caesarea Germanicia'da bulunan bu iki örnek için de Poblome'nin tarihlendirme önerisi geçerlidir.

Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri (Fig. 4: 7- 10, Fig. 7: 21-28):

Afrika Kırmızı Astarlıları hakkında ilk çalışma 1933 yılında Waage tarafından yapılarak Atina Agorası'nda bulunan seramikler ışığında, Mısır'dan ithal edilen ve Geç Roma Seramikleri A, B ve C olarak sınıflandırmıştır¹³⁷. 1958 yılında Lamboglia bu seramikleri Terra Sigillata A, C ve D olarak¹³⁸, 1972 yılında ise Hayes ilk kez "Afrika Kırmızı Astarlı Grubu" olarak adlandırmış, bunları 200 forma ayırarak tipolojiyi oluşturmuştur¹³⁹. MS 1. yüzyılın sonlarından 7. yüzyıla kadar uzun bir süre boyunca başta Tunus¹⁴⁰ olmak üzere kuzey Afrika atölyelerinde üretilen bu seramikler, Akdeniz ülkelerinde yer alan yerleşimlerde kullanılmıştır¹⁴¹. Anadolu'da ise pek çok yerleşimde bu gruba ait seramikler yaygın olarak kullanılmıştır¹⁴².

Caesarea Germanicia'da bu seramik grubuna ait toplam 14 örnek bulunmuştur. Bu seramikler kazısı yapılan çeşitli açmalarda ele geçmiştir. Örneklerin hamur renkleri kırmızı ve tonlarındadır (10R 5/8-6/8, 6/6). Yüzey renkleri de hamur renkleri ile benzerlik taşımakta olup 23 no.lu parçanın ağız kenarından gövdeye doğru akıtma şeklinde boya izi (10R 4/4) görülmektedir.

Hayes Form 61A (Fig. 7: Kat.No: 21): Tek örnekle temsil edilen form karışık toprak tabakasından bulunmuş olup ağız kenarı üstten bazen yuvarlatılarak döndürülmüş, hafif içe dönük, gövdeye geçiş profilli verilmiş tabak ağız- kenar parçasıdır (Kat. No: 21). Form, Hayes tarafından MS 325-

¹³⁵ Poblome – Degeest, vd., 1995: 415, Fig. 1, 1C101; Poblome, 1999: 307-308, Fig. 47-48.

¹³⁶ Poblome, 1999: 307-308, 386, Fig. 386, fig. 47, 5, 10; Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramiklerin tipolojik ayrımı hakkında detaylı bilgi için bk. Poblome – Bes, 2018: 731- 740.

¹³⁷ Waage, 1933: 293-304.

¹³⁸ Lamboglia, 1958: 257-330.

¹³⁹ Hayes, 1972: 13-299.

¹⁴⁰ Tunus'un güneybatısında bulunan kırmızı astarlı seramikler için bk. Neuru, 1987: 175-188; Tunus/ Majoura atölyesinde bulunan seramiklerin arkeometrik incelemesi ve Afrika Kırmızı Astarlı Seramikler için ayrıca bk. Nasr – Capelli, 2018: 767- 769, Fig. 4.

¹⁴¹ Hayes, 1980: 13, 296; Libya buluntuları için bk. Leitch, vd., 2018: 761, Fig. 3, 9- 10, 12- 13; Arnavutluk'ta Geç Antik Çağ'a tarihlenen buluntular için bk. Shkodra-Rrugia, 2016: 664- 666; Gortyna'da bulunan Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri için bk. Perna, 2020: 496, Fig. 6- 7.

¹⁴² Yerleşimler hakkında bilgi ve atıflar için bk. Ok, 2018b: 276-277, dn. 842-861; Hatay/Haç Dağı Mevkii buluntuları için ayrıca bk. Coşkun, 2014: 148-149, 157, Res. 3 (58-62); Olba için bk. Aydın, 2019: 87-107; Knidos için bk. Doksanaltı, 2020: 401, 414, Fig. 6, Nr. 1- 6.

400/420 yıllarına tarihlendirilmiştir¹⁴³. Benzer örnekler Ephesos'ta MS 4-5. yüzyılın ilk çeyreğine¹⁴⁴, Troia'da MS 325-400/ 420 yıllarına¹⁴⁵, Patara'da MS 4. yüzyılın ilk yarısı- 5. yüzyılın ortasına¹⁴⁶, Tarsus'ta benzer form Geç Roma Dönemi'ne¹⁴⁷, Kelenderis'te MS 4. yüzyılın ikinci yarısı- erken 5. yüzyıla¹⁴⁸, Anemurium'da MS 325-380 yıllarına¹⁴⁹, Atina Agora'sında MS 4. yüzyılın ikinci yarısına¹⁵⁰, Sabratha'da MS 4.-5. yüzyıla¹⁵¹, Venedik Lagünü'nde MS 4. yüzyılın sonu MS 5. yüzyılın ilk yarısına¹⁵², Tripolis'te farklı mekânlarda ele geçen örnekler, aynı tabakada bulunan sikkelere göre MS 4. yüzyılın 3. çeyreği ile MS 5. yüzyılın ilk çeyreği arasında tarihlendirilmiştir¹⁵³. Caesarea Germanicia buluntusu için, karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 4- 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

Hayes Form 64 (Fig. 7: Kat.No: 22): Ağız kenarı üstten yuvarlatılarak döndürülmüş tabak ağız- kenar parçasıdır (Kat. No: 22). Hayes tarafından Form 64 olarak sınıflandırılan örneklerle benzerlik taşımakta olup MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir¹⁵⁴. Atina Agora'sında benzer formda bir seramik bulunmuş ve MS geç 4. yüzyıl- erken 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁵⁵. Caesarea Germanicia buluntusu için de, Hayes'in tarihlendirmesi olan MS 5. yüzyılın ilk yarısı kabul edilebilir.

Hayes Form 67 (Fig. 7: Kat.No: 23- 27): Form grubuna ait toplam yedi parça bulunmuş, form ve süsleme farklılıkları dikkate alınarak çalışmada dört tanesi kullanılmıştır. Bunlardan iki tanesi form vermekte olup 25-26 cm ağız çapına sahiptir. Ağız kenarı üstten düzleştirilerek döndürülmüş, aşağı doğru düz bir şekilde sarkıtılarak inceltilmiş, ağız kenarının üst bölümünde tek yivli tabak parçasıdır¹⁵⁶ (Kat. No: 23- 24, Fig. 4: 8-9). Farklı buluntu merkezlerinde bu gruba ait örneklerin ağız kenarı oluksuz¹⁵⁷, bazen tek bazen de çift oluk yapmıştır¹⁵⁸. Buluntuların dışta içbükey kıvrımında farklılıklar dikkati çekmektedir. Kat. 24 no.lu örnekte ağız kenarından gelerek gövdeye sert bir profille geçiş yapılmıştır¹⁵⁹.

¹⁴³ Hayes, 1980: 100-107, Fig. 16.

¹⁴⁴ Gassner, 1997: 149, Taf. 49, 592.

¹⁴⁵ Tekkök, 1996: 139, 272, Fig. 86, G78.

¹⁴⁶ Şen-Yıldırım, 2012: 169, Şek. 2 No. 15-18.

¹⁴⁷ Jones, 1950: Fig. 208, A.

¹⁴⁸ Tekocak, 2006: 52-53, Kelenderis Form 18 Kat. No: 42-43; Tekocak, 2009: 133, 140, Fig. 7, 6.

¹⁴⁹ Williams, 1989: 39, Fig. 18, No. 221.

¹⁵⁰ Hayes, 2008: 224, Fig. 33, 1059-1063.

¹⁵¹ Timby, 1994: 96, 98, Fig. 18, No. 73.

¹⁵² Grandi, 2007: 6, 18, Pl. 2, No. 3-4.

¹⁵³ Duman, 2016: 702, 704, Fig. 6 No.11-12; Laodikeia buluntusu için bk. Duman, 2014: 17, Fig. 5 No. 115-116.

¹⁵⁴ Hayes, 1985: 109- 111, Fig. 18, 2.

¹⁵⁵ Hayes, 2008: 226, Fig. 33, 1077- 1078.

¹⁵⁶ Formun yerel-bölgesel taklidi örnekleri Kappadokia Komanası'nda bulunmuştur bk. Körsulu, 2016: 532-533, 549 (Kat. No: 11).

¹⁵⁷ Duman, 2016: Fig. 6 (13, 16).

¹⁵⁸ Hayes, 2008: Fig. 34 (1084); Gortyna (Creta) buluntusu için bk. Bonetto – Bressan, vd., 2017: 726- 727, Fig. 3, 3 (MS 4- 5. yüzyıl).

¹⁵⁹ Benzeri için bk. Hayes, 1972: Fig. 19, Form 67 (1, 5); Ayrıca bk. Bonifay, 2004: fig. 92, 1-2 (Type 41).

Bazı seramiklerin iç yüzeyinde baskı tekniğiyle yapılmış¹⁶⁰ bitkisel¹⁶¹ ve atlamalı konsatrik daire¹⁶² (Kat. No: 25), palmiye yaprağı¹⁶³ (Kat. No: 26, Fig. 4: 10) ve rozet¹⁶⁴ (Kat. No: 27) süslemeler yer almaktadır. Seramiklerin kaide tipleri dikkate alınarak Form 67 grubu içerisinde değerlendirilmiştir.

Birçok yerleşimde yaygın olarak görülen bu form grubu için Hayes MS 360-470 yıllarını önermiştir¹⁶⁵. Atina Agorası'nda MS 4. yüzyılın son çeyreği-5. yüzyılın ilk çeyreğine¹⁶⁶, Sabratha'da MS 4.-5. yüzyıla¹⁶⁷, Sparta'da MS erken 5. yüzyıla¹⁶⁸, Beirut'da MS 325-350 yıllarına¹⁶⁹, Hispalis (Sevilla)'da sarnıçta kontekst olarak forma ait örnek bulunmuş MS 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁷⁰. Anadolu'da ise, Troia'da MS 400-450 yıllarına¹⁷¹, Ephesos'ta MS 360-470¹⁷², Sardis'te MS 400-450¹⁷³, Lykos Laodikeia'sında¹⁷⁴ ve Tripolis'te MS 4. yüzyılın ikinci yarısına¹⁷⁵, Patara'da MS 4. yüzyılın sonu-5. yüzyılın ikinci yarısına¹⁷⁶, Anemurium'da MS geç 4-5. yüzyıla¹⁷⁷, Kelenderis'te MS 360-470¹⁷⁸ yıllarına, Antiocheia ad Oronthes'de Geç Roma Dönemi'ne¹⁷⁹ tarihlendirilmiştir. Caesarea Germanicia buluntuları için, karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 4-5. yüzyıl önerilebilir.

¹⁶⁰ Süslemeli örnekler, Hellenistik Dönem'de olduğu gibi metal eşyaların taklidi olarak yapılmıştır bkz. Hayes, 1980: 14.

¹⁶¹ Hama (Bizans Dönemi) için bk. Christensen, 1971: Fig. 10 (a, c, e, f); Patara (MS 5-6. yüzyıl) için bk. Şen-Yıldırım, 2012: 170, Şek. 3 No. 27-29; Tripolis (MS 4. yüzyılın ikinci yarısı-5. yüzyıl) için bk. Ok, 2018b: 296; Tarsus (Geç Antik Çağ) için bk. Adak-Adıbelli, 2008: 108, 113, Res. 8; Burnaz Limanı (MS 4. yüzyılın sonu-MS 5. yüzyılın ilk on yılı) için bk. Tülek, 2012: 184, 187, Res. 9-10.

¹⁶² Bonifay, 2004: 190, Fig. 101, Style A (iii) 3-5; Süslemeli örnekler için ayrıca bk. Knossos'ta benzer süsleme tekniğinde yalnız ortalarında bitkisel süsleme yer alan örnekler MS erken 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir bk. Warren, 1988: 95, 103, Fig. 51 (sağda).

¹⁶³ Farklı yerleşimlerde yaygın olarak görülen çember ve palmiye yaprağı süslemeleri için bk. Sparta (MS 4. yüzyılın sonu-erken 5. yüzyıl) için bk. Pickersgill – Roberts, 2003: 566, 569, 572, 583, Fig. 8 No. 43, Fig. 11 No. 76a / b; Ephesos (MS 4. yüzyılın ikinci yarısı) için bk. Gassner, 1997: Taf. 49, 603; Smyrna (MS 4. yüzyılın sonu ile 5. yüzyılın başı) için bk. Erol, 2011: 397, Kat. No: K-233; Antiocheia ad Oronthes (Geç Roma Dönemi) için bk. Waage, 1948: 43-44, Fig. 29 no. 4-5; Sardis (MS 400-450) için bk. Rautman, 1995: 43-44, Fig. 4, No. 1. 4.

¹⁶⁴ Anemurium (MS 4. yüzyılın ortası-MS erken 5. yüzyıl) için bk. Williams, 1989: 45, Fig. 21, 258.

¹⁶⁵ Hayes, 1980: 112-116, fig. 19; Bonifay tarafından bu form Sigillee Type 41 olarak isimlendirilmiştir bk. Bonifay, 2004: 171-173, Fig. 92.

¹⁶⁶ Hayes, 2008: 226-227, Fig. 34, 1081-1090; Ayrıca bk. Waage, 1933: Çiz. 157.

¹⁶⁷ Timby, 1994: 98-99, Fig. 18, No. 75, Fig. 19, No. 77.

¹⁶⁸ Pickersgill – Roberts, 2003: 572, Fig. 11, 72.

¹⁶⁹ Reynolds, 2010: 107, Fig. 4n.

¹⁷⁰ Paz – Vargas, 2011: 90, 92, Fig. 4, 30.

¹⁷¹ Tekkök, 1996: 139, Fig. 87, G81.

¹⁷² Mitsopoulos-Leon, 1991: 142, Taf. 197 M1; Ephesos St. Mary Kilisesi'nde bulunan benzer form için bk. Turnovsky, 2005: 219, Fig. 2, 1.

¹⁷³ Rautman, 1995: 43-44, Fig. 4 No. 1. 3.

¹⁷⁴ Duman, 2014: 17, Fig. 5 No. 119.

¹⁷⁵ Duman, 2016: 702, 704, Fig. 6. No. 13-16.

¹⁷⁶ Şen-Yıldırım, 2012: 170, Şek. 3 No. 20-21.

¹⁷⁷ Williams, 1989: 40, Fig. 18, 225.

¹⁷⁸ Tekocak, 2006: 53, Kelenderis Form 19 Kat. No: 44-53; Tekocak, 2009: 133, 140, Fig. 7, 9.

¹⁷⁹ Waage, 1948: Pl. IX, 800p, 871p.

Hayes Form 106 (Fig. 7: Kat.No: 28): Ağız kenarı içten yükseltilerek yuvarlatılmış tabak parçası (Kat. No: 28). Örneğin ağız kenarı dikkate alınarak Hayes Form 106 içerisinde değerlendirilmiş ve MS 600- 660 yıllarına tarihlendirilmiştir¹⁸⁰. Formun benzeri Antiocheia ad Oronthes' de Geç Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir¹⁸¹. Caesarea Germanicia buluntusu için de Hayes'in önerisi kabul edilmektedir.

Foça Kırmızı Astarlı Seramikleri (Fig. 7: 29-31)

Atina Agorası'nda yapılan çalışmalarda bulunan bu seramik grubu, ilk kez 1933 yılında Waage tarafından tanımlanarak hamur ve astar özelliğine göre "Geç Roma C" olarak adlandırılmıştır¹⁸². Hayes, 1972 yılındaki çalışmasında Waage'in isimlendirmesini kullanarak, MS 4. yüzyılda Afrika Kırmızı Astarlı Seramiklerine rakip olduğunu belirtmiştir¹⁸³. Langlotz, 1969 yılında bu seramiklerin üretim yerinin Foça olduğu hakkında bir rapor hazırlanmış, ancak isimlendirme yapmamış, 1980 yılında ise Hayes tarafından Foça'da yanık kâse parçalarına dayanarak Geç Roma C'nin yanında "Foça Kırmızı Astarlı Seramikleri" de kullanmıştır¹⁸⁴. Mayet ve Picon tarafından analiz çalışmaları yapılarak Foça'nın yakınlarında tespit edilen kil yataklarından alınan örneklerin özelliklerine göre, ithal edilen seramiklerin burada üretildiği ortaya konulmuş, Foça'nın doğusuna ve batısına yapılan ihracatın tamamen Foça'dan yapıldığı belirtilmiştir¹⁸⁵. Ephesos'ta bulunan Foça Kırmızı Astarlı Seramik grubuna bir başka analiz çalışması yapılmış, bunlar da Foça'daki atölyelerle ilişkilendirilmiştir¹⁸⁶.

Foça seramiklerinin üretimi MS 4. yüzyılın sonu-7. yüzyılın başlarına kadar üretilmiştir¹⁸⁷. Ancak Anadolu'da erken dönemlerde de kullanılan bu seramikler Doğu Akdeniz'de MS 5- 6. yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır¹⁸⁸. Doğu Akdeniz'de Kıbrıs kırmızı astarlılarının rakibi olarak görülen form grubu, birçok yerleşimde MS 5. yüzyılın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır¹⁸⁹. Ayrıca Caesarea/İsrail¹⁹⁰, Aşağı Mısır, Suriye, Filistin, Sicilya, Arnavutluk ve Rusya'da bu seramiklere rastlanmıştır¹⁹¹. Anadolu'da ise başta

¹⁸⁰ Hayes, 1972: 170- 171, Fig. 32, Form 106, 1.

¹⁸¹ Waage, 1948: Pl. 7, 801a.

¹⁸² Waage, 1933: 298-304, Fig. 4.

¹⁸³ Hayes, 1972: 323.

¹⁸⁴ Hayes, 1980: 525.

¹⁸⁵ Mayet – Picon, 1986: 133.

¹⁸⁶ Ladstatter – Sauer, 2005: 144-148, 165-166.

¹⁸⁷ Tekocak, 2006: 55.

¹⁸⁸ Hayes, 1972: 323.

¹⁸⁹ Hayes, 1972: 368.

¹⁹⁰ Magness, 1995: 140-141, Fig. 1,1.

¹⁹¹ Hayes, 1972: 368; Ayrıca Atina Agorası için bk. Hayes, 2008: 237-249, Fig. 37-42 (1229-1419); Gindaros için bk. Kramer, 2004: 204, 207-209; Galiza/İspanya için bk. Fernandez, 2010: 381, Fig. 5; Korinth için bk. Slane, 1990: 57-58, Fig. 10, 120; Stobi'de Form 2-3 MS 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir, bk. Anderson-Stojanovic, 1992: 59-61; Arnavutluk için bk. Shkodra-Rrugia, 2016: 668, Fig. 5.

Ionia Bölgesi olmak üzere, Troas, Phrygia, Kilikia, Karia, Lykia ve Lydia Bölgesi'nde yer alan kentlerde bulunmuştur¹⁹².

Caesarea Germanicia'da bu seramik grubuna ait toplam 4 örnek bulunmuştur. Örneklerin hamur renkleri kırmızı ve tonlarındadır (10R 5/6, 2.5YR 6/8). Yüzey renkleri de hamur renkleri ile benzerlik taşımaktadır (10R 6/8, 2.5YR 6/6).

Hayes Form 3C (Fig. 7: Kat.No: 29): Ağız kenarı üstten düzleştirilerek dışa doğru inceltmiş, aşağı doğru içbükey verilerek aşağı doğru uzatılmış tabak parçası (Kat. No: 29). Buluntu yoğun bir şekilde deforme olması nedeniyle astarı aşınmış, dışta ağız kenarında herhangi bir süsleme olup olmadığı belirsizdir. Hayes tarafından Form 3 gruplara ayrılmış, söz konusu buluntu ise tanımlaya göre Form 3C¹⁹³ içerisinde değerlendirilmektedir.

Hayes tarafından MS 460-475 yıllarına tarihlenen form¹⁹⁴, Atina Agorası'nda MS 5. yüzyılın 3. çeyreğine¹⁹⁵, Beirut'ta MS geç 5. yüzyıla¹⁹⁶, Troia'da MS 460-475¹⁹⁷, Ephesos'ta MS 5. yüzyılın ikinci yarısına¹⁹⁸, Smyrna'da MS 5. yüzyılın ikinci yarısına¹⁹⁹, Klazomenia'de MS 460-475 yıllarına²⁰⁰, Sardis'te geç 4. ve 6. yüzyıla²⁰¹, Stratonikeia'da MS 5. yüzyılın ikinci yarısına²⁰², Knidos'ta MS 5. yüzyılın ikinci yarısına²⁰³, Tripolis'te MS 4. yüzyılın sonu-5. yüzyılın ilk yarısına²⁰⁴, Kelenderis'te MS 5. yüzyılın ikinci yarısına²⁰⁵, Anemurium'da MS 5- 6. yüzyılın ortasına²⁰⁶, Tlos Kenti'nde MS.5. yüzyılın ikinci yarısına²⁰⁷, Dara'da MS 460-490 yıllarına²⁰⁸, (Anastasiopolis) Zeugma'da MS 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine²⁰⁹ tarihlendirilmiştir. Caesarea Germanicia'da ise karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 5- 6. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Hayes Form 3E (Fig. 7: Kat.No: 30- 31): Ağız kenarı üstten dışa doğru çekilmiş, dışa doğru kalınlaştırılmış ve ağız kenarının altı yivli (Kat. No: 31),

¹⁹² Söz konusu bölgelerde yer alan kentler ve atıflar için bk. Ok, 2018b: 310-311, dn. 989-1004; Ayrıca bk. Hacimusalar Höyük: Özgen – Baughan, 2016: 329, Fig. 19, c; Asi Deltası ve Asi Vadisi yüzey araştırmalarında bulunan örnekler için bk. Pamir, 2014: 185, Res. 10, 1 (11-12); Hatay/Haç Dağı Mevkii buluntuları için ayrıca bk. Coşkun, 2014: 149, 158-159, Res. 4 (66-74), Res. 5 (75-87); Olba için bk. Aydın, 2019: 108.118; Letoon için bk. Mimaroglu, 2020a: 283-286.

¹⁹³ Hayes, 1972: 329, 333, Fig. 67 (7).

¹⁹⁴ Hayes, 1972: 333, 337, Fig. 67 Form 3C.

¹⁹⁵ Hayes, 2008: 240-241, Fig. 39, 1266-1273.

¹⁹⁶ Reynolds, 2011: 213-214, Fig. 6, 75, 84.

¹⁹⁷ Tekkök, 1996: 139, Fig. 86, G75-76; Troia/ Harman Yeri için bk. Bieg – Tekkök, vd., 2006: 159, Taf. 2. 16.

¹⁹⁸ Mitsopoulos-Leon, 1991: 142, Taf. 198 M 5- M 6; Gassner, 1997: 143, Taf. 46 555-557; Quatember – Waldner, vd., 2008: 300, 314, Kat. No: 95.

¹⁹⁹ Erol, 2011: 136-138, P-T4.2; Form 3 için ayrıca bk. Doğer, 2007: 109, Pl. III.

²⁰⁰ Gürbüz, 2018: 153, Fig. 13 (17).

²⁰¹ Crawford, 1990: 91, Fig. 514; Rautman, 1995: 52-53, Fig. 11, 2.13-15.

²⁰² Tekocak, 2019: 102-103.

²⁰³ Doksanaltı, 2006: 500, K212a.

²⁰⁴ Ok, 2018b: 316-317, 449, Lev. 66 (476).

²⁰⁵ Tekocak, 2006: 58, Lev. 11, 70-73; Tekocak, 2013: 167, Fig. 6, 7-10.

²⁰⁶ Williams, 1989: 48, Fig. 22, 269.

²⁰⁷ Mimaroglu, 2020b: 201, Fig. 290.

²⁰⁸ Tosun, 2020: 348, Res. 3, 3.1- 3.3.

²⁰⁹ Kenrick, 2013: 53, Pl. 30, PT471; Ayrıca bkz. Erol- Tamer, 2020: 70-71, 116, Res. 2, (4).

dışta üç sıra rulet süslemeli, içte ise ince yivli²¹⁰ tabak parçasıdır (Kat. No: 30). Hayes²¹¹ tarafından MS 500 civarına tarihlendirilen formun benzer örnekleri²¹² Ephesos'ta geç 5- erken 6. yüzyıla²¹³, Knidos'ta MS 5. yüzyılın son çeyreğine²¹⁴, Sardis'te geç 6. yüzyıla²¹⁵, Smyrna'da MS 5. yüzyılın sonu 6. yüzyılın başına²¹⁶, Tlos Kenti'nde MS. 6. yüzyıl başına²¹⁷ Dara'da MS 450- 550 yıllarına²¹⁸, Kelenderis'te MS 5. yüzyılın 3. çeyreğine²¹⁹, Troia'da Geç 5-6. yüzyılın başına²²⁰, Zeugma'da Geç Roma Dönemi'ne²²¹, Atina Agorası'nda²²² MS Geç 5- Erken 6. yüzyıla, Tripolis'te MS 5. yüzyılın sonları tarihlendirilmiştir²²³. Caesarea Germanicia'da ise buluntular ve karşılaştırmalar dikkate alınarak MS 5. yüzyılın sonları- 6. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Kommagene sınırları içerisinde yer alan Caesarea Germanicia, konumu itibariyle stratejik bir öneme sahiptir. Caesarea Germanicia'nın antik dönemde, Ovalık Kilikya'da yer alan önemli liman kentleri²²⁴ Tarsus ve Aigeai ile ticaret yol bağlantısı bulunmaktadır. Antik Dönem'de Antiocheia'dan gelip Issos'a bağlanan yol güzergâhı, Tarsus'tan gelen yol ile birleşmekte, doğuda Zeugma'ya, kuzeydoğuda Caesarea Germanicia'ya ulaşmaktadır. Aynı zamanda bu güzergâh, Caesarea Germanicia, Zeugma ve Samosata'yı da birbirine bağlamaktadır²²⁵ (Fig. 1/B).

Makalede bahsi geçen ithal seramikler, Caesarea Germanicia'nın sosyo-ekonomik ilişkileri hakkında bilgiler sunan ilk verilerdir. Kazısı yapılan yapı kompleksinde ele geçen kırmızı astarlı seramikler arasında yoğunluğu MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl aralığına tarihlendirilen DSA grubu oluşturmaktadır ve bu buluntular, Caesarea Germanicia'nın en erken arkeolojik buluntular arasındadır. Ayrıca bu seramikler yukarıda bahsi geçen yol güzergâhlarının kullanılmış olabileceğini işaret etmekle birlikte, Caesarea Germanicia'nın

²¹⁰ Kelenderis'te formun benzeri bir örnekte iç yüzeyde ağız kenarında oluk bulunmaktadır bk. Tekocak, 2013: 163, Fig. 7, 24.

²¹¹ Hayes, 1972: 337, Fig. 68, Form 3E.

²¹² Anemurium için bk. Williams, 1989: 48, Fig. 22 271-273.

²¹³ Gassner, 1997: 143-144, Taf. 46 558-561.

²¹⁴ Doksanaltı, 2006: 500, K212c; Knidos'ta bulunan Form 3B/ 3E için ayrıca bk. Doksanaltı, 2020: 401- 402, 414, Fig. 6, Nr. 7 (MS geç 5- erken 6. yüzyıl).

²¹⁵ Rautmann, 1995: 52-53, Fig. 11 2.16-17.

²¹⁶ Gassner, 1997: 143-144, Taf. 46, No. 558-561.

²¹⁷ Mimaroglu, 2020b: 201, Fig. 290.

²¹⁸ Tosun, 2020: 348, Res. 4. 4.1- 4.2.

²¹⁹ Tekocak, 2006: 58, Fig. 11, 76-82.

²²⁰ Japp, 2007: 59-60, Fig. 2, No. 8; Troia/Harman Yeri'nde, Savran Tepe'de MS 500'e tarihlendirilmiştir, bk. Bieg – Tekkök, vd., 2006: 158, 159, Taf. 1. 11; Taf. 2. 18, 22.

²²¹ Erol – Tamer, 2020: 71, 116, Res. 2, (5).

²²² Hayes, 2008: 241, Fig. 39, 1274-1279; Form için ayrıca bk. Robinson, 1959: 116, Pl. 71, M 350.

²²³ Ok, 2018b: 318, Lev. 67, 482.

²²⁴ Tarsus ve Aigeia limanları ile ilgili bk. Demir, 2016: 5, 7; Bölgede yer alan antik liman için ayrıca bk. Tülek, 2012: 175-192; MS 3-4. yüzyıllarda Aigeia'de gemileri ile ticaret yapan tüccarlar toptan alışveriş için buraya gelirlerdi bk. Tülek, 2012: 188, dn. 68.

²²⁵ Antik Dönem ticaret yol haritası için bk. Ramsay, 1890; Dumankaya, 2018b: Res. 9,10.

dolaylı ya da doğrudan ticari ilişki içerisinde olduğu kent ve bölgeler hakkında önemli ip uçları sunmaktadır.

Ayrıca, kentin MÖ 1 – MS 1. yüzyıl ticareti ile ilişkilendirilebilecek ithal seramik grupları arasında ince duvarlı (*Thin Walled Ware*) ve gri hamurlu seramik örnekleri de bulunmuştur.

Anadolu'da üretim merkezi olarak Ephesos ve Tralleis olduğu düşünülen DSB seramiklerinden bir parça da buluntular içerisinde yer almaktadır. Bu seramik grubunun Doğu Akdeniz'de yer alan kıyı yerleşimlerde az da olsa görüldüğü bilinmektedir²²⁶. MS 1. yüzyılın sonu 2. yüzyılın başına tarihlendirdiğimiz bu eser, Ephesos veya Tralleis ile Caesarea Germanicia arasında ticari bağlantı kurulduğunu gösteren ilk buluntu örneğidir. Buluntular içerisinde yer alan bir başka grup ise Sagalassos Kırmızı Astarlıları'dır²²⁷ ve Caesarea Germanicia'da bulunan örnekler, en erken MS 3-4. yüzyıla en geç MS 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Buluntuların kronolojik sıralamaları dikkate alındığında Caesarea Germanicia'nın, MS. 3-6 yüzyıl arasında Psidia Bölgesi ile de ticari ilişkiler kurduğunu işaret etmektedir. Kentte ele geçen bir başka buluntu grubunu ise MS 5-6. yüzyıl Foça Kırmızı Astarlı seramikleri ve MS 4-6. yüzyıla ait kuzey Afrika kökenli seramikler oluşturmaktadır. Bu buluntular MS 3- 4. yüzyıldan başlayarak MS 7. yüzyıla kadar kentin ticari ilişkilerinin Anadolu ile sınırlı kalmadığı, Afrika ile de seramik ticareti içerisinde yer aldığını işaret etmektedir (Fig. 3).

Bu çalışma ile kentin MS 1. yüzyılda yakın çevresiyle etkileşim içerisinde bulunduğu, MS 128 depremi nedeniyle kentte ekonominin kötüleştiği yorumu getirilebilir²²⁸. Sagalassos Kırmızı Astarlıları'nın Augustus Dönemi'nde seramik üretimine başladığı bilinmektedir. Afrika'da seramik atölyelerinin ise MS 1. yüzyıl sonlarında üretime başlayıp, MS 2. yüzyıldan itibaren endüstriyel ölçekte ürettikleri kaplarla Batı Akdeniz ticaretinde etkinken, MS 3. yüzyıldan başlayarak MS 4. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Doğu Akdeniz pazarına hâkim olmuştur²²⁹.

Bahsi geçen bilgiler doğrultusunda Caesarea Germanicia'nın Augustus Dönemi'nden itibaren seramik ticareti içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür. Ancak bu seramik gruplarının (Sagalassos ve Afrika Kırmızı Astarlı Seramikleri) sadece geç örnekleri tespit edilmiştir²³⁰. Fakat Caesarea Germanicia'nın yakın çevresinde bulunan antik kentlerde Afrika Kırmızı Astarlı Seramiklerinin erken döneme tarihlendirilen örnekleri de ortaya çıkartılmıştır. Zeugma'da MS 230-325 yıllarına (Form 50A)²³¹, Tarsus'ta MS 2. yüzyıl sonları- 3. yüzyıl başlarına tarihlendirilen (Form 16)²³², Antiocheia ad

²²⁶ Antiocheia için bk. Waage, 1948: 38-39; Tarsus için bk. Jones, 1950: 201; Anemurium için bk. Williams, 1989: 18-19, Fig. 7 (104-109).

²²⁷ Caesarea Germanicia'da bulunan bu seramikler hakkında düşüncelerini paylaşan Sn. Prof. Dr. Jeroen Poblome'ye teşekkür ederiz.

²²⁸ Kahramanmaraş'ı etkileyen depremler hakkında bk. Dumankaya, 2019: 418.

²²⁹ Adak Adıbelli, 2006: 20.

²³⁰ Kelenderis'te DSB seramiklerinin az sayıda olması, Afrika Kırmızı Astarlılarının erken örneklerinin ise hiç ele geçmemiş olması korsan baskınları nedeniyle MÖ 1. ve MS 2. yüzyıllarda ticareti olumsuz etkisinden bahsedilmektedir, bk. Kelenderis için bk. Tekocak, 2006: 90.

²³¹ Kenrick, 2013: 20, Pl. 10, PT149; 39, Pl. 18, PT327.

²³² Adak-Adıbelli, 2006: 40-41, 83.

Oronthes' de Geç Roma Dönemi'ne (Form 45)²³³ tarihlendirilmiştir. Yakın çevrede erken dönem seramik örneklerinin tespit edilmiş olması, Caesarea Germanicia'da da bu örneklerin tespit edilme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Caesarea Germanicia'da MS 3. yüzyıla kadar Sagallasos ve Afrika Kırmızı Astarlı Seramiklerinin tespit edilip edilemeyeceği ilerleyen süreçte yapılacak kazılarla daha da netlik kazanacaktır.

Caesarea Germanicia'nın farklı alanlarında yapılan arkeolojik kazılarda pek çok mozaikli yapı ortaya çıkartılmıştır ve bu yapıların tamamı sadece temel seviyesinde korunmuş duvarlara sahiptir. Bu sebeple tarihlendirmeler mozaik zeminler üzerinden yapılmış ve bu yapıların tamamı MS 4-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir²³⁴. Caesarea Germanicia'da bulunan Geç Roma Dönemi ithal seramiklerle mimari buluntuların birbiriyle çağdaş olduğu görülmektedir. Bu durum bahsi geçen çağlarda kentin refah seviyesinin artmış, sosyal yaşamının hareketli olduğunu işaret etmektedir. Bu çalışmada değerlendirilen seramikler, her ne kadar sınırlı sayıda olsa da Caesarea Germanicia'da günümüze kadar yapılan kazı çalışmalarına, kentin tarihsel süreçteki yerine ve seramik ticaretine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak arkeolojik kazılarda MS 7. yüzyıldan, MS 10-11. yüzyıl kadar geçen süreci temsil eden herhangi bir buluntu tespit edilememiştir. Tarihi kaynaklarda MS 7. yüzyıldan itibaren Maraş ve çevresinin düzenli olarak Arap akınlarına maruz kaldığı; MS 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar birçok defa Bizans ve Müslüman Araplar arasında el değiştirdiği ve de yakılıp yıkıldığı aktarılmaktadır²³⁵. Bu durum antik kentin birçok defa tahrip olduğunu işaret etmektedir. Daha sonraki yıllarda yapılacak olan arkeolojik kazı ve araştırmalarla kente ilişkin bilgilerimizin artacağı kuşkusuzdur.

Katalog

Doğu Sigillataları A Grubu (Fig. 5, Kat. No: 1- 13); Doğu Sigillata B Grubu (Fig. 5, Kat. No: 14); Sagalassos Kırmızı Astarlıları (Fig. 6, Kat. No: 15-20); Afrika Kırmızı Astarlıları (Fig. 7, Kat. No: 21 -28); Foça Kırmızı Astarlıları (Fig. 7, Kat. No:29- 31).

Hamur-astar renk tonlarının tanımlaması için Munsell Soil-Colour Charts 2010 renk kodları, ölçü birimi olarak santimetre (cm) kullanılmıştır.

Kısaltmalar: A.Ç: Ağız Çapı, Y: Yükseklik, C.K: Cidar Kalınlığı, K.Ç: Kaide Çapı, D.Ç: Dip Çapı.

Kat. No: 1 Ağız kenarı üstten incelti olarak döndürülmüş tabak ağız kenar parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı, alacalı), yer yer 10R 4/4 (soluk kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 1.3 cm

C.K: 0.3 cm

²³³ Jones, 1950: Pl. VIII, 802- 803, 812.

²³⁴ Dumankaya, 2018a: 22.

²³⁵ Detaylı bilgi için bk. Gökhan, 2011: 63-65; Gökhan, 2018: 283-286.

Karşılaştırma: Jones 1950, Fig. 136, 188 (257-258); Crowfoot 1957, 312-314, Fig. 73 (1-14); Hayes 1985, 15-16, Tav. I, 9-12; Johansen 1986, 57-62, Fig. 26-27 (1); Uygun 2011, 22-23, Lev. 3-4 (40-51).

MÖ 1. yy- MS 1. yüzyıl.

Kat. No: 2 Ağız kenarı dışa çekilerek kalınlaştırılmış tabak ağız kenar parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 10R 4/6 (kırmızı), yer yer 10R 4/4 (soluk kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 2 cm C.K: 0.5 cm

MÖ 1. yüzyılın ortası- MS erken 1. yüzyıl.

Karşılaştırma: Waage 1948, 24, Pl. IV, 143, 143a, f, k, p; Crowfoot 1957, 330, Fig. 79, 1-4; Hayes 1985, 19-20, Tav. II, 10; Uygun 2011, 25-26, 184-186, Lev. 6-7 (81-96).

Kat. No: 3 Dış yüzeyde barbotin tekniğiyle yapılmış kabartmalı, hareket halinde bir insana ait ayak ve bacak bölümü korunmuş kâse? gövde parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı). Dış ve iç yüzey yarı mat, ince astarlı.

Ölçüler: C.K: 0.3 cm G: 4.2 cm

Karşılaştırma: Crowfoot 1957, 334, 335; Hayes 1985, 25, Tav. IV, 2; Johansen 1986, 198-194, Fig. 74-75; Kenrick 2013, 16-18, Pl. 8 (PT 112, 120, 122).

MÖ 1.- MS 1. yüzyıl.

Kat. No: 4 Açık ağız kenarlı, dış yüzeyde bindirme şeklinde rulet süslemeli tabak parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı, alacalı), yer yer 10R 4/4 (soluk kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 1.8 cm C.K: 0.5 cm

Karşılaştırma: Crowfoot 1957, 329, Fig. 79 (10-11); Hayes 1985, 28, Tav. IV, 14; Johansen 1986, 92-94, Fig. 38; Zoroğlu 1986, 78-79, Çiz. 4; Hayes 2008, 129, Fig. 3 (52).

MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No: 5 Açık ağız kenarlı kâse parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı, alacalı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 2.2 cm C.K: 0.5 cm

MÖ 1. yüzyılın sonu- MS erken 1. yüzyıl.

Karşılaştırma: Hayes 2008, 134-135, Fig. 5 (117-121); Waage 1948, Pl. V, 446, 446f, k, p; Johansen 1986, 164, Fig. 64; Uygun 2011, 32, Lev 14 (200-202).

Kat. No: 6 Ağız kenarı üstten incelti olarak döndürülmüş, boyun bölümü içbükey verilerek profil oluşturulmuş, dışta ağız kenarında iki sıra şeklinde atlamalı rulet süslemeli kâse ağız kenar parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 10R 4/6 (kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 1.5 cm C.K: 0.3 cm

MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Karşılaştırma: Crowfoot 1957, 336-341, Fig. 81 (5-16); Hayes 1985, 35, Tav. VI, 15; Johansen 1986, 166-171, Form 23; Mitsopoulos-Leon 1991, Taf. 112, G25; Kramer 2004, 194, Taf. 87, ESA158-162;

Kat. No: 7 Ağız kenarı üstten incelti olarak döndürülmüş, boyun bölümü içbükey verilerek profil oluşturulmuş, dışta ağız kenarında iki sıra şeklinde atlamalı rulet süslemeli kâse ağız kenar parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 10R 4/6 (kırmızı), yer yer 10R 4/4 (soluk kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 1.4 cm C.K: 0.2 cm

MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Karşılaştırma: bk. Kat. No: 6.

Kat. No: 8 Kâse gövde parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı, alacalı), dışta yer yer 10R 4/4 (soluk kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: C.K: 0.3 cm

MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Karşılaştırma: bk. Kat. No: 6.

Kat. No: 9 Kâse gövde parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı, alacalı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: C.K: 0.3 cm

MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Karşılaştırma: bk. Kat. No: 6.

Kat. No: 10 Yükseltilmiş halka kaideli kâse parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış yüzeyde 10R 4/6 (kırmızı), yer yer 10R 4/4 (soluk kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 1.8 cm C.K: 0.5 cm K.Ç: 3.5 cm

MS 1. yüzyıl.

Karşılaştırma: Waage 1948, 32, Pl. VI, 473u-p-n; Jones 1950, 245, Fig. 194 (424); Hayes 1985, 36, Tav. VI, 16; Johansen 1986, 172-175, Fig. 69; Uygun 2011, 33-34, Lev. 14-15 (204-211); Kenrick 2013, 31, Plt 15, PT258-259.

Kat. No: 11 Kâse kaide parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 10R 4/6 (kırmızı), yer yer 10R 4/4 (soluk kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 1.3 cm C.K: 0.3 cm K.Ç: 6 cm

MS 1. yüzyıl.

Karşılaştırma: Hayes, 1985: 36, Tav. VI, 17; Johansen, 1986: 172-175, Fig. 69, F1.

Kat. No: 12 Testi boyun parçası. Hamur sert, sıkı, 10YR 8/2 (soluk kahverengi), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan, ince astarlı.

Ölçüler: C.K: 0.8 cm

Karşılaştırma: Crowfoot 1957, 340- 341, Fig. 82, 1- 2; Hayes 1985, Tav. IX (2-7), Tav. X (1-6); Slane 1997, 529, Pl. 26, FW295; Yıldız 2020, 114, 125, No. 18.

Kat. No: 13 Gövdeden dip bölümüne dönüş sert verilmiş tabak parçası. Hamur sert, sıkı, iyi arıtılmış 2.5YR 6/6 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı, alacalı). Dış ve iç yüzey parlak-kaygan ince astarlı.

Ölçüler: Y: 1.9 cm C.K: 0.3 cm D.Ç: 7.8 cm

Karşılaştırma: Hayes 1985, Tav. VIII, 14.F; Kramer 2004, 196, Taf. 84, ESA195.

Kat. No: 14 Kâse kaide parçası. Hamur sert, sıkı, mika katkılı 2.5YR 6/6 (açık kırmızı). Dış ve iç yüzey 2.5YR 5/8 (kırmızı), parlak yüzeyli, dışta yoğun aşınma mevcuttur.

Ölçüler: Y: 0.9 cm C.K: 0.5 cm

MS 1. yüzyılın sonu- erken 2. yüzyıl.

Karşılaştırma: Hayes 1985, 65, Tav. XIV (13); Mitsopoulos-Leon 1991, 105 (dn. 591), 119, Taf. 159 (H184); Hayes 2008, 153-154, Fig. 12, 331, 328; Civelek 2010, 187, Pl. 2.

Kat. No: 15 Ağız kenarı yuvarlatılarak döndürülmüş kâse parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, az kireç katkılı 2.5YR 6/6 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı). Parlak- kaygan yüzeyli, ince astarlı.

Ölçüler: A.Ç: 22 cm Y: 4.5 cm C.K: 0.7 cm

MS 3-4. yüzyıl.

Karşılaştırma: Poblome 1999, 355-356, Fig. 18 (3)-19 (8-9); Hudson 2008, 333-334, Fig. 11, 1.2; Körsulu 2016, 531, 538-539, 548, Kat. No: 1; Ok 2018a, 36, 46, Fig. 7 (4-6).

Kat. No: 16 Kâse kaide parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli 2.5YR 6/6 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı, fırınlamadan dolayı alacalı). Parlak- kaygan yüzeyli, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 1.8 cm C.K: 0.8 cm K.Ç: 12 cm

MS 5-6. yüzyılın ilk yarısı.

Karşılaştırma: Poblome 1999, 307, 376, Fig. 38, Type 1B230 (1); Fırat 1999, 28, Lev. 40, 127.

Kat. No: 17 Ağız kenarından gövdeye geçiş içbükey verilmiş, tabak gövde- kaide parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, ince kireç katkılı 2.5YR 6/6 (açık kırmızı, özde fırınlamadan dolayı grileşme), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı). Parlak- kaygan yüzeyli, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 3.7 cm C.K: 0.7 cm

MS 5-6. yüzyılın ilk yarısı.

Karşılaştırma: bk. Kat. No: 16.

Kat. No: 18 Tam formlu tabak parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, ince kireç ve taşçık katkılı 2.5YR 6/6 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı). Parlak- kaygan yüzeyli, ince astarlı.

Ölçüler: A.Ç: 27 cm Y: 5.3 cm C.K: 0.6 cm K.Ç: 20 cm

MS 4. yüzyılın ikinci yarısı.

Karşılaştırma: Poblome – Degeest vd. 1995, 415, Fig. 1, 1C101; Poblome 1999, 307-308, Fig. 47-48.

Kat. No: 19 Tabak gövde- dip parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, orta büyüklükte kireç katkılı 2.5YR 6/6 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı). Parlak- kaygan yüzeyli, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 4.3 cm C.K: 0.6 cm

MS 4. yüzyılın ikinci yarısı.

Karşılaştırma: bk. Kat. No: 18.

Kat. No: 20 Tabak gövde- dip parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, orta büyüklükte kireç katkılı 2.5YR 6/6 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 2.5YR 4/8 (kırmızı), dışta yer yer 10R 4/4 (soluk kırmızı). Parlak- kaygan yüzeyli, ince astarlı.

Ölçüler: Y: 4 cm C.K: 0.5 cm

MS 4. yüzyılın ikinci yarısı.

Karşılaştırma: bk. Kat. No: 18.

Kat. No: 21 Ağız kenarı üstten inceltilerek döndürülmüş, boyundan gövdeye geçiş sert verilmiş tabak parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, kireç katkılı 10R 6/8 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 10R 5/8 (kırmızı). Yarı mat yüzeyli.

Ölçüler: Y: 3.2 cm C.K: 0.7 cm

MS 4- 5. yüzyılın ilk yarısı.

Karşılaştırma: Jones 1950, Fig. 208, A; Williams 1989, 39, Fig. 18, No. 221; Timby 1994, 96, 98, Fig. 18, No. 73; Tekkök 1996, 139, 272, Fig. 86, G78; Gassner 1997, 149, Taf. 49, 592; Şen-Yıldırım 2012, 169, Şek. 2 No. 15-18.

Kat. No: 22 Ağız kenarı üstten inceltilerek döndürülmüş, kısa kenarlı tabak parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, kireç ve siyah renk mineral katkılı 10R 6/8 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 10R 5/8 (kırmızı). Dışta parlak- kaygan, içte yarı mat yüzeyli, yüzeyde kireç patlaklarının oluşturduğu delikler mevcuttur.

Ölçüler: A.Ç: 20 cm Y: 1.7 cm C.K: 0.5 cm

MS MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

Karşılaştırma: Hayes 1985, 109-111, Fig. 18, 2; Hayes 2008, 226, Fig. 33, 1077-1078.

Kat. No: 23 Ağız kenarı aşağı sarkıtılmış, üstte tek yivli, içten ağız kenarından başlayarak basamak şeklinde gövdeye geçilmiş tabak parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, kireç katkılı 10R 6/8 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 10R 5/8 (kırmızı). Yarı mat yüzeyli, dış ve iç yüzeyde kireç

patlaklarının oluşturduğu delikler mevcuttur. Dışta ağız kenarından gövdeye doğru akıtma şeklinde boya izi mevcuttur 10R 4/8 (kırmızı).

Ölçüler: A.Ç: 26 cm Y: 2.5 cm C.K: 0.7 cm

MS 4- 5. yüzyıl.

Karşılaştırma: Waage 1933, Çiz. 157; Hayes 1980, 112-116, fig. 19; Williams 1989, 40, Fig. 18, 225; Tekkök 1996, 139, Fig. 87, G81; Bonifay 2004, 171-173, Fig. 92; Hayes 2008, 226-227, Fig. 34, 1081-1090; Reynolds 2010, 107, Fig. 4n.

Kat. No: 24 Ağız kenarı aşağı sarkıtılmış, üstte tek yivli, içten ağız kenarından başlayarak basamak şeklinde gövdeye geçilmiş tabak parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, kireç ve siyah mineral katkılı 10R 5/8 (kırmızı), dış ve iç yüzey 10R 5/8 (kırmızı). Parlak-kaygan yüzeyli, yüzeyde kireç patlaklarının oluşturduğu delikler mevcuttur.

Ölçüler: A.Ç: 25 cm Y: 2 cm C.K: 0.5 cm

MS 4- 5. yüzyıl.

Karşılaştırma: bk. Kat. No: 23.

124

OANNES
4 (1)

Kat. No: 25 İç yüzeyde etrafı üç sıra oluk ile sınırlandırılmış konsantrik daireler arasında bitkisel süslemeli tabak kaide parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, kireç katkılı 10R 6/8 (açık kırmızı), iç yüzey 10R 5/8 (kırmızı), dış yüzey 10R 6/8 (açık kırmızı). Dışta yarı mat, içte parlak-kaygan yüzeyli, yüzeyde kireç patlaklarının oluşturduğu delikler mevcuttur.

Ölçüler: Y: 1.5 cm C.K: 0.6 cm

MS 4-6. yüzyıl.

Karşılaştırma: Bonifay 2004, 190, Fig. 101, Style A (iii) 3-5; Warren 1988, 95, 103, Fig. 51; Christensen 1971, Fig. 10 (a, c, e, f); Şen-Yıldırım 2012, 170, Şek. 3 No. 27-29; Ok 2018b, 296; Adak-Adıbelli 2008, 108, 113, Res. 8; Tülek 2012, 184, 187, Res. 9-10.

Kat. No: 26 İç yüzeyde etrafı üç sıra oluk ile sınırlandırılmış palmiye yaprağı süslemeli tabak kaide parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, mika, kireç katkılı 10R 6/8 (açık kırmızı), dış yüzey 10R 6/8 (açık kırmızı), iç yüzey 10R 5/8 (kırmızı). Dışta yarı mat, içte parla-kaygan yüzeyli, yüzeyde kireç patlaklarının oluşturduğu delikler mevcuttur.

Ölçüler: Y: 0.8 cm C.K: 0.5 cm

MS 4-6. yüzyıl.

Karşılaştırma: Rautman 1995, 43-44, Fig. 4, No. 1. 4; Gassner 1997, Taf. 49, 603; Pickersgill – Roberts 2003, 566, 569, 572, 583, Fig. 8 No. 43, Fig. 11 No. 76a / b; Erol 2011, 397, Kat. No: K-233.

Kat. No: 27 İç yüzeyde, içte küçük çemberlerin yer aldığı dört kollu rozet süslemeli tabak kaide parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, kireç ve siyah renk mineral katkılı 10R 6/8 (açık kırmızı), iç yüzey 10R 5/8 (kırmızı), dış yüzey 10R 6/8 (açık kırmızı). Dışta yarı mat-içte parlak -kaygan yüzeyli, yüzeyde kireç patlaklarının oluşturduğu delikler mevcuttur.

Ölçüler: Y: 1.5 cm C.K: 0.5 cm

MS 4-6. yüzyıl.

Karşılaştırma: Williams 1989, 45, Fig. 21, 258.

Kat. No: 28 Ağız kenarı yuvarlatılarak kalınlaştırılmış tabak ağız kenar parçası. Hamur sert, yer yer ince gözenekli, mika, kireç katkılı 10R 5/8 (kırmızı), dış ve iç yüzey 10R 5/8 (kırmızı). Yarı mat yüzeyli, yüzeyde kireç patlaklarının oluşturduğu delikler mevcuttur.

Ölçüler: Y: 1.7 cm C.K: 0.7 cm

MS geç 6- 7. yüzyılın ortası.

Karşılaştırma: Waage 1948, Pl. 7, 801a; Hayes 1972, 170- 171, Fig. 32, Form 106, 1.

Kat. No: 29 Ağız kenarı üstten düzleştirilmiş, dışta kalınlaştırılarak aşağı sarkıtılmış ve içbükey verilmiş tabak parçası. Hamur sert, sıkı, mika, kireç ve yer yer siyah mineral katkılı 10R 5/6 (kırmızı), dış ve iç yüzey yoğun aşınmış 10R 6/8 (açık kırmızı).

Ölçüler: A.Ç: 21 cm Y: 2.6 cm C.K: 0.6 cm

MS 5-6. yüzyıl.

Karşılaştırma: Hayes 1972, 333, 337, Fig. 67 Form 3C; Crawford 1990, 91, Fig. 514; Rautmann 1995, 52-53, Fig. 11 2.16-17; Tekkök 1996, 139, Fig. 86, G75-76; Gassner 1997, 143-144, Taf. 46 558-561; Bieg – Tekkök – Aslan 2006, 159, Taf. 2. 16; Doksanaltı 2006, 500, K212a; Doğer 2007, 109, Pl. III; Reynolds 2011, 213-214, Fig. 6, 75, 84; Kenrick 2013, 53, Pl. 30, PT471; Gürbüzler 2018, 153, Fig. 13 (17); Ok 2018b, 316-317, 449, Lev. 66 (476).

Kat. No: 30 Ağız kenarı üstten inceltirilerek döndürülmüş, içe doğru düzleştirilmiş, dışta kalınlaştırılmış bölümünde altta geniş yivli, dışta ağız kenarında ince oluklarla sınırlandırılmış üç sıra rulet süslemeli tabak parçası. Hamur sert, sıkı, mika katkılı. Hamur ve astar yoğun siyahlaşma mevcuttur.

Ölçüler: A.Ç: 27 cm Y: 2.3 cm C.K: 0.3 cm

MS 5. yüzyılın sonu- 6. yüzyıl.

Karşılaştırma: Robinson 1959, 116, Pl. 71, M 350; Hayes 1972, 337, Fig. 68, Form 3E; Williams 1989, 48, Fig. 22 271-273; Gassner 1997, 143-144, Taf. 46 558-561; Doksanaltı 2006, 500, K212c; Bieg – vd., 2006, 158, 159, Taf. 1. 11; Taf. 2. 18, 22; Japp 2007, 59-60, Fig. 2, No. 8.

Kat. No: 31 Ağız kenarı üstten inceltilerek döndürülmüş, içe doğru düzleştirilmiş, dışta kalınlaştırılmış bölümünde altta geniş yivli tabak parçası. Hamur sert, sıkı, mika, kireç katkılı 2.5YR 6/8 (açık kırmızı), dış ve iç yüzey 2.5YR 6/6 (açık kırmızı).

Ölçüler: A.Ç: 22 cm Y: 2 cm C.K: 0.3 cm

MS 5. yüzyılın sonu- 6. yüzyıl.

Karşılaştırma: bk. Kat. No: 30.

Kaynakça ve Kısaltmalar

- ADAK-ADIBELLİ, I., 2008. “Tarsus Roma Hamamı 2006 Yılı Kazısı”, *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 16, ss. 101 – 114.
- ANDERSON-STOJANOVIC, V. R., 1992. *Stobi: The Hellenistic and Roman Pottery*, Princeton.
- AYDIN, S., 2019. *Olba Geç Roma Dönemi Seramik Buluntuları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BIEG, G. – TEKKÖK, B. – ASLAN, R., 2006. “Die Spatrömische Besiedlung der Troas-Ein Überblick”, *Studia Troiaca*, 16, pp. 147 – 170.
- BONETTO, J. – BRESSAN, M. – FRANCISCI, D. – MAZZOCCHIN, S. – KAUDELKA, E. S., 2017. “Spoglio e riuso del teatro del Pythion di Gortyna tra 300 e 365 d. C. I contesti ceramici”, *LRWC*, 5/2, pp. 723 – 732.
- BONIFAY, M., 2004. *Études sur la céramique romaine tardive d’Afrique*, BAR International Series 1301, Oxford.
- CHRISTENSEN, A. P., 1971. “Les Ceramiques Romaines et Byzantines”, *Hama*, 3 / 2, Ed.: A. P. Christensen – R. Thomsen – C.F. Johansen, pp. 7 – 54.
- CİVELEK, A., 2010. “Red-Slip Ware from Tralles Excavations”, *Colloquium Anatolicum*, 9, pp. 169 – 191.
- COŞKUN, F. Ç., 2014. “2005 Yılı Haç Dağı Mevkii Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri”, *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*, Ed.: A. Özfırat – Ç. Uygun, ss. 145 – 160.
- CRAWFORD, J. S., 1990. *The Byzantine Shops at Sardis*, Harvard University Press, Cambridge.
- CROWFOOT, G. M., 1957. “Terra Sigillata General List”, *The Objects from Samaria. Samaria-Sebaste: Reports of the Work of the Joint Expedition in 1931-1933 and of the British Expedition in 1935*, Ed.: J. W. Crowfoot, G. M. Crowfoot, K. M. Kenyon, pp. 306 – 357.

- DEMİR, F., 2016. “Kilikya'daki Aigeai Kenti ve Tarihi”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2/2, ss. 1 – 13.
- DOĞER, L., 2007. “Byzantine Ceramics: Excavations at Smyrna Agora”, *Byzas*, 7, pp. 97 – 122.
- DOKSANALTI, E., 2006. *Knidos Kap-Krio Kazı Alanı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- DOKSANALTI, E., 2020. “Knidos ‘Liman Caddesi’ Geç Antik Dönem Atölye/ Dükkân ve Buluntuları”, *Olba*, 28, ss. 377 – 420.
- DUMAN, B., 2014. “Red Slip Pottery From Laodicea/Phrygia”, *RCRF, Acta* 4, pp. 9 – 17.
- DUMAN, B., 2016. “African Red Slip Ware in Lydian Tripolis”, *RCRF, Acta* 44, pp. 699 – 706.
- DUMANKAYA, O., 2018a. “Room and Corridor Mosaics from the Ancient City of Germanicia and its Iconographic Assessment/Germanicia Antik Kentine Ait Oda ve Koridor Mozaigi ve İkonografik Değerlendirmesi”, *JMR*, 11, pp. 9 – 27.
- DUMANKAYA O., 2018b. “Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu*, Ed.: C. Kabakçı – İ. Solak – A. Ceylan – O. Dumankaya – M. Canlı – Ö. Y. Ova, ss. 343 – 359.
- DUMANKAYA, O., 2019. “Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Yeni Gözlemler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 66, ss. 409 – 434.
- ENDEN, M., POBLOME, J., BES, P., 2014. “From Hellenistic to Roman Imperial in Psidian tableware: The genesis of Sagalassos Red Slip Ware”, *Late Hellenistic to Mediaeval Fine Wares of the Aegean Coast of Anatolia*, *Warszawa*, pp. 81-94.
- EROL, A. F. – TAMER, D., 2020. “Zeugma'dan Ele Geçen Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *Anadolu/ Anatolia*, 46, ss. 49 – 121.
- EROL, D., 2011. *Smyrna Agorasında Ele Geçen Terra Sigillata ve Geç Roma Seramiği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- FERNANDEZ, F., 2010. “Resultados Preliminares del Estudio de La T. S. Focense (LRC) Aparecida en Vigo (Galiza, Espana)”, *RCRF, Acta* 41, pp. 375 – 384.
- FIRAT, N., 1999. *Perge Konut Alanı Keramiği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- GASSNER, V., 1997. *Das Südtor der Tetragonos-Agora*, *FiE*, 13 / 1 / 1, Wien.

- GÖKHAN, İ., 2011. *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Ukde, Kahramanmaraş.
- GÖKHAN, İ., 2018. “Geç Roma ve Erken Bizans Dönemlerinde Maraş Bölgesinin Tarihine Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu*, Ed.: C. Kabakçı – İ. Solak – A. Ceylan – O. Dumankaya – M. Canlı – Ö. Y. Ova, ss. 278-288.
- GRANDI, E., 2007. “Late Antique and Early Medieval fine pottery from Lagoon of Venice”, *Byzas*, 7, Ed.: B. B. Arslan – A. O. Uysal – J. W. Orr, pp. 1 – 24.
- GÜRBÜZER, M., 2018. “Late Roman Pottery From a Building in Klazomenia”, *Olba*, 26, pp. 135 – 176.
- HAYES, J. W., 1972. *Late Roman Pottery*, British School at Rome, London.
- HAYES, J. W., 1985. *Atlante Delle Forme Ceramiche II Ceramica Fine Romana Nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo E Primo Impero)*, Enciclopedia Dell’Arte Antica Classica E Orientale, Rome.
- HAYES, J. W., 2008. *Roman Pottery, Fine Ware Imports, Athenian Agora, XXXII*, Princeton, New Jersey.
- HAYES, J.W., 1980. *Suplement to Late Roman Pottery*, Cambridge University Press, London.
- HELLSTRÖM, P., 1965. *Labraunda 2,1: Pottery of Classical, and Later Date Terra Cotta Lamps and Glass*, Lund.
- HUDSON, N., 2008. “Three centuries of Late Roman Pottery”, *Aphrodisias Papers 4, New Reserch on the City and Its Monuments*, Ed.: C. Ratte – R. R. R. Smith, pp. 319 – 345.
- JAPP, S., 2007. “Late Roman, Byzantine and Ottoman pottery from Alaxandria Troas”, *Byzas*, 7, pp. 55 – 72.
- JOHANSEN, C. F., 1986. “Les terres sigilees orientales”, *Hama*, 3 / 3, Ed.: A. P. Christensen – R. Thomsen – G. Ploug, pp. 55 – 204.
- JONES, F. F., 1950. “Pottery”, *Excavations At Gözlü Kule, Tarsus*, Ed.: H. Goldman, pp. 149 – 296.
- KENRICK, P.M., 2013. “Pottery Other Than Transport Amphorae”, *Excavations at Zeugma*, Ed.: W. Aylward, Conducted by Oxford Archaeology, pp. 1 – 81.
- KENYON, K. M. 1957. “Roman and Later Wares, Terra Sigillata”, (eds.) J.W. Crowfoot – G. M. Crowfoot – K. M. Kenyon, *The Objects from Samaria, Samaria - Sebaste, Reports of the Work of the Joint Expedition in 1931-1933 and of the British expedition in 1935* Band 3, London, pp. 281– 306.
- KÖRSULU, H. – ERGÜRER – ERTUĞ H., 2019. “Isauria Kenti Philadelphia’dan (Karaman-Ermenek-Gökçeseki) Doğu Sigillata A (DSA) Seramikleri Eastern Sigillata A (ESA) Ceramics From The Isaurian City of Philadelphieia (Karaman-Ermenek-Gökçeseki)”, *Cedrus*, 7, ss. 365 – 387.

- KÖRSULU, H., 2011. *Kappadokia-Komana'sı Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
- KÖRSULU, H., 2016. "Kappadokia Komana'sı Geç Roma Seramikleri", *Vir doctus Anatolicus*, ss. 529 – 551.
- KÖRSULU, H., 2019. "Sinabiç'tan (Dalıandos?) İthal Seramikler: Doğu Sigillata A, Kıbrıs Sigillatası, Kurşun Sırlı Seramik", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1, ss. 15 – 31.
- KÖRSULU, H., 2020. "Sinabiç'tan (Dalıandos?) Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri", *Olba*, 28, ss. 295 – 338.
- KRAMER, N., 2004. *Gindaros: Geschichte und Archaologie einer Siedlung im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis in frühbyzantinische Zeit*, Internationale Archaologie, 41, Rahden.
- LADSTATTER, S. – SAUER, R., 2005. "Late Roman C-Ware und lokale spatantike Feinware aus Ephesos", *Spatantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos*, Ed.: F. Krinzinger, pp. 145 – 201.
- LADSTÄTTER, S., 2010. "Keramik", FiE, Hanghaus 2 In Ephesos. Die Wohneinheit 1 und 2, Textband Wohneinheit, Ed.: F. Krinzinger, *Band 8 / 8*, ss. 172-279.
- LAMBOGLIA, N., 1958. "Nuove osservazioni sulla 'terra sigillata chiara'", *Rivista di Studi Liguri*, 24, pp. 257 – 330.
- LEITCH, V. – BONIFAY, M. – CAPELLI, C. – MATTINGLY, D., 2018. "Pre-desert Tripolitania: a new archaeological and archaeometrical examination of Red Slip Ware from the Ghirza Excavations and the Libyan Valleys Survey", *RCRF, Acta 45*, pp. 759 – 763.
- LUND, J., 2003. "Eastern Sigillata B: a ceramic fine ware industry in the political and commercial landscape of the Eastern Mediterranean", *Les Ceramiques en Anatolie Aux Epoques Hellenistique et Romaine*, Ed.: C. Abadie-Reynal, pp. 125 – 136.
- MAGIE, D., 1950. *Roman Rule in Asia Minor, To The End of The Third Century After Christ*, 2, Princeton, New Jersey.
- MAGNESS, J., 1995. "The Pottery from Area V/4 at Caesarea", Preliminary Excavation Reports: Sardis, Bir Umm Fawakhir, Tell el-Umeiri, *The Combined Caesarea Expeditions, and Tell Dothan*, Ed.: W. G. Dever, American School of Oriental Research, pp. 133 – 146.
- MAYET, F. – PICON, M., 1986. "Une Sigillée Phocéenne Tardive (Late Roman C) et sa Diffusion en Occident," *Figlina*, 7, pp. 129 – 133.
- MERİÇ, R., 2002. Spathellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde auseinem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos, *FiE*, 9 / 3, Wien.
- MERİÇ, R., 2003. "Efes Devlet Agorası Kuyu Buluntuları", *Les Ceramiques en Anatolie Aux Epoques Hellenistique et Romaine*, Ed.: C. Abadie-Reynal, Paris, ss. 79 – 81.

- MILLAR, F., 1993. *The Roman Near East, 31 BC-AD 337*, Harvard University Press, London.
- MITSOPOULOS-LEON, V., 1991. *Die Basilika Am Staatsmarkt in Ephesos Kleinfunde. 1. Teil: Keramik hellenistischer und römischer Zeit*, Ephesos 9 / 2.2, Wien.
- MİMAROĞLU, S., 2020a. “Letoon Geç Roma–Erken Doğu Roma Dönemi Kırmızı Astarlı Seramiklerinin Ön Değerlendirilmesi, Preliminary Appraisal Of Letoon Red-Slip Pottery of the Late Roman – Early Eastern Roman Period”, *Cedrus*, 8, ss. 279 – 297.
- MİMAROĞLU, S., 2020b. “Byzantine Pottery from the Basilica”, *The City Basilica of Tlos*, Eds.: T. Korkut – S. Urano, 1, *Akmed Series in Mediterranean Studies*, 3, ss. 199 – 220.
- NASR, M., CAPELLI, C., 2018. “Archeologie et Archeometrie des Productions de L’atelier de Majoura (Tunisie)”, *RCRF, Acta* 45, pp. 765 – 770.
- NEURU, L. L., 1987. “Red Slipped Wares of Southwestern Central Tunisia: New Evidence”, *RCRF, Acta* 25 / 26, pp. 175 – 188.
- OK, M., 2018a. “Tripolis’te Bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *Arkhaia Anatolika*, 1, ss. 31 – 51.
- OK, M., 2018b. *Tripolis Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- ÖZDİLEK, B., 2017. “Andriake Sinagogu’ndan Ele Geçen DSA Grubu Seramikler, ESA Group Ceramics Obtained From Andriake Synagogue”, *Cedrus*, 5, ss. 337 – 395.
- ÖZGEN, İ. – BAUGHAN, E., 2016. “Hacımusalar Höyük/ Choma Erken Tunç Devri’nden Bizans Dönemi’ne Kuzey Likya’da Bölgesel Bir Merkez”, *Lukka’dan Likya’ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*, Ed.: H. İşkan – E. Dündar, ss. 318 – 335.
- PAMİR, H., 2014. “Asi Deltası ve Asi Vadisi Yüzey Araştırmaları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırmaları*, Ed.: A. Öz Fırat – N. Coşkun, ss. 177 – 216.
- PAZ, J. V. – VARGAS, E. G., 2011. “Sigillatas Africanas y Orientales de Mediodos del VI d. C. Procedentes de los Rellenos de Colmatación de una Cisterna de Hispalis (Sevilla) Los Contextos de la Plaza de la Pescaderia”, *LRFW 1. Solving Problems of Typology and Chronology*, Ed.: M. A. Cau – P. Reynolds – M. Bonifay, pp. 87 – 97.
- PERNA, R., 2020. “Connections Between Africa and Crete in The Late Roman And Proto-Byzantine Periods Attested in The South Building at Gortyna”, *RCRF, Acta* 46, pp. 491 – 500.
- PICKERSGILL, C. – ROBERTS, P., 2003. “Roman Pottery from Sparta Theatre and Stoa”, *The Annual of the British School at Athens*, 98, pp. 549 – 597.

- POBLOME, J. – BES., P., 2018 “This is How We Do It. Methodology of pottery processing at Sagalassos”, *RCRF, Acta* 45, pp. 731 – 740.
- POBLOME, J. – DEGEEST, R. – VIAENE, W. – OTTENBURGS, R., 1995. “Sagalassos Ware Typology and Analytical Results”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 15 / 2, pp. 408-418.
- POBLOME, J. – DEGRYSE, P. – VIAENE, W. – OTTENBURGS, R. – WAELKENS, M. – DEGEEST, R. – NAUD, J., 2002. “The Concept of a Pottery Production Centre. An Archaeometrical Contribution from Ancient Sagalassos”, *Journal of Archaeological Science*, 29/8, pp. 873 – 882.
- POBLOME, J., 1999. *Sagalassos Red Slip Ware: Typology and Chronology, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology*.
- QUATEMBER, U. – WALDNER, A. – PFISTERER, M. – AURENHAMMER M., 2008. “Die Grabung des Jahres 2005 beim Nymphaeum Traiani in Ephesos”, *ÖAW*, 77, pp. 265 – 334.
- RAMSAY, W. M., 1890. *The Historical Geography of Asia Minor*, London.
- RAUTMAN, M. L., 1995. “Two Late Roman Wells at Sardis”, *American Schools of Oriental Research, Annual*, 53, pp. 37 – 84.
- REYNOLDS, P., 2010. “Trade Networks of The East, 3rd to 7th Centuries: The View From Beirut (Lebanon) and Butrint (Albania) (Fine Wares, Amphorae and Kitchen Wares)”, *LRCW*, 3, Ed.: S. Menchelli – S. Santoro – M. Pasquinucci – G. Guiducci, pp. 89 – 114.
- REYNOLDS, P., 2011. “Fine Wares from Beirut Contexts, c. 450 to the Early 7th Century”, *LRFW* 1. *Late Roman Fine Wares, Solving Problems of Typology and Chronology. A Review of the Evidence, Debate and New Contexts. Roman and Late Antique Mediterranean Pottery 1*, Ed.: M.A. Cau – P. Reynolds – M. Bonifay, pp. 207 – 230.
- ROBINSON, H. S., 1959. *Pottery of the Roman Period. The Athenian Agora V*, Princeton, New Jersey.
- SEMİZ, B. – DUMAN, B. – OK, M., 2018. “Analytical study of Roman red slip ware from ancient Tripolis (Denizli, Turkey)”, *Measurement*, 129, pp. 530 – 541.
- SHKODRA-RRUGIA, B., 2016. “Late Antique Sigillata Tablewares in Albania”, *RCRF, Acta* 44, pp. 661 – 670.
- SLANE, K. W., 1990. *The Sanctuary Of Demeter And Kore. The Roman Pottery And Lamps, Corinth*, 18, Part II, Thin Walled Ware, Princeton, New Jersey.
- SLANE, K. W., 1997. “The Fine Wares”, *Tel Anafa II, i: The Hellenistic and Roman Pottery*, Ed.: S. Herbert, Ann Arbor Missouri, pp. 249- 418.
- ŞEN-YILDIRIM, D., 2012. “Hürmalık Hamamı Buluntuları Işığında Patara'nın Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Kuzey Afrika Kökenli Seramikleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 / 4, ss. 151 – 172.

- TEKİN, O., 2008. *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, O., 2010. “Pers İmparatorluğu’ndan Türk-İslam Egemenliğine Kahramanmaraş’ta Tarih, Kültür ve Para”. Ed. F. Özdem. *Dağların Gazeli Maraş*, İstanbul, ss. 157-183.
- TEKKÖK, B., 1996. *B., The Hellenistic and Roman Pottery from Troia: The Second Century B. C. To the Sixth Century A.D.*, University of Missouri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia.
- TEKOCAK, M., 2009. “African and Cypriot Red slip wares from Kelenderis”, *SOMA 2008: Proceedings of the XII. Symposium on Mediterranean Archaeology, Eastern Mediterranean University, Famagusta, North Cyprus, 5-8 March 2008*, Ed.: H. Oniz, Publishers of British Archaeological Reports, England, pp. 132 – 142.
- TEKOCAK, M., 2013. “Late Roman C (Phocian Red Slip) Ware from the lower city sondage in Kelenderis”, *SOMA 2010: Proceedings of 14th Symposium on Mediterranean Archaeology, Taras Shevchenko National University of Kiev, Kiev, Ukraine, 23–25 April 2010*, Ed.: Y. Morozova – H. Oniz, Publishers of British Archaeological Reports, England, pp. 161 – 169.
- TEKOCAK, M., 2017. “Akdeniz’de Antik Çağ’da Bir Liman Kenti Olan Kelenderis’te Aşağı Şehir Sondajında Bulunan Doğu Sigillatları A Grubu Seramikleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41, ss. 213 – 235.
- TEKOCAK, M., 2019. “Stratonikeia Kazılarında Bulunan Kırmızı Astarlı Seramikler” *Stratonikeia Çalışmaları 4, Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, Ed.: B. Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 85 – 122.
- TIMBY, J. R., 1994. “Red-Slipped Wares”, *Excavations At Sabratha 1948 – 1951, 2, The Finds, The Fine Wares and Lamps, 2*, Ed.: M. Fulford – R. Tomber, pp. 67-118.
- TOSUN, M., 2020. “Dara (Anastasiopolis) Verileri Işığında Yukarı Mezopotamya’da Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Phokaia Kırmızı Astarlı Seramikleri”, *Amisos*, 5/9, ss. 343 – 361.
- TURNOVSKY, P., 2005. “Late Antique and Byzantine Pottery of the Church of St. Mary in Ephesos. An Introduction”, *Rei Cretariae Romanae Fautorvm*, Acta 39, pp. 217 – 224.
- TÜLEK, F., 2012. “Burnaz, Doğu Akdeniz’de Kayıp Bir Antik Liman”, *Arkeoloji ve Sanat*, 140, ss. 175 – 792.
- UYGUN, Ç., 2011. *Tepecik Kırmızı Astarlı Seramikleri (İÖ 2. YY- İS 4. YY)*, Ege Yayınları, İstanbul.
- WAAGE, F. O., 1933. “The Roman and Byzantine Pottery”, *Hesperia*, 2 / 2, pp. 279 – 328.

- WAAGE, F. O., 1948. "Hellenistic and Roman Tableware of North Syria", *Antioch on the Orontes IV. I, Ceramics and Islamic Coins*, Ed.: F.O. Waage, Princeton, Londra, pp. 1 – 60.
- WAELEKENS, M. – BAŞER, S. – ROLAND, D. – LODEWICKX, M., 1991. "Sagalassos 1989: The Rescue Excavation in the Potter's Quarter and The Sagalassos Ware", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 12/2, Ankara, pp. 119 – 154.
- WARREN, P. M., 1988. "Knossos: Stratigraphical Museum Excavations, 1978-82, Part IV", *Archaeological Reports*, 34, pp. 86 – 104.
- WILLET, R. – POBLEME, J., 2015. "The Scale of Sagalassos Red Slip Ware Production-Reconstructions of Local Need and Production Output of Roman Imperial Tableware". *Adalya*, 18, pp. 129 – 158.
- WILLIAMS, C. R. 1989. "Anemurium. The Roman and Early Byzantine Pottery", *American Journal of Archaeology*, 95, pp. 185.
- WRABETZ, J. F., 1977. "A New Serenus Stamping from Sardis and the Origins of the Eastern Sigillata B. Ware", *Harvard Studies in Classical Philology*, 81, pp. 195 – 197.
- YILDIZ, V., 2019. "Alanya Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Doğu Sigillataları A, B ve C Grubu Seramikleri", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, ss. 108 – 127.
- YILDIZ, V., 2020. "Alanya Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramiği", *TÜBA-KED*, 21, ss. 181– 197.
- ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., 1995. "Subsidiary Factories of Italian Sigillata Potters, The Ephesian Evidence", *Ephesos Metropolis of Asia*, Ed.: H. Koester, 216-228.
- ZAHN, R., 1904. "Tongeschirr", *Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in der Jahren 1895 – 1898*, Ed.: T. Wiegand - H. Schrader, G. Reimer, Berlin, pp. 394 – 468.
- ZELLE, M., 1997. *Die Terra Sigillata aus ders Westtor-Nekropole in Assos*, Habelt, Bonn.
- ZOROĞLU, L., 1986. "Samsat'da Bulunan Doğu Sigillataları İlk Rapor", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3, ss. 61 – 100.

Fig. 1: **A)** Kentin Konumu **B)** Doğu Akdeniz'deki Konumu ve Ticari Yol Haritası **C/D)** Roma Hamamından Detay.

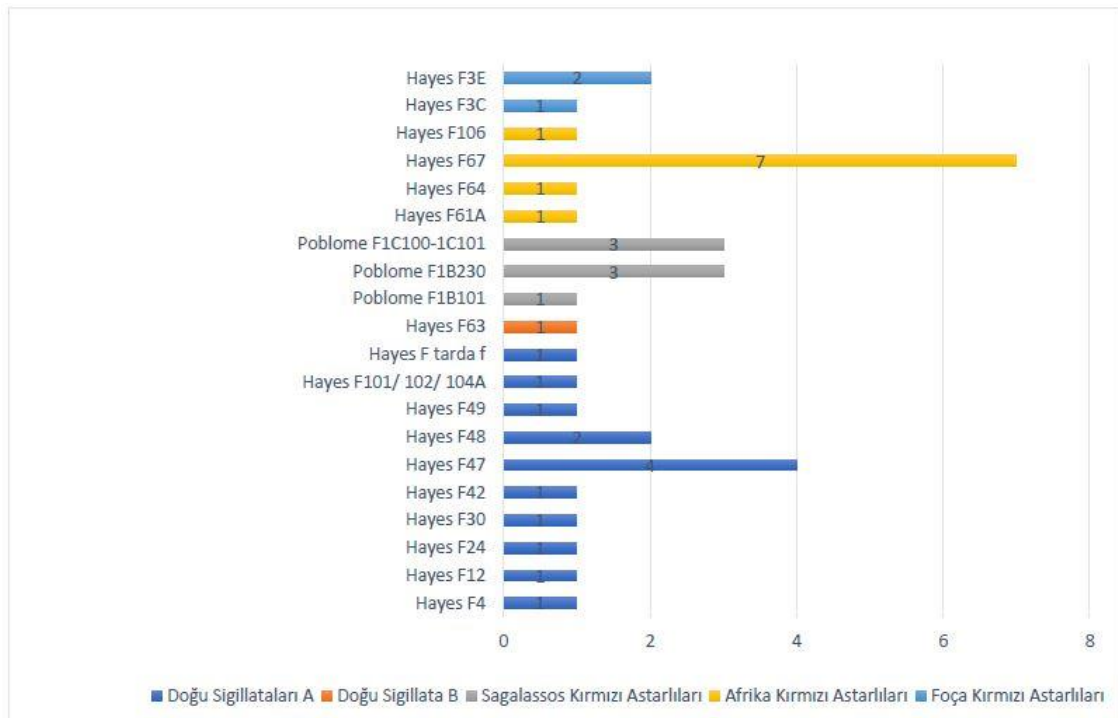

Fig. 2: Kırmızı Astarlı Seramik Grupları ve Form Yoğunlukları.

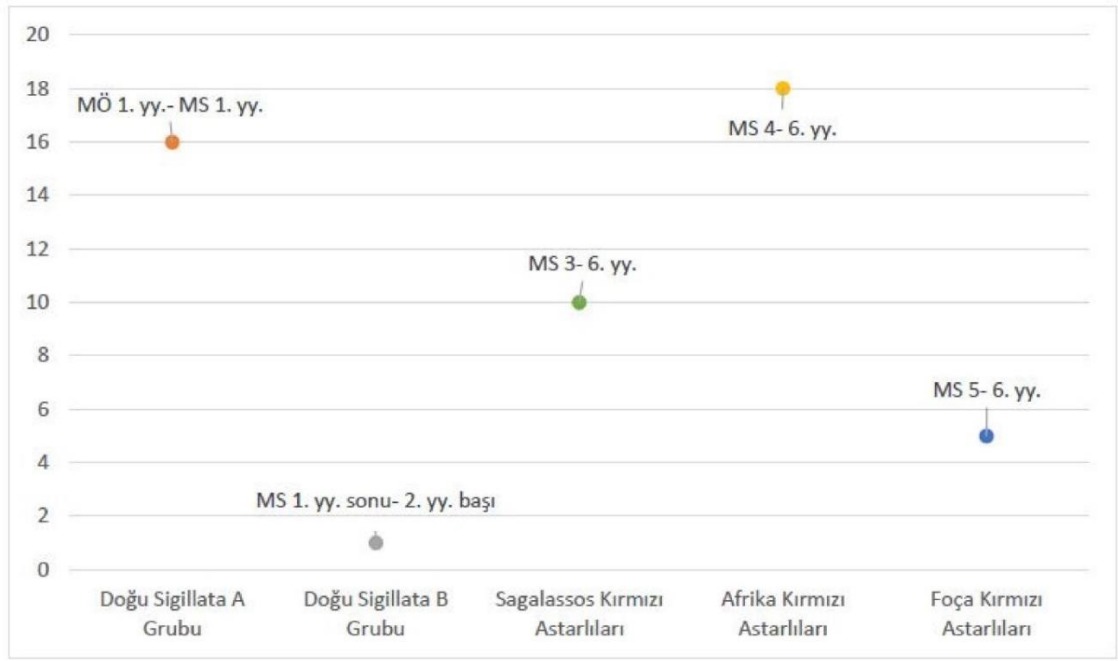

Fig. 3: Kırmızı Astarlı Seramiklerin Buluntu Yoğunluğu ve Kullanım Dönemleri.

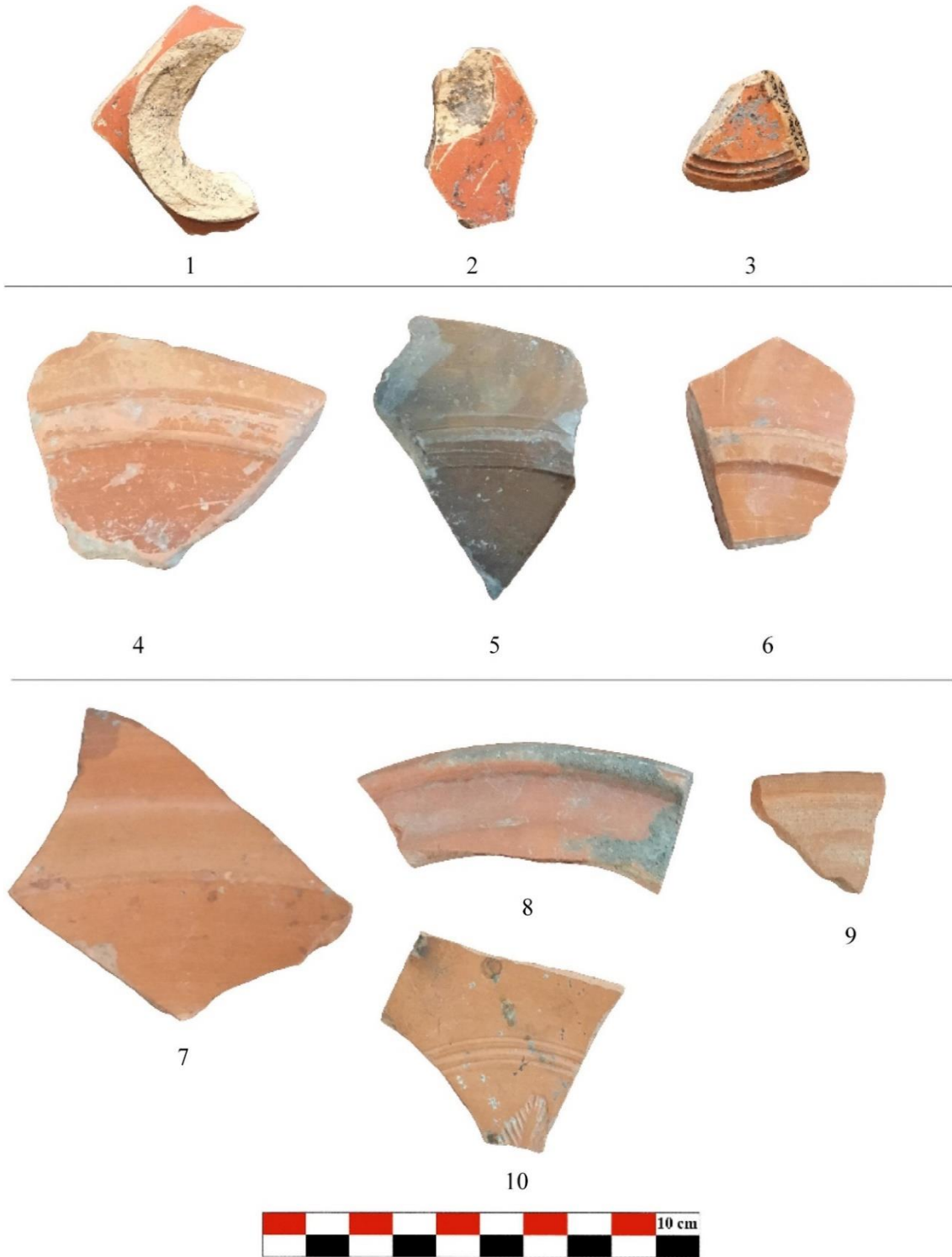

Fig. 4: Doğu Sigillataları A Grubu (1-3); Sagalassos Kırmızı Astarlıları (4-6); Afrika Kırmızı Astarlıları (7-10).

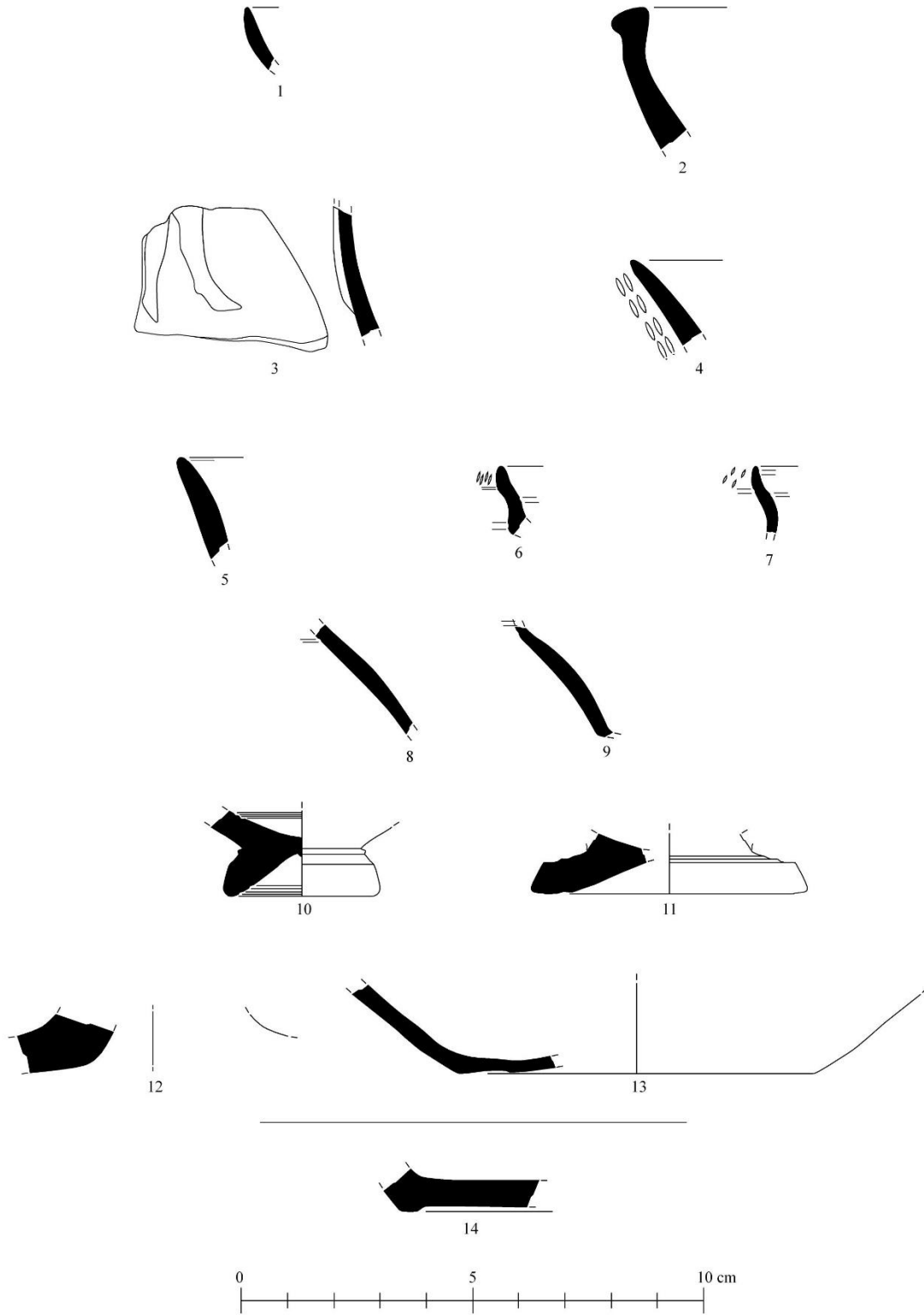

Fig. 5: Doğu Sigillataları A Grubu (1-13); Doğu Sigillata B Grubu (14).

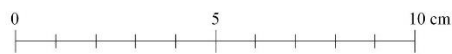
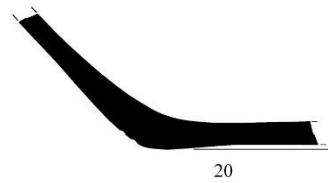
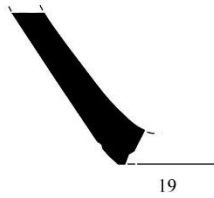
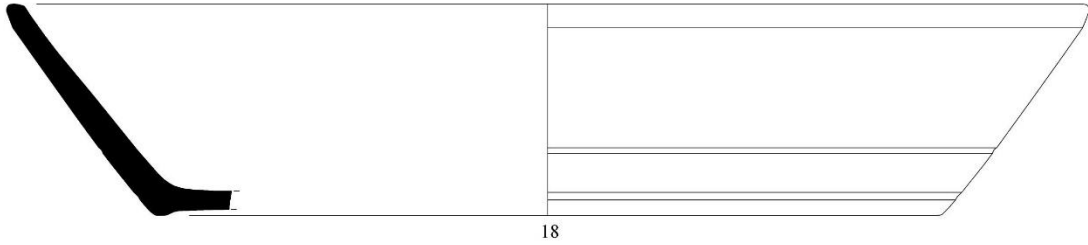
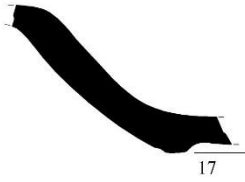
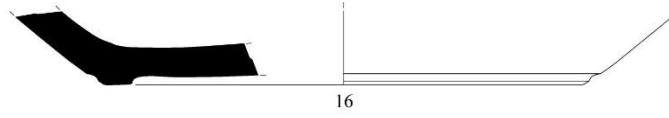
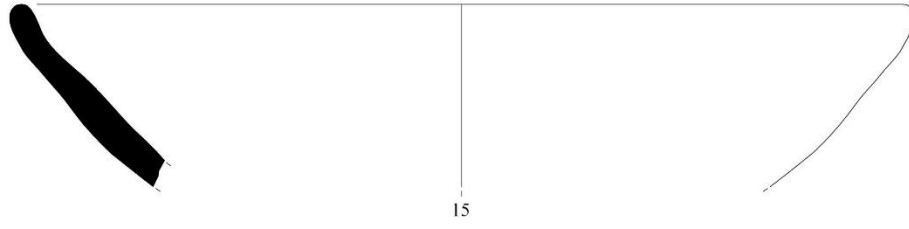

Fig. 6: Sagalassos Kırmızı Astarlıları (15-20).

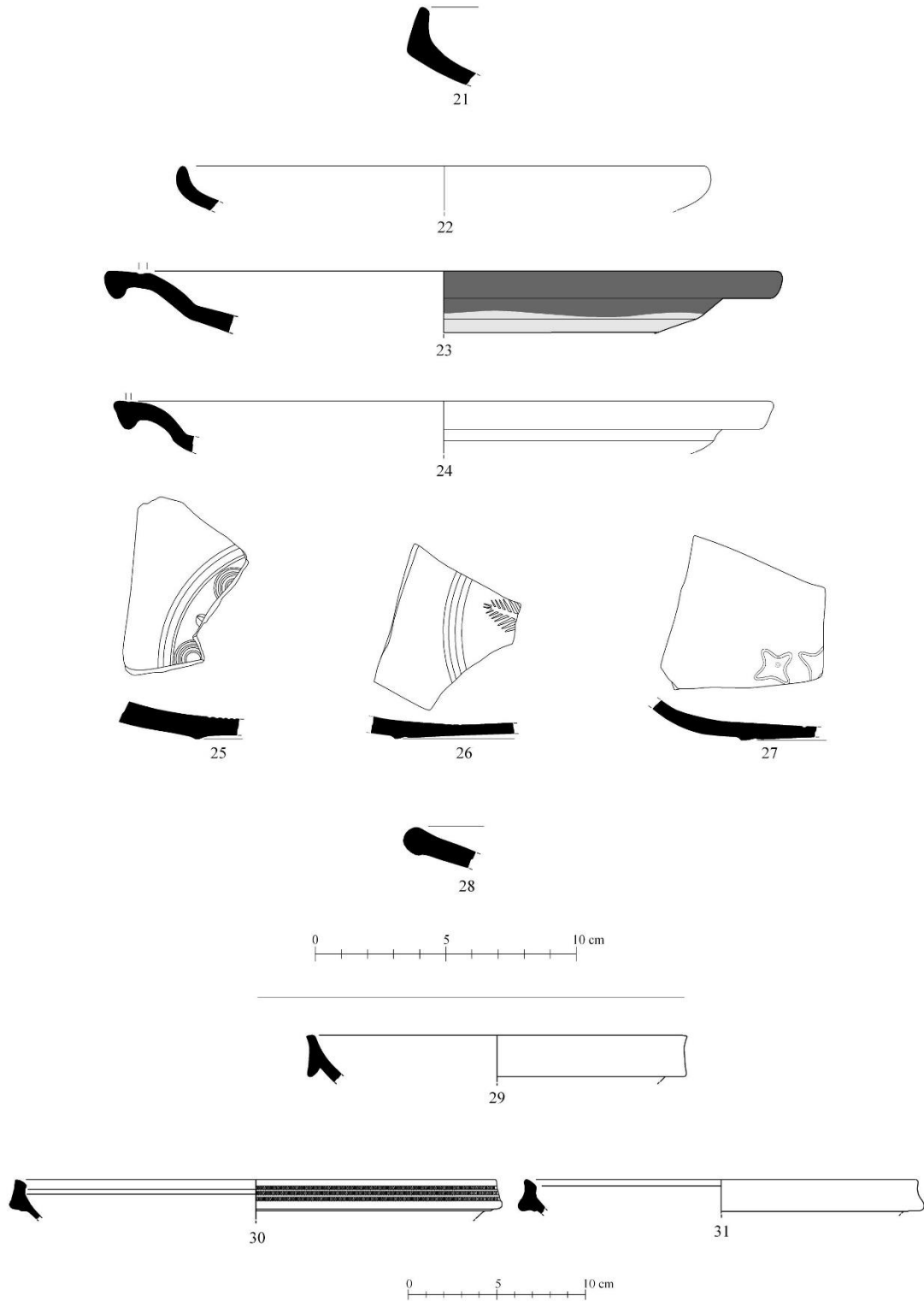
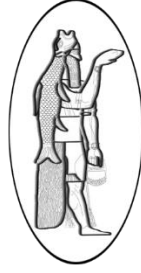

Fig. 7: Afrika Kırmızı Astarlıları (21- 28); Foça Kırmızı Astarlıları (29- 31).

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ÖRNEKLERİ IŞIĞINDA SURİYE
ŞİŞELERİ'NİN KULLANIM BİÇİMLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME
*AN OVERVIEW REGARDING THE APPLICATION OF SYRIAN
BOTTLES IN THE LIGHT OF SAMPLES FROM ISTANBUL
ARCHAEOLOGICAL MUSEUMS*

Esra ALP

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Ph.D. Candidate, İstanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Ancient History
esraalp@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4897-8326

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **04.12.2021**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **19.01.2022**
Sayfa-Pages : **141 – 161**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1032463>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ALP, E., “İstanbul Arkeoloji Müzeleri Örnekleri Işığında Suriye Şişeleri'nin Kullanım Biçimlerine Dair Bir Değerlendirme”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 141 – 161.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

141 – 161

Araştırma Makalesi / Research Article

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ ÖRNEKLERİ IŞIĞINDA SURİYE ŞİŞELERİ'NİN KULLANIM BİÇİMLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME*

AN OVERVIEW REGARDING THE APPLICATION OF SYRIAN BOTTLES IN THE LIGHT OF SAMPLES FROM ISTANBUL ARCHAEOLOGICAL MUSEUMS

Esra ALP

Öz

Tunç Çağı ile Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'da yazı, kentleşme, devlet gibi kavramlarla uygarlığın gelişimi doğrudan etkilenmiş ve çok önemli bir sürece girilmiştir. Söz konusu bu zaman dilimi ve takibindeki bin yıllık zaman içinde, Anadolu'nun Suriye ve Mezopotamya ile ilişkileri gitgide yoğunlaşmıştır. Anadolu ile Suriye ve Mezopotamya arasında ilişkilerin yoğunlaşmasıyla, ticari faaliyetler artmış ve çanak çömlekte kültürler arası etkileşimden kaynaklanan yeni kap tipleri ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen bu hareketlilik ile birlikte şişe biçimli kaplar, bir başka deyişle Suriye Şişesi, Anadolu Coğrafyası ve hatta daha da ötesine taşınmıştır. Parfüm, değerli yağlar ve bazı tedavi amaçlı sıvıları içinde barındırdığı düşünülen bu kap tipi Anadolu'da, ana üretim merkezi olan K. Suriye ve Orta Fırat Havzası bulgularıyla eşzamanlı olarak İTÇ'da görülmeye başlanmış ve OTÇ'da da sayıları azalarak kullanılmaya devam edilmiş gibi görünmektedir.

Bu makale, Tunç Çağı'nda ticaret gibi

Abstract

With the advent of the Bronze Age, the development of civilization was directly affected by the concepts such as writing, urbanization, and state and a very important process began. In the said time period, which is about a thousand years long, relations between Syria and Mesopotamia with Anatolia intensified. Due to this intensification, commercial activities increased considerably, leading to the emergence of new vessel types, thanks to cultural interactions. With the said activities, bottle-shaped vessels, i.e. Syrian Bottle, moved to Anatolia and beyond. This vessel type, which is thought to contain perfume, precious oils, and liquids with healing qualities, began to appear in Anatolia simultaneously with its main production center, i.e. Northern Syria and the Middle Euphrates Basin from EBA, and seems to be used in MBA as well, although decreasingly in number.

This paper discusses this vessel type that stretches geographically from Northern Syria and Anatolia as far away as the

* Bu çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen sevgili yüksek lisans danışmanım Prof. Dr. Gülsün UMURTAK'a en içten teşekkürlerimle.

dinamiklerle uzun mesafeler arası oluşan kültürel etkileşim sonucu K. Suriye, Anadolu ve Balkanlara değin geniş bir coğrafyada karşımıza çıkan bu kap türünün müze eserleri ışığında kullanım biçimlerine dair bir değerlendirmesini ele almaktadır.

Balkans, thanks to long distance cultural interactions such as trade in the Bronze Age in the light of artefacts in the museum.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Şişe, Suriye Şişesi, İlk Tunç Çağı, Alabastron.

Keywords: Anatolia, Bottle, Syrian Bottle, Early Bronze Age, Alabastron.

Extended Abstract

With the advent of the Bronze Age, Syria and Mesopotamia entered an important historical phase with phenomena such as writing, urbanisation and state. During the said and following periods, there was an increased interaction between these regions and Anatolia via commercial activity and new vessel types emerged as a result. In a way, this period also seen drastic changes in terms of interaction; as cultural interactions with these regions also increased dramatically. The Syrian Bottle, which is thought to have an inter-regional transition through interaction and reflected as a novelty in the regions outside the core region of Northern Syria and the Middle Euphrates Basin, was added to the Anatolian vessel repertoire by the Bronze Age. Hence, this vessel type appears frequently as one of the most solid evidences supporting the existence of interregional trade or cultural interactions.

These vessels have main forms; alabastron and spherical. They further vary in their base forms as flat, oval or pointed. They point to a very fine material group, as these vessels have fine pastes with fine sand, vegetal and mica inclusions; they are slipped, burnished and have grooved rims with very deep grooves on them. These features therefore suggest that these vessels must have had exclusive uses. The fact that they were mainly recovered in burial areas of settlements seems to be another evidence supporting their exclusive use. While studies regarding the subject are mostly about making techniques and naming, recent studies have began to focus on these vessel types' appearance and possible locations of production in Anatolia and solving the relationship between findings in the Balkans and those from Anatolia. In these studies, recovered bottle examples of both imported original and imitations were seen in Anatolia, with its some unique forms, it has proved that it was part of the region's production system and the use of bottle-shaped vessels precedes Syrian Bottles. In that regard, findings from Bulgaria and Greece either must have been imported via Anatolia or were produced in Anatolia and then transported to these regions in the same way.

These vessels, whose main production centre was, as accepted by almost all scholars working on the subject, the core region between Northern Syria and the Middle Euphrates Basin, were taken out of and spread most probably via trade. From this point onwards, it must have spread from Iraq via Islahiye Plain, which was acting as a bridge to Anatolia, which in turn transported it to Bulgaria and Greece via Western Anatolia. It is remarkable to note that these vessels were widespread from many parts of Anatolia into the Balkans,

bringing up questions of how many of them came from the original production centre in the core region and how many were imitations. While according to the data at hand, most of these types of artefacts are imports, this changes in Anatolia from one region or another, as local potters made imitations as well, though they were loyal to both form and technical features of the original types. It is widely accepted that the vessels from the core region date began with EBA and continued, although declining, through MBA II. There are findings from EBA and MBA II in Anatolia as well, showing us clearly that Syrian Bottles, which were surely regarded as a novelty, were from the south of Anatolia that came there simultaneously with the core region. This was made possible rapidly most likely due to active trade routes.

Assuming they had valuable liquids like oils, herbal medicinal products and perfumes within, the answer to what these vessels contained was frequently examined, work was undertaken to understand how they were transported, yet how it was used in everyday life seems to be remain uncovered. The answer to the said question is actually revealed in the base part of the widespread form. This study includes both technical and form examinations of some bottle shaped vessels from the Museum of the Ancient Orient in Istanbul and a discussion regarding their use based on some general features of all artefacts discovered until present. Although the contexts of artefacts from the museum in this study cannot be explained clearly and their locations of discovery are unknown as they mostly became part of the collection via acquiring or donations, they would provide good examples to answer questions such as what the use of these vessel types was, as they would help us to see their general features and allow comparison for similar examples. In this paper, with the data that will be gathered in that context, whether the question of how the dominant base form in the widespread forms of Syrian Bottles was used is clearly answered and whether this answer would provide a convenient explanation to support the exclusive use reference will be discussed.

Giriş

Genellikle dar, kısa veya uzun boyunlu, ağız kenarları, gövdesi ve dip kısımları forma göre değişebilen ve çeşitlenen, içerisinde sıvı taşımaya yarayan kap türlerine 'şişe' adı verilmektedir. Söz konusu bu kap tipinin kullanım amacına yönelik olarak veya bulunduğu bölgenin yapım geleneğine göre formlarında çeşitli farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bu farklılıklar için, kullanım amacının değişimi gibi etkenlerle birlikte, komşu bölgelerden gelen etkilerin de olduğunu söylemek mümkündür. Günümüze değin süregelen kazılar ve çeşitli çalışmalar bize bu kap tiplerinin ilk örneklerinin, MÖ III. binyıla ait olan yerleşimlerden geldiklerini ve ağırlıklı olarak bu döneme tarihlendirildiklerini göstermektedir¹. Kuşkusuz ki devam eden süreçte bu kap

¹ Schachner – Schachner 1995: 87; Abay, 1997, 197, 233, 342, fig. 46; Lebeau, 2000: table: III-V; Pruß, 2000: 196; Ökse, 2004: 602; Ele geçen örnekler, genel olarak Er hanedanlar III Çağının geç evresine ve Erken Akkad Çağına aittir. MÖ III. binin son çeyreğine yerleştirilen bu

tipi daha geniş alana yayılmış ve tipolojisi de gelişerek kullanılmaya devam edilmiştir. Anadolu'da kimi yerleşimlerin OTÇ dönemi tabakalarından da bu tipte kap formlarının ele geçmesi bu argümanı destekler niteliktedir. İTÇ olarak tarihlenen bu ilk örnekler, arkeoloji yazınına 'Suriye Şişesi', *Alabastron* gibi isimlerle girmiş ve ana üretim merkezi, yoğun buldukları bölge olan Kuzey Suriye ve Orta Fırat Havzası² olarak işaret edilmiştir.

Bilindiği üzere, MÖ III. binyıl Suriye ve Mezopotamya'da yazı, kentleşme, devlet gibi kavramlarla uygarlığın gelişimi doğrudan etkilenmiş ve oldukça önemli bir sürece girilmiştir. Bahsi geçen dönem ve takibindeki süreçte bu bölgelerin Anadolu ile ticaret gibi bir dinamikle etkileşimi yükselmiş ve bu etkileşimden kaynaklanan bazı yeni kap tipleri ortaya çıkmıştır. Bu hareketlilik ile birlikte söz konusu Suriye Şişeleri de Anadolu Coğrafyası ve hatta daha da ötesine taşınmıştır³. Bu kapların boyutlarının küçük olması, kişinin üzerinde bile taşınarak bölgeler arası geçişine kolaylık sağlayan bir avantaj gibi görünmektedir. Ana üretim merkezi dışında bulunan bu örnekler ya dışarıya ithal edilen şişelerden ya da bunların yerel çömlekçiler tarafından üretilen taklitlerinden oluşmaktadır. Ana üretim merkezi dışında bulunan Anadolu ise bu dağılımda hem ithal formları hem de yerel imitasyon şişeleri repertuarında bulundururken buna ek olarak farklı formlara sahip olmasıyla da üretim sisteminin bir parçası olduğunu kanıtlar niteliktedir⁴.

Suriye Şişesi olarak adlandırılan kap tipi, dar boyunlu, ince uzun gövdeli, sivrileştirilmiş veya yuvarlatılmış dip, gibi bazı karakteristik özelliklere sahiptir. Bu özellikleriyle *alabastron* biçimli⁵ olarak tanımlanmışlardır. Bu kap tiplerinin karakteristik formu olan *alabastron*'un yanı sıra bir de dar boyunlu, geniş karınlı, sivrileştirilmiş veya yuvarlatılmış dipli şişeler mevcut olup, bu tipte şişelerden bazıları da⁶ Suriye Şişesi olarak adlandırılmıştır. Bu kaplar, genel olarak, Kuzey Mezopotamya'nın ince nitelikli hamurundan üretilerek, iyi pişirilmiş ve gri renklidirler⁷. Boyut olarak yükseklikleri 6 ile 20 cm arasında değişmektedir.

Tekdüze bir yapım özelliği olmayan Suriye Şişeleri, çekirdek bölge olan K. Suriye ve dağılım alanları olan Orta Fırat Havzası, Anadolu gibi bölgelerde farklı yapım şekilleriyle üretilmişlerdir. Yapım şekillerinin çeşitliliğinden dolayı bu kap tipleri farklı isimlerle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, zaman zaman birtakım biçimsel benzerlikleri sebep göstererek, zaman zaman ise

dönem, Kuzey Mezopotamya için Erken Jezirah III b-V, Anadolu kronolojisine göre İlk Tunç Çağı III, Suriye kronolojisine göre ise İlk Tunç Çağı IV olarak adlandırılmaktadır.

² Van Loon, 1979: 111; Erkanal, 1993: 143; Orthmann – Rova, 1991: 140.

³ Leshtakov, 2002: 187: Suriye Şişesi'nin çekirdek bölgesinden ötede, en batı sınırdaki örneği, Bulgaristan'daki Galabovo yerleşiminden ele geçen şişedir. Galabovo'daki bu kap, olasılıkla, Kuzey Suriye'den bölgeye Anadolu üzerinden ulaşmış, ya da Anadolu'nun Güney Doğusu'ndan buraya ithal edilmiştir.; Choleva, 2020: 10, fig. 8; Bununla birlikte, batıdaki bir diğer örnek Yunanistan'daki Palamari Şişesi'dir. Bu şişe de ithal olarak düşünülmüş ve muhtemelen Anadolu vasıtasıyla bu noktaya taşınmış olmalıdır. İlgili tartışma için bkz.: Leshtakov – Zimmermann, 2021: 1-12.

⁴ Alp, 2018: 64-66.

⁵ Kühne, 1976: abb. 65, taf.: 7.7; Schachner – Schachner, 1995: 93 v.d., Form IIc; Abay, 1997: 234, 386, 391, Flaschentyp III.

⁶ Schachner – Schachner, 1995: 84, abb.: 1; Kühne, 1976: 69, taf. 42.7; Mazzoni, 1985: 2, fig.: 3/8; Leshtakov, 2002: 187., fig.: 11, 1; Özgüç, 1986: 37, fig. 3-13.

⁷ Ökse, 2004: 599.

kapların teknik özelliklerine dayanılarak açıklanmıştır. Bu isimlendirmede malzeme grubunun, hamur yapısı, hamur ve yüzey rengi, yüzey işlemleri, form özellikleri ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu kapların bulunduğu coğrafi bölge de isimlendirilmesinde rol oynamıştır⁸. Söz konusu kap tipleri için bu isimlendirmelerden en çok kullanılmış olanı kuşkusuz ki *metallic ware*⁹/*metallische ware*¹⁰dir. Bu kaplarda pişmeden dolayı oluşan sertlik nedeniyle kaplara vurulduğunda ya da parçaları birbirine çarpıldığında çıkan ses, metal parçalarının çıkarttığı seslere benzetildiği için kaplar bu ismi almıştır. Ayrıca, bu kapların metalden üretilmiş kaplara olan benzerliği de bu adlandırmanın bir diğer sebebi olarak gösterilebilir¹¹.

Bu bağlamda İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunmakta olan bir grup şişe biçimli kap aşağıda ele alınarak incelenecektir.

1. nolu Şişe (Tablo. 1)

Hafif düşük omuzlu, geniş karınlı, küresel gövdeli, yuvarlatılmış dipli bu şişe düz ağızlı ve hafif dışa çekik dudaklıdır. Oval diplidir. Ağız cidarı kalın ancak gövde ince nitelikli hamurdan üretilmiştir.

Müzeeye geliş : 1905 yılı Alman bir ekibin kazıları sonucu ele geçmiş ve müzeeye teslim edilmiştir. Env.No: 3770.

Durumu : Gövde ve dip kısmında aşınmalar vardır. Tüm haldedir.

Pişme : Çok iyi.

Yüzey rengi : 5 YR 3/1 siyahımsı gri.

Yüzey işlemleri : Açkılı ve astarlıdır. Boyun bitiminde, omuz üzerinde bir sıra yiv bezemesi vardır.

Ölçüler : Ağız çapı: 2.9 cm, karın çapı: 10 cm, yük: 10.2 cm.

Benzerleri : Lidarhöyük oda mezar-W şişesi¹², Amik J evresi¹³, Hacılar Büyük Höyük Batı Yamaç'dan ele geçen şişe¹⁴, Gre Virike Period II

⁸ Prag, 1970: 78, 81: *Stone Ware*; Kapların sertliğinin taşa benzemesinden dolayı bu isimle incelenmiştir.; Woolley – Barnett, 1952: 228: *Basalt Ware*: Bilindiği üzere 'Bazalt' olarak isimlendirilen kayalar, koyu gri renkli ve pekişmiş dokuludur, bu sebeple, bu malzeme grubunun koyu gri renge sahip olması ve pekişmiş dokusu nedeniyle bu isim ile incelenmiştir.; Schwartz, 1988: 31, 41: *Fine Clinky Ware* : Bu isimlendirmede de bu kapların metal kaplara benzemesi özelliği göz önünde bulundurulmuştur.; Woolley, 1914: 91; Orthmann – Rova 1991: 72 vd.: *Black Ware- Schwarze Ware*: Renk olarak bu kap tipleri gri, koyu gri ya da siyaha yakın renklerde olması nedeniyle bu isimleri almıştır.; Mallowan, 1937: 29: *Black-Grey Burnished Ware*: Kapların yüzeyleri, genel olarak perdahlı ve koyu gridir, bu isimlendirmede, yüzey işlemi özelliği ve yüzey rengi dikkate alınarak yapılmıştır.; Thureau-Dangin, vd., 1936: 105; Woolley – Barnett, 1952: 228; Braidwood – Braidwood, 1960: 450; Mellink, 1965: 111; Spanos, 1972: 20, 84; Fielden, 1973: 249; Abay, 1997: 34; Ökse, 2004: 600; Strommenger, 1970: 46; vd.; Kühne, 1976: 35; Parzinger, 1993: 279: *Grey Spiral Ring Burnished Ware- Graue Ware Mit Spiral Glättung/Graue Ware Mit Streifiger Glättung-Graue Ware Mit Ringpolitur- Graue Ware Mit Poliertem Ringmuster*: Bazı kaplarda yatay perdah izleri vardır, bu bezeme tarzından dolayı kaplar, bu isimleri almıştır. ; Kühne, 1976: 56: *Euphrat Ware- Euphrat-Gruppe der Metalischen Ware- Jezirah Grey Ware*: Yukarıda belirtildiği gibi bazı kaplarda yatay perdah izleri vardır ve bu bezeme tarzı özellikle Habur Bölgesi'nin batısında ve Orta Fırat havzasında yaygın olması nedeniyle söz konusu eser grubu bu isimler ile adlandırılmıştır.

⁹ Braidwood – Braidwood, 1960: 370; Thureau-Dangin, vd., 1936: 105.

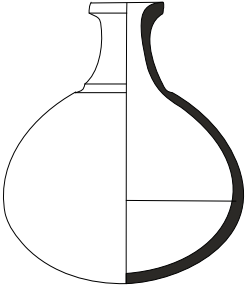

¹⁰ Kühne, 1976: 33-34; Hauptmann, 1969/70: 41.

¹¹ Ökse, 2004: 600.

¹² Mellink, 1965: pl. 73.7; Hauptmann, 1981: 97, abb. 12.

Şişesi¹⁵, Kültepe 15. tabaka sandık mezarda bulunmuş olan şişe¹⁶, Tilbeşar Höyük mezarlarından ele geçen şişe¹⁷, Abu Salabikh 89. ve 183. mezardan gelen şişeler¹⁸, Germayir 2. tabaka şişesi¹⁹, Halawa H30 B mezarı şişesi²⁰, Müslümantepe şişesi²¹, Selenkahiye 5A şişesi²², Tell Amarna şişesi²³, Tell Bi'a 59 nolu mezar şişesi²⁴, Tell Chuera 7. tabaka şişesi²⁵, Tell Hadidi EI mezarı²⁶, Ur şişesi²⁷, Wreide W54 mezarı şişesi²⁸, Galabovo şişesi²⁹.

Dönemi : Benzer şişelerin tarihlendirmeleri İTÇ I-II-III olarak tarihlendirildiği için bu şişenin de o döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çizim	Fotoğraf
	

Tablo. 1

2. nolu Şişe (Tablo. 2):

Kısa ve dar boyuna sahip olan bu şişe, hafif düşük omuzlu, geniş karınlı, küresel gövdeye ve düz dibe sahiptir. Bu tipin ağız formu dışa çekik dudaklı olup düzdür. Ağız cidarı oldukça ince olup gövde de ince nitelikli hamurdan üretilmiştir.

Müzeye Geliş : Ercan Yaylı'dan başış/ Env. No: 92.55

Durumu : Gövde ve dip kısmında aşınmalar var olup gövdenin dibe yakın kısmında kırılmayla oluşmuş bir delik mevcuttur. Tüm haldedir.

¹³ Braidwood – Braidwood, 1960: 451, fig. 348.

¹⁴ Umurtak – Duru, 2015: 34, res. 5.

¹⁵ Engin, 2007: 273-275, 18.6/16.

¹⁶ Özgüç, 1986: 36, fig. 3-11.

¹⁷ Kepinski-Lecomte – Ergeç, 2000: 220, fig. 9.

¹⁸ Moon, 1987: 64, L. 325, L. 326.

¹⁹ Mallowan, 1937: fig. 17.16.

²⁰ Orthmann, 1981: 58, taf. 59/26.

²¹ Ay, Kibaroglu, vd., 2014: 128, fig.2/e.

²² Van Loon – Meijer, 2001: fig. 5A 23j.

²³ Kühne, 1976: taf.42/4, abb. C. 6.

²⁴ Arns vd., 1984: 62, 63, L. 37:59/78:15.

²⁵ Kühne, 1976: abb. 68, taf.7/6.

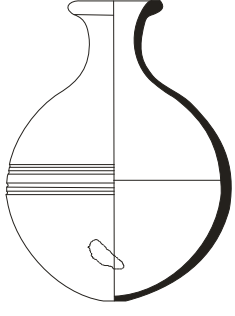

²⁶ Dornemann, 1988: 27 fig.14.10.

²⁷ Kühne, 1976: taf. 42/7.

²⁸ Orthmann – Rova, 1991: W54A-78.

²⁹ Lesthakov, 2002: 187, abb.11.1.

- Pişme** : Çok iyi.
Yüzey Rengi : 7.5 YR 7/6 kırmızımsı sarı renklidir. Krem hamurlu, pembemsi bej astarlıdır.
Yüzey işlemleri : Kabın karın kısmında birbirine paralel yiv dizileri vardır.
Ölçüler : Ağız çapı: 4.6 cm, Karın çapı: 11.2 cm, Yük.: 14.6 cm.
Benzerleri : Lidar Höyük oda mezar-W şişesi³⁰, Ebla/Tell Mardikh IIB şişesi³¹, Tawi T5 mezarı şişesi³², Tell Banat 9. mezar şişesi³³, Til Barsip şişesi³⁴ ve Wreide W11 mezarı şişesi³⁵.
Dönemi : Benzerleri genel olarak İTÇ III'e tarihlendirildiği için bu şişenin de o döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çizim	Fotoğraf
	

Tablo. 2

3. nolu Şişe (Tablo. 3):

Gövdesi mekik biçimli, geniş karınlı, düşük omuzlu, dar boyunlu bu şişenin ağız kenarı düz ve hafif dışa çekik dudaklıdır. Karından itibaren dibe doğru daralıp hafif sivrileşen bir dibe sahiptir. Ağız cidarı kalın ve gövde ince nitelikli hamurdan üretilmiştir.

Müze Geliş : Satın alma/Env. No: 93.4

Durumu : Ağız kısmında küçük aşınmalar var olup, tüm haldedir.

Pişme : Çok iyi.

Yüzey Rengi : 2.5 Y 4/1 koyu gri renklidir.

Yüzey işlemleri : Açkılı ve koyu gri astarlıdır.

Ölçüleri : Ağız çapı: 2.9 cm, yük: 8.6 cm, karın çapı: 6.6 cm.

³⁰ Hauptmann, 1981: 97. abb. 12.

³¹ Mazzoni, 1985: 2, fig. 3-8.

³² Kampschulte – Orthmann, 1984: 108, taf. 3/26.

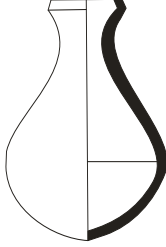

³³ Porter, 2002: fig. 11, T9p6.

³⁴ Thureau-Dangin, vd., 1936: pl. XXIII/1.

³⁵ Orthmann – Rova, 1991: 136, W11A/14.

Benzerleri : Gre Virike'nin Period II şişesi³⁶, Gedikli Karahöyük kremasyon alanından gelen şişe³⁷, Kültepe'nin 14. tabakasından gelen şişe³⁸, Wreide W54 mezarından gelen şişeler³⁹, Selenkahiye 5A mezarından gelen şişe⁴⁰ ve Tawi T1 ve T4 mezarlarından gelen şişeler⁴¹.

Dönemi : Benzerleri genel olarak İTÇ II-III'e tarihlendirildiği için bu şişenin de o döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çizim	Fotoğraf
	

Tablo. 3

4. nolu Şişe (Tablo. 4):

Gövdesi mekik biçimli, geniş karınlı, düşük omuzlu, dar ve kısa boyunlu, ağız kenarı düz ve hafif dışa çekik dudaklıdır. Karından itibaren dibe doğru daralıp sivrileşen bir dibe sahiptir. Ağız cidarı kalın ve gövde ince nitelikli hamurdan üretilmiştir.

Müzeyle Geliş : 1905 yılı Alman bir ekibin kazıları sonucu ele geçmiş ve müzeyle teslim edilmiştir. / Env. No: 3330.

Durumu : Gövde kısmında küçük aşınmalar var olup, tüm haldedir.

Pişme : Çok iyi.

Renk : Yüzey:10 YR 7/1 açık gri renklidir.

Yüzey işlemleri : Astarlı ve açkılıdır. Omuz kısmında bir sıra yiv bezemesi vardır.

Ölçüler : Ağız Çapı: 2.5 cm Yükseklik:11.9 cm Karın çapı: 8 cm.

Benzerleri : Gre Virike'nin Period II şişesi⁴², Gedikli Karahöyük kremasyon alanından gelen şişe⁴³, Kültepe'nin 14. tabakasından gelen şişe⁴⁴,

³⁶ Engin, 2007: 273-275, fig. 18.6/8.

³⁷ Duru, 2010: 63-65, L. 66.5 res. 140. 5.

³⁸ Özgüç, 1986: 37, fig. 3.13.

³⁹ Orthmann – Rova, 1991: 136, W54 A/77, W54 C/73-74.

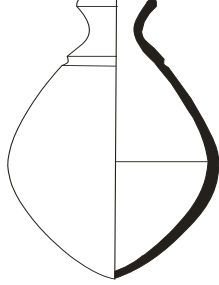

⁴⁰ Van Loon – Meijer, 2001: fig. 5A 23h.

⁴¹ Kampschulte – Orthmann, 1984: 103/106, taf.1/3.

⁴² Engin, 2007: 273-275, fig. 18.6/8.

Wreide W54 mezarından gelen şişeler⁴⁵, Selenkahiye 5A mezarından gelen şişe⁴⁶ ve Tawi T1 ve T4 mezarlarından gelen şişeler⁴⁷.

Dönem : Benzerleri genel olarak İTÇ II-III'e tarihlendirildiği için bu şişenin de o döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çizim	Fotoğraf
	

Tablo: 4

5. nolu Şişe (Tablo. 5):

Hafif düşük omuzlu, kısa ve dar boyunlu, geniş karınlı, küresel gövdeli, yuvarlatılmış dipli bu şişe, düz ağızlı ve hafif dışa çekik dudaklıdır. Ağız cidarı kalın ancak, gövde ince nitelikli hamurdan üretilmiştir.

Müze Geliş : Fara Kenti kazılarında ele geçmiş 1905 yılında müzeye teslim edilmiştir / Env. No: 5926.

Durumu : Dip kısmında aşınmalar mevcut olup tüm haldedir. Karnın alt kısmında dibe yakın kısmında kabın pişmesinden önce yapılmış ince uzun bir delik vardır.

Pişme : Çok İyi.

Renk : Yüzey: Açık kırmızımsı kahve (2.5 YR 6/4), hamur rengi: çok soluk kahverengidir (10 YR 7/3).

Yüzey işlemleri : Boyun ve gövdede, aralıklarla kızıla kaçan kahverengi boya ile yapılmış şerit şeklinde bezemesi vardır. Bu bezeme düzenli çizgiler halinde değildir. Astarlı ve açkıldır.

Ölçüler : Karın Çapı: 7.3 cm, Ağız çapı: 2.8 cm, Yük: 9.5 cm.

Benzerleri : Lidarhöyük oda mezar-W şişesi⁴⁸, Amik J evresi⁴⁹, Hacılar Büyük Höyük Batı Yamaç'dan ele geçen şişe⁵⁰, Gre Virike Period II

⁴³ Duru, 2010: 63-65, L. 66.5 res. 140.5.

⁴⁴ Özgüç, 1986: 37, fig. 3.13.

⁴⁵ Orthmann – Rova, 1991: 136, W54 A/77, W54 C/73-74.

⁴⁶ Van Loon – Meijer, 2001: fig. 5A 23h.

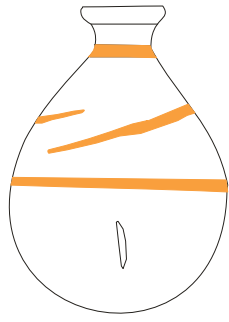

⁴⁷ Kampschulte – Orthmann, 1984: 103/106, taf.1/3.

⁴⁸ Mellink, 1965: pl. 73.7; Hauptmann, 1981: 97, abb. 12.

⁴⁹ Braidwood – Braidwood, 1960: 451, fig. 348.

Şişesi⁵¹, Kültepe 15. tabaka sandık mezarda bulunmuş olan şişe⁵², Tilbeşar Höyük mezarlarından ele geçen şişe⁵³, Abu Salabikh 89. ve 183. mezardan gelen şişeler⁵⁴, Germayir 2. tabaka şişesi⁵⁵, Halawa H30 B mezarı şişesi⁵⁶, Müslümantepe şişesi⁵⁷, Selenkahiye 5A şişesi⁵⁸, Tell Amarna şişesi⁵⁹, Tell Bi'a 59 nolu mezar şişesi⁶⁰, Tell Chuera 7. tabaka şişesi⁶¹, Tell Hadidi EI mezarı⁶², Ur şişesi⁶³, Wreide W54 mezarı şişesi⁶⁴, Galabovo şişesi⁶⁵.

Dönem : Benzer şişelerin tarihlendirmeleri İTÇ I-II-III olarak tarihlendirildiği için bu şişenin de o döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çizim	Fotoğraf
	

Tablo: 5

6. nolu Şişe (Tablo. 6):

Form olarak hafif düşük omuzlu, kısa ve dar boyunlu, geniş karınlı, küresel gövdeli, yuvarlatılmış diplidir. Ağız tümüyle kırıktır. İnce nitelikli hamurdan üretilmiştir.

Müze Geliş : Satın alma/Env. No: 84.2.

Durumu : Ağız kısmı komple kırıktır. Kabın gövdesinde yer yer kireç tabakası mevcuttur. Gövde üzerinde pişme esnasında oluşmuş siyahımsı lekeler vardır.

Pişme : Çok iyi.

⁵⁰ Umurtak – Duru, 2015: 34, res. 5.

⁵¹ Engin, 2007: 273-275, 18.6/16.

⁵² Özgüç, 1986: 36, fig. 3-11.

⁵³ Kepinski-Lecomte – Ergeç, 2000: 220, fig. 9.

⁵⁴ Moon, 1987: 64, L. 325, L. 326.

⁵⁵ Mallowan, 1937: fig. 17.16.

⁵⁶ Orthmann, 1981: 58, taf. 59/26.

⁵⁷ Ay, Kibaroglu, vd., 2014: 128, fig.2/e.

⁵⁸ Van Loon – Meijer, 2001: fig. 5A 23j.

⁵⁹ Kühne, 1976: taf.42/4, abb. C. 6.

⁶⁰ Arns vd., 1984: 62,63, L. 37:59/78:15.

⁶¹ Kühne, 1976: abb.68, taf. 7/6.

⁶² Dornemann, 1988: 27, fig.14.10.

⁶³ Kühne, 1976: taf. 42/7.

⁶⁴ Orthmann – Rova, 1991: W54A-78.

⁶⁵ Lesthakov, 2002: 187, abb. 11.

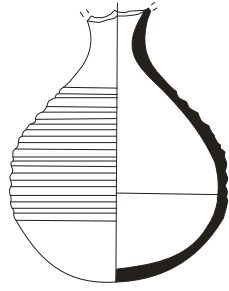

Renk : Hamur rengi: 2.5 YR 5/6, Yüzey rengi: 10R 5/3 soluk kırmızı

Yüzey işlemleri : Kırmızı astarlı, karnın alt kısmına kadar birbirine paralel yivlerle bezelidir.

Ölçüler : Mevcut ağız çapı: 2.1 cm, Karın çapı: 7.3 cm, Yük.: 9.5 cm.

Benzerleri : Oylum Höyük 1. 10. ve 26. mezardan⁶⁶ ele geçen şişeler, Arslantepe VI D tabakasından⁶⁷ gelen şişe, Norşuntepe İTÇ III'e ait olan 8-6. tabakalarından gelen şişeler⁶⁸, Wreide W66 mezarından gelen şişe⁶⁹.

Dönem : Benzer şişelerin tarihlendirmeleri İTÇ II-III olarak tarihlendirildiği için bu şişenin de o döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çizim	Fotoğraf
	

Tablo. 6

7. nolu Şişe (Tablo. 7):

Oval gövdeli, dar ve kısa boyunlu, dışa çekik dudaklı ve ağız kenarı çift halka ve bir sıra yiv ile çevrilidir. Bu formuyla tipik *alabastron* olarak adlandırılan şişe tiplerine birebir benzerlik gösterir. Yuvarlatılmış sivri bir dibe sahiptir. Ağız cidarı kalın ancak gövde ince nitelikli hamurdan üretilmiştir.

Müze geliş şekli : Satın alma/Env. No: 90.242.

Durumu : Ağız ve gövde üzerinde aşınmalar var olup tüm haldedir.

Durumu Ağız ve gövde üzerindeki aşınmalar var olup, tüm haldedir.

Pişme : Çok İyi.

Renk : Yüzey rengi: 10 YR 4/1 koyu gri renklidir.

⁶⁶ Ensart, 1995: 84-85, L. 3.12; Engin, 2007: 273-275, abb. 16.

⁶⁷ Conti – Persiani, 1993: 363 vd., 387, fig. 12.12.

⁶⁸ Hauptmann, 2000: 424, abb. 7:11.

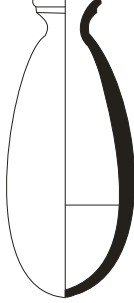

⁶⁹ Orthmann – Rova, 1991: W66-20.

Yüzey işlemleri : Açkılı ve astarlı, ağız kenarında yiv bezemesi vardır.

Ölçüler : Ağız çapı:3.2 cm, yük:14.5 cm, karın çapı: 5.7 cm.

Benzerleri : Gedikli Karahöyük'ün Kremasyon alanındaki şişesi⁷⁰, Tilmenhöyük III'd tabakasından ele geçen şişe⁷¹, Tarsus İTÇ tabakası şişesi⁷², Oylumhöyük'ün 5. tabakasındaki 4.11.16.17. mezarlarından gelen şişeler⁷³, Titriş höyük 35.18.229 nolu mezarı şişesi⁷⁴, Halawa 2A tabakası şişesi⁷⁵ Tawi T6 Mezarı'ndan gelen şişe⁷⁶, Tell Bi'a U Mezarı'ndan gelen şişe⁷⁷ ve Wreide 11B Mezarı'ndan⁷⁸ ele geçen şişe.

Dönem : Benzer şişelerin tarihlendirmeleri İTÇ II-III olarak tarihlendirildiği için bu şişenin de o döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çizim	Fotoğraf
	

Tablo: 7

8. nolu Şişe (Tablo. 8):

Kısa ve dar boyunlu olup, ağız kenarı düz ve dışa çekik dudaklıdır. Omuzdan itibaren dibe doğru genişleyerek, karın şişkinliği dibe çok yakın yerdedir. Bu görünümüyle damla şeklinde bir formu vardır. Yuvarlatılmış sivri diplidir.

Müzeeye geliş : Env. No: 3779.

Durumu : Gövdenin üst kısmında yer yer aşınmalar mevcut olup, tüm haldedir. Pişme esnasında oluşan bazı siyahımsı lekeleri olup, kabın kireç tabakası görülmektedir.

⁷⁰ Duru, 2010: 63-65, L. 66.9.

⁷¹ Duru, 2003: 13, L. 10/2.

⁷² Goldman, 1956: 134-154, fig. 268:617.

⁷³ Ensert, 1995: 84-85, L. 14.5, 25a. 5, 29.1, 32.19, 32.22.

⁷⁴ Algaze, vd., 1995: 25, fig: 25.

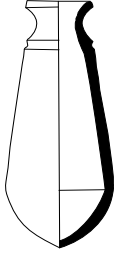

⁷⁵ Orthmann, 1981: 58, taf. 59/28.

⁷⁶ Kampschulte – Orthmann, 1984: taf. 11: 108.

⁷⁷ Spanos – Strommenger, 1993: 578, Pl. 105/2.

⁷⁸ Orthmann – Rova, 1991: 136, W11B: 20.

- Pişme** : Çok iyi.
- Renk** : 5YR 7/4 Pembe.
- Yüzey işlemleri** : Açkılıdır, omuzda bir sıra yiv bezemesi vardır.
- Ölçüler** : Ağız çapı: 2.8 cm, yük: 11.2 cm, karın çapı: 4.9 cm.
- Benzerleri** : Gedikli Karahöyük Kremasyon mezar 25'den gelen şişe⁷⁹, Tilmen Höyük OTÇ II tabakasından gelen iki şişe⁸⁰.
- Dönem** : Benzer şişelerin tarihlendirmeleri OTÇ olarak tarihlendirildiği için bu şişenin de o döneme ait olduğu düşünülebilir.

Çizim	Fotoğraf
	

Tablo. 8

Sonuç ve Değerlendirme:

Yukarıda incelenen şişe biçimli kaplar ortalama 6 ile 20 cm arasında yüksekliğe sahip, küçük boyutlu kap tipleridir; ince kum, bitki, mika katkılı, ince hamurlu olan bu kaplar, astarlı ve açkılıdır. Bu kapların ağızları, genellikle, düz olup yalnızca 7 nolu *alabastron* forma sahip olan şişenin ağız kenarı yivlidir. Dikkat çeken diğer özellikleri, gövde üzerindeki spiral açkıdır. Kap üzerinde, çömlekçi çarkından dolayı oluşan tur olukları son derece sık ve derindir. Bu bağlamda, özenli bir yapım tekniğine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bazı şişelerin gövdesinde yiv bezemesi görülürken, bazılarında da boya bezemesi görülmektedir. 5. nolu şişe üzerindeki boya bezemesi oldukça iyi korunmuş ve bu anlamda dikkat çekici bir örnektir.

Müzedeki korunmakta olan bu şişelerin en belirgin özelliği herhangi bir düzlem üzerinde durabilecek bir dibe sahip olmamasıdır. Benzeri olarak ifade ettiğimiz Anadolu ve K. Suriye yerleşimlerinden ele geçmiş olan birçok örnek de bu özelliği taşımakta ve bir düzlem üzerinde duramayan bir formun daha özel amaçlı bir kullanımının olduğunu düşündürmektedir. Bu tipte şişelerin dip formlarına göre ayrımı genel bir grafik üzerinde incelenmiş ve şişelerin dip formlarına göre ayrımını içeren genel tabloya bakıldığında da bu türde

⁷⁹ Duru, 2010: 63-65, L. 66.10.

⁸⁰ Kıcı, 1999: 26, 57/ 1, 5.

kapların ağırlıklı olarak bir düzlem üzerine oturmayan, bir başka deyişle sivri veya oval dipli formlardan oluşması bunların kullanım şekilleri ile ilgili en önemli ipucunu vermekte ve özel bir kullanıma işaret ediyor gibi görünmektedir (Grafik 1). Bir başka deyişle, kullanım türüne belirleyiciliği olan vurguyu, bu kapların dip formlarının yaptığını söylemek mümkündür. Grafiğe göre bu tiplerin neredeyse %60'ını sivri veya oval dipli formlar oluştururken ağırlığının bu formlardan oluşması, bu kapların baskın şekilde özel amaca yönelik olduğunun altını çiziyor gibi görünmektedir. Özel amaç ile kastedilen, bu kapların dinsel bir ritüelde tanrılara sunulması şeklinde olabilir. Veya her durumda zarif bir şekilde elle tutularak kullanım sağlandıktan sonra özel bir saklama biçimine tabii tutuldukları düşünülebilir. Bu bağlamda, 'Suriye' kökenli bazı mühürlerde betimlenen tasvirlerde, tanrıçanın elinde, şişe biçimli bir kap tutması bu düşünceyi oldukça destekleyici gibidir (Bkz. res.: 1-5)⁸¹. Tüm bu örnekler, şişe biçimli kapların, elde taşınarak zarif bir şekilde sunulduğunu gösterir nitelikte iken yine vurguyu bir düzlem üzerinde duramayan bir forma yaptığını gösterir niteliktedir. Bu kap tiplerinin yapım tekniği, boyutu ve formu göz önüne alındığında, bunların diğer kap tiplerinden farklı kullanım amaçları olduğu gibi, farklı bir taşınma şeklinin olduğunu da düşünmek mümkün olmuştur. A. Tuba Ökse yapmış olduğu çalışmada, Gre Virike'de bulunan *alabastron* biçimli bir şişe üzerinde boyundan itibaren dibe kadar inen verev aşınma izleri, omuz ve karın üzerinde birbirini keserek iki sıra halinde dörder baklava biçimini oluşturması bu kapların bir file içinde asılarak kullanıldığını vurgulayarak⁸² taşınma şekillerine dair bir fikir ortaya koymuştur. Buna benzer bir örnek Tell Banat'ta⁸³ bulunan beş çömlekcik üzerindeki baklava deseni oluşturan çizgilerdir, bunlar da bu kap formlarının bir file içinde taşındığına fikrine destek olabilecek şekilde düşünmüştür. Bununla birlikte Gre Virike Şişesi'nin üzerinde, boyun ve ağız kenarında görülen aşınmalar, bu şişelerin boyundan bağlanarak taşınabileceğini ya da boyuna gerilen bir deri parçasının boyuna bağlanarak kabın içindeki sıvının dışarı akmasını önlediğini göstermektedir. Thomas Zimmerman da Kinethöyük'te bulunan *alabastron* formu bir Suriye Şişesi için yaptığı çalışmada⁸⁴, Kültepe'nin İTÇ tabakalarında bulunmuş olan iki şişe⁸⁵ üzerindeki baklava deseni biçimindeki bezemeyi işaret ederek, file benzeri bir çanta içinde taşındığı görüşünü dile getirmekte ve bu fikri desteklemektedir⁸⁶. Bu fikre bir katkı olarak, Mari Kenti'ndeki İstar Tapınağı'nda bulunan bir şişe üzerindeki⁸⁷ kırmızı boya ile yapılan file deseni gösterilebilir. Bu şişedeki boya bezemesi de benzer şekilde bu tipteki şişelerin file benzeri bir çanta içinde taşındığını düşündürülebilir. Bir file içerisinde taşınma şekli, şişenin hem kişinin üzerinde olmasını hem de evin içerisinde herhangi bir yere asıldığı ve gerek duyulduca buradan alınarak kullanıldığını akla getirmektedir. Tüm bu örnekler bu kapların dip formunun oval veya sivri olması sonucu bir düzlem üzerinde duramamaları ile ilintili olmalıdır. Kişinin

⁸¹ Erkanal, 1993: 114, L. 37, II1-B/05, L. 37, II7-B/01, L. 37, II4-A/01, L. 41, VII2-X/01, L. 37, X-A/01.; Alp, 2015: 138.

⁸² Ökse, 2004: 604.

⁸³ Porter, 1995: 20, fig. 16: P19, P50, P 211.

⁸⁴ Zimmermann, 2005: 161-169.

⁸⁵ Özgüç, 1986: 31, 34-38; Emre, 1999: 39; 42-45.

⁸⁶ Zimmermann, 2005: 164, fig. 2. 1.2.

⁸⁷ Parrot, 1956: 227-228, fig. 109:787.

bu kabı üzerinde taşıdığı düşünülerek tek görsel örnek; Afyon ili sınırları içerisinde bulunmuş olan ‘Suriye Grubu’ özellikleri taşıyan bir silindirik mühürdür⁸⁸, bu mühür üzerinde betimlenen kişinin sol kolu altında bir nesne taşıdığı görülmekte ancak söz konusu nesnenin bir çanta mı ya da kap mı olduğu çok da belirgin değildir ve yoruma açıktır⁸⁹ (Bkz. res. 6). Bu, eğer bir kap formu ise, bu kapların kişinin üzerinde de taşınabildiğini gösteren örnek niteliğindedir. Öte yandan, burada üzerinde durulması gereken nokta, bu kap tiplerinin küçük boyutlu olup gündelik kullanımdan çok özel gereksinim olan parfüm veya değerli yağları içerdiği için kişinin üzerinde devamlı taşınması çok da gerekli olmayan bir malzeme grubu olmasıdır. Dolayısıyla, yukarıda ele alınan taşınım şekli belki bölgeler arası transfer esnasında gerçekleşen bir durum olabilir. Fakat gündelik durumda bu mümkün değildir. Çünkü file benzeri bir çanta içerisinde taşınması ve dolayısıyla kişinin üzerinde bulunması düşüncesi beraberinde, bu kapların korunaklı bir şekilde ağzının kapalı olmasını da gerektirmektedir, fakat burada incelenen kaplarda ve ‘Suriye Şişeleri’nin çoğunluğunda ağız kısmının kapatılabileceğine dair bir iz rastlanmamıştır. Ağız kapatma işlemine uygun en önemli materyallerin deri, kumaş gibi organik malzemeler olması bunların korunaklılığı üzerine düşünmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda, gündelik hayatta bu kap tiplerinin bir yere asılıp ihtiyaç duyuldukça alınıp kullanıldığı olasılığı yüksek gibi görünmektedir. Ağız kenarında aşınma izine rastlanılan tek örnek Gre Virike’de⁹⁰ bulunmuş olan bir *alabastron* olup, müzede korunmakta olan veya benzerleri olarak işaret edebileceğimiz hiçbir şişenin ağız kenarında bu türde bir aşınmaya rastlanılmamıştır⁹¹. Bu yüzden tekil bir örnek üzerinden genel bir yargıya varmaktan kaçınmak adına bu kapların ağzının, deri, kumaş gibi organik olan ve günümüze taşınması pek de mümkün olmayan bir malzeme ile kapatılmış olduğu söylemek daha doğru olacaktır. Bir diğer açıdan bakıldığında genel olarak mezar buluntusu olmaları⁹² bu kapların günlük gereksinimin çok ötesine geçmiş ve özel amaçlı kullanımı olan kaplar olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere, Anadolu’da yapılan kazılar ve yüzey araştırmaları ile henüz İTÇ’da bir ticaret ağının var olduğu ve güneyden gelen ticaret mallarının, Anadolu’da Torosların eteklerine ve daha da öteye gittiğini göstermektedir. Söz konusu bölgeler arasındaki ticaret varlığını ortaya koyabilmek veya bu ticaret rotasını bir ölçüde anlamlandırabilmek için o yerleşmede yabancı kap tiplerini gözlemlemenin çok önemli olduğunu bilmekteyiz. Anadolu ve güney komşu yerleşimlerinde ele geçmiş olan şişe biçimli kap formlarının çoğunluğu, bu dönemin başlangıcında Anadolu için yabancı kap tipleri gibi görünmektedir. İçerdikleri ürünler göz önüne alındığında, bu tür kapların, üretim merkezinden uzak bölgelere ticari amaçla, içlerine söz konusu kıymetli maddeler ile doldurulmuş olarak gönderildiği de düşünülebilir⁹³. Böylece, ana üretim merkezi Kuzey Suriye olan ve buradan Suriye’nin diğer bölgeleri, Irak, Anadolu ve Bulgaristan’a kadar geniş bir

⁸⁸ Erkanal, 1993: 59. lev. 22 V2-X/05.

⁸⁹ Ökse, 2004: 605.

⁹⁰ Ökse, 2004: 604, şek. 1-2.

⁹¹ Alp, 2015: 137.

⁹² Alp, 2015: 1.

⁹³ Alp, 2015: 140; Alp, 2018: 66.

alandanda yayılım gösteren şişe biçimli kapların neden bu denli geniş bir alanda yayıldığı sorusunu da cevaplar nitelikte olabilir.

Sonuç olarak, yukarıda ele alınmış olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunmakta olan şişe biçimli kap tiplerinin Suriye Şişesi olarak adlandırılan tip ile hem yapım tekniği hem de form bakımından örtüştüğünü söylemek mümkündür. Ana üretim merkezi Kuzey Suriye olan ve buradan Suriye'nin diğer bölgeleri, Irak, Anadolu ve Bulgaristan'a kadar geniş bir alanda yayılım gösteren özel bir kullanıma işaret eden şişe biçimli kapların üretimi bugünkü bilgilerimize göre İTÇ ile başlamış ve OTÇ II'ye kadar söz konusu bölgelerde kullanılmaya devam edilmiştir⁹⁴. OTÇ'den sonra bu fenomenin giderek azalması muhtemelen bu kap tipine oluşturulan muadil bir form sonrası bu kaba duyulan ihtiyacın giderilmesinden kaynaklanabilir. Benzer form ve yapım tekniğine sahip olan şişelerin tarihlendirmelerinden yola çıkılarak, yukarıda incelenen şişelerin, 8 nolu şişe hariç, İTÇ I-II-III aralığında bir döneme ait oldukları, 8. nolu şişenin ise daha geç bir dönem olan OTÇ Dönemi'ne ait olduğu düşünülebilir.

Kaynakça

- ABAY, E. 1997. *Keramik der Frühbronzezeit in Anatolien mit Syrischen Affinitäten*, Münster.
- ALGAZE, G., vd. 1995. "Titriş Höyük. A Small EBA Urban Center in Southeastern Anatolia: The 1994 Season", *Anatolica*, 21/XXI, ss. 13-64.
- ALP, E., 2015. *Anadolu ile Güney Komşuları Arasındaki İlişkiler Bağlamında Şişe Biçimli Kap Formlarının Gelişimi, Coğrafi Dağılımı ve Tarihlenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ALP, E., 2018. "Bottle Shaped Vessels in Anatolia and the Syrian Bottle", *Anadolu Araştırmaları* 21, ss. 56-75.
- ARNS, vd., 1984. "Ausgrabungen in Tell Bi'a 1982 und 1983", *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 116, ss. 58-63.
- AY, E. - KİBAROĞLU, M. - BERTHOLD, C., 2014. "A multi-analytical approach to characterize an Early Bronze Age cosmetic material from Müslüman-tepe, Southeastern Anatolia", *Springer*, 6/2, ss. 125-131.
- BRAIDWOOD, R. J. - BRAIDWOOD, S. L., 1960. *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages, Phases A-J*, Chicago.

⁹⁴ Dağılım haritası için bkz.: Alp, 2018: fig. 3.

- CONTI, A. M. - PERSIANI, C., 1993. "When Worlds Collide. Cultural Developments in Eastern Anatolia in the Early Bronze Age", *Between the Rivers and over the Mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica. Alba Palmieri Dedicata*, ed. M. Frangipane, vd., Rome, ss. 361-413.
- CHOLEVA, M., 2020. "Travelling with The Potter's Wheel in the Bronze Age Aegean", *The Annual of the British School at Athens*, 115, ss. 1-46.
- DURU, R., 2003. *Unutulmuş Bir Başkent Tilmen*, İstanbul.
- DURU, R., 2010. *Gedikli Karahöyük II. Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları (The Results of Excavations Directed by Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Between 1964-1967)*, Ankara.
- DORNEMANN, R., H., 1988. "Tell Hadidi: One Bronze Age Site Among Many in the Tabqa Dam Salvage Area", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 270, ss. 13-42.
- EMRE, K., 1999. "Syrian Bottles From the Karum of Kanish", *Essays on Ancient Anatolia, Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan* 11, Wiesbaden, ss. 39-50.
- ENSERT, H., K., 1995. *Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ENGİN, A., 2007. "The Carchemish Region As a Ceramic Province in the Early Bronze Age: Analysis of the Ceramics from the Carchemish Dam Focusing on the Material of Gre Virike", Ed.: E. Peltenburg, *Euphrates River Valley Settlement: The Carchemish Sector in the Third Millennium BC*, Oxford, ss. 272-282.
- ERKANAL, A., 1993. *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*, Ankara.
- FIELDEN, K., 1973. "Tell Brak 1976: The Pottery", *Iraq*, 39, ss. 245-55.
- GOLDMAN, H., 1956. *Excavations at Gözlükule, Tarsus Vol I-II. From the Neolithic through the Bronze Age*, Princeton.
- HAUPTMANN, H., 1969/70. "Norşuntepe. Historische Geographie und Ergebnisse der Grabungen 1968/69", *Istanbul Mitteilungen*, 19/20, ss. 21-78.
- HAUPTMANN, H., 1981. "Lidar Höyük 1981", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, XXVI/2, ss. 93-110.
- HAUPTMANN, H., 2000. "Zur Chronologie des 3. Jahrtausends v. Chr. Am oberen Euphrat Aufgrund der Stratigraphie des Norşuntepe", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'euphrate aux IV-III Millenaires*, Paris, ss. 419-438.
- KAMPSCHULTE, I. - ORTHMANN, W., 1984. *Gräber des 3. Jt.v. Chr. im Syrischen Euphrattal. Ausgrabungen bei Tawi 1975 und 1978*, Bonn.

- KEPINSKI-LECOMTE, C. - ERGEÇ, R., 2000. "Tilbeshar 1999. Occupations de la vallée du Sjour de la fin du Chalcolithique au Bronze Moyen", *Anatolia Antiqua*, 8, ss. 215-225.
- KICI, M., 1999. *Tilmen Höyük Çanak Çömleği II: 2. Bin Yıl ve Daha Geç Dönemler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KÜHNE, H., 1976. *Die Keramik vom Tell Chüera und ihre Beziehungen zu Funden aus Syrien-Palästina, der Türkei un dem Iraq*, Berlin.
- LEBEAU, M., 2000. "Stratified Archaeological Evidence and Compared Periodizations in the Syrian Jezirah During the Third Millennium BC", *Chronologies des Pays du Causase et de L'euphrate aux IVe -IIIe Millenaires*, Paris, ss. 167-192.
- LESCHTAKOV, L. - ZIMMERMANN, T., 2021. "The First Casting Mould for a 'Syrian Bottle' from Lipnik, Bulgaria", *Praehistorische Zeitschrift*, 2021: ss. 1-12.
- LESHTAKOV, K., P., 2002. "Galabovo Pottery and a New Synchronisation for the Bronze Age in Upper Thrace with Anatolia", *Anatolica*, 28, ss. 171-211.
- MALLOWAN, M., E., L., 1937. "The Excavations at Tell Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region. Second Campaign", *Iraq*, 4, ss. 91-177.
- MAZZONI, S., 1985. "Elements of the Ceramic Culture of Early Syrian Ebla in Comparison with Syro-Palestinian EB IV", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 257, ss. 1-18.
- MELLINK, M., J., 1965. "Anatolian Chronology", *Chronologies in Old World Archaeology*, London, The University of Chicago Press, ss. 101-131.
- MOON, J., 1987. *Abu Salabikh Excavations Vol. 3- Catalogue of Early Dynastic Pottery*, Hertford.
- ORTHMANN, W., 1981. *Halawa 1977-1979. Vorläufiger Bericht über die 1.bis 3. Grabungskampagne*, Bonn, Habelt.
- ORTHMANN, W. - Rova, E., 1991. *Gräber des 3. Jt.v. Chr. im Syrischen Euphrattal 2. Ausgrabungen in Wreide*, Bonn.
- ÖKSE, A. T., 2004. "Suriye Şişeleri'nin Taşınma Biçimlerine İlişkin Yeni Bir Bulgu", *Belleten C/LXVIII*, Aralık, Ankara, ss. 599-612.
- ÖZGÜÇ, T., 1986. "New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millenium B.C.", *Ancient Anatolia. Aspects of Change and Cultural Development. Essays in Honour of Machteld J. Mellink*, Wisconsin, ss. 31-47.
- PARZINGER, H., 1993. *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte des Jungstein-, Kupfer-und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlerem Taurus*, Mainz.
- PARROT, A., 1956. *Le Temple D'Ishtar. Mission Archéologique de Mari 1*, Paris.

- PORTER, A., 1995. "Tell Banat Tomb I", *Damzener Mitteilungen* 8, ss. 1-50.
- PORTER, A., 2002. "The Dynamics of Death: Ancestors, Pastoralizm and the Origins of a Third-Millennium City in Syria", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 325, ss. 1-36.
- PRAG, K., 1970. "The Deep Sounding at Harran in Turkey", *Levant*, 2, ss. 63-94.
- PRUß, A., 2000. "The Metallic Ware of Upper Mesopotamia: Definition Chronology and Distribution", *Chronologies des Pays du Causase et de L'euphrate aux IVe-IIIe Millenaires*, Paris', ss. 193-203.
- SCHACHNER, Ş. - SCHACHNER, A., 1995. "Eine 'Syrische' Flasche aus Fara", *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 127, ss. 83-96.
- SCHWARTZ, G., 1988. *A Ceramic Chronology from Tell Leilan: Operation 1*, New Haven, London.
- SPANOS, P., Z., 1972. Untersuchung über den bei Homer 'depa amphikypellon' genannten Gefäßtypus, Tübingen.
- SPANOS, P. Z. - STROMMENDER, E., 1993. "Zu den Beziehungen zwischen Nordwest Anatolien und Nordsyrien / Nordmesopotamien im III. Jahrtausend vor Christus", *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbours. Studies in Honor of N. Özgüç*, Ed.: M. J. Mellink, E. Porada ve T. Özgüç, Ankara, ss. 573-578.
- STROMMENDER, E., vd., 1970. "Zweiter Vorläufiger Bericht über die von der Deutschen Orientgesellschaft und Mitteln der Stiftung Volkswagenwerk in Habuba Kabira und in Mumbagat unternommenen archäologischen Untersuchungen", *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 102, ss. 27-85.
- THUREAU-DANGIN, F., vd., 1936. *Til Barsip*, Librairie Orientalist, Paul Geuthner, Paris.
- UMURTAK, G. - DURU, R., 2015. "Hacılar Büyük Höyük Kazıları/ Excavations at Hacılar Büyük Höyük in 2014", *Anmed*, 13, ss. 30-35.
- VAN LOON, M., 1979. "1974 and 1975 Preliminary Results of the Excavations at Selenkahiye Near Meskene, Syria", *Annual of the Schools of Oriental Research*, 44, ss. 97-112.
- VAN LOON, M. - MEIJER, D., W., 2001. "Graves and Their Contents", *Selenkahiye*, Ed. Van Loon M., Nederlands Historisch Archaeologisch Instituut te İstanbul, ss. 145-175.
- WOOLLEY, C. L., 1914. "Hittite Burial Customs", *Liverpol Annals of Archeology and Anthropoly*, 6, ss. 87-98.
- WOOLLEY, C. L. - BARNETT, R. D., 1952. *Carchemish III: The Excavations in the Inner Town*, London.
- ZIMMERMANN, T., 2005. "Perfumes and Policies. A 'Syrian Bottle' from Kinet Höyük and Anatolian Trade Patterns in the Advanced Third Millennium BC", *Anatolica*, XXXI, ss. 161-169.

Resimler:

Res. 1

Res. 2

Res. 3

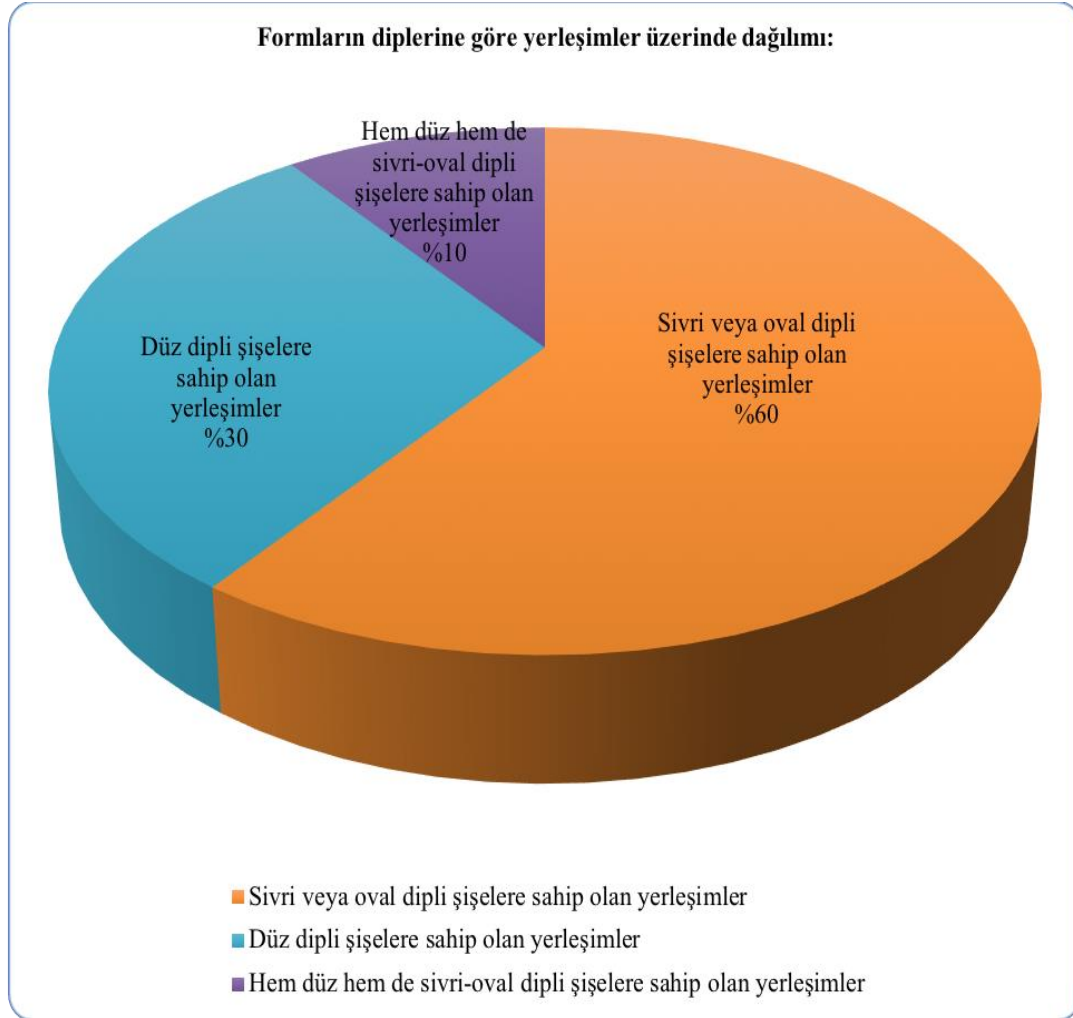
Res. 4

Res. 5

Res. 6

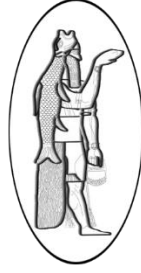
Grafik 1.

- Tilmen Höyük, Gedikli Karahöyük, Kurban Höyük, Küllüoba, Kültepe, Alishar, Acemhöyük, Arslantepe, Kestel/Göltepe, Tarsus, Oylum Höyük, Titriş Höyük, Lidar Höyük, Müslümantepe, Norşuntepe, Gre Virike, Troya, Kinet Höyük, Hacılar Büyük Höyük, Tilbeşar Höyük, Fara, Tell Chuera, Wreide, Tell Tawi, Tell Bi'a, Halawa, Tell Amarna, Mari, Abu Salabikh, Tell Hadidi, Tell Skiyukh Tahtani, Ansari, Habuba Kabira, Tell Banat, Selenkahiye, Hama, Zalaquiyate, Galabovo, Palamari.
- Tilmen Höyük, Gedikli Karahöyük, Tell Açana, Kültepe, Oylum Höyük, Troya, Beycesultan, Lidar Höyük, Gre Virike, Wreide, Ebla (Tell Mardikh), Halawa, Tell Hadidi, Ansari, Tell Banat, Hama.
- Tilmen Höyük, Gedikli Karahöyük, Kültepe, Oylum Höyük, Troya, Lidar Höyük, Gre Virike, Wreide, Halawa, Tell Hadidi, Ansari, Tell Banat, Hama.

162

OANNES

4 (1)

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ MİSİR'DA MAVİ RENK
KULLANIMININ SEMBOLİK ANLAMLARI
*SYMBOLIC MEANINGS OF BLUE COLOR IN ANCIENT
MESOPOTAMIA AND EGYPT*

Yeşim DİLEK

Öğr. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu
Instructor Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, School of Foreign Languages
yesim.dilek@hbv.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0863-5468

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 26.12.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 08.02.2022
Sayfa-Pages : 163 – 179

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1047628>

This article was checked by Viper or **plagium**™

Atıf – Citation: DİLEK, Y., “Eski Mezopotamya ve Eski Mısır’da Mavi Renk Kullanımının Sembolik Anlamları”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 163 – 179.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

163 – 179

Araştırma Makalesi / Research Article

ESKİ MEZOPOTAMYA VE ESKİ MİSİR'DA MAVİ RENK KULLANIMININ SEMBOLİK ANLAMLARI

SYMBOLIC MEANINGS OF BLUE COLOR IN ANCIENT MESOPOTAMIA AND EGYPT

Öğr. Gör. Dr. Yeşim DİLEK

Öz

Renk, insanlığın çevresindeki olayları ve kendini anlamlandırmaya çalıştığı andan beri durumlarla eşleştirdiği önemli kavramlardan biridir. Önceki tarihlerde, insanların renk ile ilgili çok bilgisi olmadığı açıktır. Eski insanlar için renkler sadece belli durum, olay ve duygularla eşleştirilmiş böylece sembolik anlamlar kazanmışlardır. Bu semboller toplumların, kültürel değerlerine, yaşadıkları coğrafyaya, sosyal ortama ve inanç sistemlerine göre şekillenmektedir. Mavi, Mezopotamya'da tanrısal lütuf ve bağışlama kavramları ile sembolleşmiştir. Aynı şekilde Mısır'da da mavi renk kutsallık atfetmektedir. Mavi-lacivert renginin büyüleyiciliği lapislazuli taşıyı Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında oldukça popüler bir konuma getirmiştir. Literatürde lapislazulinin ticareti, renklerin anlamları, Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları ile ilgili çok çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak, mavi renk kullanımının sembolik anlamı bu iki medeniyet üzerinden ele alınıp lapislazuli taşı ile birleştirilmiş bir çalışma yoktur. Bu çalışmada amaç şimdiye kadar bu bağlamda yapılan çalışmaları derlemek ve mavi rengin sembolik boyutunu ve kullanım alanını belirleyip, betimleyebilmektir. Bu doğrultuda öncelikle renk kültürünün

Abstract

Color is one of the important concepts that humanity has matched with situations since the moment it tried to make sense of the events around it and itself. It is clear that people did not know much about color in the past. For ancient people, colors were only associated with certain situations, events and emotions, thus they gained symbolic meanings. These symbols have been shaped according to the cultural values, geography, social environment and belief systems of the societies. Blue was symbolized by the concepts of divine grace and forgiveness in Ancient Mesopotamia. Likewise, in Egypt, the color blue ascribed holiness. The fascination of the blue-dark blue color made lapislazuli very popular in Egyptian and Mesopotamian civilizations. In the literature, there are various studies on the trade of lapislazuli, the meanings of colors, and Mesopotamian and Egyptian civilizations. However, there is no study that deals with the symbolic meaning of the use of blue color through the civilizations and combined with lapislazuli stone. The aim of this study is to reveal a collective publication on the subject and to determine and describe the symbolic meaning and usage area of the color blue. In this direction, first of all, the history of

tarihçesi, renk kavramı ve rengin sembolik işlev kazanma süreci irdelenmiştir. Bununla birlikte hem eski Mezopotamya hem Eski Mısır uygarlıklarında mavi renk kullanımı ve lapislazuli taşı kullanımı, ticareti, sembolik anlamları tespit edilmiştir.

color culture, the concept of color and the process of color gaining a symbolic function were examined. The use of blue color and the use of lapislazuli stone, trade and symbolic meanings have been determined in both ancient Mesopotamian and Ancient Egyptian civilizations.

Anahtar Kelimeler: Eski Çağ, Mezopotamya, Mısır, Renk, Lapislazuli.

Keywords: Ancient Age, Mesopotamia, Egypt, Color, Lapis Lazuli.

Extended Abstract

Since ancient times, every color has been given a symbolic meaning due to the environment in which it exists. As a color, the meaning and symbol of blue have changed according to the societies throughout the ages and have survived to the present day. While it is identified with sadness in some societies and periods, in some societies it is associated with the sky and argued that it is the color of calmness and calmness. Blue was symbolized with the concepts of divine grace and forgiveness in Mesopotamia. Likewise, in Egypt, the color blue ascribed sacredness. The fascination of its blue-dark blue color made lapis lazuli stone very popular in Egyptian and Mesopotamian civilizations. Lapis lazuli has a long history of trade in the Middle East region. It was spread over wide areas in that region. Lapis lazuli ornaments from the late fourth century were discovered in Mundigak, Afghanistan. The earliest lapis lazuli appeared in the Mesopotamian region during the Ubeyd period and in Egypt BC. The use of lapis lazuli emerged at the end of 3000 BC. Since Lapis Lazuli was a precious stone in both Mesopotamian and Egyptian civilizations, it was primarily used in jewelry and accessory making. In the depictions of gods and in the depictions of the priests, who were the holiness of the gods was attributed, the pigments were used to give color or the figures were created by directly shaping the stone itself. In addition, while the royal palaces were decorated, there were also other structures made of lapis lazuli.

In the literature, there have been various studies on the trade of lapis lazuli, the meanings of colors, the civilizations of Mesopotamia and Egypt. However, there is no study that deals with the symbolic meaning of the use of blue color over these two civilizations and combined with lapis lazuli stone. The aim of this research is to reveal a collective publication on the subject and to determine and describe the symbolic dimension and usage area of the color blue. In this direction, the history of color culture, the concept of color and the process of color gaining a symbolic function were examined. In both ancient Mesopotamian and Ancient Egyptian civilizations, the color blue was used and the use of lapis lazuli stone, trade and its symbolic meanings were determined.

Lapislazuli was considered sacred by Mesopotamian civilizations. For this reason, the rulers in Mesopotamia traded and controlled the lapis lazuli for the temple and palace. It is seen that this stone was generally used as a bead,

figure, seal, ornament and inlay material and in smaller works. Depending on the natural structure of the stone, it can also be used in works of larger sizes. It was among the auspicious stones in Mesopotamian sources and served as a talisman protecting it from evil. For this reason, it is also preferred in amulet making. Since lapislazuli served as a sacred object in mythological works, it also had an important place in Mesopotamian rituals. In ritual texts, it appears as a purifying object in magical texts for protection against death and curse. It is counted among the objects that facilitate the birth in the rituals made for an easy birth. Lapislazuli stone has an extremely important distinction from Mesopotamian civilizations in terms of sanctity, symbolism and value attributed to it.

One of the most important materials whose blue color draws attention in Egyptian art is lapislazuli stone, as in Mesopotamia. In terms of the use of this stone, the two civilizations are very similar. Beads and amulets made of this stone were found very often in the tombs of the rich and upper classes of Ancient Egypt. In ancient Egypt, the use of lapislazuli was quite common and covered a significant area. This stone was usually obtained through the boat trade that flourished thanks to the Nile River. It is even known that it was obtained as a gift from other great states. As written in the Egyptian Book of the Dead, lapislazuli, housed in an eye-shaped gold casing, was considered a powerful amulet and one carried it with them to ward off evil spirits. It was believed that after the symbolic offering on the last day of the month, the owner would be protected from evil. Lapislazuli was used for amulet and protection purposes, with more sacredness in Egypt.

Giriş

Renk, toplumların kültürel değerleri ile bütünleşmiş, sembolik göndermeler taşıyan önemli bir unsundur. Etrafımızdaki her nesne ve doğa formunda bir renk görürüz. Bazen bilinçli, bazen bilinçsiz bunlara anlamlar atfederiz. Renklerin insan psikolojisi üzerindeki etkisi üzerine de uzun süredir çok kapsamlı araştırmalar yapılmaktadır. Kısacası, gördüğümüz dünya renklerle doludur. Dünyada insanların renkleri farklı görmesinin nedeni; gelenek, din ve sembolizmdir. Tüm bu inanışlar insanların renk hakkında nasıl hissettiklerini etkiler. Ayrıca insanların deneyimlerinin renklerin nasıl algılandığı üzerinde etkisi vardır. Kültürler arasında dramatik bir şekilde renk sembolizmi değişebilir. Araştırmalar, çoğu rengin görünenden ve bilinenden daha fazla anlam ve sembole sahip olduğunu göstermiştir.

Çağlar boyunca renklerin, mimari, tekstil, bezeme, mücevher, resim ve heykel gibi çok geniş alanda kullanımı mevcuttur. Bu kullanıma yüklenen anlamlarla o nesneye sahip olan kişiye belirli bir statü yükleme amacı da güdülmüştür.

Araştırmanın konusunu oluşturan medeniyetlerden biri olan, Eski Mısır'da renk *karakter, eğilim, doğa veya dış görünüş* gibi maddenin ve varlığın ayrılmaz bir parçasıydı. Mısır kültürünün temel ve ayrılmaz bir parçası olarak

renğin önemi ve temsil ettiği dünya görüşü mısır dönemi sanatından ve eserlerinden açıkça görülebilir.

Eski Mezopotamya uygarlıkları içinde durum çok farklı değildir. Renkler yine sembolik görevler görmektedir. Mezopotamyalılar özellikle gök bilimiyle, renkler arasında güçlü bir bağ kurmuşlardır. Tanrıları ve gezegenleri sembolize eden renkler bulunmaktaydı.¹ Renk kültürün içinden geçerek anlam kazanmıştır. Bölgede inançları ve yaşadıkları bölge gereği renklerin anlamını kuvvetlendirmek ve yükseltmek için günlük olay ve ifadelerden yararlanılmıştır.

Renğin Tarihsel Gelişimi ve Renklere Yüklenen Sembolik Anlamlar

Renk, görsel öğelerin ve sembollerin yapı taşını oluşturur. Renkler çağlar boyunca iletişim aracı olarak hizmet etmiştir. Aynı zamanda zihinsel ve duygusal durumlarla da yakından ilişkilidir ve duyguları derinden etkileyebilir. Eski uygarlıklarda renk, yaşamdaki her şeyin özünün ve varlığının ayrılmaz bir parçası konumundaydı. En temel renk sembolizmi doğadan alınmıştır. Eski çağlardan beri mavi, gökyüzünü ve aynı zamanda ruh ve gerçeği temsil etmektedir. Renk yorumları farklılıklar taşıyabilir ve sembolizm kültürel çevreye göre değişiklikler gösterebilir.²

Doğal ışık yansımalarından meydana gelen renk, önemli bir kültürel simge konumundadır. Renkler, çağlar boyunca değişik toplum ve kültürlerde, kültürün inançlarına göre özel bir takım anlamlar ve işlevler yüklenerek kategorilere ayrılmışlardır.³ Hatta giysi ve tekstil ürünleriyle birleşen renklerin kullanım alanlarına göre insanları simgeselleştirerek sosyal statüye ayrılmalarına olanak tanımış, gruplandırılmalarına aracı olmuştur.

Renklerin doğal temelleri olduğu gibi farklı kültürel kullanımları da mevcuttur. Bu nedenle renklerin hem doğal, hem kültürel kullanımlarına değinmek faydalı olacaktır. Ancak doğal anlama sahip olan renklerde aslında kültür etrafında oluşarak anlam kazanmışlardır.⁴

Doğal olayları ve nesnelere inceleyen ilk insanlar, her şeyin renkli olduğunu görmüş ve anlamlandıramadıkları nesnelere ve olayları hayal güçleri ile açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin; gökkuşağı gibi çok tabii bir doğa olayı, renklerle ilişkilendirilerek, biraz efsanevi biraz öyküleştirmeye yöntemiyle açıklanmıştır.⁵ İlk çağlardan beri insanlar renkleri, büyüsel amaçlarla da kullanarak; tapınma esnasında görsel etkileycilik kazanmak veya kazandırmak için işlevsellik için ya da kendilerini düşmanlardan koruyabilmek adına kamufle olmak için ya da daha korkunç görünebilmek adına kullanabildikleri gibi. Renkler aynı zamanda beğenilmek ve güzel görünmek içinde farklı pek çok işlevde kullanılmıştır. Avlanma ve mücadele gibi, insanların günlük hayatlarından kesitlerin aktarıldığı ilk duvar resimleri, doğada hammaddesinin elde edilmesi daha kolay olan sarı, kahverengi, kırmızı ve siyah gibi renkler kullanılarak çizilmiştir. Mağara duvarlarına basit düzeyde

¹ Toker, 2009: 93.

² Chih Yu, 2014: 50.

³ Toker, 2009: 93.

⁴ Toker, 2009: 94.

⁵ Sözen, 2003: 13-14.

tasvirler çizen ilk insanlar, hayvansal yağlar, toprak, bitki öz sularından elde ettikleri karışımları kullanmışlardır.⁶ İlkel yollarla dahi renk elde ederek onlara sembolik bir anlam yükleyip çeşitli alanlarda kullanmışlardır. 800'lü yıllara değin belli başlı ana renkler haricinde renk elde edilemiyordu. Ara renklerin yaygın olarak üretilip kullanılması ancak sanayi devrimiyle birlikte gerçekleşmiştir.⁷

Renkler, sanatla bilimin, fizikle psikolojinin kesiştiği ortak bir alanda yer alır. Birçok düşünür, sanatçı ve renk kuramcısının renk anlamları ve kullanımları üzerine farklı düşünceler ürettiği, değişik kavramlar geliştirdiği bilinmektedir. Günümüzde bilinen renk teorisini ilk ortaya atan kişi Aristoteles'dir. Tanrı'nın renkleri cennetten kutsal ışınlarla gönderdiğini ileri sürmüştür.⁸ Ardından Leonardo Da Vinci ilk alternatif renk teorisini önermiştir.⁹ Rönesans döneminin önemli bir ressamı ve resim kuramcısı olan Leon Battista Alberti'nin "De Pictura" adlı yapıtındaki düşünceleriyle, günümüzdeki renk anlayışına biraz daha yaklaşıldığı görülür.¹⁰ Renkleri sistematik bir şekilde sınıflandıran ise 17. yüzyılda Isaac Newton olmuştur.¹¹

İnsanoğlu var olduğu ilk dönemden beri rengi her alanda kullanmış ve ona kendi kültürel benliğine göre sembolik anlamlar yüklemiştir. Örneğin renklerin en yaygın ve bilindik birkaç ilişkilendirildikleri kavramlar şu şekildedir; Siyah renk, kötülük, matem, uğursuzluk, vb. duygu ve durumlarla eşleştirilirken, beyaz renk, iyilik, barış, bereket ve saflık gibi daha olumlu duyguları sembolize etmiştir.¹² Özetle, insanlar en eski dönemlerden beri çevrelerinde gördükleri ama anlayamadıkları olguları veya duyguları ifade ederken renkleri araç olarak kullanmış ve renklere sembolik anlamlar yüklemişlerdir.

Mavi Rengin Sembolik Anlamı ve İşlevi

Mavi rengi genel anlamda gökyüzü, okyanus ve denizlerle ilişkilendirildiği için sonsuzluğu, sakinliği, huzuru dinginliği ve üretkenliği simgeler. Mavi renk kan akışını yavaşlattığı için insan psikolojisi üzerinde rahatlatıcı bir etkiye sahiptir.¹³ Ayrıca güven duygusu verdiği için insanın çabuk karar vermesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Arapçada "ma-i" su demektir. Su rengi anlamında kullanıldığı durumlarda mevcuttur. Araplar mavi taşların kanın akışını yavaşlattığına inanırlar. Ancak Avrupa kültüründeki inanişe göre mavi yoğun olarak kullanılırsa hüznü çağrıştırmaktaydı¹⁴

Antik dönem uygarlıklarında, mavi hem göklerle hem de suyla doğal olarak ilişkilendirilen renkti, yaşamın ve yeniden doğuşun sembolü olarak işlev görüyordu. Eski Mısır dilinde lapis lazuli'ye 'hsbd2' deniyordu ve bu terim daha sonra ikincil olarak mavi renk anlamına gelecek şekilde genişletilerek

⁶ Eminoğlu, 2015: 3.

⁷ Sözen, 2003:75.

⁸ Öztürk, 2015:18.

⁹ Öztürk, 2015: 21.

¹⁰ Öztürk 2015: 22.

¹¹ Öztürk, 2015: 22.

¹² Öztürk, 2015: 4.

¹³ Öztürk, 2015: 44.

¹⁴ Öztürk, 2015: 44.

kullanılmaya başlandı.¹⁵ Taş ve dolayısıyla zengin mavi rengi, genellikle sarı yıldızlarla ve koyu mavi boyayla işlenerek kullanılırdı. Gece göğüyle ve her günün doğuşuyla, ilkel sularla, bazen doğan güneşle ilişkilendirilirdi.¹⁶

Eski Mezopotamya'da Mavi Renk Kullanımı

Mezopotamya sanatı, MÖ 4. binyıldan Pers Ahameniş İmparatorluğu'nun MÖ 6. yüzyılda bölgeyi fethetmesine kadar Batı Avrasya'nın en büyük, yaratıcı ve ayrıntılı sanatı olmuş ve Eski Mısır sanatıyla hem rekabet etmiş hem birbirini etkilemiştir. Bölgede özellikle heykel sanatı gelişmiştir. Heykeller ağırlıklı olarak taş ve kilden üretilmekteydi. Günümüze ulaşan resim sayısı ise oldukça azdır.

Mezopotamya sanatının, modasının ve mimarisinin de Akad dili de mavi için belirli bir terim geliştirmemiştir. Kesin olmayan daha temel düzeyde bir renk dağarcığına sahip olduğu inancı yaygındır. Araştırmacıların tespit ettiği modele göre, bir dilin yalnızca iki evrim dizisinde 1. Aşama içerisinde yer alan renkler siyah ve beyaz, 2. Aşamada ise kırmızı eklenmektedir.¹⁷ 3. Aşama da, ya sarı ya da yeşil ekleniyordu. Bir dizideki temel renk sözcüklerinin sayısı Berlin ve Kay'ın çalışmalarında önerdiği gibi dil, o toplumun kültürel ve teknolojik gelişimine bağlı olarak şekillenmekteydi.¹⁸ Buna göre renkler Mezopotamya sözlük listelerinde sabit sayı ve sırayla görünen *peşû*, *salmu*, *sāmu*, *arqu* ve *birnu-Akka dian*'da temel renk terimleri olarak aktarılmıştır.¹⁹

Sumerce ve Akadca'nın analizine göre, eski Mezopotamya dilleri de dört temel renk terimine sahiptir: SİYAH (Sum/Akk), BEYAZ (babbadpesli), KIRMIZI (suq). /sa5/sumu) ve GRUE (sig/wurqu) ve ayrıca '*alacali*' için "*ugunlummu*". Sumerce ve Akadca birbirinden ilgisizdir. Renk terimlerindeki sabitlik, kümenin oluşumunda dilsel olmayan faktörlerin önceliğini vurgular niteliktedir. Temel renk terimleriyle, antik Yakın Doğu'nun en önemli iki uygarlığı bu nedenle aynıdır.²⁰

Akad yazılı kaynaklarında *zagindurû*, değerli, parıldayan bir değerli taş benzetilse de, yaygın olarak bulunan bir pigment olarak da tanımlanmaktadır. Zagin durû, lapis lazuli'nin rengini taklit etmek için kullanılmıştır. Bu görsel mavi değerli taşların parlaklığı ile bağlantı, iki dilli kelime Diri hubullu, zagin durû '*parıldayan*' veya '*parlayan*' za.gin (uqnû ebbu/ellu/namru) anlamındadır. Sumerce zagin terimi herhangi bir mavi değerli taş, hatta fayans ve cam anlamındadır. Yeni Asur döneminden cam yapımı tariflerinde zagin durû renklendirilerek üretilen turkuaz mavisi bir cam tonudur bakır bileşikli bir frittir.²¹ Bu deliller ışığında zagindurû'yu camsı bir malzeme olarak tanımlayabiliriz. Bugün Mısır mavisi olarak bildiğimiz pigment, parlaklığı ve renk yoğunluğu açısından benzeyen toz haline getirilmiş olarak kullanılan cam veya camsı fayanstan elde edilen mavi değerli taşlardır. Mezopotamya'da

¹⁵ Thavapalan , vd., 2016: 120.

¹⁶ El Mageed ve İbrahim, 2019: 39.

¹⁷ Thavapalan, vd., 2016: 199.

¹⁸ Berlin ve Kay, 1969: 16.

¹⁹ Thavapalan, vd., 2016, 199.

²⁰ Baines, 1985: 284.

²¹ Thavapalan , vd., 2016: 120.

özellikle Akad'larda gezegenler, tanrı ve insanın kaderi arasında ilişki kuruyordu ve bu gezegenlere ait renk sembolleri mevcuttu. Her gezegene atfedilmiş bir maden ve bir renk bulunuyordu. Renkli her şeyin bir gezegenin etkisi altında olduğuna inanılıyordu. Her gezegenin bir tanrıya ait olduğu inancı hâkim olduğu için tanrı o gezegene atfedilen maden tarafından temsil ediliyordu.²² Sonuç olarak o madene ait bir nesneyi ya da yarı-değerli bir taşı kullanarak-üzerinde taşıyarak kişi, bir tanrının koruması altına girildiğini varsayıyordu. Astrolojide de gök cisimlerini vurgulamak adına renklere simgesel görevler yüklenmiştir.²³ Barsippa'da yer alan Nebuchadnezzar Tapınağı, MÖ 7. yüzyılda inşa edilmiştir. Yedi kattan oluşan bu kare şeklindeki tapınağın her katı bir azize adandığı için o azizin ruhunu yansıtan sembolik formlardan oluşmaktadır. Nebuchadnezzar Tapınağı'nın, ilk katı Satürn'ü temsilen siyah renklidir, ikinci kat Jüpiter'i temsilen turuncudur. Daha sonra sırasıyla Mars - kırmızı, Güneş -sarı, Venüs- yeşil, Merkür- mavi ve Ay- beyaz renklidir.²⁴

Zaginduru veya Mısır mavisi, Assurnasirpal II'nin kraliyet ikametgâhının duvar resimlerinden oluşan dekoratif programının anahtarıydı. Sırlı tuğlalar gibi çok renkli mimari detaylar ve seramiklerin yanı sıra boyalı heykel ve rölyeflerde çokça görülmekteydi.

Buna en erken referanslar ikinci bin yılın ilk yarısında MÖ 25 Suriye krallığı Mari'de büyük miktarlarda *zagindurû* yerel marangozlar tarafından kullanılmıştır. Bir kerede, iki ahşap araba modelinin boyası için kullanıldığı bilinmektedir. Bir başka örnek ise, bir Mariote 20 mina (yaklaşık Girit usulü *barque* bitirmek için 10 kg) *zagindurû* kullanımı olduğu bilgisidir. Birkaç yayınlanmamış metinde Zimri-Lim'in erken saltanatına (MÖ c.1775-1761) tarihlenen, bileşik ham boyarmaddeler, kök boya, şap ve mineral pigmentleri *kalû* ve *kalgukku* ilginç bir şekilde, bin yıl sonra, Mari'den çok uzakta, güney Mezopotamya kenti Uruk'ta *zagindurû* aynı şekilde ortaya çıkmıştır.²⁵

Mısır dilindeki muadillerinden farklı olarak, *hsbĉ* ve *tfrr* "lapis lazuli benzeri mavi", *zagindurû* Akadca'da renkli bir kelime haline gelmiştir. Nadir bir istisna olarak aşağıda alıntılanan bir Asur kralının halka seslenişinde, rengin çağrıştırdığı görüntü, baharda toz mavisi çiçeklerin parlıyor gibi görüldüğü bir keten tarlasına benzetilmiştir.²⁶

"..(Rusa'nın) ile kaplanmış çekici topraklar turkuaz mavisi cam gibi parlak benekler ve meralar bahar otları ile zengin bir şekilde tohumlanmış ve büyüyen topraktan sürgünler çıkıyor..²⁷

Eski Mezopotamya'da edebi ve tarihi metinler pigmentlerin renkli etkilerini tanımlardı. Sanat ve mimariyi canlandıran Mısır mavisi, koyu sarı kırmızı, zinober kırmızısı, karbon siyahı değerli taşlar ve metaller çok renkli dekorasyonun değerini arttırmak için kullanılmaktaydı.

²² Öztürk, 2015: 134.

²³ Öztürk, 2015:134.

²⁴ Öztürk, 2015: 135.

²⁵ Thavapalan , vd., 2016: 205.

²⁶ Thavapalan , vd., 2016: 203.

²⁷ Thavapalan , vd., 2016: 203.

2002 yılında Arkeoloji Malzeme Araştırmaları Merkezi ve Etnoloji Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden seçilmiş bir dizi kabartma üzerinde pigment analizleri üzerine çalışıldı. Assurnasirpal'in sarayından, kabartmalar, Metropolitan Müzesi'nden altı adet kabartma ve Yale Üniversitesi Sanat Galerisi'nde yer alan kabartmalardan analizler yapıldı. Analiz sonuçlarına göre, beyaz kalsiyum karbonat ve kalsiyum sülfat, kemik siyahı ve kömür, hematit kırmızı, zinober kırmızısı ve kobalt mavisi pigmentleri tespit edildi.²⁸

Mısır mavisi, sentetik bir pigmenttir. Nadir bulunanların aynı kimyasal bileşimi (CaCuSi₄O₁₀) doğal mineral kuporivait. Esasen bir tür mavi frittir. Bu kalsiyum bakır tetrasilikat kuvars ve kireç ısıtılarak üretilen bir alkali akı ilavesiyle elde edilen bakır bileşimidir.²⁹ Fritin bir toz halinde öğütülmesinden, pigmenti elde edilir. Üçüncü binyıldan beri kullanılmaktadır. Değişen tonlarda, soluktan parlağa, doğru kral mavisi olarak da adlandırılan renk elde edilmiştir.³⁰

Mezopotamya sanatında diğer alanlar için fazla emek ve malzeme gerekli olduğu için levha kabartmalarının yerini duvar resimleri almıştır. II. Sargon'un Khorsabad'daki saray binalarında hem duvar yüzlerini hem de tavanları süslemek için yaygın olarak kullanılmıştır. Resmi bir süslemeden oluşan muhteşem paneller yeniden inşa edilmiş beyaz zemin üzerine ana renklerde boyanmıştır.³¹

Mezopotamya sanatının temel amaçlarından biri, yaşamlarındaki tüm olayların oluşum nedenleri atfettikleri tanrı ve tanrıçaları onurlandırmaktır. Mısırlılar gibi, Mezopotamyalılar da yöneticilerinin tanrılarıyla doğrudan bir bağlantısı olduğuna inanıyorlardı ve birçok sanat eseri, hükümdarları yüceltilmiş bir şekilde tasvir etmişti.³²

Diğer eski uygarlıklarda olduğu gibi, çoğunlukla oldukça küçük olan heykeller, hayatta kalan ana sanat eseri türüdür. Sumer ve Akad heykellerinin genel ikonografisi dini sahnelerden oluşmaktadır. Kullanılan başlıca taş türleri kalker ve kaymaktaşıdır. Mavi, Mezopotamya'da tanrısal lütfu ve bağışlamayı ifade etmektedir. Lapis Lazuli adı verilen taşın, Mezopotamya'da yoğun bir şekilde kullanılmış ve taş sayesinde elde edilen koyu mavi-lacivert pigment de tapınak süslemelerinde dekorasyon rengi olarak oldukça yaygın kullanılmıştır.³³

Eski Mezopotamya'da Lapis Lazuli Kullanımı

Kendine özgü olan koyu lacivert ve parlak mavi rengiyle lapis lazuli, Neolitik Çağ'dan beri küçük boyutlu objelerin ve mücevherlerin boncuklar, mühürlerin, dekoratif amaçlı kullanılan küçük el sanatlarının yapımında ya da bezemesinde kullanılmıştır. Lapis lazuliye ait en eski kanıt, Güney Asya bölgesinde MÖ 7. bin yılına ait olduğu düşünülen erken İndus ticaret şehri Mehrgarh'daki (Pakistan) arkeolojik kalıntılar arasındaki süs eşyalarıdır.³⁴

²⁸ Thavapalan , vd., 2016: 204.

²⁹ Thavapalan , vd., 2016: 203.

³⁰ El-Mageed ve Ibrahim, 2012: 10.

³¹ Thavapalan , vd., 2016: 204.

³² Eser- Kılıç, 2017: 420.

³³ Thavapalan, vd., 2016: 204.

³⁴ Law, 2014: 420.

Sumerliler tarafından, lapis lazulinin, renginden ve içerisinde bulunan sarı renkli noktalardan dolayı gökyüzüne vurgu yaparak yıldızlı geceye benzetilmiştir.³⁵ Mezopotamya'da diğer geleneksel sanatların üretilmesinin yanında, Yeni Babilliler eski miraslarını korumaya ve birçok sofistike ve ince oyma mühür üretimi gibi ürünler üretmeye devam etmişlerdir. Mezopotamya'nın sanatsal geleneklerinin Pers Ahameniş İmparatorluğu'nun eline geçmesinden sonra, Mezopotamya sanatı, Antik Yunan sanatıyla birlikte ortaya çıkan kozmopolit Ahameniş üslubu üzerinde etkili olmaya başladı.³⁶ Bölgenin Büyük İskender tarafından fethinden sonra ise Helenistik sanat yaygınlaştı. Mezopotamya sanatının hem ikonografik açıdan hem adanma konusu kraliyet ve tanrıların olduğu çoğu kabartma ve mühürde lapis lazuli taşı karşımıza çıkmaktadır. Hem mavi renge hem bu taşta kutsallık atfedilmiştir. Bu taşın değerli taşlar grubunda yer alması kralların saray dekorasyonunda kullanmasını sağlamıştır. Lapis lazuli pigmentinden elde edilmiş sırlı tuğlalar, saray ve tapınakların inşasında kullanılmaktaydı. Orta Asur ve Yeni Asur krallarının saray ve tapınaklarının inşasında lapis lazuli renginde sırlı tuğlalar kullandıkları bilinirdi. Muhtemelen İhtar Kapısının lazuli kaplı bezemeye sahip olmasının nedenlerinden biri lapis mavisinin kötülüklerden koruduğu inancıdır. En ünlülerinden biri, bugün Pergamon Müzesinde sergilenen ünlü İhtar Kapısıdır. Kapı tamamıyla koyu lacivert renkte lapis lazuli ile bezelidir. Altın yıldız ile bordürleşmiştir. Ayrıca üzerinde yine altın yıldızla yapılmış hayvan bezemeleri bulunmaktadır (Fig 1).

MÖ 2600-2500 yıllarına tarihlenen Uruk kral mezarlığına ait özellikle lapis lazulinin mücevher kullanımını için nadide bir örnek olan altın-lazuli karışımı kolye son derece önemlidir. Krallık için tasarlanmış bu mücevher lapis lazulinin kutsal ve sınıfsal statüsünü gösteren yönüne vurgu yapmaktadır (Fig 2).

Lapis lazuli, özellikle renginden ötürü Mezopotamya'da ilgi gören ve sık kullanılan bir taşı. Mezopotamya'da bulunmayan, Afganistan'dan getirilen ve getirilmesi oldukça güç ve pahalı olan lapis lazulinin, MÖ 3. bin yıldan itibaren cam ve fayansın üretilerek taklidi yapılmıştır.³⁷ Kâtipler gerçek ve sahte ayırımını yapabilmek için, lapis lazuli rengini taklit etmek için üretilen cam materyaller ve fayanslar arasındaki farkı yazıtlarda belirtmiştir. Mezopotamya medeniyetleri tarafından lapis lazulinin, başta ticari ilişkiler olmak üzere askeri, siyasi ve diplomatik ilişkilerin sonucu olarak ganimet, haraç ve hediye olarak da temin edildiği bilinmektedir. Afganistan madenlerinden çıkartılan lapis lazulinin Mezopotamya bölgesine hem kara hem de deniz yoluyla ulaştığı araştırmalardan elde edilen bilgilerdendir. Afganistan ve Mezopotamya arasında tespit edilen kara ticaretinin ortak noktası ise İran'dır.³⁸

Lapis lazuli, Mezopotamya uygarlıkları tarafından kutsal sayılmıştır. Bu nedenle Mezopotamya'da yöneticiler tapınak ve saray için gerekli olan lapis lazulinin ticaretini ve kontrolünü kendileri yapmıştır. Bu taşın genellikle boncuk, figür, mühür, süs eşyası ve kakma malzemesi olarak ve daha küçük boyutlardaki işlerde kullanıldığı görülmektedir. (Fig 4) Taşın doğal yapısına

³⁵ Durmuş, 2018: 186.

³⁶ El-Mageed ve Ibrahim, 2012: 12.

³⁷ Çınardalı ve Karaaslan, 2013: 22.

³⁸ Law, 2014: 420.

bağlı olarak daha büyük ebatlardaki eserlerde de kullanımı mevcuttur.³⁹ Mezopotamya kaynaklarında uğurlu taşlar arasında yer almış ve kötülüklerden koruyan bir tılsım görevi yüklenmiştir. Bu nedenle amulet yapımında da tercih edilmiştir.

Mitolojik eserlerde lapis lazuli kutsal obje görevi gördüğü için Mezopotamya ritüellerinde de önemi arttırmıştır. Ritüel metinlerinde ölüme ve lanete karşı koruma amaçlı büyü metinlerinde ise arındırıcı nesne olarak karşımıza çıkar. Doğumun kolay geçmesi için yapılan ritüellerde de doğumu kolaylaştıran nesnelere arasında sayılmaktadır.⁴⁰ Lapis lazuli taşı ona atfedilen, hem kutsallık, hem sembolik, hem de değer açısından Mezopotamya uygarlıklarından son derece önemli bir ayrıcalığa sahiptir.

Eski Mısır'da Mavi Renk Kullanımı

Mısır sanatında renk kullanımı büyük ölçüde sembolikti. Örneğin, tanrı Amon mavi ten ile tasvir edildiğinde, onun kozmik yönüne vurgu yapılırdı. Osiris ise yeşil deri rengi ile tasvir edildiğinde, onun üzerindeki gücünün bir göstergesiydi ve yeniden doğuşa ve temsil ettiği bitki örtüsüne göndermede bulunuluyordu.⁴¹ Mısırlı sanatçılar genellikle altı tane ana renk kullanıyordu. Bu renklere siyah ve beyaz da dahildi. Renkler canlılığını binlerce yıl boyunca korumuşlardır. Bu renkler büyük ölçüde mineralden üretiliyordu. Örneğin, kırmızı için kırmızı hardal veya hematit kullanmış; sarı için sarı hardal; Mısır mavisi ise, esas olarak bakır silika ve kalsiyumdan oluşturulan sentetik bir pigmentti; yeşil malakitten (doğal bir bakır cevheri) veya daha sonra kendileri tarafından üretilen bir macun olan bakır ve demir oksitlerinin silika ve kalsiyum ile karıştırılmasından elde edilen bir maddeden siyah renk yapılmıştır.⁴² Eski Mısır'da, Eski Krallık'ın renk repertuarı şöyledir: siyah, beyaz, kırmızı, yeşil, sarı, mavi ve gri. Yeni Krallık (yak.1530-1070) döneminde ise malzeme kullanımında renk skalası daha zengin ve daha çeşitli hale gelmiştir. Özellikle MÖ 1400-1250'de genişletilmiş aralıklarda siyah, beyaz, kırmızı, yeşil, sarı, güçlü mavi, açık mavi, gri, kahverengi ve pembe renkleri mevcuttur.⁴³

Eski Mısır'da, 'mavi' için temel bir renk terimi yoktu. Lapis lazuli'ye "hsbdj" deniyordu daha sonra terim, ikincil olarak 'mavi' renk anlamına gelecek şekilde genişletildi. 'Mısır mavisi' (jrtjw, hsbdj) demir, silika ve kalsiyum ile bakır oksitinden meydana gelir. Genellikle tanrılarla ilişkilendirilen bu renk, lapis lazuli'den yapılmış saçlara sahip olan Amun-Ra ile ilişkilendirilen tasvirler karşımıza çıkar, bazen de Osiris tasvirlerinde görürüz.⁴⁴ Başlangıçta Amon, dört kavramdan biri olan hava kavramının tanrılaştırılmasıydı. Bu yüzden mavi ile eşleştirilmekteydi. Ayrıca, Ptah, Horus, Khnum, Re-Horakhty ve Nuit'in tümünün bedenleri genellikle mavi ile tasvir edilmiştir. (Fig:3). "Ağız Açma" töreninin sahnelerinde mumya ve

³⁹ Law, 2014: 420.

⁴⁰ Şimşir, 2018: 86.

⁴¹ Singer, 2010: 1.

⁴² Singer, 2010: 12.

⁴³ Singer, 2010: 12.

⁴⁴ Singer, 2010: 12.

Anubis'in ikisi de mavi saçlıdır. Genel olarak, tanrılar kendilerini bir yerde göstermeyi çok severlerdi.⁴⁵ Bu sahnelerde, özenli ve güzel kıyafetlerle tasvir edilirdi, ilahi bir sembol olarak "Mavi keten giymiş" olurlardı.⁴⁶ Mavi, gökyüzünün ve suyun simgesiydi. Kozmik anlamda bu sembolizm kendini göklere ve ilkel sellere kadar genişletti. Yaşamın ve yeniden doğuşun bir sembolüydü. Nil, verimli tarlalar, ekinler, adaklar ve genel olarak doğurganlıkla ilişkiliydi. Anka kuşu olan bir balıkçılın üzerine ilkel tufanın sembolü işlenmişti. Balıkçılar, yaratılışın ve suyun birbiri ile olan bağına vurgu yapmak için genellikle parlak mavi veya gri-mavi tüylerle tasvir edildiler. Bazı tasvirde firavunlar da mavi yüzlerle gösterilmiştir.⁴⁷

Eski Mısır'da Lapis Lazuli Kullanımı

Eski Mısır'da lapis lazuli kullanımı oldukça yaygındı ve önemli bir alanı kaplıyordu. Taş genellikle Nil Nehri sayesinde gelişen tekne ticareti aracılığı ile elde ediliyordu. Hatta diğer büyük devletlerden hediye yoluyla elde edildiği de biliniyor.⁴⁸ MÖ 14. yüzyılda Amarn Mektubunda, Babil Kralı II. Burnaburiash lapis lazuli gönderdiğini yazar.⁴⁹

Antik Mısır'da lapis lazuli gübre böceği şeklindeki süs eşyaları, nazarlıklar ve benzeri takı eşyalarının yapımında kullanılmıştır. Kalp muskası, gübre böceği muskasıyla bağlantılıdır. Mumyalama işlemi esnasında kalp bedenden çıkarılıyordu. Onun yerine akik veya lacivert lapis lazuli taşından yapılan kalp muskası bedene yerleştiriliyordu. Bu muskanın kalbi "kalp yiyen canavarlardan" koruduğuna inanılıyordu.⁵⁰ Ancak gübre böceği olağanüstü güçlere sahipti. Böceğin figürü muska şeklinde yapılırdı ve üzerine yazılan sözlerle, sadece ölünün fiziksel kalbi korunmakla kalmaz aynı zamanda bedenine öteki dünya da ayrı bir yaşam ve varoluş sunulduğuna inanılırdı. Bu durum hem gübre böceğinin bilinen biyolojik özelliklerinden hem de onunla Tanrı Khepri arasında kurulan ilişkiden kaynaklanıyordu.⁵¹

Asur ve Babilliler tarafından mühür olarak kullanılan Lapis Lazuli, Mısır'da yapılan arkeolojik kazılar esnasında MÖ 3300-3100 civarından önemli bir yerleşim yeri olan Nakada'da elde edilen objelere göre mücevher sanatında daha çok kullanıldığı tespit edilmiştir. (Fig 4) Aynı zamanda toz haline getirilmiş lapisin Antik Mısırlı kadınlar tarafından göz farı olarak da kullanıldığını öne süren bazı araştırmacılar da vardır.⁵²

Ölümler Kitabı'nın 140. bölümünde yazdığı üzere, göz şeklinde altından bir muhafaza içerisine yerleştirilmiş lapis lazuli güçlü bir tılsım olarak kabul ediliyordu ve kişiler kötü ruhlardan korunmak için bunu yanlarında taşıyordu. Ayın son gününde sembolik olarak sunulan adaktan sonra, sahibinin kötülüklerden korunacağına inanılırdı.⁵³

⁴⁵ Singer, 2010: 12.

⁴⁶ Singer, 2010: 12.

⁴⁷ Singer, 2010: 13.

⁴⁸ Huang, 2018: 396.

⁴⁹ Huang, 2018: 396.

⁵⁰ Şimşir, 2018: 90.

⁵¹ Şimşir, 2018: 90.

⁵² Uzel, 2011: 50.

⁵³ Rebouf, 2016: 99.

Fırat Nehrinin yakınında bulunan Ur'un Antik Sumer kraliyet mezarlarında lapis lazuliden yapılmış sayıları 6000'den fazla kuş, geyik, kemirgen ve insan heykelciklerinin yanı sıra çok sayıda boncuk, tabak ve silindir mühür bulunmuştur.⁵⁴ (fig 5)

Lapus lazuli Mısır'da daha çok kutsiyet atfedilerek, tılsım ve korunma amaçlı kullanılmıştır. Krallık tarafından Mezopotamya uygarlıkları gibi statü göstergesi olarak kullanılmış olsa da, Mısır dönemi resim tasvirlerden de anlaşılacağı üzere tanrı betimlemelerinde muhakkak bir mavi renk, lapis lazuli göndermesiyle o kutsallık ve yücelik vurgusu yapılmıştır. Ayrıca Mısır'ın altın ticareti ile yakından bağlantılıdır. Kültürel donatılar ve önemli çağrışımlar yapan, sosyo kültürel bir konumu vardır.⁵⁵

Sonuç

Antik çağda rengin önemi daha basitti ve sembolikti. Ezoterik dünyadan uzak değildi, daha çok malzemelerin ve nesnelerin doğası ve değeri içinde saklıydı. Ek olarak, cesur renkler, modern izleyicinin şu anda deneyimlediği kadar evrensel olmazdı. Lapis lazuli kutsal gücünün yanı sıra prestij malzemesi olarak da kabul edilmiş, değerli taşlar arasında yer almıştır. Bu nedenle lapis lazulinin teminin ve sarfiyatının bizzat kralların denetimi altında olduğu görülmektedir. Küçük boyutlu figür, mühür, süs eşyası ve kakma malzemesi olarak kullanılmasıyla beraber, Krallık kontrolünde saray dekorasyonunda büyük boyutlu alanların bezemesi içinde kullanıldığı durumlar söz konusudur.

Sadece mavi renk için değil her renk için bir sembol olma durumu vardı ve belirli anlamlar barındırıyordu. Renk sembolü kültürün dokusuna oldukça güçlü bir şekilde yerleştirilmiştir. Kültürlerin, tutum ve inançları ile renk sembolleri değişmektedir. Mavi renk kullanımının sembolik atfı içinde aynı durum söz konusudur. Eski Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında, astroloji, gök bilimi, gezegenler gibi olaylarda, tanrı ve kral tasvirlerinde kullanılarak, kutsallık çağrışımı yapılması sağlanmaktadır. Eski Mısır'da renge gizemli ve simgesel bir olgu olarak yaklaşılmıştır. Eski Mısırlılar renklere ve renklerle yapılan şifaya çok önem vermişlerdir. Bu sebeple Mısırlılar, Karnak ve Teb gibi tapınaklarda renk kullanmışlar ve renk şifacılığını pekiştirmek için renk salonları inşa etmişlerdir.⁵⁶ Hastalıkların tedavisinde de mavi rengi kullandıkları bilinmektedir. Kutsal doğruluk ve cennet için mavi kullanıldığı görülmektedir. Genellikle mabetlerin tavanları, kutsal doğruluğu simgeleyen maviye boyanmış ve takımyıldız resimleriyle süslenmiştir. Mavi rengin gök bilimiyle ve yıldızlarla ilişkilendirilmesi Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında görülen ortak bir gelenektir. Mısır tapınaklarının bazılarında yerlerde ise Nil çayırıları gibi yeşil ve mavi kullanılmıştır.

Ayrıca mavi kullanımı oldukça önemli olan lapis lazuli taşı ile özdeşleşmiş bir renktir. Lapis lazuli taşının ana bileşenler, lazurit minerali, kalsit, pirit ve diğer silikatlarla birlikte birkaç farklı mineraldir. Mavi renkli,

⁵⁴ Law, 2014: 420.

⁵⁵ Huang, 2018: 398.

⁵⁶ Akyüz, 2014: 374.

yarı şeffaf-opak nitelikli olan bu taş, doğada çok kolay bulunmamaktadır. Bu taşın elde edildiği ana bölgeler, Güney Amerika, Baykal Gölü ve Afganistan'ın Bedahşan bölgesidir.⁵⁷ Bu taşın ticareti oldukça önemli bir yere sahiptir. Eski Mezopotamya bölgesine özellikle Afganistan üzerinden getirilmektedir. Bu ticaret yolunun ortak noktası İran'dır. Elde etmesi zor olan lapis lazuli taşının ticareti ve kullanımı kraliyet kontrolünde devam etmiştir. Krallık saraylarında dekorasyon amaçlı kullanımı mevcuttur. Lapis Lazulinin en yoğun kullanımı Sumerliler döneminde olmuştur. Söz konusu taştan yapılmış objeler, mühürler, küçük heykeller ve mücevherlerde oldukça yaygındır. Mavi rengin kullanımı için geçerli olan lapis lazuli kullanımı içinde geçerlidir. Tanrı veya kral gibi kutsal figürlerin yapımında, renklendirilmesinde kullanılmaktadır. Ayrıca krallık kontrolünde ve izninde saray duvar bezemelerinde de kullanılmaktadır. İnsanları koruduğuna inanıldığı için tılsım yapımında kullanılarak, Mısır'da mumyalarda veya kötü ruhların kovulması ritüellerinde de kullanılmıştır.

Renk sembolü kültürün dokusuna oldukça güçlü bir şekilde yerleştirilmiştir. Kültürlerin, tutum ve inançları ile renk sembolleri değişmektedir. Mavi renk kullanımının sembolik atfı içinde aynı durum söz konusudur. Eski Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında, astroloji, gök bilimi, gezegenler gibi olaylarda, tanrı ve kral tasvirlerinde kullanılarak, kutsallık çağrışımı yapılması sağlanmaktadır. Çünkü kullanımı oldukça önemli olan lapis lazuli taşı ile özdeşleşmiş bir renktir. Parlak mavi-lacivert renkleri ve tonları lapis lazuli taşından kaynaklanan ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca söz konusu taştan yapılmış objeler ve mücevherlerde oldukça yaygındır.

Kaynakça

- AKYÜZ, H., 2014. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, ss. 373-393.
- BERLIN, B. - KAY, P., 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: CSLI Publication.
- BAINES, J., 1985. "Color Terminology And Color Classification: Ancient Egyptian Color Terminology And Polychromy", *American Anthro Pologist*, 87, ss. 282-297.
- CHIH Yu, H., 2014. A Cross-Cultural Analysis of Symbolic Meanings of Color. *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences* 7:1 (April 2014), 49-74.

⁵⁷ Uyanık ve Morkoç, 2021: 160.

- ÇINARDALI - KARAASLAN, N., 2013. "Arkeolojik ve Filolojik Veriler Işığında M.Ö. 2. Binde Frit, Fayans ve Cam Malzeme Üzerine Bir Çalışma", *Bellekten*, 77(278), ss. 15-72.
- DURMUŞ, İ., 2018. "Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. Ek Özel Sayı, ss. 177-200.
- EMİNOĞLU, H., 2014. *Türkçede Renkler Sözlüğü*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- EL-MAGEED, E. - İBRAHİM A., 2012. "Ancient Egyptian Colours As A Contemporary", *Fashion Journal Of The International Colour Association*, 9, ss. 32-47.
- ESER, E. - KILIÇ, Y., 2017. "Mezopotamya'nın İlk Kent Binaları (Tapınaklar) ve İşlevleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4, ss. 412-438.
- HARALD, K., 1982. *The Basic Law of Color Theory*, New York: BES Publishing.
- HUANG, H., 2018. "The Route of Lapis Lazuli: Lapis Lazuli Trade From Afghanistan to Egypt During Mid-Late Bronze Age", *Education and Humanities Research*, 183, ss. 391-399.
- LAW, R.W., 2014. Evaluating Potential Lapis lazuli Sources for Ancient South Asia Using Sulphure Isotope Analysis, Eds.: C.C. Lamberg-Karlovski - B. Genito - B. Cerasetti, "My life is like the Summer Rose": Maurizio Tosi e l'Archeologia come modo di vivere. Papers in honour of Maurizio Tosi for his 70th birthday. Archaeopress, Oxford: Archaeopress, ss. 419-429.
- ÖZTÜR, Ş., 2015. *Türk Kültüründe Renk Kavramı Ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- REBOUF, P., 2016. *Mısır'ın Ötüler Kitabı*, İstanbul, Onbir Yayınları.
- SÖZEN, M., 2003. *Sinemada Renk-Sembolik Anlamlar*, Ankara, Detay Yayıncılık.
- SINGER, G., 2010. "Color in Ancient Egypt", *Terrae Antiquae*, 6, ss. 1-15.
- ŞİMŞİR, M., 2018. *Antik Mısır Dinin'de Kahinlik, Sihir ve Büyü*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOKER, İ., 2009. "Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50(2), ss. 93-112.
- THAVAPALAN, S. - STRENGER, J. - SNOW, C., 2016. "Color and Meaning in Ancient Mesopotamia: The Case of Egyptian Blue", *Zeitschrift für Assyriologie*, 106(2), ss. 198-214.
- UYANIK, H. - MORKOÇ, A., 2021. "Tunç Çağı'nda Mezopotamya'da Lapis Lazulinin Temini, Kullanımı ve Önemi", *Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), ss. 160-181
- UZEL, İ., 2011. Anadolu Uygarlıklarında Kozmetoloji. *Lokman Hekim Journal*, 1, ss. 47-54.

Fig 1: İştâr Kapısı, Pergamon Müzesi.

Fig 2: Lapis lazuli-Altın Karışımı Kolye, Metropolitan Museum.

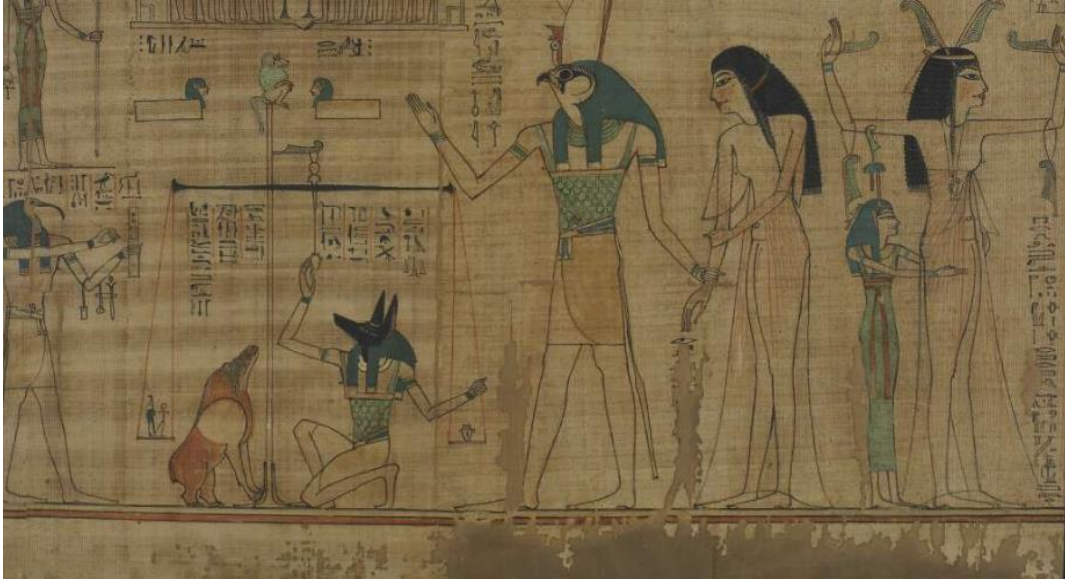

Fig 3: Eski Mısır Tanrı Tasvirleri, Anhay, Neferiyti, Nebesumenu, Maat, Thout, Anubis, Ammit, Horus, British Museum,EA10472,4

178

OANNES
4 (1)

Fig 4: Antik Mısır Dönemi, Lapis Lazuli Yüzük. Metropolitan Museum.

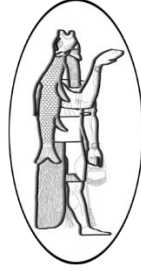

Fig 5: Eski Mısır, Lapus Lazuli Heykel. Metropolitan Museum.

180

OANNES

4 (1)

AIGEAI ROMA EVİ MOZAİKLERİ
THE MOSAICS OF ROMAN HOUSE IN AIGEAI

Faris DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assist. Prof. Dr., *Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Science and Letters, Department of
Archaeology*
farisdemir@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8370-4350

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **22.01.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **02.03.2022**
Sayfa-Pages : **181 – 196**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1061646>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: DEMİR, F., “Aigeai Roma Evi Mozaikleri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 181 – 196.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

181 – 196

Araştırma Makalesi / Research Article

AIGEI ROMA EVİ MOZAIKLERİ THE MOSAICS OF ROMAN HOUSE IN AIGEI

Dr. Öğr. Üyesi Faris DEMİR

Öz

Bu makalede Kilikya'daki Aigeai kentinde bulunan Yamaç Evler olarak isimlendirilen Roma Evleri ve mozaik tabanları sunulmaktadır. Kentin güney sahilinde Yeniköy Deresi'nin doğusunda yapılan kurtarma kazısı çalışmalarında Roma İmparatorluk Dönemi sivil konutları ve figürlü iki mozaik döşemesi ortaya çıkarılmıştır. Roma Evleri peristylum etrafında yemek odası, yatak odası, dinlenme odası, koridorlar ve bu odaların arkasında mutfak, depo, sarnıç ve işliklerden oluşmaktadır. Roma Evi'nde bulunan mozaikler Hippokampos Mozaığı ve Bahar Şenlikleri Mozaığı'dır. Hippokampos Mozaığı'nda antithetik iki hippokampos üzerinde balık avlayan eroslar, Bahar Şenlikleri Mozaığı'nda kentten bir manzara eşliğinde koltuklara oturan iki kişi betimlenmiştir. Konu bakımından birbirlerinden farklı olan ve MS 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen bu etkileyici mozaikler Klasik Natüralizm'in etkisinde yapılmış olup detaylı ve gerçekçi yapıda verilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Aigeai, Roma Evi, Mozaik, Hippokampos, Deniz Feneri.

Abstract

In this article, the Roman houses called Hillside Houses and their mosaic pavements from Aigeai in Cilicia are presented. During the excavations carried out in the east of the Yeniköy Stream on the south coast of the city, Roman Imperial Period civil residences and two mosaic floors with figures were unearthed. Roman houses consist of a dining room, a waiting room, a bedroom, rest rooms, corridors around the peristyle, and a kitchen, cellar, cistern and workshops behind these rooms. The mosaics found in the Roman house are the Hippokampos Mosaic and the Spring Festival Mosaic. Eros fishing on two antithetic hippocamps in the Hippokampos Mosaic, two people sitting on chairs with a view from the city in the Spring Festivals Mosaic are depicted. These impressive mosaics, which are different from each other in terms of subject, were made under the influence of Classical Naturalism in the end of the 2nd century AD and are given in a detailed and realistic structure.

Keywords: Aigeai, Roman House, Mosaic, Hippokampos, Lighthouse.

Extended Abstract

The ancient city of Aigeai is located in the district center of Yumurtalık in Adana province, in the region called Cilicia Pedias/Campestris. Founded in 300 BC by the successors of Alexander the Great, the city became an important naval base and cultural center in the Hellenistic period, and an important religious and political center during the Roman Imperial period. Impressive mosaics were unearthed during excavations in limited areas in certain parts of the city. These mosaics are located on the floors of civil residential buildings, public buildings, and villa-bath complexes.

During the excavations carried out in the east of the Yeniköy Stream on the south coast of the city, the remains of Roman Imperial period civil residences were found (Figs. 1-2). Eros fishing on two antithetic hippocamps was found in room 1 of these structures, and mosaics with two people sitting on armchairs with a view from the city were found in room 2. The walls of these rooms were built of neatly cut rectangular block stones, and the common outer wall in the north is 3.45 m in length and 90 cm in width, and the partition walls on the east and west sides are 2.80 m in length and 48 cm in width. Roman houses consist of a dining room, waiting room, bedroom, rest rooms, corridors around the peristyle on the ground floor, and behind these rooms a kitchen, cellar, cistern and workshops. The houses show similar features with the houses of Ephesus, Zeugma and Antiocheia in terms of planning.

In the upper part of the Hippokampos Mosaic emblema, Erotes riding two antithetic hippocamps and fishing with a fishing line, in the lower part, fish and various sea creatures are depicted (Fig. 3). The mosaic is 2.80 x 3.70 m and the emblema is 2.23 x 1.60 m and the figures are made in the opus vermiculatum technique. Half-oval shapes on the inner edges of the emblema represent rocks, and light and dark curved bands depicting the sea in the background represent sea waves. The hippocamps, given in profile, have one of their front legs raised upwards and are given facing each other. Among the Erotes depicted at different ages on the hippocamps, the young Eros on the left is slightly weaker, and the mature Eros on the right is slightly full-bodied. The Erotes are holding the reins of the seahorse in their left hand and a fishing pole in their right hand. A Red mullet is attached to the fishing line of Eros on the left, and a perch is attached to the fishing line of Eros on the right. There is a grey mullet on the left of these fish and a spiral-shaped shellfish on the top, a grouper fish on the right. There are grouper, octopus, and sea bream on the damaged lower part of the mosaic emblema. The style of the Hippokampos Mosaic generally reflects the influences of Classical Naturalism.

On the emblema of the mosaic, which is called the Spring Festivals, a male and a female figure sitting in separate seats in front of a view from the city of Aigeai, a hunting dog and belongings, in the background sea and a lighthouse in the sea are depicted (Figs. 4-5). The mosaic measures 3.10 x 5.50 m and the emblema is 1.42 x 1.10 m and the figures are made in the opus vermiculatum technique. To the left of the cityscape is the Goddess Artemis standing on a high podium, and next to her is a dog with an attribute.

Artemis is given dressed in a chiton, with both arms bent at the elbows and possibly holding a bow. In the center of the composition, a young nude male figure sitting on a kline or armchair raises the rabbit and presents a rabbit to Artemis which he holds by the feet with his right hand, while holding a bow with his left hand. Next to the male figure, the dress and right hand of the dressed female figure are seen. There is a hunting dog standing in front of these figures. In the mosaic, where the effects of Classical Naturalism are seen, the body lines and details of the figures are given in soft colour tones. In the background of the composition, the sea and a rectangular lighthouse are depicted in the sea. Aigeai coins have depictions of harbours and lighthouses. For this reason, some researchers think that the lighthouse is on an island, as in Alexandria. Architectural blocks of the lighthouse and swallowtail clamped (opus revinctum) blocks (Figs. 6-7) that make up the harbour breakwater were found during the researches on the sea castle.

The terracotta oil lamp fragment with a volute and oval rim found in the mosaic area and dated to the 1st-2nd century AD plays an important role in the dating of the mosaics. Mosaics were made under the influence of Classical Naturalism in the 2nd century AD, and the figures are given in a realistic structure and in details. The Landscape paintings depicted in the Aigeai mosaics provide important information about urban structures. Rhombus motifs with a circle inside were widely used on the borders of the mosaics and must have been a local feature unique to the city of Aigeai. These mosaics, which have high artistic value, reflect the wealth and high taste of the city elites who claim to be of Macedonian origin.

Giriş

Aigeai antik kenti Kilikya Pedias/Campestris olarak isimlendirilen bölgede Adana İli, Yumurtalık ilçe merkezinde yer almaktadır. Büyük İskender'in ardılları tarafından kurulan kent Hellenistik Dönemde önemli bir donanma üssü ve kültür merkezi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise önemli bir liman kenti, dini ve siyasi merkez olmuştur¹. Julius Caesar MÖ 47 yılında kentin sorunlarıyla ilgilenmiş, kentin ayrıcalıklarını kabul ederek özgür şehir *civitas libera* statüsü vermiştir². Anadolu'da kapsamlı imar faaliyetleri başlatan Hadrian'ın Tarsos'tan Antiocheia'ya giderken Aigeai'dan geçtiği bilinmektedir³. Kent Makedon kökenli ve Argos ile akrabalık bağlarını kabul ettirerek önemli ayrıcalıklar elde etmiştir⁴. Severus Alexander ve I. Valerianus kente neokoros unvanı ve agon yapma izni vermiştir⁵. I. Philippus, T. Decius, Aemilianus, I. Valerianus ve Gallienus Dönemleri'nde kente NAYAPXIC unvanı

¹ Bloesch, 1965: 307-312; Bloesch, 1989: 26 vd.; Robert, 1973: 171.

² Plinius, V. XXIII, 91; Kubitschek, 1909: 23-24; Bernhardt, 1971: 40; Bloesch, 1989: 13; Pilhofer, 2015: 35.

³ Bloesch, 1965: 307-312; Sayar, 1999: 143; Haymann, 2007: 2.

⁴ Vollgraff, 1904: 423; Magie, 1950: 274; Robert, 1977: 122-132; Ziegler, 2007: 154; Rizakis, 2011: 320.

⁵ Woodward, 1963: 5-7; Robert, 1973: 195-7; Weiss, 1982: 197-203; Ziegler, 2003: 206; Burrell, 2004: 327.

verilmiş, kentin donanma üssü olarak kullanılması, ekonomik olarak kalkınmasını sağlamıştır⁶. Aigeai kenti MS 2. ve 3. yüzyıllarda Asklepieion'u ile ünlenmiş, kent elitleri imparator ve ailesiyle iyi ilişkiler kurmuştur⁷.

Aigeai kentinin belirli bölgelerinde sınırlı alanlarda yapılan kurtarma kazılarında kent elitlerinin konutlarına ait etkileyici mozaik dekorasyonları ortaya çıkarılmıştır. Bu mozaikler sivil konut yapıları, kamu yapıları ve villa-hamam komplekslerinin zemininde yer almaktadır. Yapıların ve sivil konutların mimari planları tam olarak belirlenememiş olup, sivil konutların ve mozaiklerin tarihlendirilmesinde sorunlar bulunmaktadır. Kilikya mozaikleri çoğunlukla tarz gelişimi ile tarihlendiği ve MS 1. ve 2. yüzyıllara ait kesin tarihli yeterli örnek bulunmadığı için Kilikya mozaiklerinin kronolojisi biraz sorunludur. Kilikya mozaikleri konusunda en kapsamlı çalışmalar Budde⁸ tarafından yapılmış olup sonraki çalışmalar Kilikya mozaiklerinin kronolojisindeki boşlukları doldurmamıştır. Bu çalışmada kısıtlı alanda ortaya çıkarılan sivil konutların mimari plan özellikleri eldeki verilere ve örneklere göre değerlendirilmiş, mozaikler tarz gelişimi ve buluntular yardımıyla tarihlendirilmiş, mozaik sanatındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Kazı Çalışmaları ve Sivil Konutlar

Kentin güney sahilinde Yeniköy Deresi'nin doğusunda sahil yolu yapımı sırasında arkeolojik mimari kalıntılar ve mozaiklere rastlanmıştır. Yol yapımı çalışmalarında alanın güney bölümü ve mozaiklerin bir bölümü tahrip olmuştur. Uzunca bir aradan sonra 2013-2018 yılları arasında gerçekleştirilen kurtarma kazısı çalışmalarında Yamaç Evler olarak isimlendirilen Roma İmparatorluk Dönemi sivil konutlarına ait mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır⁹. Kazı çalışmalarının sınırlı alanlarda gerçekleştirilmesi ve tahribatlar nedeniyle bu alanda kaç konutun olduğu tam olarak tespit edilmemiştir (Fig. 1-2). Mozaiklerin bulunduğu 1 ve 2 nolu oda ortak duvarlardan dolayı aynı konuta aittir. Bu odaların doğusunda ortaya çıkarılan peristylum bölümü ve çevresindeki odalar planlama açısından farklı bir konuta ait olduğu belirgindir. Konutların çevresi ve bu iki farklı konutun arasındaki bölümün kazısı Ortaçağ kalıntılarında dolayı yapılmamıştır. Bu nedenle konutların mimarisi hakkındaki bilgilerimiz kurtarma kazısında elde edilen kısıtlı verilerin yorumlanmasına dayanmaktadır.

1 nolu konutun 1 nolu odasında antithetik iki hippokampos (deniz atı) üzerinde balık avlayan eroslar, 2 nolu odasında kentten bir manzara eşliğinde koltuklara oturan iki kişinin betimlendiği mozaik döşemeler ortaya çıkarılmıştır. Bu odaların duvarları düzgün kesilmiş dörtgen blok taşlardan örülmüş olup kuzeyde yer alan ortak dış duvar 3.45 m. uzunluğunda 90 cm. genişliğindedir. Bu odaların doğu ve batı tarafında yer alan ara bölme duvarları ise 2.80 m. uzunluğunda 48 cm. genişliğindedir. Kazı çalışmalarında seramik parçaları, pişmiş toprak yer döşemesi ve Korinth tipi çatı kiremitleri bulunmuştur. 1 nolu konutun kuzey dış duvarının kuzeyinde farklı bir konuta

⁶ Conybeare, 2007: 240-243.

⁷ Ziegler, 2003: 214.

⁸ Budde, 1960: 116-126; Budde, 1969: 26-230; Budde, 1972: 20-224.

⁹ Demir, 2018: 83-97; Demir, 2019a: 135-145.

ait 7 nolu mekânın zemini yamaçtan dolayı yaklaşık olarak ikinci kat yüksekliğindedir. Bu odanın zemininde pişmiş toprak yer döşemeleri ve pişmiş toprak tuğlalardan örülmüş olup bu alanda üstü açık bir kanal sistemi ve bir sarnıç bulunmaktadır.

2 nolu konutun 12 ve 13 olarak numaralandırılan alanlarında farklı çaplarda üç adet sütun gövdesi bulunmuştur. Bu sütunlar konutun peristylum bölümüne ait olmalıdır. Farklı çaplardaki sütunlar konutun en az iki katlı olduğunu göstermektedir. Büyük olan birinci kat sütunlar kuzey yönüne, büyük düzgün kesme taş bloklardan oluşan duvar ve ikinci kat sütunlar güney yönüne doğru devrilmiştir. Peristylum bölümünün hemen batısında 10 nolu alanda 0.5 m genişliğinde taş örgülü bir kanalizasyon sistemi tespit edilmiştir. Muhtemelen peristylum bölümünün içinden geçen bu kanalizasyon sistemi 11 nolu mekân ile ilişkili olmalıdır. Bu konutun üzerinde yer alan farklı duvar örgüleri ve pişmiş toprak döşemeler MS 4. ve 6. yüzyıllarda alanda kapsamlı imar faaliyetlerinin gerçekleştiğini ve alanın ışık ve seramik fırını gibi farklı işlevlerde kullanıldığı göstermektedir.

2 nolu konutun doğusunda ortaya çıkarılan 14, 15 ve 16 nolu mekânlarda ortaya çıkarılan kafes örgülü geometrik desenli mozaikler MS 3. yüzyılın sonu ve 4. yüzyıla ait olmalıdır. Bu mozaikli alanın ortasına yakın bölümde L şeklinde bir duvar mekânı bölümlere ayırmıştır. Bu mekânların kuzeyinde 17 nolu mekânın uzantısı olan bir koridor ve değişik işlevlere sahip 4 oda ortaya çıkarılmıştır. 18 nolu odanın duvarlarında farklı yükseklikte 3 adet sundurma nişi bulunmaktadır. Duvarlarda kesme blok taşlar ve kireç harcı kullanılmıştır. Bu odada bulunan mermer duvar kaplama parçaları yapının mimarisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. 19 nolu odada ise kapı sövesi, kesme taş bloklardan örülmüş bir merdiven ve opus sectila döşemesi ortaya çıkarılmıştır. Bu konut izlenebildiği kadarıyla Efes Yamaç Evler¹⁰, Zeugma¹¹ ve Antakya¹² evlerinde olduğu gibi zemin katta yer alan peristylum etrafında odalar ve koridorlar, bu odaların gerisinde mutfak, depo, sarnıç ve ışıklerden oluştuğu düşünülmektedir. Konutlarda görülen yıkımın izleri I. Şapur'un üçüncü seferi ile ilişkili olmalıdır¹³.

1 Nolu Oda Hippokampos Mozaïği

Mozaik emblemasının üst bölümünde antitetik iki hippokamposa binen ve olta ile balık avlayan iki eros alt bölümde ise balıklar ve çeşitli deniz canlıları betimlenmiştir¹⁴. Mozaik döşemesi 2,80 x 3,70 m, emblema ise 2,23 x 1,60 m boyutlarında olup figürler opus vermiculatum tekniğinde yapılmıştır. Tessera boyutları 0,3-1,1 cm arasında değişmektedir. Mozaik döşemesinin alt bölümü tahrip olmuştur. Emblemanın iç kenarlarında yarım oval şekiller kayalıkları, arka planda denizi betimleyen açık ve koyu renkli eğri şeritler ise deniz dalgalarını temsil etmektedir. Hippokampos betimlemeleri deniz tanrı ve tanrıçalarının da yer aldığı deniz tasvirlerinde görülmektedir. Bu

¹⁰ Ladstatter, 2013, 1-312.

¹¹ Görkay, 2012, 7-18; Önal, 2013, 1-142.

¹² Levi, 1947: 1-624.

¹³ Honigmann – Maricq, 1953: 148; Maricq, 1958: 312.

¹⁴ Demir, 2018: 85.

kompozisyonda profilden verilen hippokamposlar ön ayaklarından birini yukarı doğru kaldırmış ve birbirlerine bakar vaziyette verilmişlerdir. Soldaki hippokampos dolgun sağdaki ise biraz zayıf ve uzun betimlenmiş olup iki farklı usta tarafından yapıldığı izlenimi vermektedir. Gövdesinde yüzgeçler, arka kısımlarında ise kıvrım yapmış büyük balık kuyrukları bulunmakta olup kuyrukları yukarı doğru kıvrılmakta ve üç çatalı kuyruk yüzgeçleri yukarı doğru bakmaktadır. Figürlerin etrafı siyah tesseralar ile sınırlandırılmış, gövdeleri beyaz, krem ve sarı renklerde, yüzgeçleri ve yeleleri kırmızı, kahverengi ve krem renkli tesseralar ile verilmiştir (Fig. 3).

Hippokamposlar üzerinde farklı yaşlarda betimlenen eroslardan soldaki genç eros biraz zayıf, sağdaki olgun eros ise doğasına uygun olarak biraz daha dolgun vücutlu olarak verilmiştir. Soldaki genç erosun saçları düz sağdaki olgun erosun saçları ise hafif dalgalıdır. Baş ve gövdeleri üççeyrek oranında döndürülerek verilen eroslar siyah tesseralar ile sınırlandırılmış, vücutları beyaz ve krem renkli tesseralar ile işlenmiş, sarı ve kahverengi tesseralar ile derinlik verilmiştir. Erosların kanatları açık olup mavi, sarı, yeşil tonlarında cam ve taş tesseralar ile vurgulanmıştır. Eroslar sol elinde denizatinin dizginlerini, sağ elinde olta kamışı tutmaktadırlar. Soldaki erosun oltasına barbun, sağdaki erosun oltasına ise levrek takılmıştır. Bu balıkların solunda kefal ve üzerinde spiral biçimli bir deniz kabuklusu sağında lagos balığı bulunmaktadır. Deniz kabuklusu kırmızı, beyaz, sarı ve siyah renkli tesseralar ile vurgulanmıştır. Mozaik emblemasının tahrip olan alt kısmında lagos balığı, ahtapot ve çipura balığı bulunmaktadır. Mozaikte ağırlıklı olarak taş tessera kullanılmış olup çizgi veya tek tek uygulanan cam tesseralar emblemayı kapsayacak şekilde verilmiş, camın ışıltısı kompozisyon boyunca dağıtılmıştır.

Hippokampos Mozaği'nin genel tarzı Klasik Natüralizm'in etkilerini kısmen taşımaktadır. Mozaik kompozisyonun tamamını kapsayan mavi-yeşil deniz ve rastgele yerleştirilen ve serbest yüzen balıklar gerçeğe yakın bir şekilde tasvir edilmişlerdir. Figürlerin vücut hatları yumuşak renk tonlaması ile verilmiş olup yeterince gölgelendirme kullanılmamıştır. Hippokamposların üç çatalı kuyrukları, yüzgeçleri diğer ayrıntıları gerçekçi yapıda tasvir edilmiş olup Klasik Natüralizm'in etkisindedir. Emblema çoklu bordürler ile çerçevelenmiş olup bordürlerde siyah ve beyaz düz bantlar, krem ve kırmızı renkli tesseralarından oluşturulmuş dalga motifleri, siyah zemin üzerine çok renkli üç kollu örgü (guilloche) motifi bulunmaktadır. Siyah renkli tesseralar ile konturlanan üç kollu örgü motifinin kolları kırmızı, kahverengi ve mavi gibi renklerden beyaz renge doğru renk tonlaması ile verilmiş olup kolların kesiştiği noktalar bir beyaz tessera ile vurgulanmıştır. Bu bordürlerin üst kısmında beyaz düz bantlar arasında kırmızı eşkenar dörtgen ve siyah kare dizisi içerisinde mavi ve sarı daire motifleri, alt ve üst kenarlarda ise gri üçgenler içerisinde turuncu yarım daire motifleri olan bir bordür daha bulunmaktadır.

2 Nolu Oda Bahar Şenlikleri Mozaği

Kazı çalışmalarında Bahar Şenlikleri olarak isimlendirilen mozağin emblemasında Aigeai kentinden bir manzara önünde ayrı koltuklarda oturan bir erkek ve bir kadın figürü, av köpeği ve eşyalar, arka planda ise deniz ve

deniz içinde bir deniz feneri betimlenmiştir¹⁵. Mozaik döşemesi 3,10 x 5,50 m, emblema 1,42 x 1,10 m boyutlarında olup figürler opus vermiculatum tekniğinde yapılmıştır. Tessera boyutları 0,3-1,1 cm arasında değişmektedir. Mozaik döşemesinin üst ve sağ bölümü tahrip olmuştur. Kent manzarasının solunda yüksek bir podyum üzerinde ayakta duran Tanrıça Artemis ve yanında atribüsü olan bir köpek bulunmaktadır. Artemis khiton giyimli olarak verilmiş, iki kolunu dirseklerden bükmüş olup olasılıkla bir yay tutmaktadır. Yüksek podyumun üst bölümünde iki kademeli korniş beyaz renkli tesseralar ile belirtilmiş, siyah ve kırmızı tesseralar ile vurgulanmıştır. Podyum gövdesi ince ve uzun yapraklı bitki dalları ile süslenmiştir (Fig. 4).

Kompozisyonun merkezinde bir kline ya da koltuğa oturan genç çıplak bir erkek figürü sağ eliyle ayaklarından tuttuğu tavşanı yukarı kaldırarak muhtemelen Artemis'e sunmakta, sol eliyle de muhtemelen bir yay tutmaktadır (Fig. 5). Koltuğun kenarından siyah renkli tesseralar ile konturlanmış kurdele şeklinde kuşaklar sarkmaktadır. Erkek figürünün yanında giyimli kadın figürünün elbisesi ve sağ eli görülmektedir. Kadın figürü sağ kolunu koltuğun kolçağına dayamış ve elini aşağıya doğru bükmüştür. Bu figürlerin önünde ayakta duran bir av köpeği yer almaktadır. Arkadan betimlenen av köpeği ince uzun kuyruğunu havaya kaldırmakta ve erkek figürünün elinde tuttuğu tavşana doğru bakmaktadır. Av köpeğinin sağında ayaklı ve geniş ağızlı bir sepet ve muhtemelen kuş avında kullanılan siyah renkli bir düzenek bulunmaktadır. Klasik Natüralizm'in etkilerinin kısmen görüldüğü mozaikte figürler mozaik emblemasının geneline yayılmış, belirli bir düzende yerleştirilerek derinlik verilmiş ve üç boyutlu bir görünüm kazandırılmış, figürlerin vücut hatları ve detayları yumuşak renk tonlaması ile verilerek resimsel bir görünüm kazandırılmıştır. Bu mozaik muhtemelen var olan bir tablonun mozaikle aktarılmış bir reproduksiyonudur.

Kompozisyonun arka planında deniz ve denizin içinde dikdörtgen kule formunda basit bir deniz feneri betimlenmiştir. Deniz feneri mozaikler üzerinde betimlenen tek örnektir. Deniz fenerinin kırmızı, turuncu ve koyu sarı renkte tesseralar ile iç kısmı ise gri tesseralar ile belirtilen ateşi oldukça yükselmiş olup emblema sınırına kadar uzanmakta ve denizi açık sarı renk ile aydınlatmaktadır. Macrinus Dönemi'ne ait Aigeai sikkelerinde liman ve deniz fenerine ait betimlemeler bulunmaktadır. Louis Robert deniz fenerinin İskenderiye'de olduğu gibi limanın girişinde bir ada üzerinde olduğunu düşünmüştür¹⁶. Deniz fenerinin izlerini bulmak amacıyla Deniz Kalesi üzerinde yapılan araştırmalarda Roma Dönemi'ne tarihlenen deniz feneri ile ilişkili dış kısmı yuvarlak mimari bloklar (Fig. 6) ve liman mendireğini oluşturan kırlangıçkuyruğu kenetli (opus revinctum) bloklar (Fig. 7) tespit edilmiştir¹⁷.

Mozağin bordüründe en içte emblemayı sınırlayan ve muhtemelen ahşap resim çerçevesinden esinlenen bir bordür bulunmaktadır. Bu bordür siyah tesseralardan ince bantlar köşelerde kesişmekte ve köşelerde kısa çıkıntılar yapmaktadır. Mozağin bordürlerinde siyah, krem ve beyaz renkte düz bantlar,

¹⁵ Demir, 2018: 85.

¹⁶ Robert, 1973: 177-206.

¹⁷ Demir, 2019b: 37.

siyah zemin üzerine çok renkli zincir örgü (guilloche) motifi, iç kısımda siyah eşkenar dörtgen ve sarı renkli daire olan beyaz ve gri renkli dört kollu yıldız motiflerinin sıralandığı geniş bir bordür, dört kollu yıldız motiflerinin aralarında kalan boşluklarda daireler kenar boşluklarında ise yarım daireler, iki sıra eşkenar dörtgenlerden oluşan bir bordür bulunmaktadır. Dört kollu yıldız ve eşkenar dörtgen motiflerinin etrafı suda çabuk çözünen bir malzemedен muhtemelen fazla kaliteli olmayan pişmiş toprak tesseralardan yapılmış olmalıdır. Diğerlerine göre oldukça büyük verilen dört kollu yıldız ve eşkenar dörtgenlerden oluşan geniş bordür süslemesi Aigeai mozaiklerinde sevilerek kullanıldığı görülmektedir. İki kollu örgü bordüründe kollar siyah tessera ile konturlanmış olup kolların kesiştiği alanlar Kilikya mozaiklerinde yaygın olarak kullanılan nokta şeklinde bir beyaz tessera ile vurgulanmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Efes Yamaç Evler, Zeugma ve Antiocheia evleri genel plan olarak zemin katta yer alan peristylum etrafında yemek odası, yatak odası, dinlenme odası, koridorlar ve bu odaların arkasında mutfak, depo, sarnıç ve işliklerden oluşmaktadır¹⁸. Aigeai Yamaç Evler olarak isimlendirilen sivil konutlarından 2 nolu konutta bir peristylum bulunması ve çevresinde odaların yer alması bakımından Efes Yamaç Evler, Zeugma ve Antiocheia evleri ile benzer özellikler göstermektedir. 1 nolu konutun duvarlarının oldukça kalın olması ve 2 nolu konutun peristylum kısmında farklı çaplarda sütunların bulunması bu konutların iki katlı olduğunu göstermektedir.

Mozaikli alanda bulunan MS 1. ve 2 yüzyıllara tarihlendirilen volütlü oval emzikli Loeschcke Tip IV pişmiş toprak kandil parçası¹⁹ yapının ilk yapım evresine ve tarihlendirilmesine önemli bir kanıt sağlamaktadır. Volütlü oval emzikli kandilin diskusunun üzerinde yük taşıyan pigmeler ya da köleler tasvir edilmiştir. Bu kandil muhtemelen Knidos'ta üretim yapan Romanesis atölyesine ait olmalıdır²⁰. Akdeniz dünyasında sevilerek kullanılan Loeschcke Tip IV kandilleri Kıbrıs, Libya, Hırvatistan ve Knidos'ta bulunmuştur²¹.

Hippokampos Mozaiginde kompozisyonun tüm alanını dolduran deniz biraz şematik olarak verilse de rastgele yerleştirilen deniz canlıları ve balıklar yumuşak renk tonlaması ile gerçekçi ve doğal yapıda verilmiş olup Klasik Natüralizm'in etkilerini kısmen taşımaktadır, ancak Antiocheia Takvim Evi Mozaigindeki²² ayrıntılı doğal yapıya göre daha basitleştirilmiş ve daha sadedir. Bazı figürlerin siyah renk tesseralar ile sınırlandırılması ve gölgelendirmenin yeterince kullanılmaması da geç özelliklerdir. Natüralist yapıda bozulmanın arttığı, denizin yalnızca belirli bir bölgede verildiği, doğal ilişkinin dağılarak simetrisinin ön plana çıktığı, figürlerde ayrıntıların basitleşerek şematize olmaya başladığı MS 3. yüzyıla tarihlenen Antiocheia

¹⁸ Ladstatter, 2013: 1-312; Görkay, 2012: 7-18; Önal 2013: 1-142; Levi, 1947: 15-369.

¹⁹ Öztürk – Aslan, 2014: 150, Foto. 8, Çiz. 7.

²⁰ Cova – Gordon, 2010: 284-285, Fig. 8.

²¹ Oziol, 1977: 138, no. 385; Karageorghis, 1985: 956, Fig. 126; Heres, 1968: 194, no. 81; Bailey, 1988: 334, pl. 74, Figs. 57, 128.

²² Campbell, 1938: 209, Fig. 5; Campbell, 1988: 61; Levi, 1947: 36-39, Fig. 12, pl. 6; Dorigo, 1971: 56-58; Wages, 1986: 120.

Menander Evi'nde yer alan Okeanos ve Tethys Mozağından²³ daha ayrıntılı ve doğaldır. Bordürde yer alan dalga motiflerinin işleniş tarzı ve yönlendirmesi Antiocheia Takvim Evi Mozağı²⁴ ile benzer özellikler göstermektedir. Bu stil gelişimini MS 3. yüzyıl başlarına tarihlenen Zeugma Poseidon Mozağı²⁵ üzerinde hem kompozisyon hem de bordür işlenişinde izleyebilmekteyiz. Zeugma Poseidon Mozağında deniz ve gölgelendirme tamamen ortadan kalkmış, ayrıntılar Hippokampos Mozağı'ndeki doğal yapıya göre daha basit ve sade verilmiştir. Her iki mozağın bordür süslemelerinde dalga motifleri arasında örgü motifleri kullanılmış olup tarz ve yönlendirmede farklılıklar görülmektedir.

Bahar Şenlikleri Mozağı de kısmen natüralist bir yapıda verilmiş olup kompozisyonda figürler tüm alanı doldurmuş, figürler ve ortamları arasındaki ilişki başarılı bir biçimde yansıtılmaya çalışılmış, Antiocheia Takvim Evi Mozağındaki ayrıntılı doğal yapıya göre daha basit ve daha sade verilmiştir. Koltuk ya da kline üzerine oturan erkek ve kadın figürleri Zeugma Parthenope-Metiokhos Mozağı ve Eros-Telete Mozağında, kentten manzara sunan tasvirler ise Zeugma Pasiphae-Daidalos Mozağı ve Kelenderis Mozağı'nde görülmektedir²⁶. Bahar Şenlikleri Mozağında köşelerde kesişen şeritlerden oluşan ve en içten kompozisyonu sınırlayan bordür tarihlendirme için önemli bir kriter sağlamaktadır. Bu bordürün benzer örnekleri MS 2. ve 3. yüzyıl başlarına tarihlenen Antiocheia²⁷, Korykos-Narlıkuyu²⁸ ve Zeugma Aphrodite'nin Doğuşu Mozağı²⁹ bordürlerinde görülmektedir. Bahar Şenlikleri Mozağında bordürler büyük verilmiş olup kompozisyon alanı küçültülmüştür.

Öztürk ve Aslan Hippokampos Mozağını Knossos Vadisi mozaikleri³⁰, Tunus Bardo Müzesi Nereidler Mozağı ve Tarsus mozaikleri³¹ ile karşılaştırma yaparak ve MS 260'larda I. Şapur'un saldırılarını göz önünde bulundurarak MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmiştir³². Hippokampos Mozağı ve Bahar Şenlikleri Mozağı tarz gelişiminde Klasik Natüralizm'in etkilerini yansıtan Antiocheia Takvim Evi Mozağından sonraya, Klasik Natüralizm'in etkilerinin azaldığı Antiocheia Menander Evi'nde yer alan Okeanos ve Tethys Mozağı ve Zeugma Poseidon Mozağı'nden önceye MS 2. yüzyılın sonlarına tarihlenmelidir. Mozaikli alanda bulunan MS 1. ve 2 yüzyıllara tarihlendirilen Loeschcke Tip IV pişmiş toprak kandil bu tarihlendirmeyi desteklemektedir.

Bahar Şenlikleri Mozağında betimlenen manzara resmi muhtemelen bir tablonun mozaik üzerine aktarılmasıdır ve kent yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Mozaik üzerinde denizin içinde dikdörtgen kule şeklinde bir deniz feneri betimlenmiştir. Limanda ada üzerinde tespit edilen mimari kalıntılar mozaikte betimlenmiş olan bu deniz fenerinin yerine muhtemelen

²³ Levi, 1947, 214-215; Balty, 1981, 392; Budde, 1972, 85; Cimok, 2000, 187.

²⁴ Campbell, 1938: 209, Fig. 5; Campbell, 1988: 61; Levi, 1947: 36-39, Fig. 12, pl. 6.

²⁵ Uysal – Bulgan, 2016: 79-81.

²⁶ Görkay, 2017: 191-196, Figs. 6-10; Uysal – Bulgan, 2016: 77-99; Zoroğlu, 1994: 31-45; Zoroğlu, 1999: 513-524; Tekocak, 2008: 154, Fig. 7.

²⁷ Levi, 1947: lev. Va, XIa-b, XIIa-b, XIIIb-d, XVb, XXIXb, XLVIId.

²⁸ Budde, 1972: Fig. 228.

²⁹ Uysal – Bulgan, 2016: 96-97.

³⁰ Sweetman, 2003: 517-547.

³¹ Budde, 1972: 124-125.

³² Öztürk – Aslan, 2014: 137-154.

Macrinus Dönemi'nde yeni bir deniz fenerinin inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Hippokamposlar üzerinde balık avlayan eroslar ve kentten bir manzara sunan sanatsal değeri yüksek olan bu mozaikler Makedon kökenli olduklarını iddia eden, Roma İmparatorları ve ailesi ile iyi ilişkiler kuran kent elitlerinin zenginliklerini ve yüksek zevklerini en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Kaynakça

- BAILEY, D. M., 1985. *The Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice) III.2, The Lamps*, Tripoli.
- BAILEY, D. M., 1988. *A Catalogue of the Lamps in the British Museum, Vol. 3. Roman Provincial Lamps*, London.
- BERNHARDT, R., 1971. *Imperium und Eleutheria, Die römische Politik gegenüber den freien Städten des griechischen Ostens*, Hamburg.
- BLOESCH, H., 1965. "Caracalla in Aegeai", *Congresso internazionale di numismatica*, 11-16 Settembre 1961, Vol II, Roma, ss. 307-312.
- BLOESCH, H., 1989. *Erinnerungen an Aigeai*, Münzkabinett Winterthur.
- BUDDE, L., 1960. "Die frühchristlichen Mosaiken von Misis-Mopsuestia in Kilikien", *Pantheon* 18, ss. 116-126.
- BUDDE, L., 1969. *Antike Mosaiken in Kilikien*, Vol. 1, Frühchristliche Mosaiken in Misis-Mopsuestia, Recklinghausen: Aurel Bongers.
- BUDDE, L., 1972. *Antike Mosaiken in Kilikien*, Vol. 2, Recklinghausen: Aurel Bongers.
- BURRELL, B., 2004. *Neokoroi, Greek Cities and Roman Emperors*, Leiden, Boston: Brill.
- CAMPBELL, W. A., 1938. "The Fourth and Fifth Seasons of Excavation at Antioch on the Orontes: 1935-1936", *AJA* 42.2, ss. 205-217.
- CAMPBELL, S. D., 1988. *The Mosaics of Antioch, The Corpus of Mosaics Pavements in Turkey*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- CONYBEARE, F. C., 2007. *The Apology and Acts of Apollonius: and other Monuments of Early Christianity*. Oregon: Wipf and Stock Publishers.
- COVA, E., GORDON, J., 2010. "Romanesque in Cyprus: A lamp from Athienou-Malloura", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes*, Vol. 40, ss. 277-294.
- DEMİR, F., 2018. "Aigeai Kazısı 2014-2016", *KST* 39.3, ss. 83-97.
- DEMİR, F., 2019a. "Aigeai Kazısı 2017-2018", *KST* 41.2, ss. 135-145.
- DEMİR, F., 2019b. "Aigeai Yüzey Araştırması 2018", *AST* 37.2, ss. 35-52.
- DORIGO, W., 1971. *Late Roman Painting*. Praeger Publishers, New York.

- GÖRKAY, K., 2012. "Zeugma Roma Dönemi Konutları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 141, ss. 7-18.
- GÖRKAY, K., 2017. "Mosaic Programmes in Domestic Contexts at Zeugma", *JMR* 10, ss. 183-211.
- HERES, G., 1968. "Die Werkstatt des Lampentöpfers Romanesis, Staatliche Museen zu Berlin", *Forschungen und Berichte* 10, ss. 185-211.
- HAYMANN, F., 2007. "Hadrian und Aigeai: Ein neues Tridrachmon", *Gephyra*, 4, İstanbul: Ege Yayınları, ss. 1-9.
- HONIGMANN, E. - MARICQ, A., 1953. *Recherches sur les Rés Gestae Divi Saporis*. Bruxelles: Palais des Académies.
- KARAGEORGHIS, V., 1985. "Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1984", *BCH* 109, ss. 897-967.
- KUBITSCHKEK, W., 1909. "Münzen von Aigeai in Kilikien", *Numismatische Zeitschrift*, 42, ss. 23-24.
- LADSTATTER, S., 2013. *Ephesos, Yamaç Ev 2*, Homer Kitabevi.
- LEVI, D., 1947. *Antioch Mosaic Pavements*, Vol. 1, Princeton-London.
- MAGIE, D., 1950. *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century Christ*, I-II, Princeton.
- MARICQ, A., 1958. "Classica et Orientalia", *Syria* 35, Fascicule 3-4, ss. 295-360.
- OZIOL, T., 1977. *Salamine de Chypre VII. Les lampes du Musée de Chypre*, Paris.
- ÖNAL, M., 2013. *Poseidon - Euphrates Evleri Belkıs/Zeugma*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, N. - ASLAN, O., 2014. "Yumurtalık Mozaığı", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 31, ss. 137-154.
- PILHOFER, S., 2015. *Romanisierung in Kilikien? Das Zeugnis der Inschriften*, München: Herbert Utz Verlag.
- PLINIUS, *Naturalis Historiae*, Book: V, 91.
- RIZAKIS, A., 2011. "Urban Elites in the Roman East: Enhancing Regional Positions and Social Superiority", Ed.: J. Rupke, *A Companion to Roman Religion*, Oxford: Wiley-Blackwell Publishing.
- ROBERT, L., 1973. *De Cilicie á Messine et á Plymouth avec deux inscriptions grecques errantes*, *Journal des savants*, Paris, 161-211.
- ROBERT, L., 1977. "Documents d'Asie Mineure", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 101, ss. 43-132.
- SAYAR, M. H., 1999. "Kilikya'da Tanrılar ve Kültler", *Olba II*, Cilt 1, Mersin, ss. 131-151.
- SWEETMAN, R., 2003. "The Roman Mosaics of the Knossos Valley", *The Annual of the British School at Athens* 98, ss. 517-547.

- TEKOC AK, M., 2008. Kelenderis Liman Hamamı, *Olba 16*, ss. 133-162
- UYSAL, T., BULGAN, F., 2016. *Gaziantep Zeugma Mozaik Müzesi*, İstanbul.
- VOLLGRAFF, W., 1904. Inscriptions d'Argos, *Bulletin de correspondance hellénique*, Vol. 28, ss. 420-429.
- WAGES, S. M., 1986. "A Note on the Dumbarton Oaks Tethys Mosaic", *Dumbarton Oaks Papers 40*, ss. 119-128.
- WEISS, P. (1982). "Ein Altar für Gordian III., die Älteren Gordiane und die Severer aus Aigeai (Kilikien)", *Chiron 12*, ss. 191-205.
- WOODWARD, A. M., 1963. "The Neocorate at Aegeae and Anazarbus in Cilicia", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society 3*, ss. 5-10.
- ZIEGLER, R., 2003. "Asklepioskult und Kaiserkult im Kilikischen Aigeai um Die Mitte des 3. Jahrhunderts N. Chr.", *Olba VII*, ss. 205-217.
- ZIEGLER, R., 2007. "Zum politischen Nachwirken der Perserkriegsidee in der Zeit der Zweiten Sophistik", Ed.: Bruno Bleckmann, *Herodot und die Epoche der Perserkriege*, Böhlau Verlag Köln Weimar.
- ZOROĞLU, L., 1994. "Bir Mozaik Üzerinde Antik Kelenderis Kenti Betimlemesi", *1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Seri Konferansları Kitabı*, Ankara, ss. 31-45.
- ZOROĞLU, L., 1999. "Kelenderis Mozaığı", *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu*, 5-7 Haziran 1996, ss. 513-524.

Figürler

Fig. 1: Aigeai Yamaç Evler kazısı güneyden genel görünüm.

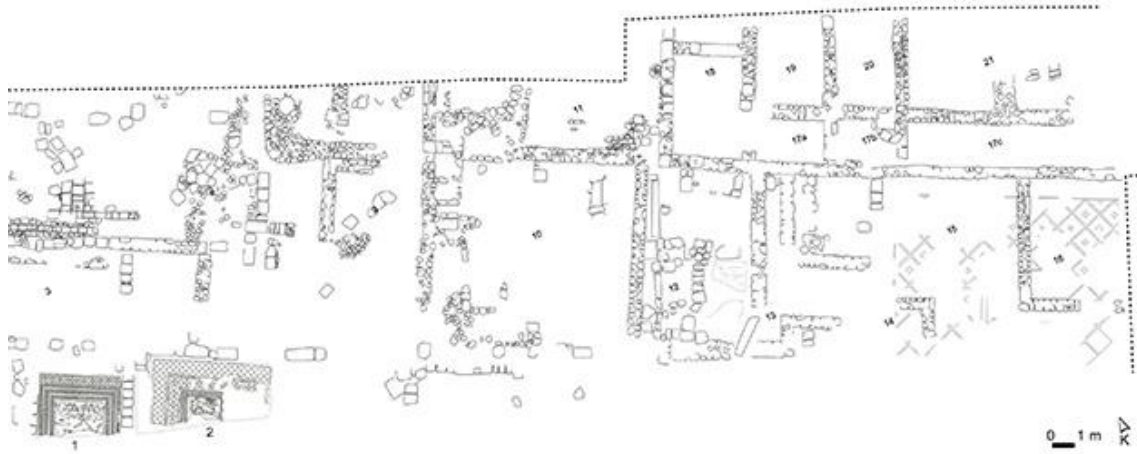

Fig. 2: Aigeai Yamaç Evler taş plan çizimi ve mozaiklerin konumu.

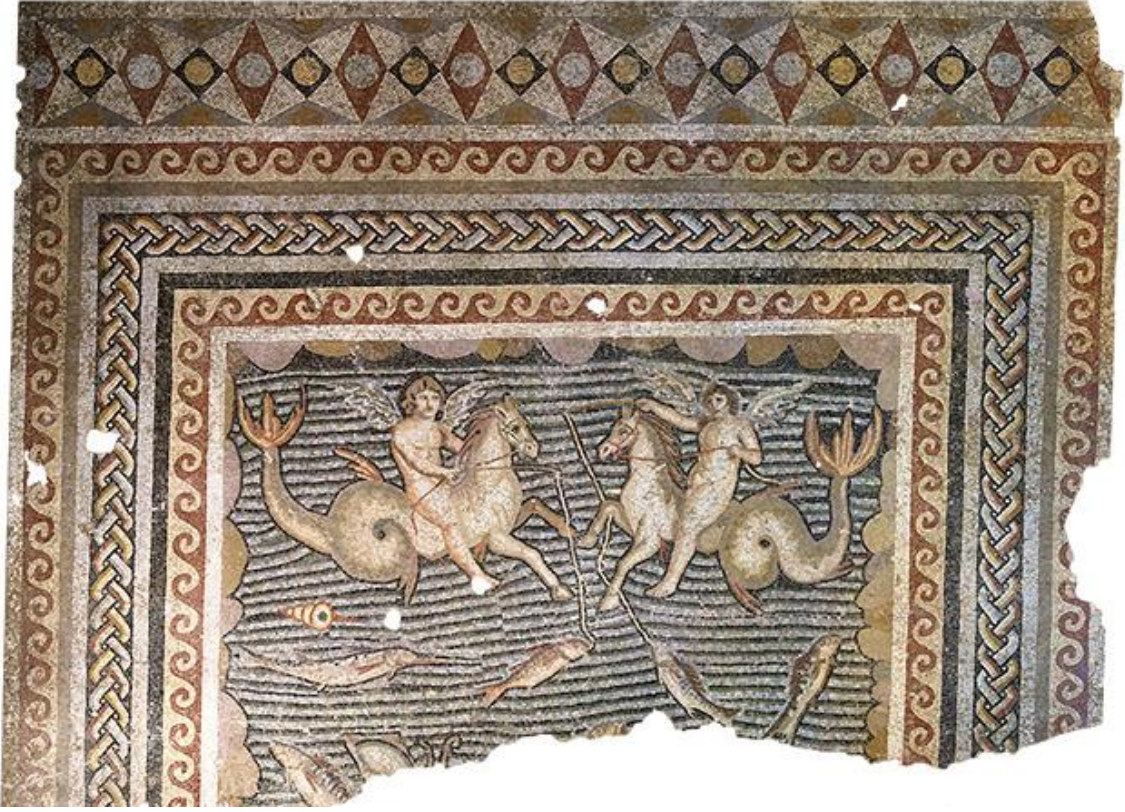

Fig. 3: Hippokampos Mozaïği genel görünüm.

Fig. 4: Bahar Şenlikleri Mozaïği genel görünüm.

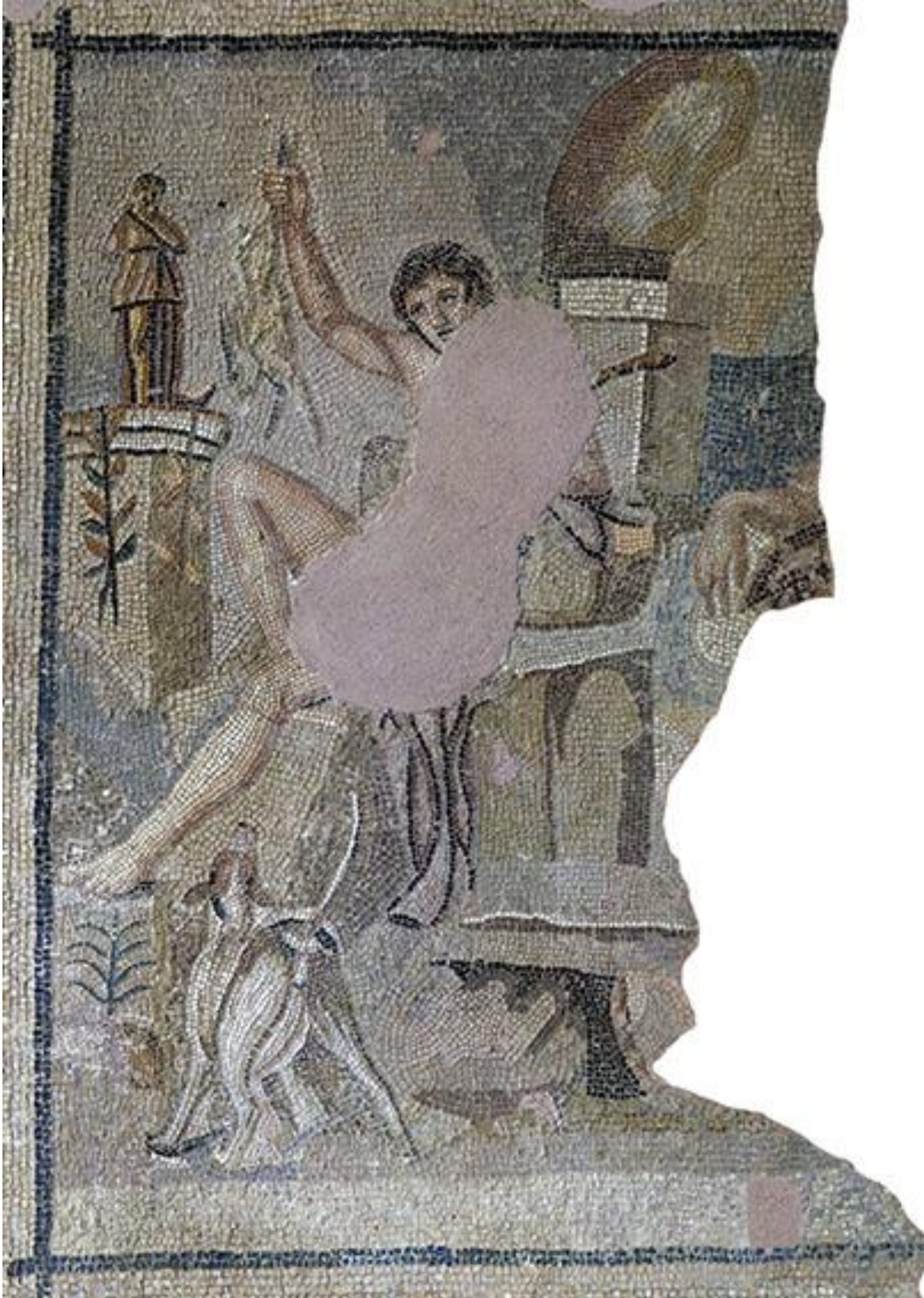

Fig. 5: Bahar Şenlikleri Mozaïği detay.

Fig. 6: Aigeai Deniz Kalesi'nde yer alan deniz fenerine ait mimari bloklar.

Fig. 7: Aigeai Deniz Kalesi, liman mendireği kırlangıçkuyruğu kenetli bloklar.

ÜRGÜP ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE YER ALAN BİR GRUP ATTİKA
FİGÜRLÜ VE SİYAH FIRNİSLİ SERAMİK
*A GROUP OF ATTIC FIGURED AND BLACK GLAZED POTTERY IN
THE MUSEUM OF ÜRGÜP*

Handan YILDIZHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assist. Prof. Dr., *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science and Letters, Department of
Archaeology*

handanyildizhan@nevsehir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5623-2316

OANNES

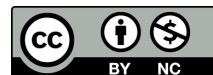
Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **25.01.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **02.03.2022**
Sayfa-Pages : **197 – 233**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1062755>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: YILDIZHAN, H., “Ürgüp Arkeoloji Müzesi’nde Yer Alan Bir Grup Attika Figürlü ve Siyah Firnisli Seramik”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 197 – 233.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

197 – 233

Araştırma Makalesi / Research Article

ÜRGÜP ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDE YER ALAN BİR GRUP ATTİKA FİGÜRLÜ VE SİYAH FIRNİSLİ SERAMİK A GROUP OF ATTIC FIGURED AND BLACK GLAZED POTTERY IN THE MUSEUM OF ÜRGÜP

Dr. Öğr. Üyesi Handan YILDIZHAN

Öz

1971 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne müsadere yolu ile kazandırılmış bir grup Attika figürlü ve siyah firnisli seramik, Ürgüp Müzesinin kurulmasının ardından bu müzeye nakledilmiştir. Ürgüp Müzesi Attika seramikleri, Klasik ve Erken Hellenistik Dönemde Orta Karadeniz Bölgesi ile Sardis ve Kelenderis gibi kentlerin Atina ile var olan ilişkilerine ışık tutacak özelliklere sahiptir. Dokuz farklı form ve üç farklı teknikte üretilmiş bu seramikler envanter kayıtlarına göre ağırlıklı olarak Salihli (Sardis), Gilindere (Kelenderis) ve Çorum olmak üzere üç farklı yerden gelmiştir. 5. yüzyılın ilk çeyreği ile 4. yüzyılın üç ile dördüncü çeyreğine tarihlenen seramiklerin, korunma durumlarından yola çıkarak, kesin olmamakla birlikte, birer nekropol buluntusu olduğu düşünülmektedir. Arkeolojik bağlamından uzak kalmış söz konusu bu grup üzerindeki çalışmanın amacı; değerlendirme sonuçlarını konunun uzmanlarıyla paylaşmak ve seramiklerin buluntu merkezleri açısından ne ifade etiklerini tartışmaya açmaktır.

Abstract

A group of Attic figured and glazed pottery was brought to the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara in 1971 following a seizure process. These items were transferred to the Ürgüp Museum after its foundation. The Attic pottery held at the Museum of Ürgüp sheds light on the relationships that existed between Athens and the Central Black Sea Region and cities like Sardis and Kelenderis in the Classical and Early Hellenistic Period. According to inventory records, these ceramics, which are in nine different forms and in three different styles, came mostly from three different sites, namely, Salihli (Sardis), Gilindere (Kelenderis) and Çorum. Although not certain, it is believed that they were necropolis finds based on the protection to which the vessels, dated to between the first quarter of the 5th century and the third to fourth quarter of the 4th century, were subject. The aim of this study is to share the results of the evaluation on this group of pottery that had been removed from its archaeological context with experts on this subject and to generate discussion about the meaning of these ceramic based on where they

were found.

Anahtar Kelimeler: Attika Siyah Figürlü Seramik, Attika Kırmızı Figürlü Seramik, Attika Siyah Firnisli Seramik, Ürgüp Müzesi. **Keywords:** Attic Black-Figure Pottery, Attic Red-Figure Pottery, Attic Black-Glazed Pottery, Ürgüp Museum.

Extended Abstract

A group of Attic figured and glazed pottery that had been brought to the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara in 1971 after being confiscated was transferred to the Museum of Ürgüp once it was established. According to inventory records, these vessels, which are in nine different forms, came mostly from three different sites, namely, Salihli (Sardis), Gilindere (Kelenderis) and Çorum. Although not certain, it is believed that they were necropolis finds based on the protection to which the vessels, dated to between the first quarter of the 5th century and the third to fourth quarter of the 4th century, were subject.

The aim of this study is to share the results of the evaluation on this group of pottery that have been removed from its archaeological context with experts on this subject and to generate discussion about the meaning of these vessels based on where they were found.

In evaluating the Attic pottery, comparisons were conducted with similar examples, as the museum inventory records did not have any information regarding their related find contexts.

The Attic figured pottery in the museum collection was grouped as black-figure and red-figure pottery. Two black-figure samples dated to the first quarter of the 5th century were included in the inventory records as finds from Sardis and Kelenderis. All the red-figure samples recorded as finds of Sardis were squat lekythos dated to the late 5th century and the 3rd to 4th quarter of the 4th century. After examination of the black and red-figure pottery, it was determined that they were produced by four different workshop: the Haimon and the Lancut Group for the black figure-pottery and the Louvre Maid and Mina Painter for the red figure-pottery.

In addition, eleven black glazed pottery in seven different forms were examined in the museum collection. According to the inventory records, the finding place of these vessels, except one of them, was Sardis. As a result of the comparisons conducted mainly with the Athenian Agora findings, it was determined that these potteries were produced somewhere between the second quarter of the 5th century and the 3rd to 4th quarter of the 4th century.

The Attic pottery held at the Museum of Ürgüp sheds light on the relationships that existed between Athens and the Central Black Sea Region and cities like Sardis and Kelenderis in the Classical and Early Hellenistic Period.

As Kelenderis was the arrival place of the lekythos, one of two black-figure pottery that the museum has, the Attic pottery finds of Kelenderis and

the relationships that the cities had with one another needed to be examined. Among the cities of the Cilicia region, Kelenderis had the most Attic pottery. It is known that the Attic pottery found in the illegal excavations conducted in the Kelenderis necropolis in the 1960s and 1970s were brought primarily to the Museum of Erdemli and to the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara after being confiscated. There are also lekythos samples from the Haimon Group among the Attic pottery found in these museums and during the systematic excavations carried out in the Kelenderis necropolis. In light of this information, the lekythos of the Museum of Ürgüp, which was determined to be from the Haimon Group, should be evaluated as a Kelenderis necropolis finding that had been sold to the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara. It is documented that the products of the workshops which produced black figure lekythos, like the Haimon Group, were preferred for use as grave gifts in the beginning of the 5th century in Anatolia, as well as in Greece. Considering this, it can be argued that for the Attic pottery imported to Kelenderis, the people followed the fashion of placing them as grave gifts, which could explain the relationship these vessels had with Classical Greece.

The vessels whose finding place was recorded as Sardis and which are kept in the museum gain considerable meaning when they are evaluated within the framework of the Sardis published Attic pottery. According to the published finds, thirty nine red-figure pottery fragments were unearthed in Sardis, and fifteen of them are dated to the 5th century. While it is tempting to attribute the fewer number of red-figure pottery compared to the number of black-figure samples to the political hostility in the 5th century, in Sardis during this period, a large number of black glazed and black-figure pottery were also imported. Researchers who have evaluated the inconsistency of the city in this period and found there to be no steady decline in trade with Athens explained the presence of these ceramics by the preferences of the Persian residents and their different tastes. Similarly, in spite of the hundreds of black glaze Attic pottery imported from Athens to Sardis in the 4th century, only ten red-figure examples were documented from the same century. In this regard, the Sardis pottery in the museum collection contributes new ideas about the city's known Attic pottery to the literature. The Attic pottery of the museum also adds three new painters to the Attic figured pottery repertoire of Sardis. The black- glaze Attic pottery, distinct from the repertoire of Sardis black glazed pottery; enriches the diversity of pottery found in the city.

A black glazed salt-cellar from Çorum in the museum opens a new window for researchers engaged in the relations between the Central Black Sea Region and Athens. Considering the research about the area where the salt-cellar was found and its relationships to its vicinity, the presence of this sample in Çorum raises several questions.

Giriş

1971 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne müsadere yolu ile kazandırılmış bir grup Attika figürlü ve siyah firnisli seramik Ürgüp Arkeoloji Müzesinin kurulmasının ardından bu müzeye nakledilmiştir. Envanter

kayıtlarına göre eserler ağırlıklı olarak Salihli (Sardis), Gilindere (Kelenderis) ve Çorum olmak üzere üç farklı yerden gelmiştir.

5. yüzyılın ilk çeyreği ile 4. yüzyılın 3. ve 4. çeyreği arasına tarihlenen, dokuz farklı form ve üç farklı teknikte üretilmiş seramikler, buluntu durumlarına bağlı olarak yoğun kalker tabakası ile kaplıdır. Bu durum ve vazo formlarının tam korunmuş olması, kesin olmamakla birlikte, seramiklerin birer nekropol buluntusu olma olasılığını kuvvetlendirmektedir.

Arkeolojik bağlamından uzak kalmış seramikler üzerindeki bu çalışmanın amacı; müze koleksiyonunda yer alan Attika seramiklerini Anadolu'daki Attika seramikleri üzerinde çalışmalar gerçekleştiren araştırmacılara sunmaktır.

Buluntu yerleri ve ilişkili oldukları kontektler hakkında kesin bir veri bulunmayan seramiklerin değerlendirmesinde temel olarak başta Kıta Yunanistan, Anadolu ve antik dünyanın diğer merkezlerinde bulunmuş tarihleyici kontektlere ait örneklerle yapılan karşılaştırılmaldan faydalanılmıştır. Bu değerlendirmede ayrıca dünya müzelerinin koleksiyonlarında bulunan eserler de dikkate alınmıştır.

Çalışmada incelenen on yedi seramik; buluntu yerlerine göre figürlü ve siyah firnisli seramikler olmak üzere iki ana grupta ele alınmıştır. Figürlü seramikler ise siyah ve kırmızı figürlü seramikler olarak iki alt gruba ayrılmıştır. Her grubun düzenlemesinde form (açık kaplar kapalı kaplardan önce gelecek şekilde) öncelikli olmak üzere kronolojik sıralama dikkate alınmıştır.

Salihli (Sardis) Attika Seramikleri

Siyah Figürlü Seramikler (SSFg.1, Fig.1)

Müze koleksiyonunda yer alan Attika siyah figürlü seramikler iki örnek ile temsil edilir. Bu örneklerden ilki (SSFg.1, Fig.1) içki kapları arasında oldukça popüler bir form olan bir cup-skyphos olup buluntu yeri Salihlidir. SSFg.1 form özelliği bakımından Ure'un K 2/3 sınıfı cup-skyphosları¹ içinde yer alır. Vazonun bezemesi ön ve arka yüzde kulp altı palmetleri arasında yer almaktadır. Bezemeler vazo zemini üzerine oldukça karikatürize bir şekilde silüet teknikte çizilmiştir. Ufak farkla birbirinin aynı olan vazonun A ve B yüzünde bir çubuğa yaslanmış (A ve B yüzde) ve elindeki çelengi (B yüzde) karşısındaki açılır kapanır bir sandalyede oturmakta ve lyra çalmakta olan bir kadına uzatan bir genç figürü yer alır. Her iki figürün de arka planında yapraklı dallar bulunmaktadır. Ürgüp örneğinin form ve bezeme açısından karşılaştırılabilecek en yakın benzerleri Atina Agorası², Maikop³ ve Olynhtos'ta⁴ gün ışığına çıkartılmış, Beazley tarafından⁵ Haimon Grubu'nun geç üyeleri ile ilişkilendirilen, Lancut Grubu tarafından bezenmiş

¹ Ure, 1927: 4, XXI, 139. 40.

² Moore-Philippides, vd., 1986: 96, 286, Kat. no. 1541, Pl.104.

³ Harper, 1974: 7. 11.

⁴ Robinson 1933; Pl.51, 37; Robinson 1938: Pl.19, 16a.

⁵ Beazley, 1971: 285; Beazley, 1956: 568, nos.649, 650; 509, nos. 665-668; 570, nos. 680-688; 571, nos.704-707.

skyphoslardır. Ure'un form sınıflandırması, Maikop ve Attika örnekleri ile Hamburg⁶, Prag⁷ ve Cenevre⁸ Müzeleri'nde yer alan benzer form ve bezeme özellikleri çerçevesinde değerlendirilen bu skyphosu 490-470 yılları arasına tarihlemek mümkündür.

Kırmızı Figürlü Seramikler

Bodur Lekythoslar (SKFg.1-4, Fig. 2-5)

Ürgüp Müzesi'nde bulunan Attika kırmızı figürlü seramiklerin tamamını bodur lekythos örnekleri oluşturur. Envanter kayıtlarına göre bu vazoların buluntu yeri Salihlidir. Bu nedenle bu lekythosların Sardis'in nekropol alanlarından⁹ kaçak kazılarla açığa çıkartılmış olma ihtimali oldukça yüksektir.

Kırmızı figürlü bodur lekythos örneklerinin hemen hepsi (SKFg.1-4, Fig. 2-5) bazı nüanslar dışında benzer form özellikleri gösterir. Huni şeklinde bir ağzı bulunan bu lekythoslar kısa ve silindirik bir boyuna sahiptir. Konik ağızdan boyna geçişte keskin bir profile, tıknaz bir gövdeye ve alçak dış bükey pofilli halka kaideye sahip vazoların boynundan çıkıp omuza bağlanan bir de şerit kulbu mevcuttur. Örneklerin çoğunda boyun ile omuzun birleştiği yerde plastik olarak yapılmış ince bir kuşak yer alır. Vazoların bezeme prensibinde ise gövdede, kulpun tam karşısında kırmızı figür tekniğinde yapılmış tekil insan ya da hayvan figürünün yer aldığı görülür. Figürler rezerve ya da yumurta dizisine sahip bir bant üzerine yerleştirilir.

Bodur lekythoslar arasında yer alan SKFg.1 (Fig. 2) 5. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen bodur lekythoslarda sıklıkla karşılaşılan Eupalia sahnesinin¹⁰ bir örneğini taşır. Ellerindeki mücevher ya da kozmetik eşyaların bulunduğu bir kutuyu taşımakta olan kadınların tasvir edildiği bu sahnelerde; kadınlar ellerinde taşıdıkları bu kutuları¹¹ düğün günü ya da düğünden bir sonraki gün olarak bilinen Eupalia'da armağan olarak sunarlar. Bir nekropol buluntusu olma ihtimali yüksek bu lekythos cenaze konteksi bağlamında ele alındığında; üzerindeki sahneyi ölen yeni evli kadınların veya evlilik çağındaki genç kızların öbür dünyaya geçişleriyle ilişkilendirmek¹² yanlış olmayacaktır. Vazo üzerindeki figür stilistik ve ikonografik özellikleri açısından yüz ve saç detayları, giysi kıvrımlarından tutun da sunu jesti içinde bulunmasına kadar Louvre Maid Ressamına atfedilen örneklerle¹³ yakın paralellik taşımaktadır. Bu nedenle Louvre Maid Ressamının sanat çevresiyle ilişkili bir sanatçı

⁶ CVA, Hamburg, Museum Fur Kunst und Gewerbe 1, 64, Inv. 1917.1163, Fig. 37, Pl. (2013) 47. 3-4.

⁷ CVA, Prague, Musée National 1, 62, Fig.38, Pl.(087) 37.4.6

⁸ CVA, Genève 2, Pl. 67, 6-7.

⁹ Sardis nekropollerinden bulunmuş bodur lekythos örnekleri bilinmektedir bkz., Schaeffer-Ramage vd., 1997: Att. App.22, 24-25.

¹⁰ Klinger, 2002: 43-48.

¹¹ Ürgüp örneğinde, alışıla gelen bu sahnelerden farklı olarak, figürünün elinde her hangi bir kutu bulunmamaktadır.

¹² Alexandridou, 2011: 25.

¹³ Beazley, 1963: 1364. 6, 8; Moore 1997: 129, 267, Pl. 93, 943; Israel Museum, Inv. 80. 51. 95, bkz., Dayagi Mendels, 1989; Klinger 2002; CVA, Hannover, Kestner Museum, Inv. 765, 48, 1-2; CVA, Mannheim Reis Museum, 1. 42, 33. 1, P4.

tarafından yapılmış olduğu tespit edilen bu eseri sanatçının üretimde bulunduğu 430 yılına tarihlenmek mümkündür.

Kırmızı figürlü bir diğer bodur lekythos ise SKFg.2'dir. Vazonun ön yüzünde rezerve ince bir bant üzerinde duran, sola yönelimli çömelmış ve kollarını önündeki bir nesneye doğru uzatmış çıplak bir erkek figürü yer alır (Fig. 3). Vazonun arka yüzünde hatalı pişmeden kaynaklı renk farklılıkları bulunmaktadır. SKFg.2'nin çömelen çıplak figürünü ikonografik ve stilistik olarak karşılaştırabileceğimiz en yakın örnekler çömelen çıplak eros tasvirlerinin yer aldığı bodur lekythoslardır¹⁴. Geç 5. yüzyıla tarihlenen bu örnekler ışığında SKFg. 2'yi onlarla aynı tarihe yerleştirmek mümkündür.

Gövdelerinde hayvan figürleri taşıyan bodur lekythoslar genel olarak 5. yüzyılın son çeyreği ile 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenir¹⁵. Bu tarz lekythoslar SKFg. 3-4 ile temsil edilmektedir. Birbirinden farklı iki atölyenin üretimi olan bu lekythoslarda ikonografik açıdan aynı konu işlenmiştir. Sağa yönelimli bir kuğu figürünün (Fig. 4) yer aldığı SKFg.3 benzer örnekleri¹⁶ ışığında Mina Ressamı ve atölyesi ile ilişkili bir sanatçı tarafından 400-375 yılları arasında üretilmiş olmalıdır.

Kuğu çiziminde Kat. no. 3'e göre daha karikatürize bir anlayışa sahip olan SKFg. 4'ü (Fig. 5) palmet bezemeli bodur lekythoslarla¹⁷ göstermiş olduğu form benzerliği nedeniyle 375-350 yılları arasına tarihlenmek mümkündür.

Attika Siyah Firnisli Seramikler (SSFr.1-11, Fig. 6-16)

Müze koleksiyonunda yedi farklı formda on bir adet siyah firnisli seramik tespit edilmiştir¹⁸. Envanter kayıtlarına göre bu seramiklerin, ÇSFr.1¹⁹ dışında, buluntu yeri Salihlidir.

Stemlessler (SSFr. 1-2, Fig. 6-7)

Salihli'den gelen siyah firnisli seramikler arasında iki adet stemless bulunur. Bunlar arasında bulunan SSFr. 1 (Fig. 6) Agora P 10359 sınıfı stemless ailesinden gelen Rheneia cup grubu²⁰ içinde yer alır. Buna karşın ilave dudaklı sığ gövdesinin yanı sıra alçak halka kaideye ve hafif iç bükey yatay kulplara sahip SFr. 1, bu özellikleriyle Agora P 10359 sınıfı stemlesslerden ayrılır. Eserin kaide altında ise mercan kırmızısı firnis

¹⁴ CVA, Bologna, Museo Civia Archeologico, PU3B; CVA, Ostschweiz Ticino 1, 26, Pl. 18. 9-10; CVA, Bucarest 1, Institut D'Archeologie, 39, Pl. 34.10; Robinson 1933, 249, Pl.16.

¹⁵ Görkay, 2020: 361.

¹⁶ Görkay, 2020: 389, Fig. Att.109-110 (Mina Painter); Beazley, 1963: 1367. 22-23; Cambridge Museum of Classical Archaeology. Form için; Robinson, 1938: Pl.101, nr. 92; CVA, USA, 1 (Gallatin Collection 1), Pl. 26, nr. 10; Prague Charles University E71: Beazley, 1963: 1367. 5, Allard Pierson 10: CVA, Holland 4, (Allard Pierson 4) 47-48, Fig. 47.1, Pl. 204, 1-3; Paphos, District Museum 2524. 1: Francesco Muscolino 2012: Pl. 24. 4.

¹⁷ Benzer forma sahip palmetli lekythoslar için bkz., Görkay, 2020: 392, Fig. Att.130; CVA, Gottingen, Archeologisches Institut der Universität 4, 54-55, Taf. 14, 12-13, Beil. 6. 2.

¹⁸ Ürgüp Müzesi siyah firnisli seramik form repertuarı; stemless, cup skyphos, skyphos, kantharos, tuzluk, biberon ve parfüm şişesinden oluşmaktadır.

¹⁹ ÇSFr.1'in buluntu yeri Çorum olarak kaydedilmiştir.

²⁰ Sparkes-Talcott, 1970: 100.

mevcuttur. SSFr. 1 söz konusu özellikleri ve Atina Agorası 456 numaralı örnek ile gösterdiği yakın benzerlikten ötürü 480-470 yıllarından olmalıdır²¹.

Stemlesler arasındaki bir diğer örnek olan SSFr. 2 (Fig. 7), Atina'da 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde üretilmeye başlanan ve 4. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar devam eden narin stemlesler²² sınıfı içinde yer alır. SSFr.2 ağız ve ayak profile ile her ne kadar 5. yüzyılın 3. çeyreğinde üretilen Atina Agorası erken narin stemless örneklerini²³ hatırlatıyorsa da, tondosunda yer alan rulet bezemesi tarihlendirme için önemli bir kriter oluşturur. Atina Agorasından gelen verilere göre rulet bezemesi 390-380'lere değin kullanılmamıştır. 4. yüzyılın 2. çeyreğinde ilk kez karşılıklı rulet bezemesi, yüzyılın bağlantılı ya da serbest palmetlerden oluşan merkezi bir motifi çevreleyen basmaklıp bir bezeme halini alır²⁴. Bu bilgi çerçevesinde ve Atina Agorası 517 numaralı narin stemless'in tondosunda bulunan benzer rulet ve palmet bezemesinden²⁵ yola çıkarak SSFr.2'yi, 4. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlendirmek mümkündür.

Cup Skyphoslar (SSFr.3-4, Fig. 8-9)

Siyah firnisli seramikler arasındaki iki cup skyphos örneği (SFr.3-4, Fig. 8-9) Sparkes ve Talcott'un Atina Agorası bulutuları için yapmış olduğu sınıflandırmaya göre kalın ağız kenarlı cup skyphoslar sınıfı²⁶ içinde yer alır. Kalınlaştırılmış, dış bükey dudaklı, derin gövdeli ve gövde üzerinde yaylarla birleştirilmiş yivlerle bezenmiş SSFr.3 (Fig. 8) dış bükey dudaklı, yivli stemlesslerden türemiş olmalıdır. SSFr.3 form ve dekorasyonu açısından Atina Agorası²⁷ ve Napoli Müzesi'nde²⁸ bulunan benzer örnekleri ışığında yaklaşık olarak 420 yılına tarihlenir. SSFr.4'ü (Fig. 9) ise Atina Agorası 617 numaralı²⁹ örnek ile kurulan analogi neticesinde yaklaşık olarak 410 yılına yerleştirmek mümkündür.

Skyphoslar (SSFr.5-7, Fig. 10-12)

Envanter kayıtlarına göre Salihlide bulunmuş siyah firnisli seramikler arasında yer alan SSFr.5 (Fig. 10) alışlagelmiş siyah firnisli skyphos tiplerinden farklılık göstermektedir.³⁰ Örnek, sahip olduğu özellikleri bakımından Attika ve Korinth tipi skyphoslardan ayrılan daha melez formları temsil eden küçük bir grubun³¹ üyesidir. SSFr.5 yalın ağız kenarı, uzun konkav cidarı ile Atina Agorası no. 359³²; kaide yapısıyla, yan kenarındaki yiv hariç, Atina Agorası'nda 5. yüzyılın ortasına tarihlenen bir kuyuda bulunan

²¹ Sparkes-Talcott, 1970: 100, 267, no. 456, Pl. 21, Fig. 5.

²² Sparkes-Talcott, 1970: 102-103.

²³ Sparkes-Talcott, 1970: 102-103, 269, no.483, Pl.22.50, Fig.5.

²⁴ Sparkes-Talcott, 1970: 30.

²⁵ Sparkes-Talcott, 1970: 104, 273, Pl.52, no. 517.

²⁶ Sparkes-Talcott, 1970: 111-112; Bu form Atina'da 5. yüzyılın son çeyreğinden itibaren üretilir.

²⁷ Sparkes-Talcott, 1970: 111-112, 279, no. 612, Pl. 27.

²⁸ CVA, Napels 2(2) 470, Pl.16. (1032) 2; 212, Pl. 19 (1041) 1.

²⁹ Sparkes-Talcott, 1970: 112, 279, no. 617, Pl. 27, Fig. 6.

³⁰ Bilinen siyah firnisli skyphos formlarının dışına çıkan bu örnek üzerinde değerli görüşlerini benimle paylaşan Doç. Dr. İlkan Hasdağlı'ya çok teşekkür ederim.

³¹ Bu tarz melez formlar için bkz., Boulter, 1953: 74-75, nos-27-28, 29. Fig. 2.

³² Sparkes-Talcott, 1970: 86, Fig. 4, no. 359, Pl. 17.

no. 28³³ ile yakın paralellik gösteririr. Bu nedenle kaide formuyla Attika tipi, gövde profili ile de Korinth tipi skyphosları hatırlatan SSFr.5, 480-450 yıllarından olmalıdır.

Attika üretimi siyah firnisli seramikler arasında temsil edilen diğer bir skyphos olan SSFr.6 numaralı örnek (Fig. 11) Sparkes ve Talcott'un Atina Agorası verilerine göre A Tipi (Attik Tip) skyphoslar³⁴ içinde yer alır. Bu tip skyphoslarda 5. yüzyılın sonlarında gövdede dış bükey bir kavis oluşmaya başlar. Bu kavis yüzyılın son dörtlüğünde daha bariz hale gelir³⁵. Form, 4. yüzyıla gelindiğinde, Salihli örneğinde de görüldüğü gibi büyük ağızlı, geniş gövdeli, ağız çapına oranla daralmaya başlayan kaideye sahip bir forma doğru evrilir. Bu yüzyılda bezeme prensibinde kaide oturma düzlemi ve kaide altı sıklığa rezervedir ve miltos kaplanarak eş merkezli firnisli daireler ile dekore edilir³⁶. SSFr.6 Atina Agorası³⁷, Antalya Karaçalı Nekropolü³⁸ ve Sardis'teki³⁹ bilimsel kazılardan gelen örneklerle ile kurulan analoji sayesinde 375-350 yıllarına tarihlenir.

SSFr.6'ya göre daha mat ve çift daldırma firnis belitileri gösteren SSFr.7'nin (Fig. 12) form olarak en yakın benzeri Atina'daki Memnon Sarnıcı'ndan⁴⁰ gelmektedir. SSFr.7, söz konusu bu örnekten hareketle 325'lerden daha geç tarihli olamaz.

Kantharos (SSFr.8, Fig. 13)

Ürgüp Müzesi'nde buluntu yeri Salihli olarak kayıtlı tek bir kantharos bulunmaktadır. SSFr.8 (Fig. 13) Sparkes ve Talcott'un sınıflandırmasına göre Atina Agorası kazılarında bulunmuş kalıplanmış ağız kenarlı kantharos örnekleri ile benzerlik taşır⁴¹. Form cup-kantharos kulplarının biraz değişmesiyle onlardan türemiş gibi görünmektedir⁴². Böylece form ağız ve gövde altına bağlanan kalın kulpları, kulpların ağız kenarındaki kare kesitli mahmuzları sayesinde cup-kantharoslardan daha sağlam bir hale gelmiştir. Kantharosların mahmuzlu kulplarının 4. yüzyıldaki gelişimine bakıldığında; başlangıçta küçük ve sivri birer çıkıntı halinde olan kulpların daha sonra düz kenarlı ve kare uçlu uzun bir şekle dönüştüğü görülür⁴³. 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ise vazunun gövde bezemesinde, Ürgüp örneğinde de görüldüğü gibi, üzerinde birbirine yaylarla bağlanan kaburga şeklinde kabartmalar görülmeye başlar⁴⁴. Bu formun Atina Agorasında bulunmuş en erken benzer örneklerinin tondosunda bulunan bezemeler ise rulet baskı ile tamamlanmaktadır. Benzer bir şekilde Salihli örneğinin tondosunda da üç

³³ Boulter, 1953: 75, nos. 28, Pl. 29. Fig. 2. Bu tip skyphoslar Ure'un skyphos tipolojisine göre Sınıf K2 içinde yer alır; Ure, 1927: 68.

³⁴ Sparkes-Talcott, 1970: 84-85, Pl.16-17; Boulter 1957: 195.

³⁵ Sparkes-Talcott, 1970: 84-85.

³⁶ James, 2018: 82, note 38-39.

³⁷ Sparkes-Talcott, 1970: no.350, Pl.16.

³⁸ Çokay Kepçe, 2006: 106-107, SFr. 13-14.

³⁹ Rotroff-Oliver, 2003: 21, no.11, Pl. 4.

⁴⁰ Rotroff, 1997: 94, no.152, Fig. 12, Pl.14.

⁴¹ Bu formun 4. yüzyılın başlarında üretilmeye başlayan cup kantharoslar kadar erken üretilip üretilmediklerine dair hiç bir veri yoktur, bkz., Sparkes and Talcott, 1970: 122.

⁴² Sparkes-Talcott, 1970: 122, no. 700, pl. 29, Fig. 7.

⁴³ Sparkes-Talcott, 1970: 122.

⁴⁴ Robinson, 1933: Pl. 150, 525; Robinson, 1938: Pl. 190, 192, 522 A ve B.

sıralı rulet baskı bulunmaktadır. Tüm bu veriler ve Atina Agorasında bulunmuş benzer bir kantharos örneği⁴⁵ ışığında SSFr.8'i 350-325 yılları arasına tarihlemek mümkündür.

Biberon (SSFr.9, Fig. 14)

Küçük, oldukça kapalı bir gövdede, omuza yakın bir alanda, gövdeye bağlan ince boru şeklindeki bir emzikle karakterize edilen bir biberon örneği (SSFr 9, Fig. 14) de müzedeki siyah firnisli seramikler arasında yer almaktadır. Genel olarak bu formun, emzik üzerinde yer alan aşınma ve diş izlerinden ötürü dokuz ayından büyük bebekler ya da engelliler tarafından kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁴⁶. Bu kapların genellikle mezar hediyeleri arasından geliyor olması⁴⁷ formun ağırlıklı olarak bu amaçla kullanılmış olduğunu destekler niteliktedir. Bu güne kadar pek çok biberon örneğinin nekropollerden ele geçiyor olması Ürgüp Müzesi örneğinin de bir mezar hediyesi olabileceğini düşündürmektedir. Atina'daki Lenormant Caddesi Mezarlığı'ndan gelen iki örnek⁴⁸ ile Olynthos⁴⁹ ve Lipari⁵⁰ Nekropollerinde bulunan örneklerle kurulan analogiler sayesinde SSFr.9'u 450-425 yılları arasına tarihlemek mümkündür.

Parfüm Kabı (SSFr.10, Fig. 15)

Müzedede tespit edilen bir diğer siyah firnisli kap formu da parfüm kabıdır. SSFr.10 (Fig. 15) armut biçimli bir gövdeye, kısa ve dar bir boyunla bağlanan geniş daire şeklinde bir ağız tablası bulunan dar bir ağıza sahiptir. Dar ağız bir huni görevi gören kabın ağız tablası yanlardan boyuna doğru sarkar. Böylece ağız tablası parfümün sürülmesini sağlayan bir işleve sahip olur. Kabın içindeki kokulu yağı boşaltmayı sağlayan bir de hafif yivlendirilmiş dikey kulpu bulunur. SSFr.10'u tüm bu form özellikleriyle karşılaştırabileceğimiz en yakın örnek Atina Agorası buluntuları arasında yer alır. Atina Agorası örneği 375-350 yılları arasına tarihlendirilmiştir⁵¹. Atina Agorası örneğiyle aralarında kurulan yakın benzerlikten ötürü Ürgüp Müzesi örneğinin onunla aynı tarihten olduğu düşünülmektedir.

Gilindere (Kelenderis) Attika Seramiği

Siyah Figürlü Seramik

Lekythos (KSFg.1, Fig. 16)

Ürgüp Müzesi koleksiyonda bulunan siyah figürlü ikinci örnek ise bir lekythos'a ait olup (KSFg.1, Fig. 16) buluntu yeri Gilindedir. Form olarak Ure'un L tipi lekythos⁵² sınıflaması içinde yer alan bu örneğin gövdesi silindirik ve dardır. Ağız, boyun ve kulp kısmı kırılmış olan lekythosun omuzu üzerinde iki sıra ışın motifi bulunur. Omuzdan gövdeye geçişte iki ince firnis

⁴⁵ Sparkes-Talcott, 1970: 122, 286, no. 700, Pl. 29, Fig. 7.

⁴⁶ Sparkes-Talcott, 1970: 161, note 3.

⁴⁷ Sparkes-Talcott, 1970: 161, note. 6.

⁴⁸ Sparkes-Talcott, 1970: 161, 320, no. 1197, Pls. 39, 47.

⁴⁹ Robinson, 1933: Pl.183, 180-183.

⁵⁰ Bernabo-Cavalier, vd., 1965: 25, note.3

⁵¹ Sparkes-Talcott, 1970: 163, 320, no.1023, Pl. 39.

⁵² Ure, 1927: 51, Pl. XIV, 113. 56.

bant arasında karşılıklı nokta dizileri yer alır. Gövde üzerinde sadece vazunun ön yüzünden görülecek şekilde yerleştirilmiş bir symposium sahnesi vardır. Sahne her iki yanında oturmakta ve ellerinde çelenk tutan birer figür ve onların arasında soldan sağa doğru bir fülütist ile sahne ortasında klinede uzanmakta olan bir erkek figüründen oluşur. Sahnedeki figürlerin birçok özelliği ifade edilmemiştir⁵³. Bu figürlerden sadece klinede uzanan figürün yüz ayrıntısına az da olsa yer verilmiştir. Kaba taslak tasvir edilmiş figürlerde gözlenen özensizliğin benzeri elbise detaylarında ve detaylarda kullanılan kırmızı ek boyada da göze çarpmaktadır. Vazo gövdesinin arka yüzü ise rezevedir. Figürlü sahneden gövde altına geçişte ikili rezerve bant arasında bir kalın firnis bant yer alır. Gövde altı, gövde altına geçişteki iki kazıma çizgi haricinde, tamamen siyah firnislidir. Vazo bu özellikleriyle 5. yüzyılda Atina'da ölü gömme geleneklerinde önemli bir rol oynayan geç siyah figür lekythosların⁵⁴ tipik bir örneğidir. KSFG.1 üzerindeki sahne dünyanın çeşitli müzelerinde sergilenmekte olan Haimon Ressamı veya onula ilişki çağdaş bir atölye tarafından yapılmış lekythoslarla⁵⁵ yakın benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik ve form özellikleri nedeniyle KSFG.1, 5. yüzyılın ilk yarısında eserler vermiş Haimon Ressamı ve atölyesi ile bağlantı bir eser olarak değerlendirilmelidir.

Çorum Attika Taklidi Seramiği

Siyah Firnisli Seramik

Tuzluk (ÇSFr.1, Fig. 17)

Ürgüp Müzesi'nde bulunan siyah firnisli seramikler arasında, Attika üretimi oldukları anlaşılan örneklerin yanı sıra Attika taklidi yerel üretim bir örneğin de varlığı tespit edilmiştir. Bir tuzluğa ait bu yerel üretim örneğin (ÇSFr. 1, Fig. 17) buluntu yeri envanter kayıtlarına göre Çorumdur.

ÇSFr.17 ayaklı Attina Agorası tuzlukları⁵⁶ ile paralellik göstermektedir. Disk ve halka kaideli olmak üzere iki sınıfta toplanmış ayaklı Attika tuzluklarının erken örnekleri disk kaideli iken, halka kaideli daha geç versiyonları esas olarak 4. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde yoğunlaşmıştır⁵⁷. Atina Agorasında 4. yüzyılda popüler hale gelen bu form Hellenistik dönem içlerine kadar uzanır⁵⁸.

Kalınlaştırılarak dışa çekilmiş dudacı, sıg yapısı ile birlikte kaide oturma düzlemi ve meme ucu çıkıntılı kaide altıyla alışılmadık bir form sergileyen

⁵³ Bu vazolar üzerindeki sahneler genelde birbirinin tekrarı olup, sahnelerdeki belirli mitolojik karakterler nadiren tanınırken bireysel figürler çoğu zaman tanınmaz haldedir.

⁵⁴ Brendle, 2018: 121. 5. yüzyılın ilk yarısında lekythoslar mezar hediyeleri arasındaki en yaygın formdur bkz., Görkay, 2020: 362.

⁵⁵ CVA, Agriente Museo Nazionale, Tav. 80. 1-2. Inv. c 808, 3-4. Inv. c 810; CVA, Bucarest 2, Collection at Dr. Geoges Maria Sereanu, 17-18, Pl.18, 1.3-5; Beazley, 1956: 551; CVA, Prague, Musée National 1, 77, Fig. 43, Pl. 48. 1. 3.

⁵⁶ Sparkes-Talcott, 1970: 137.

⁵⁷ Sparkes-Talcott, 1970: 137.

⁵⁸ Sparkes-Talcott, 1970: 137; Rotroff, 1997: 179, 1080 (300); Edwards, 1975: 32, Pl 44, no.52 (4. yüzyılın son çeyreği); Stewart, 2010: 130, no. 133, Fig. 205 (333-275) ; Egorova, 2017: 82, M-82, no. 305, Pl. 15, 152, Taf. 31 (325-300); Bilgin, 2015: Pl. III. 24 (4. yüzyıl son çeyreği).

Ürgüp Müzesi örneği, halka kaideli formuyla 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen Attika öncüllerinin⁵⁹ etkisinde üretilmiş olmalıdır.

Sıg yapısı ve tıknazlığı bakımından 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen Klazomenai⁶⁰, Mersin⁶¹ ve Alanya⁶² Müzesi örneklerini anımsatan ÇSFr.1, 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Agora⁶³, Korinth⁶⁴ Pantikapaion⁶⁵, Nif⁶⁶ örnekleri ile göstermiş olduğu yakın paralellik nedeniyle onlarla aynı zaman dilimlerini paylaşıyor olmalıdır.

Sonuç

Ürgüp Müzesi'nde bulunan Attika seramikleri üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada üzerinde durulan en önemli husus bu seramiklerin buluntu merkezleri açısından ne ifade ettikleri konusudur.

Müzedede buluntu yeri Salihli (Sardis) olarak kayıtlı Attika figürlü ve siyah firnisli seramikler, Sardis'in yayınlanan Attika seramikleri⁶⁷ ele alınarak değerlendirildiğinde oldukça anlam kazanır. Sardis'te yayınlanan bulgular ışığında, otuz dokuz adet kırmızı figürlü seramik parçası ele geçmiştir⁶⁸. Bunlardan sadece on beş tanesi 5. yüzyıla tarihlenmektedir⁶⁹. Kırmızı figürlü vazoların siyah figürlülere oranla daha az oluşunu 5. yüzyıldaki siyasi husumette bağlamak oldukça caziptir⁷⁰. Ancak Sardis'te bu dönemde büyük miktarda siyah firnisli ve siyah figürlü seramiklerin ithal edildiği görülmektedir⁷¹. Atinalılarla ticarete belirgin bir düşüşün yaşanmadığı söz konusu bu dönemde Sardis'te gözlemlenen bu tutarsızlığı değerlendiren araştırmacılar bu durumu farklı beğenilere sahip Persli yerleşimcilerin tercihleri ile ilişkilendirmektedir⁷². Benzer şekilde 4. yüzyılda da Atina'dan

⁵⁹ Sparkes-Talcott, 1970: 303, Pl. 34, Fig. 349 (350-325).

⁶⁰ Zeren, 2005: 251-252, Şek. 75. Kat. No. 209 (350).

⁶¹ Yıldız, 2013b: 745, 749, Kat. No. 7, Fig. 7 a, b, c (350-325).

⁶² Yıldız, 2019: 855, 858, 866; Kat. no. 13, Fig. 13 (350-325).

⁶³ Rotroff, 1997: 179-1080 (300).

⁶⁴ Edwards, 1975: 32, Pl. 44, no.52 (4. yüzyılın son çeyreği).

⁶⁵ Egorova, 2017: 85, M-57, Pl. 15, 152, Taf. 31 (325-300).

⁶⁶ Bilgin, 2001: Pl. III. 24 (4. yüzyılın son çeyreği).

⁶⁷ Schaeffer-Ramage, vd.,1997: 65-127.

⁶⁸ Schaeffer-Ramage, vd.,1997: 67; Bunlardan yirmi dokuzu Harvard-Cornell kazılarında (Att. 108- Att.136) onu ise Buttler kazılarında (Att. App. 19-Att. App.28) gelmektedir.

⁶⁹ Bunlar arasında, nekropol buluntusu olan, palmet bezemeli bir bodur lekythos da yer alır; Schaeffer-Ramage, vd., 1997, Att.112.

⁷⁰ Schaeffer-Ramage, vd.,1997: 67; Bu husumet Sardis'in MÖ 499 yılında Atinalılardan yardım alan İonialılar tarafından saldırıya uğrayarak yakılıp yıkıldığı İonia İhtilali ile başlamış ve Sardis'teki Perslerin Spartalıların yanında yer alarak Atina'ya karşı saldırgan bir rol oynadığı Peloponnesos Savaşları sırasında da devam etmiştir.

⁷¹ Schaeffer-Ramage, vd.,1997: 67-68; Bunların büyük bir bölümü, en az altmış tanesi, politik olayların en fırtınalı olduğu 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

⁷² Schaeffer-Ramage, vd.,1997: 68. Benzer bir durum başka bir satraplık merkezi olan Daskyleionda da görülmektedir. 5-4. yüzyılda Persler ile Yunanlılar her ne kadar birbirlerinin düşmanı olsalar da Anadolu'daki Pers satraplık merkezlerinde yoğun miktarda Attika üretimi seramiklerin kullanıldığını Daskyleion örnekleri göstermektedir. Bu konu hakkındaki yorumlar için bkz., Coşkun 2004, 105-106; Coşkun 2006, 97.

Sardis'e ithal edilmiş yüzlerce siyah firnisli seramiğe karşın aynı yüzyılda sadece on adet kırmızı figürlü örneğin varlığı bilinmektedir⁷³.

Ürgüp Müzesi Attika seramikleri üzerinde gerçekleştirilen bu çalışma ile Sardis'in Attika siyah figürlü seramik repertuarına bir, kırmızı figürlü seramik repertuarına ise; ikisi geç 5. yüzyıla, diğer ikisi ise 4. yüzyıla tarihlenen toplamda dört yeni örnek eklenmiştir. Tamamı bodur lekythos örnekleri olan bu kırmızı figürlü seramikler bir yandan Lydia bölgesinde ele geçen Attika üretimi bodur lekythos koleksiyonuna ikonografik çeşitlilik açısından katkı sağlarken, diğer yandan da üretimleri Sardis'e ithal edilmiş Attikalı ressamların arasına⁷⁴ üç yeni isimi⁷⁵ kazandırmıştır. Öte yandan lekythosların kentteki varlığı litaratürden bilinen örneklerde olduğu gibi⁷⁶ daha önceden Lydialıların hâkim olduğu bilinen parfüm ve kokulu yağ pazarında Atinalıların da bir yer edinmiş olduklarının göstergesi olarak⁷⁷ değerlendirilmelidir.

Müze buluntuları arasında yer alan siyah firnisli seramik örneklerinin ise Sardis'in, sayıca en fazla temsil edilen grubu olan, siyah firnisli seramik repertuarının⁷⁸ dışında kalan formları içerdiği tespit edilmiştir.

Müze Koleksiyonunda bulunan iki siyah figürlü vazodan biri olan KSFG. 1'nin geliş yerinin Gilindere (Kelenderis) kayıtlı olması, Kelenderis'in Attina seramiği buluntularını ve her iki kentin birbiriyle olan ilişkilerini incelemeyi gerekli kılmıştır.

Kilikia bölgesi kentleri arasında Attika seramiklerinin en yoğun ele geçtiği merkezlerin arasında Kelenderisin birinci sırada yer aldığı yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur⁷⁹. Farklı tarihlerde Kelenderis Nekropollerinde gerçekleştirilen kaçak kazılarda açığa çıkartılan Attika üretimi vazoların Erdemli ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesine satılmış olduğu bilinmektedir⁸⁰. Kelenderis Nekropollerinde gerçekleştirilen gerek kurtarma gerekse 1986 yılından beri devam eden bilimsel kazılarda elde edilen sonuçlar da müzelerdeki buluntu yeri Kelenderis olarak kaydedilen bu seramiklerin olasılıkla kentin nekropollerinden gelmiş olduğu görüşünü desteklemektedir. Ayrıca Yıldız tarafından Kilikliya Bölgesi Attika seramikleri üzerine yapılmış bir doktora tezinde Kelenderis'te en yoğun bulunan Attika seramiği formunun lekythos olduğu tespit edilmiştir⁸¹. Büyük çoğunluğu ikincil tip denilen gruba giren Kelenderis'teki bu seramiklerin Haimon⁸² ve Sappho Ressamlarına ait örnekler olduğu belirlenmiştir⁸³. Bu bilgiler çerçevesinde Ürgüp Müzesi'nde yer alan KSFG.1'i de Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesine satılmış olan

⁷³ Schaeffer-Ramage, vd.,1997: Att. 113, Att. 119-120, 124-125, 132-133; Att. App. 22, 24-25. Bunlardan üçü bitkisel bezemeli bodur lekythostur; Att. App. 22, 24-25.

⁷⁴ Schaeffer-Ramage, vd.,1997: 68-69.

⁷⁵ Bunlar Lancut Grubu, Louvre Maid ve Mina Ressamlarıdır.

⁷⁶ bkz., dipnot 73 ve 77.

⁷⁷ Schaeffer-Ramage, vd.,1997:72, note 36.

⁷⁸ Schaeffer-Ramage, vd.,1997: 95-120; 126-127.

⁷⁹ Zoroğlu, 1994: 58-62; Yıldız, 2017: 283.

⁸⁰ Bu müzelerin haricinde Alanya, Silifke, Anamur, Adana, Karaman ve Ereğli Arkeoloji Müzeleri'nde de envanter kayıtlarına göre buluntu yeri Kelenderis olan Attika kökenli vazolar bulunmaktadırlar, bkz., Yıldız, 2017: 283, dipnot 2.

⁸¹ Yıldız, 2013a: 134, Tablo 8; Bu konuda ayrıca bkz., Zoroğlu, 2008: 1239.

⁸² Zoroğlu, 1994: 60, Res. 57.

⁸³ Yıldız, 2013a: 134.

Kelenderis Nekropolü buluntularından birisi olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Lekythos daha sonra Ürgüp Müzesinin kurulması aşamasında bu müzeye taşınmıştır.

Kıta Yunanistan'da 5. yüzyılın başlarında mezar hediyesi olarak Haimon gibi siyah figürlü lekythos üren atölyelerin ürünlerinin sıklıkla tercih edildiği bilinmektedir⁸⁴. Bu tip lekythosların kalite açısından ikinci derece işçiliğin ürünü olduğu var sayılmış olsa da⁸⁵ Marathon Tümülüsü örneğinde olduğu gibi çok zengin buluntular veren mezarlardan daha mütavazi mezarlara değin pek çok mezarda gün ışığına çıkartılmıştır⁸⁶. Bu durum dikkate alındığında Kelenderis'in Attika üretimi vazolar ithal edilerek bunları mezar armağanı olarak koyma modasını takip etmeleri⁸⁷ kentin Klasik Çağ Yunanistanı ile olan ilişkisine ışık tutar niteliktedir. Bu durumda Ürgüp Müzesi'nde korunmakta olan bu lekythos özelde Kelenderis genelde ise Kilikia Bölgesi Attika ithali siyah figürlü lekythos repertuarına eklenen yeni bir örnektir.

Bu çalışma ile Çorum'da ilk kez bir Attika siyah firnisli seramiği taklidinin belgeleniyor olması, ÇSFr.1'i müzedeki diğer siyah firnisli seramikler arasında ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmiştir⁸⁸. Bu durum eserin Çorum yakınlarındaki hangi antik yerleşimden gelmiş olabileceğinden tutun da, Kuzey Kapadokya bölgesi ile başta Atina olmak üzere Yunan kentleri arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerin kimbilir hangi boyutu ile şekillendiği anlaşılamayan yerel seramik üretimine değin pek çok konuyu gündeme getirmektedir. Tek başına bir buluntunun tüm bu konulara açıklık getiremeyeceği aşikardır. Yine de diğer yandan SFr.1'in bölgedeki varlığı Karadeniz'in güneyi ile Atina arasındaki ilişkiler üzerine çalışan araştırmacılar için yeni bir pencere açacak niteliktedir.

Buluntu yeri açısından ÇSFr.1'in gün ışığına çıkartıldığı Kızılırmak havzası yerleşim hattı kuzeyde Amisos'ta sona ermektedir. Bu yerleşimin hinterlandı ile olan ilişkilerine yönelik araştırmalar dikkate alındığında, bu örneğin Çorum'daki varlığı tartışmaya açık bir kaç öneriyi gündeme getirir.

Erken Tunç Çağı'ndan itibaren Karadeniz Bölgesini Sinope-Amisos kıyılarından Orta Anadolu'ya oradan da güneyde Toros Dağları ve Kilikya üzerinden Suriye ve Filistin'e bağlayan bir yol ağının varlığı önerilmektedir⁸⁹. Kızılırmak Vadisi boyunca uzanan bu yolun varlığı sadece Roma dönemi kilometre taşlarıyla⁹⁰ kanıtlanmışsa da; Herodotos (*Historia*, 1. 72; 2. 34) ve

⁸⁴ Brendle, 2018: 121-122.

⁸⁵ Boardman, 1974: 146; Kurtz, 1975: 79.

⁸⁶ Yayınlanan Atina mezarların incelenmesi sonucunda alelacele boyanmış bu siyah figürlü lekythosların 5. yüzyılda açık ara en çok tercih edilen kap formu olduğunu kanıtlanmıştır. Bu formun her sınıftan Atinalı için tercih edilen bir form olmasının ardındaki nedeler üzerine görüşler için bkz., Brendle, 2018: 121-122.

⁸⁷ Zoroğlu, 2008: 1239.

⁸⁸ Bu ayrıcalık Attika siyah firnisli seramik örnekleri tespit edilen Kızılırmak havzası merkezlerin sınırlı sayıda olmasından kaynaklanmaktadır, bkz., dipnot. 97-98; 106.

⁸⁹ Tunç Çağı rotası için bkz; Stoyanov, 2010: 405, fig 2; Gruney, 1964: Fig.1; MacQueen, 1975: 93-94; French, 1982: 19-28; Matessi, 2021: 10; güneyden gelen yol için bkz., Özgüç, 1980: 305; Saprykin, 1997: 24; Kerschner, 2010: 252; Tsetschladze, 2013: 77; Manelodakis, 2015: 84-85.

⁹⁰ French, 2012: 15, Conspectus maps. 5. 1. 1-2; 318, Distribution map. 5. 2. 1; Matessi, 2021: Fig. 3.

Strabon'un (*Geographika*, 12. 3. 3) referanslarına da dayanarak bu rotanın daha önceki dönemlerde de kullanıldığı düşünülmektedir⁹¹. Bu çerçevede ÇSFr. 1'e örneklik teşkil edebilecek seramiklerin Çorum'a rotanın güneyinde yer alan, Doğu Akdeniz liman kentleri üzerinden Kilikia Kapıları⁹² aracılığıyla ulaşmış olma ihtimali göz önünde bulundurulabilir. Diğer yandan 7. yüzyılda Miletos kolonisi olduğunu bilen Sinope ve Amisosun⁹³ 6.-4.yüzyıl boyunca da yukarıda bahsedilen rotanın⁹⁴ en kuzeyindeki müreffeh liman kentleri olarak varlığını devam ettirdiği düşünülmektedir⁹⁵. Ancak şimdiye kadar bu merkezlerdeki klasik yerleşimlerin hiçbirinin sistematik olarak kazılmamış olması⁹⁶ ve yayınlanmış mevcut arkeolojik veriler arasında Attika üretimi siyah firnisli tuzluk formuna rastlanmamış olması bu öneriyi netleştirmekten uzaktır.

Buna karşın Amisos ve civarında sürdürülen kurtarma kazılarında ele geçmiş 6. ve 5. yüzyıl⁹⁷ ile Geç Klasik-Erken Hellenistik Döneme tarihlenen⁹⁸ Attika siyah firnisli seramik buluntuları dikkat çekicidir. Pek çok araştırmacının da dikkat çektiği gibi; Amisos⁹⁹, Mecitözü¹⁰⁰, Akalan¹⁰¹, Boğazköy¹⁰² Alishar¹⁰³, Kaman Kale Höyük 'de¹⁰⁴ bulunmuş olan erken Yunan seramikleri ile Alishar¹⁰⁵ ve Kültepe'deki¹⁰⁶ Attika siyah firnisli; Sinope'deki¹⁰⁷ Attika figürlü seramik örneklerinin yanı sıra Amisos¹⁰⁸, Akalan¹⁰⁹, Pazarlı¹¹⁰,

⁹¹ Debord, 1999: 84-85, map. 2.

⁹² 5. yüzyıldan itibaren Kilikia Kapılarının Akdeniz ve İç Anadolu Platosu arasında doğal bir bağlantı yolu olarak kullanımı antik Yunan yazarları ve Roma coğrafyacıları tarafından belgelenmiştir; Xsenophon, *Anabasis*, 1. 2. 20-22; Rufus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni*, 3. 4. 1-15.

⁹³ Xenophon, *Anabasis*, 6.1.15; Diodorus, *Bibliotheca Historica* 14. 31. 2; Strabon, *Geographika*, 12. 3.11.

⁹⁴ Klasik Çağda Amisos-Sinop-Orta Anadolu-Kilikya rotası için bkz: Boardman,1999: 242, 245; Avram-Hind, vd., 2004: 962.

⁹⁵ Tsetskhladze Amisos'un Akalan, Amasya, Zela ve Caesarea'dan Tarsus'a uzanan ticaret yolu üzerinden İç Anadolu ile yoğun bir bağı olduğunu söylerken bkz. Tsetskhladze, 2011: 202; Dönmez 7. ve 6. yüzyıllarda bölgede varlıkları kuvvetli bir şekilde hissedilmeye başlayan Yunanlı kolonistlerin Kabalı, Sarımsaklı ve Erfelek nehirleri gibi doğal rotaları kullanarak İç Anadolu ile iletişim halinde kalmış olduklarını önermektedir, bkz., Dönmez, 2007a, 62.

⁹⁶ Summerer, 2007: 30.

⁹⁷ Şirin, 2020: 522, Res. 71-72.

⁹⁸ Arıkan Erciyas, 2001: 198, Fig. 60.

⁹⁹ Summerer, 2005a: 142-143, Abb. 1-3.

¹⁰⁰ Summerer, 2007: 30-31, Fig. 1; Fig. 9.

¹⁰¹ Macridy Bey, 1907: Pl. 10; Cummer, 1976: Pl. 7, 53-57; Summerer, 2005b: 129, Pl. 66.1; Manoledakis, 2015: Fig. 2.

¹⁰² Bittel, 1976: 9-14; Bossert, 2000: Pl. 143, 1350 a-c, 1351.

¹⁰³ Von der Osten, 1937: Pl. 3.39; Metzger, 1967: 351-352, Fig. 2.

¹⁰⁴ Matsumura, 2000: Fig. 28, 30; Omura, 2011; 328.

¹⁰⁵ Waagé, 1937: 74, 76, Fig. 81. 1-2, Pl. VII.2.

¹⁰⁶ Tüysüz, 2021: 161-171.

¹⁰⁷ 1951-1953 yıllarında Sinop'ta gerçekleştirilen Akurgal-Budle kazılarında bir gurup Attika üretimi figürlü seramik gün ışığına çıkartılmıştır. Bu seramikleri inceleyen Görkay bu gruptaki kırmızı figürlü vazoların sayılarındaki artışı Perikles'in politikası çerçevesinde kente yerleşen Atinalı vatandaşların varlığıyla ilişkilendirmektedir; Görkay, 2000: 359, 363.

¹⁰⁸ Summerer, 2005a: 146, Abb. 4-5; Summerer, 2008: 268, Fig. 3.

¹⁰⁹ Åkerström, 1966: 126-194; Summerer, 2005b: Taf. 67.1, 68. 1-2; Taf. 69.1-2; Taf. 70.1; Taf. 72. 1-2; Taf. 73.1, 4; Summerer, 2007: 31, 34, Fig.10; Summerer, 2008 265, fig 5; Summerer, 2008: 267, Fig. 2.269, Fig. 4-5; Manoledakis, 2015: Fig. 4

Ladik/Köy İçi Tepesi¹¹¹ Boğazköy¹¹² ile Kaman-Kale Höyük¹¹³, Paralı Tepe¹¹⁴ ve Kululu'da¹¹⁵ bulunan mimari terrakotalar, Yunanlılar ile yerli halklar arasındaki temasların Kızılırmak havzasında yoğunlaştığının bir göstergesidir¹¹⁶.

Diğer yandan Bronz Çağ'da Boğazköy'ü Gordion üzerinden batıya bağlayan bir iç yolun da varlığı bilinmektedir¹¹⁷. Bu yolun Hellenistik Dönemde de Karadeniz kıyılarını Gordion'a bağlayan yolun parçası olarak varlığını devam ettirdiği Gordion'da gün ışığına çıkartılan Erken Hellenistik Döneme tarihlenen Sinope, Heraklia ve Khersonesos gibi Karadeniz orijinli amphoralar¹¹⁸ tarafından doğrulanmaktadır. Ayrıca bu amphoralar ışığında onlarla aynı kontekte yer alan bir Attika taklidi siyah firnisli bir tuzluk örneği¹¹⁹ Stewart tarafından Ege'deki üretim merkezlerinden ziyade Karadeniz'den ithal edilmiş bir örnek olarak değerlendirilmiştir¹²⁰. Tüm bu veriler ÇSFr.1'in Çorum yakınlarındaki yerleşimlerden herhangi birine, Doğu Akdeniz'de yer alan liman kentlerinden ziyade, Karadeniz kıyısındaki Yunan kolonilerinden birinden gelmiş olabileceğini de düşündürebilir. Ancak eldeki tek bir örnek ile mevcut arkeolojik verilerin sınırlı kapsamı ve karakteri maalesef bu rotalardan herhangi birisini doğrulamaktan oldukça uzaktır. Buna karşın bahsi geçen bu rotaların farklı zaman ve derecede de olsa her zaman işlevselliğini korumuş olduğu söylemek mümkündür. Böylece bahsedilen yol ağlarından herhangi biri üzerinden bölgeye ulaşan bu form, Attika orijinalini tanıyan yerel ya da göçmen ustalar¹²¹ tarafından üretilmiş olmalıdır.

Ürgüp Müzesi Attika seramiklerinin incelendiği bu çalışma ile ulaşılan sonuçların aralarında litaretürde bilinmeyen veriler sunuyor olması, arkeolojik bağlamından kopmuş bu tarz müze eserleri üzerinde gerçekleştirilen incelemelerin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu çalışma ile ulaşılan yeni sonuçlar; Orta Karadeniz Bölgesi ile Sardis ve Kelenderis gibi kentlerin Klasik ve Erken Hellenistik Dönem'de başta Atina olmak üzere Yunan kentleri ile olan ilişkilerinin anlaşılması noktasında kaydedilen yeni kanıtlar arasında

¹¹⁰ Åkerström, 1966: Pl. 84, 4, 8, .3; 88, 1-4; Akurgal, 1943: Fig. 103; Boardman, 1999, 92; Manoledakis, 2015: Fig. 3.

¹¹¹ Summerer, 2007: 31-32, Fig. 4-5, 10; Summerer, 2008: 270-271, Fig. 6-7; Dönmez, 2005: 71; Dönmez, 2007b: 109, Fig. 12, 13.

¹¹² Bossert, 2000: 145; Meyer, 1960: 69-75, Fig. 18-20; Akerstörn, 1966: 190-191. Fig. 63.

¹¹³ Summerer, 2007: 33, Fig. 10.

¹¹⁴ Manoledakisi 2015: 82; Bossert, 2000: Fig. 4; Summerer, 2007: 32, Fig. 10.

¹¹⁵ Bossert, 2000: Fig. 4.

¹¹⁶ Summerer, 2007: 34, Fig. 9-10.

¹¹⁷ Garstang, 1943: 35-41; Aynı yolun 8. ve 7. yüzyıldaki kullanımı için bkz., Birmingham, 1961: Fig. 12; 6 yüzyıl ortasındaki kullanımı için bkz., Young, 1963: 350, Fig. 1-2.

¹¹⁸ Lawall, 2010: 162-165.

¹¹⁹ Stewart, 2010: 82-83, Fig. 39.

¹²⁰ Bu konudaki ayrıntılı değerlendirme için bkz., Stewart 2010: 81-85.

¹²¹ Anadolu'nun pek çok yerleşim merkezinde belgelendiği üzere; 5. yüzyılın sonlarından itibaren yerel siyah firnisli seramik üretimine ilişkin örnekler, muhtemelen Peloponnesos Savaşı sonucunda göç eden Attikalı göçmen çömlekçiler tarafından başlatılmış olmalıdır. Bu konu hakkındaki tartışmalar için bkz. Cook, 1965, 143; Sparkes-Talcott, 1970: dipnot. 17. Ayrıca Ephesos'ta ele geçen ve geç 4. yüzyıla tarihlenen bir yazıttan iki Atinalı çömlekçiye tanrıça için hydria ve siyah firnisli seramik üretmeleri karşılığında vatandaşlık hakkı tanındığı bilinmektedir, bkz., Keil, 1913: 232, 239; MacDonald, 1981: 159, 168.

yerini almış olup, bu konudaki araştırmalara katkı sağlayacak somut birer delil oluşturmuştur.

Katalog

Katalogun hazırlanmasında *Munsell Soil Color Charts, 2000 New York Edition* kullanılmıştır. Kullanılan tüm ölçüler cm. cinsindedir. Katalog Kısaltmaları: SSFg: Sardis Siyah Figürlü Seramik, SKFg: Sardis Kırmızı Figürlü Seramik, SSFr: Sardis Siyah Firnisli Seramik, KSFg: Kelenderis Siyah Figürlü Seramik, ÇSFr: Çorum Siyah Firnisli Seramik, AÇ: Ağız çapı, h: Yükseklik, G: Genişlik, KÇ: Kaide çapı, Kat. no.; Katalog numarası; Müz. env. no: Müze envanter numarası, Fig.: Figür.

Salihli (Sardis) Attika Seramikleri

Siyah Figürlü Seramikler

Cup-Skyphos

SSFg. 1- Attika üretimi cup-skyphos, Müz. env. no: 629, (Fig. 1), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 14, KÇ: 8, h: 7.9; Hamur: 2.5 YR 46/6 light red, Finis1: 7.5 YR 2.5/1 black, Firnis 2: 10 R 3/8 dark red

Tanım: Dudak, gövde altı ve kaide firnisli, kaide yan kenarı rezerve. İç yüz tondoya kadar mercan kırmızısı üzerine siyah firnisli. Dış yüz kulp altı palmetleri arasında kalan rezerve alanda; A yüzünde silüet teknikte bir çubuğa yaslanmış bir genç önünde, oturmakta ve lyra çalmakta olan bir kadın ve arka planda dallar. B yüzünde bir çubuğa yaslanmış ve elindeki çelengi, oturmakta ve lyra çalmakta olan bir kadına uzatan bir genç ve arka planda dallar. Kaide altında mercan kırmızısı firnis üzerine merkezi noktalı çember.

Benzer Örnekler: Form: Ure, 1927: 4, 68-69, Pl. XXI (Groupe K2/3); Beazley, 1956; 568, nos. 649, 650; 509, nos. 665-668; 5701, nos. 704-707; Beazley, 1971: 285; Robinson, 1933: Pl.51, 37; Robinson, 1938: Pl. 19, 16a; CVA, Hamburg, Museum Fur Kunst und Gewerbe 1, 64, Inv. 1917.1163, Fig. 37, Pl. (2013) 47. 3-4; CVA, Prague, Musée National 1, 62, Fig.38, Pl.(087) 37.4.6; CVA Geneve 2, Pl. 67, 6-7; Bezeme; Moore-Philippides, vd., 1986: 96, 286, no. 1541, Pl. 104; Harper, 1974: 7, 11; Coşkun, 2010: 76, Fig.5, no.16-23. Lancut Grubu.

Tarih: 490-470

Kırmızı Figürlü Seramikler

Bodur Lekythoslar

SKFg. 1- Attika üretimi lekythos, Müz. env. no: 635, (Fig. 2), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 2, KÇ: 4.2, h: 10.3; Hamur: 2.5 YR 5/6 red, Firnis: 10 YR 2/1 black

Tanım: Ağız, boyun ve gövdede figür harici alan ve kaide oturma düzlemi firnisli, kaide kenarı ve kaide altı rezerve. Ön yüzde kırmızı figür tekniğinde ellerini ileriye doğru uzatarak hafif öne doğru eğilmiş khiton giymiş bir kadın figürü ve sağında bir dal filizi. Figürün yürüme zemininde Ion kymationu.

Benzer Örnekler: Beazley, 1963: 1364. 6, 8; Moore, 1997: 129, 267, Pl. 93, 943; Israel Museum, Inv. 80. 51. 95, bkz., <https://www.imj.org.il/en/collections/363294>, Dayagi Mendels, 1989; Klinger, 2002; CVA, Hannover, Kestner Museum, Inv. 765, 48, 1-2; CVA, Mannheim Reis Museum, 1. 42, 33. 1, P4, Louvre Maid Ressamı.

Tarih: 430

SKFg. 2- Attika üretimi lekythos, Müz. env. no: 636, (Fig. 3), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 3, KÇ: 4, h: 8.2; Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow, Firnis: 10 YR 2/1 black-2.5 Y 5/8 red

Tanım: Ağız, boyun ve gövdede figür harici alan ve kaide kenarı firnisli, kaide oturma düzlemi ve kaide altı rezerve. Ön yüzde kırmızı figür tekniğinde sola doğru çömelmiş ve kollarını önündeki bir nesneye doğru uzatan çıplak bir erkek figürü. Figürün üzerinde durduğu zemini betimleyen ince rezerve bir bant. Arka yüzde pişmeden kaynaklı firniste renk farklılıkları.

Benzer Örnekler: Çıplak ve çömelmiş erkek figürü ikonografisine en yakın örnekler için bkz., çıplak Eros figürleri; CVA, Bologna, Museo Civia Archeologico, PU3B; CVA, Ostschweiz Ticino 1, 26, Pl. 18. 9-10; CVA, Bucarest 1, Institut D'Archeologie, 39, Pl. 34.10; Robinson, 1933, 249, Pl.16.

Tarih: Geç 5. yüzyıl

SKFg. 3- Attika üretimi lekythos, Müz. env. no: 634, (Fig. 4), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 3, KÇ: 5.3, h: 10.4; Hamur: 2.5 YR 5/6 red, Firnis: 5 YR 2.5/1 black

Tanım: Ağız, boyun ve gövdede figür harici alan ve kaide kenarı firnisli, kaide oturma düzlemi ve kaide altı rezerve. Ön yüzde kırmızı figür tekniğinde bir kuğu figürü.

Benzer Örnekler: İkonografik açıdan Görkay, 2020: 389, Fig. Att.109-110 (Mina Painter); Beazley, 1963: 1367. 22-23, Cambridge Museum of Classical Archaeology; Form için; Robinson, 1938, Pl.101, nr. 92; CVA, USA, 1 (Gallatin Collection 1), Pl. 26, nr. 10; Beazley, 1963: 1367. 5, Prague Charles University E71; CVA, Holland 4, (Allard Pierson 4) 47-48, Fig. 47.1, Pl. 204, 1-3, Allard Pierson 10; Francesco Muscolino 2012: Pl. 24. 4, Paphos, District Museum 2524. 1.

Tarih: 400-375

SKFg. 4- Attika üretimi lekythos, Müz. env. no: 637, (Fig. 5), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 1.6, KÇ: 3, h: 6.2; Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow, Firnis: 10 YR 2/1 black

Tanım: Ağız, boyun ve gövdede figür harici alan ve kaide kenarı ve figür zemini harici alan ile kaide kenarı firnisli, kaide oturma düzlemi ve kaide altı rezerve. Ön yüzde kırmızı figür tekniğinde kuğu figürü ve sağında bir dal filizi.

Benzer Örnekler: Form için; Görkay, 2020: 392, Fig. Att.130; CVA, Gottingen, Archeologisches Institut der Universitat 4, 54-55, Taf. 14, 12-13, Beil. 6. 2.

Tarih: 375-350

Siyah Firnisli Seramikler

Stemlessler

SSFr. 1- Attika üretimi rheneia cup, Müz. env. no: 631, (Fig. 6), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 8, KÇ: 3, h: 2.6; Hamur: 2.5 YR 6/6 light red, Firnis: 10 YR 2/1 black-7.5 YR 3/2 dark brown

Tanım: İlave kenarlı dudak, sıg gövde, hafif iç bükey yatay kulp, halka kaide. İç ve dış (sulandırılmış firnis nedeniyle fırça izleri görülmekte) tamamen firnisli. Rezerve kulp paneli. Kaide oturma düzlemi rezerve. Mercan kırmızısı firnisli kaide altında biri merkezde olmak üzere iki firnis bant.

Benzer Örnekler: Sparkes-Tallcot, 1970: 100, 267, no. 456, Pl. 21, Fig. 5.

Tarih: 480-470

SSFr. 2- Attika üretimi stemless, Müz. env. no: 630, (Fig. 7), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 13.6, KÇ: 6.7, h: 4.6; Hamur: 2.5 YR 6/6 light red, Firnis: 10 YR 2/1 black

Tanım: İçte iç bükey profile sahip çıkıntılı dudak. Kaide kenarında yiv. Yarı parlak firnisli iç ve dış yüz. Tondoda üçlü rulet baskı ile çevrelenmiş birbirine bağlı beş adet palmet baskı. Kulp altı yanlış pişmeden ötürü kırmızı. Rezerve kaide oturma düzlemi. Kaide altında merkezi noktalı üç firnis bandı çevreleyen bir ince bir kalın iki firnis bant.

Benzer Örnekler: Form için benzer örnekler; Sparkes-Tallcot, 1970: 102-103, 269, no. 483, Pls. 22, 50, Fig. 5; Coşkun 2004, lev. 16, fig. 4, no. 40; Bezeme için benzer örnekler; Sparkes-Talcott, 1970: 104, 273, Pl.52, no.517.

Tarih: 4. yüzyılın 2. çeyreği

Cup-Skyphoslar

SSFr. 3- Attika üretimi cup-skyphos, Müz. env. no: 632, (Fig. 8), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 14, KÇ: 7, h: 8.5; Hamur: 5 YR 6/6 yellowish red, Firnis: 10 YR 2/1 black

Tanım: İçte iç bükey dudak, dışta ağız-gövde geçişinde sert profil. Dışta gövdeden kaideye geçişte keskin dönüş. Kalıplanmış halka kaide. Kaide kenarında yiv. Tamamen parlak firnisli iç, dış yüz ve kulplar. Tondoda baskı olarak yapılmış merkezdeki dairenin etrafına yerleştirilmiş; birbirinden bağımsız dört palmeti çevreleyen çift çember arasında yumurta dizisi. Kaide altında, noktali merkezden başlayarak iki ince daireyi kapsayan bir firnisli biri rezerve olmak üzere iki bant.

Benzer Örnekler: Sparkes-Talcott, 1970: 111-112, 279, no. 612. Fig. 6; CVA, Napels 2(2) 470, Pl. 16. (1032) 2; 212, Pl. 19 (1041) 1.

Tarih: ca. 420

SSFr. 4- Attika üretimi cup-skyphos, Müz. env. no: 625, (Fig. 9), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 14, KÇ: 7, h: 8.5; Hamur: 2.5 YR 4/6 red, Firnis: 2.5 YR 4/6 red - 2.5 Y 6/2 light brownish gray

Tanım: İçte çıkıntılı iç bükey dudak nedeniyle içte ve dışta ağız-gövde geçişinde sert profil. Kalıplanmış halka kaide. İç ve dış yüzde, kulplarda yanlışı pişmeden ötürü kırmızıdan kahv rengimsi griye çalan firnis. Tondoda merkezi çift dairenin etrafına yerleştirilmiş çift daire ile çevrili beş adet palmet baskı. Firnisli ayak çemberi. Rezerve kaide oturma düzlemi. Kaide altında merkezdeki daire etrafında iki ince bir kalın firnisli bant.

Benzer Örnekler: Sparkes-Talcott, 1970: 112, 279, no. 617, Pl. 27, Fig. 6.

Tarih: ca. 410

Skyphoslar

SSFr. 5- Attika üretimi skyphos, Müz. env. no: 627, (Fig. 10), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 14, KÇ: 8, h: 9.3; Hamur: 2.5 YR 6/8 red, Firnis: 10 RY 2/1 black - 2.5 Y 2.5/1 black

Tanım: Tamamen firnisli iç, dış yüz ve kulp. Gövde üzerinde pişirme hatasından kaynaklı firniste renk geçişleri. Kaide oturma düzlemi ve kaide altı rezerve. Kaide altı merkezi noktali iki firnis bant.

Benzer Örnekler: Gövde profili açısından; Sparkes-Talcott, 1970: 86, 260, Fig. 4, no. 359, Pl. 17; Kaide profili açısından: Boulter, 1953: 75, nos. 28, Pl. 29. Fig. 2.

Tarih: 480-450

SSFr. 6- Attika üretimi skyphos, Müz. env. no: 628, (Fig. 11), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 10, KÇ: 4, h: 10; Hamur: 2.5 YR 5/6 red, Firnis: 10 YR 2/1 black

Tanım: Dışa açılan ağız, dış bükey profilli halka kaide. Firnisli iç ve dış yüz. Rezerve kaide oturma düzlemi. Kaide altında miltoş üzerine merkezi noktali daire.

Benzer Örnekler: Sparkes-Talcot, 1970: 85, 260, no. 350, Pl.16; Çokay Kepçe, 2006: 106-107, SFr 13-14; Rotroff-Oliver, 2003: 21, no.11, Pl. 4.

Tarih: 375-350

SSFr. 7- Attika üretimi skyphos, Müz. env. no: 626, (Fig. 12), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 11, KÇ: 6, h: 10; Hamur: 2.5 YR 5/6 red, Firnis: 2.5 Y 3/1 very dark gray – 7.5 YR 3/2 dark brown

Tanım: Yok denecek kadar az kireçli hamur. Dışa açılan ağız, dış bükey profilli halka kaide. Firnisli iç yüz. İki kere daldırma firnisli dış yüz. Tamamen firnisli kulp ve kaide altı.

Benzer Örnekler: Rotroff, 1997: 94, no.152, Fig. 12, Pl.14; daha erken dönemden benzer ağız profili için bkz., Rotroff, 1997: 208, nos.1396, 1397, Fig 85. Pl.107. (MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreği)

Tarih: 325

Kantharos

SSFr. 8- Attika üretimi kantharos, Müz. env. no: 633, (Fig. 13), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 5.5, KÇ: 3.5, h: 2.5; Hamur: 2.5 YR 6/8 light red, Firnis: 7.5 YR 2/1 black-2.5 YR 4/6 black

Tanım: Dışa kalınlaştırılarak kalıplanmış ağız kenarı, dış bükey boyun, iç bükey gövde. İç, dış yüz, kulplar ve kaide tamamen firnisli. İki dış bükey bir iç bükey profilli kaide. Kaide oturma düzleminde bir yiv. Gövdede kabartma olarak yapılmış birbirine yaylarla bağlanan kaburga formu çıkıntılar. Kulp altında iç içe geçmiş ters V. Tondoda rulet baskı.

Benzer Örnekler: Form açısından; Sparkes-Talcot 1970: 122, no.700, Pl. 29, Fig. 7. Gövde üzerindeki yaylarla bağlı kabartma ve kulp altı ters v bezemesi açısından benzerleri; Olynthos örnekleri için; Robinson, 1933: Pl. 150, 525; Robinson, 1938: Pl. 190, 192, 522 A ve B; Panskoye örnekleri için: Stolba-Hannestad, vd., 2002: B5, B7, B11, B16, Pl. 76; Histria, Olbia ve Myrmekion örnekleri için: Sztetyllo, 1976: 76, Fig. 65.

Tarih: 350-325

Biberon

SSFr. 9- Attika üretimi biberon, Müz. env. no: 638, (Fig. 14), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ: 2, KÇ: 4.5, h: 6.5; Hamur: 7.5 YR 5/4 brown, Firnis: 2.5 Y 3/1 very dark gray

Tanım: Geniş kıvrımlı gövde, iki iç bükey bir dış bükey ince profilli kaide. Kaide oturma düzlemi ve altı hariç iç ve dış yüz firnisli. Omuz tablasında iki ince kazıma daire yiv.

Benzer Örnekler: Sparkes-Tallcot, 1970: 161, 320, pls. 39, 47, 1197; Robinson, 1933: Pl.183, 180-183; Bernabo -Cavalier, vd., 1965: 25, note.3.

Tarih: 450-425

Parfüm Kabı

SSFr. 10- Attika üretimi parfüm kabı, Müz. env. no: 622, (Fig. 15), Buluntu Yeri: Salihli (Sardis)

AÇ:7, KÇ: 4.5, h: 9.4; Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow, Firnis: 10 YR 2/1 black, Ek Boya: 10 YR 4/4 dark reddish brown

Tanım: Yok denecek kadar az kireç katkılı hamur. Tamamen firnisli dış gövde. Dudak tablasında ek boya ile yapılmış ince daire bant.

Benzer Örnekler: Sparkes-Tallcot, 1970: 163, 320, Pl. 39, 1203.

Tarih: 375-350

Gilindere (Kelenderis) Attika Seramiği**Siyah Figürlü Seramik****Lekythos**

KSFg. 1- Attika üretimi lekythos, Müz. env. no: 881, (Fig. 16), Buluntu Yeri: Gilindire (Kelenderis)

h: 17, G: 6.5; Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow, Firnis: 7.5 YR 2.5/1 black, patlıcan moru ek boya.

Tanım: Kırık ağız boyun ve kaide. Silindirik gövde. Omuz üzerinde iki sıra şua motifi. Omuzdan gövdeye geçişte iki ince firnis bant arasında antitetik nokta dizileri. Gövdede sadece vazunun ön yüzünden görülecek şekilde yerleştirilmiş siyah figür tekniğinde bir symposium sahnesi. Sahnenin ortasında bir kline üzerinde uzanmakta olan bir insan figürünün karşısında diaulos çalan bir müzisyen ve onların her iki yanında ellerinde çelenk bulunan ve oturmakta olan birer figür. Gövde arka yüzü rezerve. Figürlü bölümden gövde altına geçişte ikili rezerve bant arasında firnisli bant. Gövde altına geçişte iki kazıma çizgi harici alan siyah firnisli.

Benzer Örnekler: Form; Ure, 1927: 51, Pl. XV, 113. 56. Bezeme; CVA, Agriento Museo Nazionale, Tav. 80. 1-2. Inv. c 808, 3-4. Inv.c. 810; CVA,

Buccarest 2, Collection at Dr. Geoeges Maria Sereanu, 17-18, Pl.18, 1. 3-5; Beazley, 1956: 551; Lynch, 2011; 191-192, no.15, Fig. 31. Benzer tarzda elinde çelenk tutan figür için; CVA, Barcelona, Musée Archéologique, 25, 1, Inv. 3829, Pl. 15. 6; CVA, Prague, Musée National 1 77, Fig. 43, Pl.48. 1. 3. Haimon Gurubu Ressamı.

Tarih: 5. yüzyılın ilk yarısı

Çorum Attika Taklidi Seramik

Siyah Firnisli Seramik

Tuzluk

ÇSFr. 1- Attika taklidi halka kaideli tuzluk, Müz. env. no: 566, (Fig. 17), Buluntu Yeri: Çorum

AÇ: 5.5, KÇ: 3.5, h: 2.5; Hamur: 5 YR 6/6 reddish yellow, Firnis: 2.5 Y 2.5/1 black

Tanım: Kireç katkılı hamur. Yuvarlatılmış içe dönük ağız, yarım küre gövde, halka kaide. Kaide altında merkezde çıkıntılı profil. Pişirme hatasından kaynaklı kırmızıdan siyaha değişen firnisli iç ve dış yüz. Rezerve kaide oturma düzlemi. Firnisli kaide altı.

Benzer Örnekler: Rotroff, 1997: 179, 1080; Edward, 1975: 32, Pl. 44, no.52; Egorova, 2017: 85, M-57, Pl. 15, 152, Taf. 31; Bilgin, 2015: Pl. III. 24; Zeren, 2004: 25, Şek.75, Fig. 209; Yıldız, 2013b: 745, 749, Kat. No. 7, Fig. 7 a, b, c. ; Yıldız, 2019: 855, 858, 866; Kat. no. 13, Fig. 13.

Tarih: 4. yüzyıl'ın üçüncü- dördüncü çeyreği

Kaynakça

- ÅKERSTRÖM, Å., 1966. Die architektonischen terrakotten Kleinasiens, Lund, C.W. K. Gleerup.
- AKURGAL, E., 1943. "Bemerkungen zu den architektonischen terrakotta reliefs Aus Pazarlı in Phrygien", *Belleten* 43 7/25, 23-43.
- ALEXANDRIDOU, A., 2011, "The Early Black Figured Pottery of Attica in Context (c. a. 650-530 B. C. E.)", *Monumenta Graeca et Romana* 17, Leiden, Boston.
- ARIKAN ERCİYAS, B., 2001. *Studies in the Archaeology of Hellenistic Pontus. The Settlements, Monuments, and Coinage of Mithridates VI and His Predecessors*, University Cincinnati, Unpublished PhD. Thesis.
- AVRAM, A.-HIND, G.-TSETSKHLADZE, G. R., 2014. "The Black Sea Area", Ed: Mogens Herman Hansen- Thomas Heine Neilsen- *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation, 924-973, Oxford.*
- BEAZLEY, J. D., 1956. *Attic Black-Figure Vase-Painters*, Cambridge University Press, London.
- BEAZLEY, J. D., 1963. *Attic Red-Figure Vase-Painters (2nd edition)*, Oxford Clarendon Press, Oxford.
- BEAZLEY, J. D., 1971. *Paralipomena, Additions to Attic Black-Figure Vase Painters and Red-Figure Painters*, Oxford Clarendon Press, Oxford.
- BERNABO, L.-CAVLIER, M., 1965. *Meligunìs Lipaàra Vol. II, La necropoli greca e romana nelle Contrada Diana*, S. F. Flaccovio, Palermo.
- BİLGİN, M., 2015. "Pottery Finds from Nif-Olympus", Recent Studies on the Archaeology of Anatolia, *BAR International Series* 2750, Eds: Ergün Laflı-Sami Patçı, 27-40.
- BIRMINGHAM, J. M., 1961. "The Overland Route across Anatolia in the Eighth and Seventh centuries B. C.", *AST* 11, 185-195.
- BITTEL, K., 1976. *Die Hethiter, Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. Bis zum Anfang des 1. Jahrtausends vor Christus*, *Universum Der Kunst* 24, C. H. Beck, München.
- BOARDMAN, J., 1974. *Athenian Black Figure Vases*, Oxford University Press, New York.
- BOARDMAN, J., 1999. *The Greek Overseas: Their Early Colonies and Trade (4th edition)*, Thames and Hudson, London.
- BOSSERT, E. M., 2000. *Die Keramik phrygischer Zeit von Boğazköy/Hattuša* 18, Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- BOULTER, C., 1953. "Pottery of Mid-Fifth Century from a Well in the Athenian Agora", *Hesperia* 22/2, 59-115.
- BOULTER, C., 1957. "Pottery from the Periclean Athens", *Archaeology* 10, 191-197.

- BRENDLE, A., 2018. "Athenian use of Black-figure Lekythos in Fifth-century Burial", *Archäologischer Anzeiger* 2018/1, 121-138.
- COOK, J. M., 1965. "Old Smyrna: Fourth-century Black Glazed Pottery", *BSA* 60, 143-153.
- COŞKUN, G., 2004. "Daskyleion'da Bulunan M.Ö. 5. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri", *OLBA X*, 89-135, Lev. 13-20.
- COŞKUN, G., 2006. "Daskyleion'da M.Ö. 4. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri", *OLBA XIII*, 83-114.
- COŞKUN, G., 2010. "Attic Pottery from Seyitömer Höyük", *TÜBA-AR* 13, 61-76.
- CUMMER, W. W., 1976. "Iron Age Pottery from Akalan", *IstMitt* 26, 31-39.
- ÇOKAY KEPÇE, S., 2006. *Antalya Karaçalı Nekropolü*, ADALYA Ek Yayını 4, AKMED, İstanbul.
- DAYAGI MENDELS, M., 1989. *Perfumes and Cosmetics in the Ancient World, The Israel Museum*, Jerusalem.
- DEBORD, P., 1999, *L'Asie Mineure au IVe Siècle (412-313 a. c.)*, Auonius Publications, Bordeaux.
- DÖNMEZ, Ş., 2005. "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Demir Çağı Yerleşimi: Ladik-Köyiçi Tepesi/Ikızarı", *Anadolu Araştırmaları* 18/1, 65-109.
- DÖNMEZ, Ş., 2007a. "Sinop Province during the Iron age in the Light of the New Research, *Anatolia Antiqua* 15, 59-65.
- DÖNMEZ, Ş., 2007b. "The Central Black Sea Region, Turkey, During the Iron Age: The Local Cultures and the Eurasian Horse-Riding Nomads", *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2, Vol. II, BAR International Series*, 1675, Eds: Demetrios Grammenos-Elias Petropoulos, 1207-1220, Oxford.
- EDWARDS, G. R., 1975. *Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth VII.3*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- EGOROVA, T. B., 2017. *Antique Black Glazed Pottery in the Collection of the Pushkin State Museum of Arts*, Moskova.
- FRANCESCO MUSCOLINO, G. G., 2012. *Vasi Attici Corinzi Apuli a Cipro*, Ediarch, Catania.
- FRENCH, D. H., 1982. "Mycenaeans in The Black Sea?", *Thracia Pontica* 1, 19-30.
- FRENCH, D. H., 2012. *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, 3. Milestones, Fass. 3. 3., Cappadocia*, British Institute at Ankara, Electronic Monograph.
- GARSTANG, J., 1943. "Hittite Military Roads in Asia Minor", *AJA* 47, 35-62.
- GÖRKAY, K., 2020. "Corinthian, Attic Black-Figure and Red-Figure Pottery from Sinope, *Anatolia* 46, 347-453.

- GRUNY, O. R., 1964. *The Hittites*, Penguin Books, Baltimore.
- HARPER, P. O., 1974. "The Maikop Treasure", *From the Lands of the Scythians Ancient Treasures from Museum of the U. S. S. R. 3000 B. C. -100 B. C. The Metropolitan Museum of Art Bulletin 1973-1974*, New Series 32/5, 156-160.
- JAMES, S. A., 2018. *Corinth, Hellenistic Pottery The Fine Wares, Corinth VII. 7*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- KEIL, J. 1913. "Ephesische Bürgerrechts-und Proxenedekrete aus dem vierten und dritten Jahrhundert v. Chr.", *Öjh* 16, 232-239.
- KERSCHNER, M., 2010. "The Lydians and their Ionian and Aeolian Neighbours", Ed: Nicholas Cahill, *The Lydians and their World*, Yapı Kredi Yayınları-Kültür Bakanlığı, İstanbul.
- KLINGER, S., 2002. "Puzzling postures and their meanings: The case of the L. M. Painter and his associates", *Rivista di Archeologia* 26, 43-48.
- KURTZ, D. C., 1975. *Athenian White Lekythoi: Patterns and Painters*, Oxford University Press, Oxford.
- LAWALL, M. L., 2010. "Pontic, Aegean and Levantine Amphorae at Gordion", Eds: Dominique Kassab Tezgör-Nino Inaishvili, *PATABS I: Production and Trade Amphorae in the Black Sea (Varia Anatoliaca 21)*, 159-165, İstanbul/Paris.
- LYNCH, K. M., 2011: *Symposium in Context, Pottery form a Late Archaic House near the Athenian Agora, Hesperia Supplement 46*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeyon, New Jersey.
- MacDONALD, b., 1981 "The Emigration of Potters from Athens in the Late Fifth Century B. C. and its Effects on the Attic Pottery Industry", *AJA* 85/2, 159-168.
- MacQUEEN, J. G., 1975. *The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor*, London.
- MACRIDY BEY, T., 1907. "Une Citadelle archaïque de Pont. Foilles du Musée Impérial Ottoman", *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft* 12/4, 165-167, Berlin.
- MANOLEDAKIS, M., 2015. "Greek Colonies and Southern hinterland; Looking closer into a long complex and multidimensional relationship", *The Danubian Lands Between the Balck, Agean and Adriatic Seas (7th B. C. and 10th Century A. D.) Proceeding of the Fifth International Congress on the Black Sea Antiquities, Belgrad 17-21 September 2013*, Eds: Gocha Tsetskhladze-Alexandru Avram, 81-90, Archaeopress, Oxford.
- MATESSI, A., 2021. "The ways of an empire: Continuity and change of route landscapes across the Taurus during the Hittite Period (ca. 1650-1200 BCE)", *JAA* 62, 1-20.

- MATSUMURA, K., 2020. "On the Manufacturing of the Iron Age Ceramics from Kaman-Kale Höyük", *Anatolian Archaeological Studies of Kaman-Kale Höyük* 9, 119-135.
- METZGER, H., 1967. "Perspectives nouvelles dans le domaine de L'archéologie classique Asie Mineure", *RA* 2, 344-361.
- MEYER, H. W., 1960. "Die phrygische Dachdeckung", *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft* 78, 69-75.
- MOORE, M. B. - PHILIPPIDES, M. Z. P. - VON BOTHMER, D., 1986. *Attic-Black Figure Pottery, The Athenian Agora XXIII*, Princeton, The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey.
- MOORE, M. B., 1996. *Attic-Red Figured and White Ground Pottery, The Athenian Agora XXX*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- OMURA, S., 2011. "The stratigraphy in Kaman-Kalehöyük in Central Anatolia", Eds: S. R., Steadman and G., McMahon, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000-323 B. C. E*, Oxford 1095-1111.
- ÖZGÜÇ, T., 1980. "Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery", *AJA* 84, 305-09.
- ROBINSON, D. M., 1933. *Excavations at Olynthus V, Mosaics, Vases, and Lamps of Olynthus found in 1928-1931*, The Johns Hopkins Press, Baltimore.
- ROBINSON, D. M., 1938. *Excavations at Olynthus XIII, Vases, found in 1934 and 1938*, The Johns Hopkins Press, Baltimore.
- ROTROFF, S., 1997. *Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheel Made Table Ware and Related Material, The Athenian Agora XXIX*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- ROTFOFF, S.-Oliver, Jr. A., 2003. *The Hellenistic Pottery from Sardis through 1994, Archaeological Exploration of Sardis Monograph 12*, Harvard University Press, England.
- SAPRYKIN, S. J., 1977. *Heracleia Pontica and Tauric Chersonesus before Roman Domination: VI-I Centuries B. C.*, A. M. Hakkeret, Amsterdam.
- SCHAEFFER, J. S. - RAMAGE, N. H. - GREENEWALT, Jr. C. H., 1997. *The Corinthian, Attic, and Laconian Pottery from Sardis, Archaeological Exploration of Sardis Monograph 10*, Harvard University Press, London.
- SPARKES, B. - TALCOTT, L., 1970. *Black and Plain Pottery of the 6th and 5th, and 4th Centuries B. C.*, *The Athenian Agora XII*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- STEWART, S. M., 2010. *Gordion After Knot. Hellenistic Pottery and Culture*, University of Cincinnati, Unpublished Phd. Thesis.
- STOLBA, V. F. - HANNESTAD-BLINKENBERG, H., 2002. "Black-glazed, Red-figured and Grey Ware Pottery", Eds: Lise Hannestad-Vilademir Stolba-

- Alexander Sčeglov, *Panskoye I. Vol. 1. The Monumental bulding U6*, 27-149, Aarhus University Press.
- STOYANOV, T. (2010). “Sinope as a Trade and Cultural agent in the Trace during the Classical and Early Hellenistic Period”, *Ancient Civilizations from Scythia and Siberia*, 16, 405-578.
- SUMMERER, L., 2005a. “Amisos: eine Griechische Polis im Lander Leukosyrer”, *In Pont-Euxin et Polis: et Hellenis Polis Barbaron*, Actes du Xe Symposium de Vani 23-26 septembre 2002: *Hommage à Otar Lordkipanidzé et Piere Lévêque*, Eds: Daredjan Kacharava-Murielle Faudot-Evelyn Geny, 129-165, Besançon.
- SUMMERER, L., 2005b. “Griechische Tondächer im kappadokischen Kontext: Die Architektur Terrakotten aus Akalan”, Ed: Mikhail Treister, *Bilder und Objekte Als Träger kultureller und interkultureller Kommunikation im Schwarzmeergebiet*, Kollokium in Zschortau/Sachsen vom 13.02-15.02.2003, *Internationale Archäologie: Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress*, Vol. 6, 125-139, Rahden/Westf: Leidorf.
- SUMMERER, L., 2007. “Greeks and natives on the southern Black Sea coast in antiquity”, Ed: St. Mitchell (Hrsg.), 27-36, *The Black Sea Region. Past, Present, and Future. Proceedings of the interdisciplinary Conference in Istanbul. 14-16 October 2004*, London.
- SUMMERER, L., 2008. “Indigenous Responses to Encounters with the Greeks in Northern Anatolia: The Reception of Architectural Terracottas in the Iron Age Settlements of the Halys Basin”, Eds: Pia Guldager Bilde-Jane. Hjrjal Petersen, *Meetings of the Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence*, *Black Sea Studies* 8, 263-286, Aarhus University Press.
- TSETSKHLADZE, G. R., 2011. “Black Sea Trade”, Some Further General Observations, *ANAR* 19, 197-212.
- TSETSKHLADZE, G. R., 2013. “Not all things Greek came through Greek trade or at the hands of Greeks”, Eds: Gocha Tsetskhladze-Sümer Atasoy-Alexandru Avram-Şevket Dönmez- James Hargrave, *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium B. C.-5th Century A. D.)*, *BAR International Series* 2517, 69-82, Archaeopress, Oxford.
- TÜYSÜZ, B.. 2021. “Preliminary Assessments of Black Glazed Attic Pottery found at Kültepe, Cultural Exchange and Current Research at Kültepe and Its Surroundings”, Kültepe 1-4 August 2021, Eds: Fikri Kulakoğlu-Guido Kyrszat-Cécile Michael, Turnhout Brepols, Belgium.
- URE, P. N., 1927. *Sixth and Fifth Century Pottery from Excavations made at Rhitsona by R. M. Burrows in 1909 and P. N. Ure and A. D. Ure in 1921-1922*, 1927, Ed: Percy Neville Ure, Oxford University Press, London.
- ŞİRİN, O. A., 2020. “Çakalça-Karadoğan Höyüğü Kurtarma Kazısı: Amisos'ta Miletos Kolonizasyonuna Dair Bulgular”, *AMİSOS* 5/9, 513-551.

- WAAGÉ, F. O., 1937. "Greek, Hellenistic and Roman Pottery from Alişar", *The Alishar Hüyük Season of 1931-1932, Part. III. OIP 30*, Ed: Hans Hennig von der Osten, 74-78, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois.
- WOLLEY, L., 1938. "Excavations at Al Mina, Suedia. I. The Archaeological Report", *JHS 58*, Part 1, 1-30.
- VON DER OSTEN, H. H., 1937. *The Alişar Höyük, Seasons of 1930-32, Part II, OIP 29*, Chicago.
- YOUNG, R. S., 1963. "Gordion on the Royal Road", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 107/4, 348-364.
- YILDIZ, V., 2013a. *Akhamenid Dönemde Kilikya Bölgesi ve Yakın Çevresinde Attika Seramiği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- YILDIZ, V., 2013b. "Mersin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Attik Vazo", *ADALYA, Armağan Dizisi 3, K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, Ed: Mehmet Tekocak, 744-755, Antalya.
- YILDIZ, V., 2017. "Anamur Müzesi'nde Bulunan Kelenderis Kökenli Bir Grup Siyah Firnisli Seramik", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 15/3*, 281-316.
- YILDIZ, V., 2019. "Alanya Müzesi'nden Bir Grup Siyah Firnisli Seramik", *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, Ed: Vedat Keleş-Hasan Kasapoğlu-Ertuğ Ergürer, Ersin Çelikbaş-Alper Yılmaz, 849-866, Ankara.
- ZEREN, M., 2004. *Klazomenai'de Ele Geçen M. Ö. 4. Yüzyıl Kap Formları*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- ZOROĞLU, L., 1994. *Kelenderis I, Kaynaklar, Kalıntılar, Buluntular*, Ankara.
- ZOROĞLU, L., 2008. "Kelenderis ve Karaçalı Nekropolleri: Klasik Çağa Ait İki Mezarlık Hakkında Düşünceler", *ADALYA, Armağan Dizisi 1, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, Eds: İnci Delemen-Sedef Çokay Kepçe-Aşkıım Özdizbay-Özgür Turak, 1235-1246, Antalya.

Figürler

Figür 1- SSFg.1

Figür 2- SKFg.1

Figür 3- SKFg.2

Figür 4- SKFg.3

Figür 5- SKFr.4

Figür 6- SSFr.1

Figür 7- SSFr.2

Figür 8- SSFr.3

Figür 9- SSFr.4

Figür 10- SSFr.5

Figür 11- SSFr.6

Figür 12- SSFr.7

Figür 13- SSFr.8

Figür 14- SSFr.9

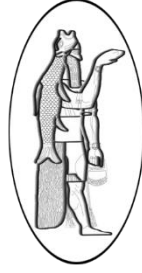
Figür 15- SSFr.10

Figür 16- KSFg.1

Figür 17- ÇSFr.1

ÇANKIRI MÜZESİ'NDEKİ PISIDIA ANTIOCHIA ROMA KOLONİ SİKKELERİ

ROMAN COLONIAL COINS OF PISIDIAN ANTIOCH IN THE ÇANKIRI MUSEUM

Kasım OYARÇIN

Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assist. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology
kasimoyarcin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5994-8638

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **27.01.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **02.03.2022**
Sayfa-Pages : **235 – 258**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1063774>

This article was checked by Viper or **plagium**™

Atf – Citation: OYARÇIN, K., “Çankırı Müzesi’ndeki Pisidia Antiochia Roma Koloni Sikkeleri”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 235 – 258.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

235 – 258

Araştırma Makalesi / Research Article

ÇANKIRI MÜZESİ'NDEKİ PISIDIA ANTIOCHIA ROMA KOLONİ SİKKELERİ

ROMAN COLONIAL COINS OF PISIDIAN ANTIOCH IN THE ÇANKIRI MUSEUM

Dr. Öğr. Üyesi Kasım OYARÇIN

Öz

Bu makalenin konusunu, Çankırı Müzesi envanterinde bulunan Pisidia Antiochia kenti Roma koloni sikkeleri oluşturmaktadır. 2019 yılında Çankırı Müzesi'ndeki 5958 Roma sikkesi üzerinde yapılan çalışma sonucunda sikkelerin 64'ünün Roma eyalet sikkeleri olduğu tespit edilmiştir. Genellikle müzelerdeki Roma Eyalet sikkelerinin darp edildiği kentlere göre dağılımına bakıldığında büyük çoğunluğunun müzenin bulunduğu kente veya çevre kentlere ait sikkelerin oluşturduğu görülürken, Çankırı Müzesi Roma Eyalet sikkelerinin neredeyse yarısının bölgeden uzak bir Roma askeri koloni kenti olan Pisidia Antiochia'ya ait olduğu görülmektedir. Makale kapsamında öncelikli olarak, Çankırı Müzesi envanterinde bulunan müzeye farklı zamanlarda bağış, satın alma ve zor alım yoluyla kazandırılan otuz Pisidia Antiochia kenti sikkelerinin bilim dünyasına tanıtılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda sikkelerin katalogları yapılarak, sikkelerin imparatorlara göre dağılımları, ön ve arka yüz tipleri tablo ve grafikler yardımıyla detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia sikkeleri, Caracalla ile II. Claudius dönemleri arasında tarihlenmekle birlikte sikkelerin büyük

Abstract

The subject of this article is Roman colonial coins of Pisidian Antioch, which are in the inventory of the Museum of Çankırı. A study on the 5958 Roman coins at the Çankırı Museum in 2019 revealed that 64 of them were Roman Provincial coins. An examination of the distribution of Roman Provincial coins in museums generally shows that the majority of them consist of coins belonging to the city where the museum is located or to surrounding cities. It is also observed that almost half of the Roman Provincial coins belong to Pisidian Antioch, a Roman military colony far from the region. Within the scope of the article, it is primarily aimed to introduce the thirty Pisidian Antiochia coins to the scientific world, which are in the inventory of the Çankırı Museum, which were brought to the museum at various times through donations, purchases and seizure. In this context, the coins were catalogued and the distribution of the coins according to the emperors, the obverse and reverse types were examined in detail with tables and graphics. For this purpose, the coins were catalogued and the distribution of the coins according to

çoğunluğunu MS 3. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde darp edilmiş sikkeler oluşturmaktadır. Sikkelerin arka yüz tiplerine göre dağılımında ise, büyük bir çoğunluğu iki standart arasında vexillumun bulunduğu askeri tiplerin oluşturması dikkat çekmektedir. Makale kapsamında ayrıca Pisidia Antiochia sikkelerinin bölge içerisinde sirkülasyonu konusuna da değinilmiştir. Bu kapsamda Çankırı ve çevre kentlerdeki kazı buluntusu ve müze envanterinde bulunan yayımlanmış Roma Eyalet sikkeleri de incelenmiştir.

the emperors, obverse and reverse types were examined in detail with the help of tables and charts. Although the Pisidian Antioch coins at the Çankırı Museum are dated between the periods of Caracalla and Claudius II, they mostly appear to have been created as battered coins in the second and third quarters of the 3rd century AD. In the distribution of the coins according to the reverse type, it is noteworthy that the majority of them are military types with a vexillum between the two standards. In addition, the article mentioned the circulation of Pisidian Antioch coins within the region. In this context, the excavation finds in Çankırı and the surrounding cities and the published Roman Provincial coins in the museum inventory were also examined.

Anahtar Kelimeler: Çankırı Müzesi, Roma Eyalet Sikkesi, Pisidia Antiochia, Roma Koloni, Sikke.

Keywords: The Çankırı Museum, Roman Provincial Coin, Pisidian Antioch, Roman Colony, Coin.

Extended Abstract

The Pisidian Antioch minted coins uninterruptedly from the period of Augustus, when it gained the status of a colony, until the end of the period of Claudius II (268-270 AD). In a research on Pisidian Antioch Roman colonial coins, it was determined that 155 different reverse types were used for 357 different coin types in the city. There are 30 coins in the inventory of Çankırı Museum belonging to the city of Pisidian Antioch, one of the Roman colonial cities with the highest coin emission in Anatolia. While there are few examples of coins belonging to cities in different regions of Anatolia among the 64 Roman Provincial coins preserved in the Çankırı Museum, it is quite remarkable that almost half of the Roman Provincial coins in the museum belong to the city of Pisidian Antioch. Although this situation gives the impression that the Pisidian Antioch coins may belong to a hoard, when the museum records are examined, it is seen that the coins were brought to the museum inventory at different times through donations, purchases and legal expropriation.

When the distribution of Roman Colonial coins of the city of Pisidian Antioch in Çankırı Museum according to the emperors is examined, we can see the coin samples belonging to 11 different emperors. The first thing that draws attention to the distribution of the coins according to the emperors is that the examples of the early colonial coins of the city are not seen and most of the coins are composed of coins minted in the second and third quarters of the 3rd century AD. On the obverse of all coins, there is a portrait of the

emperor on whose behalf the coin is minted. When we look at the distribution of the coins according to the reverse types, there are six different types of reverse, and the reverse type of eighty percent of the coins is the military type, in which the vexillum is depicted between the two standards. Other types seen on the reverse of the Pisidian Antioch coins in the Çankırı Museum are Mên, Genius, Fortuna, the emperor driving quadriga and the coin types with the capital S R in the middle.

The fact that almost half of the Roman Provincial coins of the Çankırı Museum belong to Pisidian Antioch, a Roman military colonial city far from the region, should also be taken into account considering the possibility that they may contain clues about the circulation of Pisidian Antioch coins, although the findspot of the mentioned museum coins is not known. An Pisidian Antioch coin minted in the name of Septimius Severus (193-211 AD) was found during the excavations carried out in a building thought to have been used for military purposes in Paphlagonian Hadrianopolis. Excavations in the building in question started in 2020 and are still at the initial level. It is possible that the excavations to be carried out in the building in the coming years will provide new data on the circulation of Pisidian Antioch coins in the region. Pisidian Antioch coins were also found during the rescue excavations in the Iuliopolis necropolis area in the Bithynia region. Pisidian Antioch coins were also found in the excavations of the Ancient Agora of Athens, Didyma, Aphrodisias, Hierapolis and Zeugma, although they are not in the region that constitutes the subject of our study. Apart from the excavation finds, when we look at the published museum data in Çankırı and its surroundings, there are four published Pisidian Antioch Roman colonial coins two of which belong to Gordian III (238-244 AD) and one example each to Philip I (244-249 AD) and Valerian I (253-260 AD). While there is a Pisidian Antioch coin minted in the name of Volusianus in the Sinop Museum, there are 3 Pisidian Antioch coins from the period of Philip I (244-249 AD) in the Yozgat Museum. On the other hand, there are no Pisidian Antioch Roman Colonial coins published in the Tios, Pompeiopolis and Amasya Oluzhöyük excavations and the coins of Çorum and Amasra Museum.

As a result, although the findspots of the Pisidian Antioch Roman Colonial coins in the Çankırı Museum are not certain, the possibility of finding coins brought to the region by soldiers, merchants, clergy or other people when they were in circulation should be taken into consideration. Pisidian Antioch coins found in Paphlagonian Hadrianopolis and Iuliopolis excavations also have an important place in terms of showing that city's coins had circulated even in remote regions such as Paphlagonia and Bithynia. The fact that most of the Pisidian Antioch coins in the region are among the ones circulating in the second half of the 3rd century AD, when the Goth incursions into the region from the Black Sea were very effective, suggests that soldiers may have been sent from the city of Pisidian Antioch, a military colony, as reinforcements to certain regions of Anatolia, and that the city's coins may have reached different cities through soldiers. The Pisidian Antioch coin found in the excavations of the Iuliopolis necropolis and especially in a military building in the city of Hadrianopolis also supports this possibility. The fact that almost all of the Pisidian Antioch Colonial coins in the Çankırı, Amasya

and Yozgat Museums are coins minted in the 3rd century AD and circulating in the second half of the 3rd century AD is another data that strengthens this possibility. However, the circulation of the Roman Colonial coins of Pisidian Antioch in the region and the reasons for their existence are open to discussion, since the Roman Provincial Coins published related to the excavations in both Paphlagonia and Bithynia regions are negligible, except for the Tios excavation, and the published examples are mostly museum samples with unknown locations. At this point, the new numismatic data to be obtained from the excavations to be made in the Roman Period structures around the Paphlagonia and Bithynia region in the coming years will provide more concrete data on the circulation of the Roman Colonial coins of Pisidian Antioch in the mentioned regions and the reasons for this.

Giriş

Roma İmparatoru Augustus Res Gestae Divi Augusti'de¹ Africa, Sicilia, Macedonia, her iki Hispania, Achaia, Asia, Syria, Gallia Narbonensis ve Pisidia'da askeri koloniler kurduğundan bahsetmektedir. Augustus, kurduğu bu koloni kentlerindeki arazilere hizmetlerini başarıyla yerine getiren emekli askerleri yerleştirmiştir. Anadolu'da birçok Roma kolonisinin kurulduğu söz konusu dönemde imparatorluğun farklı yerlerinden gelen birçok veteran asker hiç tanımadıkları topraklara yerleştirilmiş ve buradaki yerli halkla kaynaşmaları beklenmiştir². Bu kolonizasyon faaliyetleri kapsamında Pisidia Bölgesi'nde kurulan kolonilerden biri de Pisidia Antiochia kenti olmuştur³. MÖ 3. yüzyılda Seleukoslar tarafından kurulan Pisidia Antiochia kentine⁴; Augustus tarafından Roma koloni statüsü verilerek kente, olasılıkla V. ve VII. lejyonlarda bulunan yaklaşık üç bin Romalı emekli asker yerleştirilmiştir⁵. Pisidia Antiochia kentinin Roma kolonisi olmasıyla birlikte adı, *Colonia Caesarea Antiochia* olarak değiştirilmiştir⁶. Kent Roma koloni statüsünü kazanmasının ardından bölge içerisinde önemli bir konuma ulaşmış olmanın yanı sıra Roma'nın Anadolu'da önem verdiği ve temsil edildiği en önemli koloni kentlerinden biri olmuştur⁷. Augustus döneminde Pisidia Antiochia kenti dışında bölgede; Parlais, Cremna, Olbasa ve Komama kentlerine de Roma koloni statüsü verilmiştir⁸.

Pisidia Antiochia kentinin; koloni statüsünü kazandığı Augustus döneminden II. Cladius dönemi (MS 268-270) sonuna kadar kesintisiz sikke bastığı bilinmektedir⁹. Anadolu'daki en fazla sikke emisyonuna sahip Roma koloni kentlerinden biri olan Pisidia Antiochia kenti sikkeleriyle ilgili yapılan

¹ Augustus, Res Gestae Divi Augusti: 28.

² Levick, 1967: 21-28; Filges, 2019: 401.

³ Pisidia Antiochia kentinin Roma koloni kentine dönüşümü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kaşka, 2017: 38-45; Takmer – Kaşka, 2018: 825-861.

⁴ Cohen, 1995: 278; Mitchell – Waelkens, 1998: 5.

⁵ Levick, 1967: 56, 201-202; Özsait, 1985: 132.

⁶ Köker, 2020: 292.

⁷ Özsait, 1985: 132; Özsait, 1999: 127.

⁸ Levick, 1967: 29-41; Kaşka, 2017: 41; Buruldağ, 2017: 624.

⁹ Krzyzanowska, 1970: 13-19; Filges, 2015: 70-72; Köker, 2017: 55; Filges, 2019: 406.

bir araştırmada kentin 357 farklı sikke tipi için 155 farklı arka yüz tipi kullanıldığı belirlenmiştir¹⁰. Pisidia Antiochia sikkelerinin arka yüz tiplerinin çeşitliliğine bakıldığında; MS 2. yüzyılda imparator başına ortalama olarak dokuz farklı arka yüz tipi bulunmakta iken, MS 3. yüzyıl başlarında arka yüz çeşitliliğinde kademeli bir artış yaşanmış ve Caracalla döneminde bu sayı on yedi farklı tipe ulaşmıştır. III. Gordianus döneminde ise imparator başına düşen arka yüz tipi ortalaması kırk beşe yükselmiştir. Pisidia Antiochia kenti koloni sikkelerinin üzerinde en sık görülen arka yüz tipleri kronolojik olarak; kent kurma sahneleri (Rahip/Kolonist-Saban), Mên, Fortuna, Dişi kurt ve ikizler, Genius, at üzerinde imparator, Victoria ve iki standart arasında vexillum olarak sıralanabilir¹¹.

2019 yılında Çankırı Müzesi envanterinde bulunan 5958 Roma sikkesi üzerinde yapılan çalışma sonucunda¹² sikkelerin sadece 64'ünün Roma Eyalet sikkesi, bu sikkelerinin 30'unun ise, Pisidia Antiochia kenti Roma koloni sikkesi olduğu tespit edilmiştir. Çankırı Müzesi Roma Eyalet sikkeleri içerisinde; Anadolu'nun farklı bölgelerindeki kentlere ait az sayıda sikke örnekleri bulunurken, müzedeki Roma Eyalet sikkelerinin neredeyse yarısının Pisidia Antiochia kentine ait olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum söz konusu Pisidia Antiochia sikkelerinin bir defineye ait olabileceği izlenimi uyandırır da, müze kayıtları incelendiğinde sikkelerin farklı zamanlarda bağış, satın alma ve zor alım yoluyla müze envanterine kazandırıldıkları görülmektedir.

Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia kenti Roma koloni sikkelerinin imparatorlara göre dağılımına bakıldığında; 11 farklı imparatora ait sikke örnekleri görülmektedir (Grafik 1). Sikkelerin imparatorlara göre dağılımında ilk dikkati çeken konu, kentin erken dönem koloni sikkelerinin örneklerinin görülmemesi ve sikkelerin büyük bir bölümünün MS 3. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde darp edilmiş sikkelerden oluşmasıdır.

Sikkelerin ön yüz tiplerine bakıldığında tamamının ön yüzünde sikkenin adına darp edildiği imparatorun portresi yer almaktadır. Sikkeler ön yüz tipine göre kendi içerisinde üç gruba ayrılmaktadır. Birinci tipte; imparatorun defne çelenkli, giyimli ve zırlı büstü, sağa dönük olarak betimlenmiştir (Kat. No. 1-3). İkinci ve katalogda tek örnekle temsil edilen tipte; imparatorun defne çelenkli başı, sağa bakar şekilde resmedilmiştir (Kat. No. 2). Üçüncü ve son tipte ise; imparatorun şua taçlı, giyimli ve zırlı büstü, sağa dönük olarak tasvir edilmiş olup bu tip müzedeki Pisidia Antiochiası Roma koloni sikkelerinin yüzde doksanında görülmektedir (Kat. No. 4-30).

Sikkelerin arka yüz tiplerine göre dağılımına bakıldığında; altı farklı arka yüz tipi bulunmakla birlikte sikkelerin yüzde sekseninin arka yüzünde; iki standart arasında vexillumun resmedildiği askeri tip görülmektedir. Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia sikkelerinin arka yüzlerinde görülen diğer sikke

¹⁰ Filges, 2015: 72; Filges, 2019: 406.

¹¹ Filges, 2015: 71-73.

¹² Çankırı Müzesi'ndeki Roma sikkelerini çalışmamıza izin veren Müze Müdürü Derya Balkan'a, çalışmalarımız sırasındaki ilgi ve yardımları için sikke koleksiyonundan sorumlu Arkeolog Halit Ersoy'a ve müze çalışmaları sırasındaki katkılarından dolayı Ondokuz Mayıs Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi İsmail Enes Tepe'ye teşekkür ederim.

tiplerini ise; Mên, Genius, Fortuna, quadriga süren imparator ve ortada büyük S R harflerinin bulunduğu tipler oluşturmaktadır (Tablo 1).

Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia koloni sikkelerinin yüzde sekseninin arka yüzünde, iki standart arasında vexillum tasviri yer almaktadır (Tablo 1). Bu tipteki sikkeler, vexillum ve standartlar üzerindeki betimlere ve yazılara göre alt tiplere ayrılmaktadır¹³. Çankırı Müzesi'ndeki iki standart arasında vexillumun bulunduğu sikkeleri, üç ana tipe ayırmamız mümkündür. İlk tipteki sikkelerde; iki standart arasında vexillum, her üçünün üzerinde kartal yer almaktadır (Kat. No. 5-7, 9-11, 19, 22, 24). İkinci tipte, iki standart arasında vexillum, standartlar üzerinde çelenk, vexillum üzerinde kartal tasvir edilmiştir (Kat. No. 12-18, 20-21). Üçüncü ve son tipteki sikkelerde ise; iki standart arasında, üzerinde kartal olan vexillum bulunmaktadır (Kat. No. 23, 25-26, 28-30).

Pisida Antiochia sikkelerini hem ön hem de arka yüzlerinde tanrı Mên betimi sıklıkla görülmektedir¹⁴. Phrygia Bölgesi'nde oldukça yaygın bir kültü olan Ay tanrısı Mên'in önemli tapınım merkezlerinden biri de Pisidia Antiochia kentidir¹⁵. Mên'in sikkeler de olduğu kadar kabartmalar üzerinde de sıklıkla betimlemelerinin görülmesi tanrıya hem bölge hem de kent içinde önemli bir tapınım olduğuna işaret etmektedir¹⁶. Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia Roma koloni sikkeleri içerisinde, tanrı Mên'in tasvir edildiği iki sikke yer almaktadır. Caracalla ve I. Philippus dönemlerinde darp edilmiş söz konusu sikkelerin arka yüzünde, tanrı Mên ayakta cepheden başı, sağa; Phryg başlıklı, omuzlarında hilal, sağ elinde uzun asa, sol elinde Victoria, sol ayağı bucranium üzerinde, yerde sol boşlukta horoz ile betimlenmiştir (Kat. No. 1, 8).

Pisidia Antiochia sikkelerinin arka yüzünde görülen bir diğer tip ise, Genius veya Fortuna tasvirlerinin yer aldığı sikkelerdir. Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia sikkelerinde; Genius/Fortuna ayakta cepheden, kalathoslu başı sola, sağ elinde dal veya mısır koçanı, sol elinde cornucopia tutarken tasvir edilmişlerdir (Kat. No. 2-3). Caracalla ve Geta dönemlerine tarihlenen aynı betimin yer aldığı söz konusu iki sikkenin lejandlarındaki farklılıklar sayesinde betimlenen figür hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Caracalla dönemine tarihlenen sikkenin arka yüzünde ANTIOC G-EN COL CAS lejandı bulunmaktayken, Geta dönemine tarihlenen sikkenin arka yüzünde ise, ANTIOCH FO-RTVNA COLONI yazmaktadır. Her ne kadar Genius ve Fortuna Pisidia Antiochia sikkelerinde benzer şekilde betimleniyor¹⁷ olsalar da sikkelerin üzerindeki lejandlar sayesinde Caracalla sikkesinin arka yüzünde Genius'un¹⁸, Geta sikkesinin arka yüzünde ise, Fortuna'nın¹⁹ betimlendiğinin söylenmesi mümkündür. Hem Roma İmparatorluk hem de Eyalet sikkeleri üzerinde tasvirleri görülen Genius/Fortuna, Pisidia Antiochia sikkelerinde olasılıkla kentin ve koloninin koruyucusu olarak tasvir edilmiştir.

¹³ Sancaktar, 2009: 80; Filges, 2015: 269-273.

¹⁴ Sancaktar, 2009: 93-95.

¹⁵ Özhanlı, 2013: 283-290.

¹⁶ Filges, 2015: 71.

¹⁷ Krzyzanowska, 1970: 28.

¹⁸ Bkz: Kat. No. 2, Tablo 1.

¹⁹ Bkz: Kat. No. 3, Tablo 1.

Anadolu'daki koloni kentlerinde oldukça sevilen bir tip olarak kullanılan Genius betimi, on beş Roma koloni kentinin sekizinin sikkeleri üzerinde görülürken Pisidia Bölgesi içerisinde ise, Pisidia Antiochia kenti dışında Cremna ve Olbasa kentleri sikkeleri üzerinde de betimlenmiştir²⁰.

Çankırı Müzesi Pisidia Antiochia kenti koloni sikkelerinde görülen bir diğer arka yüz tipinde, III. Gordianus'un quadriga süren ve üzerinde lejyon kartalı bulunan asa tutan tasviri yer almaktadır (Kat. No. 4). Antiochia kenti, Pisidia Bölgesi'ndeki koloniler arasında, en erken imparator kültünün görüldüğü kent olarak bilinmektedir. Buradaki en eski kült alanı; Jupiter Optimus Maximus, Augustus ve koloninin Geniusu'na adanmıştır²¹. Roma'nın temsil edildiği önemli bir Roma koloni kenti olan Pisidia Antiochia kenti, üzerinde lejyon kartalı bulunan asa tutan ve quadriga süren imparator tipini sikkelerine darp ederek hem imparatorun propagandasını yaparken hem de imparatorun elinde bulunan lejyon kartalı ile kentin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan koloniye yerleştirilen lejyonlara atıfta bulunmaktadır.

Gallienus dönemine tarihlenen bir sikkenin arka yüzünde ise; ortada büyük S R harfleri yer almakta olup çevresinde ANTIOCHICL yazmaktadır (Kat. No. 27). S R unvanı ilk kez Septimius Severus sikkelerinin arka yüzlerinde görülmeye başlanmış olup ne anlama geldiği konusu tartışmalıdır. Bu kısaltmanın ne anlama geldiğiyle ilgili genel görüşler, Septimius Severus tarafından kente verilen *Socia Romanorum* unvanına işaret ettiği yönünde²² olmakla birlikte S(pes) R(eipublicae), S(enatus) R(escripto) veya S(estertius) R(omanus) anlamlarına gelebileceği de düşünülmektedir²³. S R unvanı müzedeki Pisidia Antiochia koloni sikkelerinin sadece birinin arka yüzünde ana tip olarak darp edilmiş olmakla birlikte, katalogdaki sikkelerin yüzde doksanın arka yüzünde, ana tip farklı seçilmiş olsa da S R unvanının yazılmış olduğu gözlemlenmektedir (Kat. No. 4-30).

Çankırı Müzesi'nde yer alan Pisidia Antiochia sikkelerinin arka yüz tipleri genel olarak değerlendirildiğinde, bir askeri tip olan iki standart arasında vexillumun yer aldığı lejyon tipinin 24 örnekle oldukça yüksek temsil oranına sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu tip, kolonilerin bölgeyi kontrol altına almayı amaçlayan askeri karakterini yansıtmaya ve Romalılaştırma politikasına hizmet etmesi açısından sikkeler üzerinde sıklıkla betimlenmiştir²⁴. Çankırı Müzesi'ndeki sikkelerin arka yüz tiplerinin yüzde sekseninin askeri seferlerle de bağlantılı olabilecek²⁵ iki standart arasında vexillum tipinde olması dikkate değer bir durumdur. Antalya Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia kenti sikkeleriyle ilgili yapılan çalışmada yayımlanan sikkelere bakıldığında, 60 örneği bulunan iki standart arasında vexillum tipinin Çankırı Müzesi sikkelerinde olduğu gibi I. Philippus, II. Philippus, Traianus Decius, Volusianus, I. Valerianus, Gallienus ve II. Claudius

²⁰ Filges, 2015: 209; Kızılyalçın Oyarçin, 2021: 239.

²¹ Rubin, 2011: 35, 53-54; Baz, 2015: 270.

²² Franke, 2007: 40; Sancaktar, 2012: 372; Sancaktar, 2013: 370; Sancaktar, 2014: 518; Köker, 2020: 297.

²³ Nollé, 1995: 350-370; Köker, 2020: 297.

²⁴ Köker, 2014: 347.

²⁵ Köker, 2014: 347.

dönemlerine ait olduğu görülmektedir²⁶. Bu durum Pisidia Antiochia kentinin söz konusu imparatorlar döneminde en çok kullandığı arka yüz tipinin iki standart arasında vexillum olduğuna işaret etmektedir.

Bu tipi sırasıyla; iki örnekle Mên ve birer sikke örneğiyle Genius, Fortuna, S R ve quadriga süren imparator tipi takip etmektedir. İki standart arasında vexillum olan lejyon tipinin sikkeler üzerinde temsil oranının yüksek olmasında şüphesiz bir Roma askeri kolonisi olan Pisidia Antiochia kentince yoğun bir şekilde kullanılan²⁷ ve özellikle MS 3. yüzyılda darp edilen sikkelerde yüksek emisyon hacmine sahip bir tip olmasının etkisi büyüktür²⁸. İki standart arasında vexillum tipinin Pisidia Antiochia kazı buluntularının genelinde de görülmesi bu tipin diğer tiplere oranla daha yüksek emisyon hacmine sahip olduğu bilgisini doğrulamaktadır²⁹. Sikkeler üzerindeki Mên tasviri, kentte ve bölgede tanrının yaygın bir kültü olduğundan yerel bir tip olarak adlandırılabilir. Genius ve Fortuna'nın, Roma kolonisi olmayan eyalet sikkelerinde de tasvirleri görülmesine rağmen, Pisidia Antiochia kenti sikkelerindeki ikonografik özellikleri düşünüldüğünde bu tipin seçilmesinde imparatorluğun temsil edildiği bir koloni kenti olmasının etkili olduğu söylenebilir. Bundan dolayı quadriga süren imparator tipinin yanı sıra Genius ve Fortuna'nın betimlendiği sikkeler de imparator tipleri içerisinde değerlendirilebilir³⁰.

Sonuç

Çalışma kapsamında ele alınan sikkeler, her ne kadar Çankırı Müzesi envanterine bağlı, satın alma veya zor alım yoluyla kazandırılmış olsalar da müze envanterine farklı zamanlarda kaydedilmişlerdir. Söz konusu sikkelerin, Çankırı Müzesi'ndeki Roma Eyalet sikkelerinin neredeyse yarısını oluşturması ve sikkelerin belirli bir döneme yoğunlaşması dikkate değer bir durumdur. Genellikle müzelerdeki Hellen otonom ve Roma Eyalet sikkelerinin darp edildiği kentlere göre dağılımına bakıldığında büyük çoğunluğunun müzenin bulunduğu kente veya çevresindeki kentlere ait sikkelerden oluştuğu görülmektedir. Çankırı Müzesi Roma Eyalet sikkelerinin neredeyse yarısının bölgeden uzak bir Roma askeri koloni kenti olan Pisidia Antiochia'ya ait olması söz konusu müze sikkelerinin buluntu yerlerinin belli olmasa da Pisidia Antiochia sikkelerinin dolaşımı hakkında ipuçları içerebileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Öncelikli olarak, müzeye farklı zamanlarda kazandırılmış sikkelerin tamamının Pisidia Antiochia kenti sınırları içerisinde bulunmuş ve çeşitli yollarla Çankırı Müzesi envanterine kazandırılmış sikkeler olmaları oldukça düşük bir ihtimal olarak gözükmemektedir. Söz konusu sikkeler içerisinde Pisidia Antiochia kenti sınırları içinde bulunmuş sikkelerin örnekleri yer alacağı gibi şüphesiz Pisidia Antiochia kenti sınırları dışında hatta Çankırı ili ve çevresindeki kentlerde bulunup müzeye kazandırılmış sikkelerin de olma ihtimali bulunmaktadır. Pisidia Antiochia sikkelerinin Çankırı ve çevresinde

²⁶ Büyükyörük, 2021: 327.

²⁷ Köker, 2017: 56.

²⁸ Pisidia Antiochiası Roma koloni sikkeleri için bkz:

<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?q=pisidia+antioch>

²⁹ Sancaktar, 2013: 371; Sancaktar, 2014: 518.

³⁰ Sancaktar, 2012: 373-374.

dolaşımı konusunda bölge içerisindeki kazılarda bulunmuş yayımlanmış Roma Eyalet sikke buluntularının azlığından kaynaklı net bir bilgiye sahip olmamız şu an için mümkün görünmemektedir. Buna karşın, Paphlagonia Hadrianopolisi'nde askeri amaçlı olarak kullanılmış olduğu düşünülen bir yapıda gerçekleştirilen kazılarda Septimius Severus (MS 193-211) adına darp edilmiş bir Pisidia Antiochia sikkesi bulunmuştur. Söz konusu yapıda kazılar 2020 yılında başlamış olup henüz başlangıç düzeyindedir. İlerleyen yıllarda yapıda gerçekleştirilecek kazıların Pisidia Antiochia sikkelerinin bölge içinde dolaşımı hakkında yeni veriler sunma ihtimali bulunmaktadır. Bithynia Bölgesi'ndeki Iuliopolis nekropolis alanında yapılan kurtarma kazılarında da Pisidia Antiochia kenti sikkeleri ele geçmiştir³¹. Çalışma konusunu oluşturan bölge içerisinde olmamakla birlikte Pisidia Antiochia sikkeleri kendisinden uzak; Atina Agorası³², Didyma³³, Aphrodisias³⁴, Hierapolis³⁵ ve Zeugma³⁶ kazılarında da ele geçmiştir³⁷. Kazı buluntuları dışında Çankırı ve çevresindeki yayımlanmış müze verilerine bakıldığında; Amasya Müze envanterinde ikisi III. Gordianus'a (MS 238-244), birer örnek de I. Philippus (MS 244-249) ve I. Valerianus'a (MS 253-260) ait olmak üzere yayımlanmış dört Pisidia Antiochia Roma koloni sikkeleri yer almaktadır³⁸. Sinop Müzesi'nde Volusianus adına darp edilmiş bir Pisidia Antiochia sikkesi³⁹ yer alırken Yozgat Müzesi'nde ise, I. Philippus dönemine (MS 244-249) ait 3 Pisidia Antiochia sikkeleri bulunmaktadır⁴⁰. Buna karşın, Tios⁴¹, Pompeiopolis⁴² ve Amasya Oluzhöyük⁴³ kazıları ile Çorum⁴⁴ ve Amasra Müzesi⁴⁵ sikkeleri içerisinde yayımlanmış Pisidia Antiochia Roma koloni sikkeleri bulunmamaktadır.

Sonuç olarak bakıldığında, Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia Roma koloni sikkelerinin her ne kadar buluntu yerleri belirli olmasa da içerisinde sirkülasyonda olduğu dönemde; askerler, tüccarlar, din adamları veya farklı kişiler aracılığıyla bölgeye getirilen sikkelerin de bulunma ihtimali göz önüne alınmalıdır. Paphlagonia Hadrianopolisi ve Iuliopolis kazılarında bulunan Pisidia Antiochia sikkeleri de kentin sikkelerinin dolaşımının Paphlagonia ve Bithynia gibi uzak bölgelerde bile var olduğunu göstermesi açısından önemli bir yere sahiptir. Çankırı Müzesi ile çevre müzelerdeki ve kazılardaki Pisidia Antiochia sikkelerinin büyük bir bölümü, bölgeye Karadeniz üzerinden gelen Goth akınlılarının⁴⁶ oldukça etkili olduğu MS 3. yüzyılın ikinci yarısında

³¹ Arslan, 2014: 15; Devocioğlu, 2016: 106.

³² Kroll, 1993: 279.

³³ Baldus, 2006: no. 650.

³⁴ Macdonald, 1992: 75.

³⁵ Travaglini - Camilleri, 2010: no. 317.

³⁶ Frascione, 2013: 134.

³⁷ Tütüncü, 2018: 251.

³⁸ Ireland, 2000: 39.

³⁹ Casey, 2010: 42.

⁴⁰ Sezgin, 2021: 133-134, 223.

⁴¹ Lenger, 2012: 343-346; Lenger - Atasoy, 2015: 381-415.

⁴² Pompeiopolis kenti kazılarında yayımlanmış 1 Roma eyalet sikkeleri bulunmuş olup o da kentin kendi darbidir. Bkz: Dalaison - Delrieux, 2011: 143.

⁴³ Öztürk, 2017: 313-337; Öztürk, 2021: 420-428.

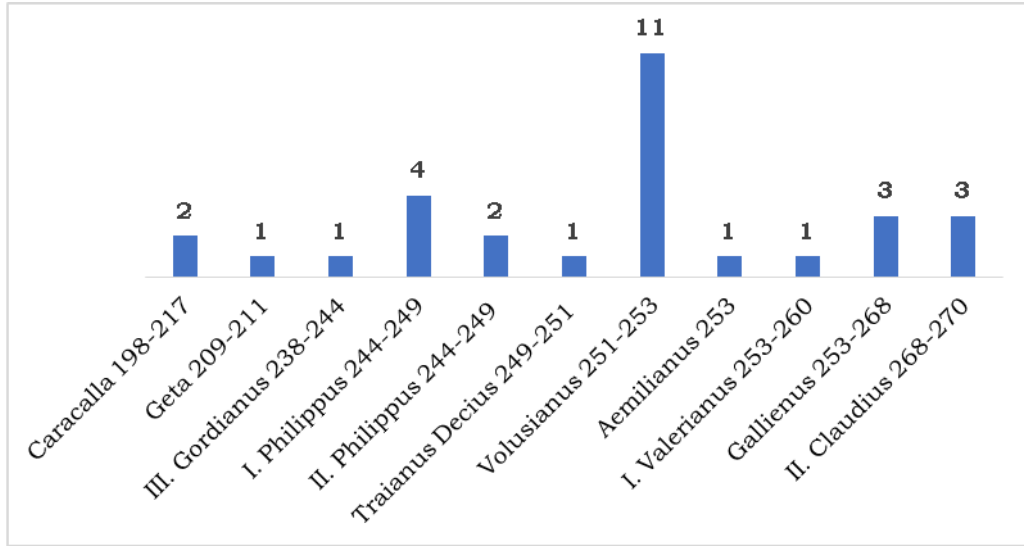
⁴⁴ Çizmeli Ögün - Özbil, 2012: 168.

⁴⁵ Ireland - Ateşoğlu, 1996: 115-137.

⁴⁶ Salamon, 1970: 146; Salamon, 1971: 120-122; Gibbon, 1987: 283-284; Şahin, 1994: 133-134; Freely, 1996: 120; Bursche - Myzgin, 2015: 243.

sirkülasyonda olan sikkelerden oluşmaktadır. Bu durum söz konusu dönemde Anadolu'nun ihtiyaç duyulan belirli bölgelerine bir askeri koloni olan Pisidia Antiochia kentinden takviye güç olarak askerlerin gönderilmiş ve kentin sikkelerinin de bu askerler aracılığıyla farklı kentlere ulaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Iuliopolis nekropolü kazılarında ve özellikle de Hadrianopolis kentindeki olasılıkla bir askeri yapıda Pisidia Antiochia sikkesinin bulunmuş olması da bu ihtimali desteklemektedir. Çankırı, Amasya ve Yozgat Müzeleri'ndeki Pisidia Antiochia koloni sikkelerinin de tamamına yakınının MS 3. yüzyılda darp edilmiş ve MS 3. yüzyılın ikinci yarısında dolaşımda olan sikkelerden oluşması da bu ihtimali güçlendiren bir diğer veridir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki hem Paphlagonia hem de Bithynia bölgelerindeki kazı çalışmalarıyla ilgili yayımlanmış Roma Eyalet sikkelerinin Tios kazısı dışında yok denecek kadar az olması ve yayımlanmış örneklerin daha çok buluntu yeri belli olmayan müze örneklerinden oluşması⁴⁷ nedeniyle Pisidia Antiochiası Roma koloni sikkelerinin bölgedeki dolaşımı ve varlık nedenleri tartışmaya açıktır. Bu noktada ilerleyen yıllarda Bithynia ve Paphlagonia bölgesi çevresindeki Roma Dönemi yapılarında yapılacak kazılardan elde edilecek yeni numismatik veriler, Pisidia Antiochia Roma koloni sikkelerinin söz konusu bölgelerdeki dolaşımı ve bunun nedenleri konusunda daha somut veriler sunacaktır.

⁴⁷ Çizmeli Ögün - Özbil, vd., 2016: 229-254; Çizmeli Ögün, 2017: 273-290.

Grafik 1: Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia Roma Koloni Sikkelerinin İmparatorlara Göre Dağılımı

İmp. / Tip ↓	Mæn	Genius	Fortuna	İki standart arasında vexillum	Quadriga'da İmparator	S R	Toplam
Caracalla	1	1					2
Geta			1				1
III. Gordianus					1		1
I. Philippus	1			3			4
II. Philippus				2			2
T. Decius				1			1
Volusianus				11			11
Aemilianus				1			1
I. Valerianus				1			1
Gallienus				2		1	3
II. Claudius				3			3
Toplam	2	1	1	24	1	1	30

Tablo 1: Çankırı Müzesi'ndeki Pisidia Antiochia Roma Koloni Sikkelerinin İmparatorlara ve Arka Yüz Tiplerine Göre Dağılımı

Katalog**Pisidia Antiochia****Caracalla MS 198-217**

Öy: PIVS AVG-ANTONINVS; İmparatorun defne çelenkli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: CO[L] MEN ANTIOC; Mên ayakta cepheden başı, sağa; Phryg başlıklı, omuzlarında hilal, sağ elinde uzun asa, sol elinde Victoria, sol ayağı bucranium üzerinde, yerde sol boşlukta horoz.

Ref: Krzyzanowska, s.157, IX/16.

1. AE, 24 mm, 6.02 gr, Ky. 6, Env. No. 7506.

Öy: IMP [C M] AVR A-NTONI AV; İmparatorun defne çelenkli başı, sağa.

Ay: ANTIOC G-EN COL CAS; Genius ayakta cepheden, kalathoslu başı sola, sağ elinde dal, sol elinde cornucopia tutmakta.

Ref: Krzyzanowska, s.158, XIV/27.

2. AE, 24 mm, 4.42 gr, Ky. 6, Env. No. 15571.

246

OANNES
4 (1)**Geta MS 209-211**

Öy: P S[EPTI]-MIO[C GETA]; İmparatorun defne çelenkli, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOCH FO-RTVNA COLONI; Fortuna ayakta cepheden, kalathoslu başı sola, sağ elinde mısır koçanı, sol elinde cornucopia tutmakta.

Ref: SNG Cop. Pisidia, 49.

3. AE, 21 mm, 4.78 gr, Ky. 6, Env. No. 7480.

III. Gordianus MS 238-244

Öy: IMP CAES M ANT GORDIANVS AV; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: CAES-ANTIOCH COL; İmparator quadriga sürüyor sağa, elinde üzerinde lejyon kartalı bulunan asa tutmakta, kesimde: S R

Ref: SNG France 3, 1250; SNG v. Aulock, 4967.

4. AE, 27 mm, 9.86 gr, Ky. 6, Env. No. 15981.

I. Philippus MS 244-249**MS 244-245**

Öy: IMP N IVL PHILIPPVS P F AVG P M; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIO-CHI COL; İki standart arasında vexillum, her üçünün üzerinde kartal; vexillum üzerindeki kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük, standart üzerindeki kartallar dışa dönük başları geriye bakmakta, kesimde: S R

Ref: RPC VIII Online, (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/3360>).

5. AE, 26 mm, 8.02 gr, Ky. 12, Env. No. 7499.

MS 245-247

Öy: IMP M IVL PHILIPPVS AVG; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: COLON-CAES; İki standart arasında vexillum, her üçünün üzerinde sağa dönük kartal; ortadaki kartalın başı sola, her iki yandaki kartalların başı sağa, vexillumun iki yanında S/R; kesimde: ANTI

Ref: SNG Cop. Pisidia, 77; SNG France 3, 1270-1271; Krzyżanowska, s. 189, IV/5-6; RPC VIII Online, (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/3388>).

6. AE, 25 mm, 8.40 gr, Ky. 6, Env. No. 7432.

Öy: IMP M IVL FILI[PPVS P FEL A]; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTI-OCHI; İki standart arasında vexillum, her üçünün üzerinde kartal, ortadaki kartal sola dönük, başı geriye bakmakta, soldaki ve sağdaki kartallar içe dönük, vexillumun iki yanında S/R; kesimde: COL

Ref: SNG France 3, 1254; RPC VIII Online, (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/3422>).

7. AE, 25 mm, 8.18 gr, Ky. 6, Env. No. 7434.

Öy: [IMP] M IVL PHILIPPVS A; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: [ANT]IO-CHI COL; Mên ayakta cepheden başı, sağa; Phryg başlıklı, omuzlarında hilal, sağ elinde uzun asa, sol elinde Victoria, sol ayağı bucranium üzerinde, yerde sol boşlukta horoz, sol ve sağ boşlukta S/R.

Ref: SNG France 3, 1263; RPC VIII Online, (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/3476>); Krzyżanowska, s. 191, IX/30.

8. AE, 25 mm, 8.32 gr, Ky. 12, Env. No. 7505.

II. Philippus MS 244-249

MS 247-249

Öy: IMP M IVL PHILIPPVS P F AVG P M; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: CAES ANT-IOC COL; İki standart arasında vexillum, her üçünün üzerinde kartal, ortadaki kartal sağa dönük, başı geriye bakmakta, soldaki ve sağdaki kartallar içe dönük; kesimde: S R

Ref: SNG France 3, 1277-1278.

9. AE, 27 mm, 8.96 gr, Ky. 6, Env. No. 7433.

Öy: [IMP M IVL] PHILIPPVS P F AVG [P M]; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: CAES A-NTIOCH COL; İki standart arasında vexillum, her üçünün üzerinde kartal, ortadaki kartal sağa dönük, soldaki ve sağdaki kartallar içe dönük, vexillumun iki yanında S/R.

Ref: SNG France 3, 1277-1278.

10. AE, 25 mm, 9.04 gr, Ky. 12, Env. No. 7501.

Traianus Decius MS 249-251

Öy: IMP CAES TRAIAN DECIVS AV; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOC-HI COLO; İki standart arasında vexillum, her üçünün üzerinde kartal, ortadaki kartal sola dönük, başı geriye bakmakta, soldaki ve sağdaki kartallar içe dönük; kesimde: S R

Ref: Krzyżanowska, s. 193, II/10; RPC IX, 1263.

11. AE, 25 mm, 8.26 gr, Ky. 6, Env. No. 7504.

Volusianus MS 251-253

Öy: IMP CAERASLLCOVNAHIAC; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOC-HIOCL; İki standart arasında vexillum, standartlar üzerinde çelenk, vexillum üzerinde kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük; kesimde: S R

Ref: SNG France 3, 1294; BMC Pisidia, s. 199, 130.

12. AE, 22 mm, 5.30 gr, Ky. 6, Env. No. 2630.

13. AE, 22 mm, 4.74 gr, Ky. 12, Env. No. 7473. Ay: ANTI-OCHIOC

14. AE, 21 mm, 5.78 gr, Ky. 6, Env. No. 15568. Öy: IMP CA[E RAS L]COVNA HIAC; Ay: ANTI-OCHIOC

15. AE, 21 mm, 4.22 gr, Ky. 12, Env. No. 7524. Ay: ANTI-OCHIC

16. AE, 20 mm, 4.28 gr, Ky. 12, Env. No. 15566. Ay: ANTI-OCHIOC

Öy: IMP C V IMP CALVSSIANO AVG; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOCHIOCLA; İki standart arasında vexillum, standartlar üzerinde çelenk, vexillum üzerinde kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük; vexillum üzerinde ve kesimde: S R

Ref: SNG Cop. Pisidia, 87; SNG v. Aulock, 4979; BMC Pisidia, s. 199, 131.

17. AE, 25 mm, 6.64 gr, Ky. 6, Env. No. 2626.

18. AE, 22 mm, 5.78 gr, Ky. 6, Env. No. 7472.

Öy: IMP C V IMP CALVSSIAVD AV; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOC-[C]H[LCO]; İki standart arasında vexillum, her üçünün üzerinde kartal, vexillum üzerinde kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük; soldaki ve sağdaki kartallar dışa dönük; kesimde: S R

Ref: RPC IX, 1287.

19. AE, 23 mm, 5.46 gr, Ky. 12, Env No. 7438.

Öy: IM[P C V] IMP CALVSSIAVD AV; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIO-CHLCO; İki standart arasında vexillum, standartlar üzerinde çelenk, vexillum üzerinde kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük; vexillumun iki yanında S/R

Ref: SNG France 3, 1309; RPC IX, 1284.

20. AE, 23 mm, 6.36 gr, Ky. 6, Env. No. 2629.

21. AE, 22 mm, 5.40 gr, Ky. 6, Env. No. 7445. Öy: IM[P C V] IMP CALVSSIAVD AV; Ay: ANTIOC-HIOCIO; S R vexillumun iki yanında değil, kesim bölümünde.

Öy: IMP C VIR AP CALVSSIANO AVG; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOC-CHLCO; İki standart ve palmiye dalı arasında vexillum, her üçünün üzerinde kartal; vexillum üzerindeki kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük, standart üzerindeki kartallar dışa dönük başları geriye bakmakta, kesimde: S R

Ref: Krzyżanowska, s. 197, IV/26; RPC IX, 1288.

22. AE, 24 mm, 6.42 gr, Ky. 6, Env. No. 7503.

Aemilianus MS 253

Öy: IMP C M AEM AEMILLIANO AVG; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOC-HIOCLA; İki standart arasında vexillum, vexillum üzerinde kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük; vexillumun iki yanında S/R

Ref: RPC IX, 1299.

23. AE, 22 mm, 3.94 gr. Ky. 6, Env. No. 2628.

I. Valerianus MS 253-260

Öy: IMP CAE P AELL OVAΛ[EPIAN]; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOC-HIOCL; İki standart arasında vexillum, standartlar üzerinde çelenk, vexillum üzerinde kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük; kesimde: S R

Ref: SNG France 3, 1320.

24. AE, 23 mm, 5.18 gr, Ky. 12, Env. No 7882.

250

OANNES

4 (1)

Gallienus MS 253-268

Öy: IMP GALLIENVVS P F AVG; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTI-OCHICL; İki standart arasında vexillum, vexillum üzerinde kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük; kesimde: S/R

Ref: Krzyzanowska, s. 206. VI/17.

25. AE, 22 mm, 6.04 gr, Ky. 12, Env. No. 7508.

Öy: IMP CAET P AN LICIA GALLIENO CIO ΠΙΠΟ; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIO-CHICL; İki standart arasında vexillum, vexillum üzerinde kartal cepheden, kanatları açık ve başı sağa dönük; kesimde: S/R

Ref: Krzyzanowska, s. 205, V/14-16.

26. AE, 23 mm, 4.88 gr, Ky. 6, Env. No. 7870.

Öy: IMP [C P AEI] LIC CVLIENO; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırhlı büstü, sağa.

Ay: ANTIOCHICL; Ortada büyük S R; kesimde: Γ

Ref: Krzyzanowska, s. 207, IX/29.

27. AE, 22 mm, 8.42 gr, Ky. 6, Env. No. 7610.

II. Claudius MS 268-270

Öy: IMP CAES CLAUDIV; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: ANTI-OCHI; İki standart arasında vexillum, vexillum üzerinde kartal cepheden, vexillumun iki yanında S/R

Ref: SNG v. Aulock, 4987.

28. AE, 26 mm. 8.10 gr, Ky. 12, Env. No. 7500.

29. AE, 25 mm, 9.26 gr, Ky. 12, Env. No. 7502. S R vexillumun iki yanında değil, kesim bölümünde.

Öy: IMP CAES CLAUDIV; İmparatorun şua taçlı, giyimli ve zırlı büstü, sağa.

Ay: ANTI-OCH CL; İki standart arasında vexillum, vexillum üzerinde kartal sağa; kesimde: S R

Ref: SNG France 3, 1335-1337; SNG Pfalzer 176-177.

30. AE, 23 mm, 7.28 gr, Ky. 6, Env. No. 7867.

Kısaltmalar

BMC PISIDIA: HILL G. F., 1897. *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum of Lycia, Pamphylia and Pisidia*. London.

KRZYZANOWSKA: KRZYZANOWSKA A., 1970. *Monnaies Coloniales d'Antioche de Pisidie. Travaux du Centre d'Archéologie Médi-terrannée de l'Académie Polonaise des Sciences 7*, Varsovie.

RPC VIII: BUTCHER, K. – SPOERRI, M., 2020. *Roman Provincial Coinage, Vol. VIII, Philip (AD 244 - 249)*, (Online).

RPC IX: HOSTEIN, A., MAIRAT, J., 2016. *Roman Provincial Coinage, Vol. IX, Trajan Decius to Uranius Antoninus (AD 249–254)*, London & Paris.

SNG COP. PISIDIA: 1956. *Sylloge Nummorum Graecorum The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum, Pisidia Vol. 32*, Copenhagen.

SNG FRANCE 3: LEVANTE, E. - WEISS, P., 1994. *Sylloge Nummorum Graecorum, France 3, Cabinet des Medailles Pamphylia-Pisidie-Lycaonie-Galatie*, Zürich.

SNG PFALZER 5: NOLLÉ, J., 1999. *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland Pfälzer Privatsammlungen 5. Band. Pisidien und Lykaonien*, München.

SNG V. AULOCK: 1964. *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland, Pisidien-Lykaonien-Isaurien Vol. 12 (4894-5412)*, Berlin.

Kaynakça

ARSLAN, M., 2014. "Iuliopolis Nekropolü Kharon Sikkeleri" *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildiriler*, Ed.: K. Dörtlük - O. Tekin - R. B. Seyhan, İstanbul, ss. 13-24.

BALDUS, H. R., 2006. *Didyma: Fundmünzen aus den Jahren 1962-1998*, Teil 3, Mainz.

BAZ, F., 2015. "Merkezi Pisidia'daki Bazı Roma Kolonileri'ndeki İmparator Kültünün Varlığına İlişkin Değerlendirme", *Phaselis*, vol. I, ss. 261-275.

BURSCHE, A. – MYZGIN, K., 2015. "Gold coins, Alexandria Troas and Goths", *Studies in Ancient Coinage in Honour of Andrew Burnett*, Ed.: R. Bland - D. Calomino, London, ss. 237-257.

BURULDAĞ, E., 2017. *Anadolu'nun Romalılaşma Sürecinde Troas Bölgesi Kolonileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

BÜYÜKYÖRÜK, F., 2021. "Antalya Müzesi'ndeki Pisidia Antiokheia Sikkeleri", *Cedrus*, vol. IX, ss. 323-362.

CASEY, J., 2010. *A Catalogue of the Greek, Roman and Byzantine Coins in Sinop Museum (Turkey) and Related Historical and Numismatic Studies*, London.

COHEN G. M., 1995. *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, Oxford.

ÇİZMELİ ÖĞÜN, Z. - ÖZBİL, C. 2012. "Çorum Müzesi Sikke Koleksiyonunda Bulunan Antik Sikkeler", *2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Ed.: Ö. İpek, Çorum, ss. 155-170.

ÇİZMELİ ÖĞÜN, Z. - ÖZBİL, C. - YALÇIN, D. Ö., 2016. "Antik Dönem Anadolu Numismatiği: Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Sikkelerin Bibliyografyası", *Anadolu/Anatolia*, Ek Dizi I.3, Ankara, ss. 229-254.

ÇİZMELİ ÖĞÜN, Z., 2017. "Les Monnaies Provenant des Fouilles Archéologiques en Asie Mineure" *Rome et Les Provinces, Monnayage Et Histoire, Mélanges Offerts à Michel Amandry*, Ed.: L. Bricault, A. Burnett, Bordeaux, ss. 273-290.

DALAISSON, J. - DELRIEUX, F., 2011. "Les monnaies trouvées à Pompeiopolis durant les campagnes de fouilles 2006-2009", *Pompeiopolis I Eine Zwischenbilanz nach fünf Kampagnen (2006-2010)*, Ed.: L. Summerer, Halle (Saale), ss. 141-148.

DEVECİOĞLU, Ü., 2016. "Iuliopolis Nekropolü 2009-2013 Kazıları Sikke Buluntuları", *Kaunos/Kbid Toplantıları 3: Anadolu Numismatik Çalıştayı, Anadolu/Anatolia Suppl. I.3*, Ed.: Z. Çizmeli Öğün, Ankara, ss. 89-112.

- FILGES, A., 2015. *Münzbild und Gemeinschaft. Die Prägungen der römischen Kolonien in Kleinasien*. Frankfurter Archäologische Schriften, Bonn.
- FILGES, A., 2019. "Anadolu'da Roma Koloni Sikkeleri/Roman Colonies in Asia Minor and Their Coins" *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu, Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri/Hellenistic and Roman Anatolia, Kings, Emperors, City States*, Ed.: O. Tekin, İstanbul, ss. 400-411.
- FRANKE P. R., 2007. *Roma Döneminde Küçükasya: Sikkelerin Yansımada Yunan Yaşamı*, Çev.: N. Baydur – B. T. Baydur, İstanbul.
- FRASCONE, D., 2013. *Zeugma IV. Les monnaies*, Lyon.
- FREELY, J., 1996. *The Black Sea Coast of Turkey*, İstanbul.
- GIBBON, E., 1987. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Çev.: A. Baltacıgil, İstanbul.
- IRELAND, S. - ATEŞOĞLU, S., 1996. "The Ancient Coins in Amasra Museum", *Studies in Ancient Coinage from Turkey*, Ed.: R. Ashton, Ankara, ss. 115-137.
- IRELAND, S., 2000. *Greek, Roman and Byzantine Coins in the Museum at Amasya (Ancient Amaseia) Turkey*, London.
- KAŞKA, G., 2017. *Hellenistik Apoikia'dan Roma Colonia'sına: Antiocheia ad Pisidiam Örneğinde Bir Koloni Kentinin Yerleşim ve İdari Tarihi*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- KIZILYALÇIN OYARÇIN, F. 2021. "Roma Koloni Sikkelerinde Genius", *II. International Symposium on Mythology/II. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu*, Ardahan, ss. 235-247.
- KÖKER, H., 2014. "Roma İmparatorluk Dönemi Komama Sikkeleri" *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildiriler*, Ed.: K. Dörtlük - O. Tekin - R. B. Seyhan, İstanbul, ss. 345-359.
- KÖKER, H., 2017. "Pisidia Bölgesi Roma Kolonileri ve Sikkeleri", *Toplumsal Tarih*, vol. 227, İstanbul, ss. 54-57.
- KÖKER, H., 2020. "Pisidia Roma Kolonilerinde Sikke Basımı", *Pisidia ve Yakın Çevresinde Üretim, Ticaret ve Ekonomi (Isparta)*, Ed.: A. Mörel et al., Isparta, ss. 291-304.
- KROLL, J. H., 1993. *The Athenian Agora, vol. XXVI, The Greek Coin*, Athens.
- LENGER, D. S., 2012. "Coins from the Tieion Excavations, including an unpublished Koinon Bithynion Coin", *The Numismatic Chronicle*, vol. 172, ss. 343-346.
- LENGER, D. S. - ATASOY, S. 2015. "Tios Kazılarında Bulunan Sikkeler / Coins From the Tios Excavations" *Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme*, Ed.: S. Atasoy - Ş. Yıldırım, Ankara, ss. 381-415.
- LEVICK, B., 1967. *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford.

- MACDONAL, D., 1992. *Greek and Roman Coins from Aphrodisias*, Oxford.
- MITCHELL, S. - WAELKENS, M., 1998. *Pisidian Antioch The Site and its Monuments*, London.
- NOLLÉ, J., 1995. "Colonia und Socia der Römer. Ein neuer Vorschlag zur Auflösung der Buchstaben 'SR' auf den Münzen von Antiocheia bei Pisidien" *Rom und der griechische Osten. Festschrift für Hanno H. Schmitt zum 65. Geburtstag*, Ed.: Ch. Schubert - K. Brodersen - U. Huttner, Stuttgart, ss. 350-370.
- ÖZHANLI, M., 2013. "Frig Tanrısı Men'in Pisidia'daki Hac Merkezi", *Uluslararası Dinar ve Frigya Bölgesi Araştırmaları*, Ed.: İ. Balık - C. Cihan, Afyonkarahisar, ss. 283-290.
- ÖZSAİT, M., 1985. *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul.
- ÖZSAİT, M., 1999. "Küçük Asya'da Roma Kolonileri", *Zafer Taşlıklioğlu Armağanı Anadolu ve Trakya Çalışmaları I*, Ed.: N. Başgelen - Güler Çelgin - A. Vedat Çelgin, İstanbul, ss. 123-132.
- ÖZTÜRK, B., 2017. "Amasya Oluz Höyük 2009-2013 Dönemi Kazılarında Bulunan Sikkeler", *Oluz Höyük Kazı Sonuçları Serisi 2, Amasya Oluz Höyük Kuzey - Orta Anadolu'da Bir Akhaimenid (Pers) Yerleşkesi, 2009-2013 Dönemi Çalışmaları Genel Değerlendirmeler ve Önsuçlar*, Ed.: Şevket Dönmez, Amasya, ss. 313-337.
- ÖZTÜRK, B., 2021. "The coins found at the excavations of Amasya/Oluz Höyük, 2009-2013", *Greeks and Romans in the Black Sea and the Importance of the Pontic Region for the Graeco-Roman World (7th century BC-5th century AD): 20 Years On (1997-2017)*, Ed.: G. Tsetschladze - A. Avram - J. Hargrave, Oxford, ss. 420-428.
- RUBIN, B., 2011. "Ruler Cult and Colonial Identity: The Imperial Sanctuary at Pisidian Antioch", *Building a New Rome: The Imperial Colony of Pisidian Antioch (25 BC - AD 700)*, Ed.: E. Gazda et al., Ann Arbor, ss. 33 - 60.
- SALAMON, M., 1970. "Przyczyny zaniku mennic miejskich w Azji Mniejszej w 2. połowie III wieku n.e.", *WN 14*, ss. 146-62.
- SALAMON, M., 1971. "The chronology of Gothic invasions into Asia Minor in the IIIrd century A.D.", *Eos 59*, ss. 109-139.
- SANCAKTAR, H., 2009. *Anadolu'daki Roma Koloni Kentleri ve Sikke Tipolojisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SANCAKTAR, H., 2012. "Pisidia, Kilikia ve Lykaonia Bölgelerindeki Roma Koloni Kentleri Sikke Tipolojisi" *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 2009*, Ed.: K. Dörtlük et al., Antalya, ss. 371-384.
- SANCAKTAR, H., 2013. "2012 Yılı Pisidia Antiokheia Kazısı Sikkeleri: Ön Rapor" *Pisidia Araştırmaları-I Sempozyum Bildirileri 2012*, Ed.: B. Hürmüzlü et al., Isparta, ss. 368-377.

- SANCAKTAR, H., 2014. "Antiokheia (Pisidia) Kazı Sikkeleri: 2008-2012", *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildiriler*, Ed.: K. Dörtlük - O. Tekin - R. B. Seyhan, İstanbul, ss. 515-524.
- SEZGİN, T., 2021. *Yozgat Müzesi'nde Bulunan Hellen Otonom, Hellenistik Krallık ve Roma Eyalet Sikkeleri*, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum.
- ŞAHİN, S., 1994. "ALAMA[?]NIA, nicht Alamania, Zum epigraphischen Verständnis eines stets mißverstandenen historischen Reliefblockes von İznik (Nikaia)", *Epigraphica Anatolica*, vol. 23, Bonn, ss. 125-136.
- TAMER, B. - KAŞKA, G., 2018. "Fahri *Duumviratus*: Colonia Caesarea Antiochensis Örneği", *A. Vedat ÇELGİN'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, Ed.: Murat Arslan - Ferit Baz, İstanbul, ss. 825-861.
- TRAVAGLINI, A. - CAMILLERI V. G., 2010. *Hierapolis Di Frigia Le Monete Campagne Di Scavo 1957-2004, Band IV*, İstanbul.
- TÜTÜNCÜ E., 2018. "Pisidia Bölgesi'nde Roma İmparatorluk Dönemi (MS 1.-3. yy) Sikke Dolaşımı", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 45, 2018, ss. 248-259.

Filolojik Eserler

AUGUSTUS, *Res Gestae Divi Augusti: The Achievements of The Divine Augustus*, Oxford, 1983.

255

OANNES
4 (1)

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

256

OANNES
4 (1)

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

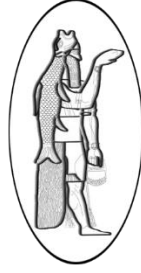

30

258

OANNES
4 (1)

ESKİ ÇAĞ RENKLERİ VE ANLAMLARI ANCIENT COLOURS AND THEIR MEANINGS

İlknur GÜRGEN

Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Res. Assist., Bursa Uludağ University, Faculty of Science and Letters, Department of History
ilknurgunel_45@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8815-4818

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Derleme Makale - Review Article
Geliş Tarihi-Received Date : 24.12.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 12.02.2022
Sayfa-Pages : 259 – 275

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1041386>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: GÜRGEN, İ., “Eski Çağ Renkleri ve Anlamları”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 259 – 275.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

259 – 275

Derleme Makale / Review Article

ESKİ ÇAĞ RENKLERİ VE ANLAMLARI ANCIENT COLOURS AND THEIR MEANINGS

Arş. Gör. İlknur GÜRGEN

Öz

Günlük yaşamın vazgeçilmez birer parçası olan renkler, Eski Çağ'da ekonomi, sanat, din ve sosyal hayatın içinde önemli bir yer tutmuştur. Çeşitli anlam ve misyonların yüklendiği renkler, bazen bir ritüelin parçası, bazen statünün simgesi kimi zaman da bir hastalığın şifası olarak nitelendirilmiştir. Bu çalışma ile farklı toplumlara ait kaynak ve uygulamalara bakılarak Eski Çağ'da kullanılan renkler ve taşıdıkları anlamlar incelenecektir.

Abstract

As an indispensable part of daily life, colours take an important place in economy, art, religion and social life in ancient times. The colours, in which various meanings and missions are attributed to them, are sometimes described as part of a ritual, sometimes a symbol of status and sometimes a healing of a disease. In this study, the colours used in ancient times and their meanings will be examined by looking at the sources and practices of different societies.

Anahtar Kelimeler: Renk, Simge, Resim, Boya, Eski Çağ Renkleri.

Keywords: Colour, Symbol, Picture, Dye, Ancient Colours.

Extended Abstract

One of the elements that provides information about daily life in ancient societies is certainly colours. They give clues about socio-cultural, economic and religious life. Studies on animal and human depictions and other drawings on the walls of caves in various centers of the world show that humankind began to use colour a very old date like 40 thousand BC. The primary sources related to ancient painting are the works written by Plinius, Pausanias and Vitruvius. They express dyes at that time are obtained from soil, minerals, plants and animals. They indicate that different colour pigments and techniques were used in these wall paintings and they also give

detailed information about the origin and history of art. When we look at the Hittite magic rituals and practices in other ancient civilizations, it is obviously understood that colours were very important, that the type and method of magic determine the colour of the material used. For example, the objects in black colour were used to damage and on the other hand white objects were used for healing purposes in magical practices. For white colour symbolized purity, holiness, they mostly wore white coloured dresses during the rituals. In summary, in ancient societies white colour was the symbol of purity, cleanliness and goodness. It was also a sacred and divine colour. Black was symbolized as evil and caos. Red was seen as the colour of mourning. It was believed that the blue colour would capture the evil. The materials, colours and shapes of the clothes and jewelery used in ancient societies reflect the class distinction in the society. For instance purple clothes can only be worn by rulers, priests and emperors in Rome. This is the clearest evidence that colours play a decisive role in social status. Besides, just like the colour white the purple was frequently used in religious ceremonies. It represented a symbolic value while worshipping God. In ancient medicine, the colour of a substance was also considered to be source of its healing power at the same time. Therefore colours were used abundantly for the treatment of diseases. For example, yellow herbs were used for jaundice. Red colour was used to stop the bleeding and for inflammatory diseases. Blood of black calf was used to turn gray hair to black in Ancient Egypt. The purple was the most prestigious colour of that period. The increasing demand for this colour has paved the way for the need to produce that colour with easier and less costly methods. To illustrate, many cities have swiched to purple weaving and eventually created a large market. Anatolian weavings in various colours, especially red fabrics and coloured Babylon leather were also determinants in the economy. When the weavings, items of daily use, reliefs in temples, sculptures and colours and paints used in architectural structures are examined, it asserts that the life of the ancient world was quite colourful. The multicolouredness seen in ancient temple architecture displays parallel features with the wall paintings and sculpting art of the period. The most commonly used colours in ancient paintings were white, yellow, red and black. It is possible to see the colours of ancient times in frescoes depicting religious rites, war scenes, daily life sections, various ceremonies and animals belonging to Egyptian, Mesopotamian, Anatolian, Cretan, Greek and Roman cultures. Although there is a difference in brightness or tones between each other, the common colours used in frescoes are blue, white, red, black, green, and yellow. Throughout history, every society attributes certain meanings to colours in line with their own culture and belief. While some colours symbolize evil, disease and pollution; some of them become symbols of purity and healing. Even though the geographies are different, ancient people attributed similar meanings to colours and laid the foundations of colour symbols that will continue even after thousands of years. Just like the similarity of the tools used, architectural structure, religious beliefs and rituals, political organization and many more, colours continue to be transferred from one culture to another.

Giriş

Eski Çağ toplumlarında gündelik yaşama dair bilgiler sunan unsurlardan biri de hiç şüphesiz renklerdir. Mimari, seramik, heykel, resim, mozaik ve tekstil gibi pek çok alanda karşımıza çıkan renkler, renk ve boya kullanımının binlerce yıl öncesine kadar dayandığını ve yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğunu gösterir. Bununla birlikte o döneme ait sosyo-kültürel, ekonomik ve dini yaşam hakkında ipuçları da sunar.

Antik Çağ resmi ile ilgili birincil kaynaklar Plinius, Pausanias ve Vitruvius'un kaleme aldığı eserlerdir. Antik dönem resimlerinde en çok kullanılan renkler beyaz, sarı, kırmızı ve siyahtır.¹ Toprakten ve bitkilerden elde edilen doğal boyaların yanı sıra yapay boyaların da dönem resimlerinde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Yapay boyalara dair bilgiler sınırlı olmakla birlikte elde edildiği coğrafya açısından veriler şu yöndedir: beyaz² renk Melos Adası, Eretria, Smyrna, Mısır ve Sicilya'daki Selinus'ta; sarı³ renk Attika'da; kırmızı ve mor⁴ renk Sinope, Ephesus ve Kızıldeniz civarında; mavi⁵ renk Hindistan, Mısır ve Armenia'da; bakır madeninden yararlanılarak elde edilen yeşil⁶ renk ise Makedonya ve Smyrna'da üretilmektedir. Pek çok çeşidi bulunan ve yapay boyalardan biri sayılan siyah⁷ rengin ise ya topraktan çıkarıldığı ya da odun türlerinin yakılmasıyla elde edildiği görülmektedir. Yazı mürekkebi için de reçene, çıra kurumu veya mürekkep balığından faydalanılmaktaydı.⁸

Prehistorik dönemlerde boya kullanımının ilk izlerine mağara duvar resimlerinde rastlanmaktadır. Bu resimlerin dönem insanı için ne ifade ettiği ya da hangi amaçla yapıldıkları konusundaki belirsizlik resimlerdeki renklendirmelere bakılarak anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Prehistorik dönemlerde en çok kullanılan renkler kırmızı, beyaz ve siyahtır.⁹ Paleolitik Dönem'e ait ilk boyalar renkli topraklardan ve bitkisel ve hayvani yağlar ile yumurta akı gibi malzemelerin karışımından elde edilmiştir.¹⁰ Doğada bulunan kum, kireç, manganez, galena ve hematit gibi maddeler de boya yapımında kullanılmıştır. Buna örnek olarak Fransa'daki Lascaux Mağarası ile İspanya'daki Altamira Mağarası gösterilebilir. MÖ 15.000'lere tarihlenen ilk mağaranın duvarlarında, killi kum, kireç karbonatı beyazı ile manganez oksit kullanıldığı ve MÖ 10.000'lere tarihlenen ikinci mağaranın duvarlarındaki kırmızı rengin de kristalli bir hematit olduğu saptanmıştır. Bu boyalardan sembolik bir öneminin olduğu ve ayinlerde bolca kullanıldığı anlaşılan aşırı boyası ise Paleolitik Dönem'den itibaren kullanılmış eski ve doğal bir

¹ Plin. *HN* XXXV.50: “..Quattuor coloribus solis immortalia illa opera fecere—ex albis Melino, e silaciis Attico, ex rubris Sinopide Pontica, ex nigris atramento..”. (..Melos beyazından, sarı Attika'dan, Sinope kırmızısından, Gürcü siyah mürekkebinden güneşin dört rengiyle bu ölümsüz eserleri ürettiler..)

² Plin. *HN* XXXV.36-38.

³ Plin. *HN* XXXV.50.

⁴ Plin. *HN* XXXV.31,39; Plin. *HN*. XXXIII.113; Vit. *De arch.* VII.8-9.

⁵ Plin. *HN* XXXIII.161-162; Vit. *De arch.* VII.9.

⁶ Vit. *De arch.* VII.7,9.

⁷ Vit. *De arch.* VII.10; Plin. *HN* XXXV.61.

⁸ Berger, 1904: 262; Ayrıntılı bilgi için bkz. Onurkan,1994: 146-151.

⁹ Power, 2004: 75-103.

¹⁰ Delamare ve Guineau, 2015:16.

boyadır.¹¹ Prehistorik Dönem’de su ya da tutkallı suya karıştırılarak elde edilen aşı boyası, koruyucu özelliği sebebiyle iskeletlerin, kaya sığınaklarının, mağara duvarlarının ve heykelciklerin boyanmasında yoğun olarak kullanılmıştır. Sarı ya da kırmızı demir cevherinden elde edilen bu boya kanı temsil eder. Ayrıca iyi şans getirdiğine ve koruyuculuk özelliğinin olduğuna inanan dönem insanları, bu renge daha pek çok anlam yüklemişlerdir. Neolitik Dönem’de özellikle Ana Tanrıça idollerinin boyanmasında ve duvar resimlerinde kullanılan kırmızı aşı boyası, MÖ 6.000’lerden başlayarak Yakındoğu ve Kuzey Afrika toplumlarına ait mezarlarda sıkça kullanılmıştır. Bu nedenle kırmızı aşı boyasının eski dönemlerden itibaren sembolik bir öneminin olduğunu ve ritüellerde sıklıkla kullanıldığını söylemek mümkündür.¹²

Neolitik Dönem’e gelindiğinde, Paleolitik Dönem’de kullanılan kırmızı, beyaz ve siyah renklerin yanına demir oksit, azurit, malakit ve bakır cevherlerinden elde edilen sarı, sarımsı kahve, turuncu, pembe, leylak rengi, gri ve mavi gibi farklı renkler eklenir. Anadolu’da bulunan Çatalhöyük yerleşimine ait duvar resimlerinde kırmızı ve kahverenginin tonları ile yukarıda sözü edilen sarı, pembe, turuncu, leylak, gri ve mavi renklerin de yoğun bir şekilde kullanılmış olması buna en iyi örnektir.¹³ Neolitik Dönem’den itibaren boyaların içerikleri değiştirilerek renk yelpazesi genişletilerek Kalkolitik ve Tunç Çağları’nda da bu durum sürdürülür.

Mezopotamya’da renkler çoğunlukla büyük saray yapılarının duvar resimlerinde görülmektedir. En yoğun kullanılan renkler kırmızı, siyah ve mordur.¹⁴ Antik Mısır toplumu boyalar için gerekli pigmentleri mineral zengini topraklarından sağlıyordu. Örneğin kırmızı pigmenti, günümüzde arsenik sülfür olarak adlandırılan mineralden; yeşilleri ise bakırtaşı ve atakamit minerallerinden faydalanarak elde etmişlerdir. Antik Mısır’dan Yunan ve Roma uygarlıklarına kadar yayılan mavi renk ise Mısır icadı bir renk olarak bilinir.¹⁵ Kalsiyum karbonat, bakır içerikli metal ve kum karışımından elde edilen ve hem mimaride hem de heykellerde sıklıkla kullanılan Mısır mavisini, MÖ 2200 civarında Mısır’da ilk sentetik boya olarak üretilmiştir.¹⁶ Bu durumda Eski Mısır’da yoğun kullanılan kırmızı, sarı, beyaz gibi renklerin yanı sıra altın sarısı, mor ve yeşil gibi daha pek çok rengin kullanıldığı söylenebilir.¹⁷

Antik Yunan’da yün eğrilmeden ve dokunmadan önce boyanırdı. Tıpkı Antik Roma’da olduğu gibi boyalar içinde en pahalısı erguvan moru idi. Kırmızılar ve yeşiller kaynağına daha kolay ulaşılan kökboyaları, ısırgan otu ile likenlerden; siyah ve mavi renkler ise böcekler ve minerallerden elde ediliyordu.¹⁸ Eski Roma’da da benzer şekilde kızılkökten kırmızı, safrandan sarı, mazı ağacından siyah ve likenlerden ise açık yeşiller elde ediliyordu.

¹¹ Marshack, 1972: 55; Ayrıntılı bilgi için bkz. Kılıç, 2018.

¹² Wreschner vd., 1980: 632; Kolankaya Bostancı, 2012: 29-51.

¹³ Bingöl, 2015: 24; Mellart, 1967: 131.

¹⁴ Nunn, 1988.

¹⁵ Skovmoller vd., 2016: 385.

¹⁶ Riederer, 1997: 23-46.

¹⁷ Delamare ve Guineau, 2015: 21.

¹⁸ Deighton, 2000: 46.

Boyalar elde edilirken renk sabitleştirici olarak şap, ağartıcı olarak da sülfür kullanılmaktaydı.¹⁹

Eski Çağ'da Mısır'da siyah ve yeşil renkler büyüme ve yenilenmeyi çağrıştırırken mavi ve turkuaz daha çok ilahi varlık ve alanlarla özdeşleşmiştir. Kırmızı kaos ve kötülükle ilişkilendirilmiş, siyah renk ise daha çok büyü uygulamalarında kullanılmıştır.²⁰ Günlük yaşamda Mısır'da elbiseler için en çok beyaz renk tercih edilirken bu renkteki elbiselerin Hitit kralları tarafından da ayinlerde giyildiği görülmektedir.²¹ Antik Roma'da erkek tunikleri için beyaz renk kullanılırken, kadınlar için daha renkli kumaşlar tercih edilmekteydi. Kadınlara her tipe uyacak renkler konusunda tavsiyede bulunan Ovidius'a göre çok pahalı krali mor hariç mavi, deniz yeşili, safran rengi, ametist moru, pembe, farklı griler ve kahverengilerin her biri mükemmel ve kaliteli renklerdi.²² Yunan toplumunda kutlama giysileri safran sarısı, asker üniformaları ateş kırmızısı, hizmetçilerin kıyafetleri ise parlak renkli ve çizgiliydi.²³ Bununla birlikte tapınaklara giderken ve ibadet esnasında beyaz renkte giyinmeye özen gösteriliyordu.²⁴ Bu durum her bir rengin günlük yaşamda bir karşılığının olduğunu ve dini, ekonomik, sosyal açılardan anlamlar taşıyan semboller olduklarını kanıtlar.

Aşağıda sırasıyla inanç, toplumsal statü, sağlık, ekonomi ve sanat alanlarında renklerin kullanımı ve taşıdıkları anlamlara dair bilgi ve örnekler yer almaktadır. Her konuda Hitit, Mısır, Asur, Yunan ve Roma gibi farklı coğrafyalara ait toplumların inanç ve uygulamalarına bakılmaya ve renk simgelerini bu doğrultuda yorumlamaya özen gösterilmiştir.

İnanç

Hitit büyü ritüellerine bakıldığında renklerin oldukça önemli olduğu anlaşılır. Şöyle ki, büyüün türü ve yöntemi, büyüde kullanılacak malzemenin rengini belirler. Çeşitli renklerde yün ve ipliklerin kullanıldığı Hitit büyüünde büyü yapılan kişinin başı ile dizine yün iplikler bağlanır. Burada altı ayrı renkli iplik ile siyah koyun postu yedi kirlenme tipini temsil eder. Ritüelde kullanılan beyaz renkteki yün ise kötülüğün etkisiz hale gelmesi için kullanılmaktadır.²⁵

B[u beyaz yün] şiddetli düşmanlığı nasıl dindirdiyse, bu beyaz yün de bu büyü (ve) pislği öyle bertaraf etsin! Herhangi bir kimse tanrıların huzurunda herhangi birinin değerini düşürdüyse öyle olsun; [herhangi bir kimse] herhangi birini insanların huzurunda küçük düşürürse, öyle olsun — o halde şimdi bu beyaz yün onun bütün uzuvlarından alınsın ve büyücüye (geri) dönsün! Bu ise insanların huzurunda pislikten kurtulsun!²⁶

¹⁹ Deighton, 2012: 42.

²⁰ Pinch, 1994: 81.

²¹ KUB XX, 79; CTH 597.

²² Ov. *Ars am.* III.170-192.

²³ Evecen ve Ölmez, 2014: 380.

²⁴ Larson, 2007: 25.

²⁵ Kılıç ve Başol, 2014: 56.

²⁶ Straub, 2006: 53-71; CTH 409.

Ayrıca ayinlerde kurban edilen hayvanların seçiminde de renkler belirleyiciydi, kimi büyülerde hepsinin siyah renkte olması zorunluymdu.²⁷

Hitit ayinlerinde bazı renkler temiz sayılırken bazıları da kirli olarak nitelendirilmekteydi.²⁸ Örneğin Tunnavi ritüelinde²⁹ siyah ve mavinin kirli kabul edildiği ve yapılan karşı büyü ile meydana gelen karanlık ve maviliğin önlenmeye çalışıldığı ifadeleri yer alır.³⁰ Bazı uygulamalarda kırmızı ve mavi renklerin felaket ve musibetleri uzaklaştırmak için kullanıldığı görülmektedir. Bu renklerin büyüü bozup, hastalık ve kötülükleri kendi içlerine alarak hapsedtiklerine inanılıyordu. Bununla birlikte siyah, yeşil ve sarı renkler hastalıkların şiddetini ifade etmek için de kullanılmaktaydı.³¹ Takılarda nazardan korunmak amacıyla mavi rengin kullanılması, mavi renge atfedilen belaları ve hastalıkları kendi içine hapsederek defetme inancını destekler.³² Tunnavi ritüelinde de aynı şekilde kırmızı ve mavi renklerdeki yünlerin pislik, büyü, yaratıcının gazabı, ölü ruhların nefreti gibi bir takım kirlilikleri kişinin bedeninden uzaklaştırdığı inancı hâkimdir.³³

Büyü uygulamalarında kullanılan siyah renk kötülüğün, pisliğin ve hastalığın; beyaz ise tam tersine temizlik, arındırıcılık ve saflığın simgesi olarak görülmekteydi. Yunan ve Roma toplumlarında yaygın bir inanışa göre Clotho, Lachesis ve Atropos adında üç yazgı tanrısı bulunmaktadır. Her insanın yaşamının bir iplikle özdeşleştirildiği inanışta Clotho; bir öreke insanın hayat ipliklerini eğirir. Lachesis, kirmeni çevirir ve her insanın kaderi kadar ipliği sayarak ipliklerin uzunluğu ve kısalığını belirler. Atropos ise kişiye sunulan yaşam süresi bitince hayat ipliğini keser onların ölümüne karar verir. Burada dikkat çeken nokta ise ipliklerin bükülürken iyi günler için beyaz yünün, kötü günler için de siyah yünün bükülmesidir.³⁴ Bu inanış doğrultusunda Yunan ve Roma uygarlıklarında Hitit ayinlerindeki benzer şekilde beyazın iyiyi, siyah rengin ise kötüyü temsil ettiği inancı açıkça görülmektedir. Ayrıca Roma'da gelinlerin düğünden önceki gece *Tunica Recta* adlı beyaz bir elbise giyme geleneği beyaz renge atfedilen iyi anlamı ve kutsallığı destekler.³⁵

Eski Yunan'da kurban töreni beyaz renkte giyinmiş rahibin açık havada bulundurulmuş sunağa kutsanmış su serpmesi ve kurbanın başı üzerine arpa atması ardından da kafasından birkaç kıl ateşe atması şeklinde gerçekleştirilir. Kurbanların gök ve yeraltı tanrılarına sunulması ile ilgili uygulamalar farklıdır. Gökteki tanrılara genellikle beyaz kurban sunulur. Sunu sabah saatlerinde yüksek bir sunak üzerinde yapılır. Sunu esnasında hayvanın başı yukarı doğru kaldırılır ve rahip parçalara ayırdığı kurban etinden yer. Kalan kısmını diğer insanlara dağıtarak onların da hayvanın yaşamsal gücünü edinmelerini sağlar. Yeraltı tanrıları için yapılan tören ise güneş batarken alçak bir sunak üzerinde ya da bir çukurda siyah renkli

²⁷ Kılıç ve Başol, 2014: 56.

²⁸ KUB XXIV, 9, I 39-52.

²⁹ Tunnavi ritüelleri için bkz. CTH 409-448.

³⁰ Kılıç ve Başol, 2014: 57.

³¹ Kılıç ve Başol, 2014: 51.

³² Evecen ve Ölmez, 2014: 377; Bard, 1999: 464.

³³ Straub, 2006: 53-71.

³⁴ Evecen ve Ölmez, 2014: 378; Azeroğlu, 2001: 23.

³⁵ Yıldırım, 2009, s. 168; Evecen ve Ölmez, 2014: 378.

hayvanın baş aşağı kesilip kanının toprağa akıtılması ve etinin tamamının yakılması şeklinde gerçekleştirilir.³⁶ Hitit kurbanlarına bakıldığında da aynı uygulamalar görülmektedir.³⁷ Eski Çağ toplumlarında büyü ritüellerinde genel olarak siyah renkli hayvanlar tercih edilmekteydi. Ayrıca ayinde kullanılan halhal, bilezik, yüzük ve saç bandı gibi nesnelerin de siyah renkte seçildiği görülmektedir.³⁸ Bunun sebebi siyah renge yüklenen olumsuz anlamdır.

Hititlerde ve Asur toplumunda ak büyü ve kara büyü şeklinde iki türlü büyü yapılmaktaydı.³⁹ Bunlardan ilki kötü amaçla yapılan insanlara zarar verme amaçlı kara büyü iken diğeri tedavi ve iyileştirme amaçlı ak büyüydü. Hatta bazı örneklerde kara büyüünün ak büyü yoluyla bozulduğu bilgisi yer alır.⁴⁰ Büyüler adlandırılırken kötü amaçlı olan kara, iyi anlam taşıyan ise ak şeklinde ifade edilmektedir. Böylece renklerin günlük hayatta ifade ettiği karşılıklarını büyüler nitelenirken de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

[Kra] her ne ile kan kırmızı olduysa, [yeşil olduysa], siyah olduysa (ve) [beyaz olduysa] o düşman ülkesine geri [dönsün]". Büyücü kadın "(Büyülü) sözler sayesinde hastadan siyah ve sarı pislikleri çekip çıkarır; siyahlığı ve sarılığı çekip alır".⁴¹

Burada kendisine büyü yapılan kişinin bedeninin pislikle tıka basa dolduğu dile getirilir. Büyüyü bozmak veya geldiği yere geri göndermek için genel olarak bir karşı büyüünün yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca "kan kırmızısı" vurgusu ile hastalıklar ve kirlenme türlerini belirlerken onları simgeleyen renklerin tonlarına da değinildiği anlaşılmaktadır.

Sümerlere ait Gılgamış Destanı'nda, Enkidu'nun ölümünden sonra Gılgamış, halkına Enkidu için yas tutmalarını, ağıt yakmalarını söyler ve kendisi de kırmızı bir kıyafet giyerek arkadaşının yasını tutar. Gılgamış'ın kırmızı bir kıyafet giymesi kırmızının yas rengi olduğunu akla getirir.⁴²

Anadolu ve Mezopotamya toplumlarında fal ve kehanet yoluyla meydana gelebilecek iyi ya da kötü olayların saptanması inancı oldukça yaygındı. Bu uygulamaları içeren çok sayıda tablet bulunmaktadır. Bu bağlamda Mezopotamya'da renklerin günlük yaşama etkisinin en ilginç örneklerinden biri de eve gelen kedinin rengine göre meydana gelecek iyi ya da kötü olayları haber veren alamet listesini içeren tablettir. Buna göre bir erkeğin evinde beyaz bir kedi görülürse bulunulan toprağı zor zamanlar beklemektedir; kara bir kedi görülürse o topraklarda iyi bir talih olacaktır; kırmızı bir kedi görülürse o topraklar zengin olacaktır; çok renkli bir kedi görülürse o topraklar zenginleşmez. Sarı bir kedinin görülmesi de o topraklarda iyi bir yıl olacağına işarettir.⁴³ Tam da burada siyah renge yüklenen olumsuz ve kötü anlamın aksine siyah kedinin talih getirdiğine inanılması kafa karıştırıcı ve cevaplaması güç bir detaydır.

³⁶ Estin, 2007: 62-63; Sir Gavaz, 2016: 843.

³⁷ Sevinç Erbaşı, 2013: 94.

³⁸ Uygun, 2011: 74.

³⁹ Köroğlu, 2010: 189; Akkuş Mutlu, 2014: 282; Sevinç Erbaşı, 2013: 366; Kara büyü örneği için bkz. KBo 15.10 ve KBo 20.42 I 33-37; CTH 443.

⁴⁰ Yıldırım, 2015: 243; Reyhan, 2008: 229-230; Ayaz, 2019: 339.

⁴¹ Kılıç ve Başol, 2014: 61.

⁴² Kurşun Cengiz, 2014: 46; Gılgamış Destanı, 8. Tablet.

⁴³ CT 39 48: 5-9; Mieroop, 2007: 262; Hallo, 1996: 424.

Plinius, tanrının huzuruna çıkarken onların sevgisini kazanmak için mor renkli kıyafetler giyildiğinden ve yine zafer törenlerinde mor renk kıyafetlerin kullanıldığından söz eder.⁴⁴ Örneğin, Vesta rahibeleri sunu yaparken giydikleri beyaz kıyafetlerini mor kenarlı bir duvak takarak süslemişlerdir.⁴⁵ Vergilius'un kaleme aldığı Aeneas Destanı'nda da bunu destekleyen bir ibare yer almaktadır.⁴⁶ Aeneas'a seslenen Helena'nın "*Kıyıda yapacağın sunaklarda sunarken adaklarını, unutma saçlarına mor rengi örtü sarmayı*" şeklindeki sözleri mor renkte duvağa atfedilen önemi ve tanrılar katında kabulüne yönelik inancı gösterir. Pausanias⁴⁷ da anlatısında bunu destekleyen bilgiler aktarır, İmparator Nero'nun tanrıça Hera'ya altın bir taçla birlikte mor bir elbise adadığını ifade eder.⁴⁸ Demek ki Antik Dönem'de mor renk tanrının huzuruna çıkmada sembolik bir değer ifade etmekte ve dini törenlerde sıkça kullanılmaktaydı. Antik Çağ'da bu denli önem atfedilen mor renk, günümüzde hem Hıristiyanlık hem de Yahudilikte kutsal sayılmakta ve dini törenlerde tanrısal renk olma özelliğini sürdürmektedir.⁴⁹

Aşağıdaki tablo incelendiğinde dönem büyülerinde günlere özel metallerin belirlendiği ve o günün yıldızının yine aynı günün renkleriyle uyum içinde olduğu görülür.⁵⁰

Günler	Gezegen	Metaller	Renkler
Pazartesi	Ay	Gümüş	Gümüş ve Beyaz
Salı	Mars	Demir	Kırmızı
Çarşamba	Merkür	Merkürü	Karışık Renkler ve Mor
Perşembe	Jupiter	Kalay-Teneke	Menekşe Rengi
Cuma	Venüs	Bakır	Turkuaz ve Yeşil
Cumartesi	Satürn	Kurşun	Siyah
Pazar	Güneş	Altın	Altın ve Sarı

Tablo 1: Günlerle uyumlu gezegen, metal ve renkler tablosu.

⁴⁴ Plin. *HN* IX.60.

⁴⁵ Jensen, 1963:115.

⁴⁶ Verg. *Aen.* III. 404-405: "...et positis aris iam vota in litore solves, purpureo velare comas adopertus amictu..."

⁴⁷ Paus. II.17.6.

⁴⁸ Paus. VIII.28.6.

⁴⁹ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 261.

⁵⁰ Uygun, 2011: 70; Redgrove, 1920: 63.

Toplumsal Statü

Eski Çağ'da kullanılan elbise ve takıların malzemesi, renkleri ve şekilleri toplumdaki sınıfsal ayrımı da beraberinde getirmekteydi. Crane, cinsiyetin ve toplumsal statü ve sınırlarının belirlenmesinde giyim en önemli belirleyici unsurlardan biri olduğunu dile getirir.⁵¹ Roma İmparatorluk Dönemi'nde sadece hâkim ve yargıçların giyebildiği *toga pretexta* adındaki mor şeritli giysi buna en güzel örnektir.⁵²

Deniz kabuklularından elde edilen ve lüks mallar sınıfında yer alan mor renk, Antik Çağ ve sonrasında, kraliyet rengi kabul edilip tanrısallık ve statü simgesine dönüşmüştür.⁵³ Öyle ki zaman içinde değerinin artmasıyla birlikte mor renk Apollon, Aphrodite, Demeter, Dionysos, Zeus, Hera, Priapos ve Vesta gibi bazı tanrı ve tanrıçaların sembolü haline gelir.⁵⁴

Vitruvius⁵⁵ da Antik Dönem'de mor rengin kalite ve maliyet açısından diğer renklere göre ayrıcalığını ve üstünlüğünü sıklıkla dile getirmiştir.⁵⁶ Eski Çağ toplumlarında üst sınıf yöneticiler mor rengi yalnızca kral veya imparatorun kendilerine tanıdığı özel imtiyazlar dâhilinde kullanılabilmekteydi.⁵⁷ Roma'da mor renkli kıyafetlerin yalnızca hâkim, papaz ve imparatorlar tarafından giyilebilmesi, renklerin toplumsal statüde belirleyici rol oynadığının en açık kanıtıdır.⁵⁸

Sağlık

Eski Çağ'da büyüsel tedaviler bitki, hayvan, taş ve maden kullanılarak ya da renkler ve muskalar aracılığıyla yapıyordu.⁵⁹ Bir maddenin rengi aynı zamanda onun tedavi gücü olarak var sayılıyor ve bu nedenle hastalıkların tedavisi için renklere bolca faydalanılıyordu. Renklerin tedavilerde kullanılması, Kremoterapi⁶⁰ adı verilen ve Eski Mısır, Yunan, Çin ve Hint uygarlıklarında uygulanan yöntemi doğurdu. Bu yöntemde göre kırmızı, sarı, beyaz ve mavi renklerin her biri ayrı hastalığı simgeler ve hastalıkla aynı renkteki eşyanın kullanılmasıyla tedavi gerçekleştirilir. Örneğin ateşli hastalıklar kırmızı grubuna dâhil edilir ve tedavileri için de kırmızı bir beze sarılı yırtıcı kuş gagası kullanılır. Hazımsızlık şikâyetleri ve kanamaları durdurmak için kırmızı yünle beraber vücuda kırmızı renkli çim sarılır; yine aynı şekilde sarılık için altın tozu ve daha az maliyetli olan sarıçiçek parçaları kullanılır.⁶¹ Yine benzer şekilde Mısır'da gri saçı siyaha döndürmek için siyah buzağı kanının kullanılması aynı renkteki farklı nesnelere şifa arama düşüncesini destekler niteliktedir.⁶²

⁵¹ Evecen ve Ölmez, 2014: 381; Crane, 2003: 11.

⁵² Evecen ve Ölmez, 2014: 384; Warne, 2000: 10.

⁵³ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 261.

⁵⁴ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 277.

⁵⁵ Vit. *De arch.* VII.12.15.

⁵⁶ Antik dönemde kullanılan çeşitli renklerdeki boyalar hakkında detaylı bilgi için bk. Brinkmann, 2006: 149-153; Tekkök, 2013: 631-640.

⁵⁷ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 261.

⁵⁸ Evecen ve Ölmez, 2014: 380; Osborne, 2003: 49-50.

⁵⁹ Uygun, 2011: 68.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkan, 2013: 77.

⁶¹ Tez, 2011: 165; Kılıç ve Başol, 2014: 57; Dönmez 2019: 65.

⁶² Pinch, 1994: 81.

Renklerin sağlıkla ilgili konularda belirleyici rolüne yönelik bir başka örnek ise, “Kırmızı bir yün ipliği ile beyaz bir yün ipliğini düğümleyeceğim. Kurbanının eline bir ayna ve bir gergef vereceğim. Kapının altından geçecek. Kapıyı geçmek üzereyken, aynayı ve gergefi elinden geri alacağım. Ona bir ok ve yay verirken de şunları söylüyor olacağım. “Bak! Kadınlığı aldım senden ve erkekliği verdim. Kadının yollarını kapattın, öyleyse şimdi bir erkeğin yollarını göster.”⁶³ ifadelerinin yer aldığı anlatıdır. Uygulamada iktidarsızlık için kırmızı ve beyaz yün iplerin kullanımıyla kişinin şifa bulması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Genel manada özetlemek gerekirse farklı kültürler ve dönemlerde değişkenlik gösterse de genel itibarıyla öksürük ve cilt hastalıkları için kırmızı; depresyon ve kalp hastalıklarının tedavisinde turuncu; mide ve bağırsak için sarı; eklem yeri iltihapları ve sinir sistemi için yeşil; soğuk algınlığı, uykusuzluk, iktidarsızlık ve tansiyon yüksekliği problemlerinde mavi renk kullanılmaktaydı.⁶⁴

Ekonomi

Daha önce belirtildiği gibi üretilmesinin maliyetli ve zor oluşuna rağmen kendisine yönelik talebin giderek artması mor rengin daha kolay ve az maliyetli yöntemlerle üretilmesine zemin hazırlamıştır. Fenike kentleri başta olmak üzere pek çok kentin mor renk dokuma üretimine yönelmesi nihayetinde büyük bir pazar oluşturur.⁶⁵ Bu konuda Sidon ve Tyros kentleri önde gelir. Çünkü bu iki kentin sahillerinde mor boya için kullanılan deniz kabukluları bolca bulunur. Öyle ki, kalitesi ve ünü geniş bir coğrafyaya yayılan mor renk zaman içerisinde Tyros kentiyle özdeşleşerek *Tyros moru* olarak anılmaya başlar.⁶⁶ Strabon, Tyros’u “*Tyros moru kendisini diğerleri arasında açık arayla en güzeli olarak kanıtlamıştır. Kabuklular hemen kıydan toplanır, boya yapımı için gereken her şey vardır. Fakat çok sayıdaki boya atölyesi şehirde yaşamayı zorlaştırır. Yine de sakinlerinin üstün yetileri sayesinde kenti zenginleştirir*”⁶⁷ şeklinde tanımlar. Plinius⁶⁸ da Tyros morunun kalitesini verdiği bilgilerle destekler. Pausanias⁶⁹ Fenike sahillerinden sonra en iyi kabukluların Lakonia sahillerinde bulunduğunu belirtir.

Özetle toplumsal statü açısından önem arz eden mor renge olan talebin kentleri birbiriyle yarışır hale getirdiği söylenebilir. Hatta bazı kentler malzemeye erişimleri olmasa dahi mor rengi birtakım doğal malzemeler kullanarak üretmeye çalışmışlar, boyama ve dokuma atölyeleri açma yoluna gitmişlerdir.⁷⁰

Eski Çağ’da renklerin ekonomiye etkisi denilince akla ilk gelen renk hiç kuşkusuz mor olsa da diğer renklerin de kaynaklarda sıklıkla yer aldığı unutulmamalıdır. Plinius’un verdiği bilgilere göre parlak kırmızı ve yeşil-firuze

⁶³ CTH 406; Kub IX 27 III. 1-3; CTH 450; KBo 25.184. II 60-63; Goetze, 1955: 347.

⁶⁴ Uygun, 2011: 74; Ersoy, 2007: 440-444.

⁶⁵ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 261; Jensen, 1963: 104; Melo, 2009: 14.

⁶⁶ Plin. *HN* IX.60; Ayrıca bk. Stieglitz, 1994: 46; Moscati, 2004: 125; Melo, 2009: 13-14; Reese, 2010: 119-120; Abdel – Kareem, 2012: 89.

⁶⁷ Str. XVI.2.23.

⁶⁸ Plin. *HN* IX.60.

⁶⁹ Paus. III.21.6.

⁷⁰ Adıgüzel ve Yılmaz Kolancı, 2017: 277.

renği mordan sonra en çok talep gören renklerdi.⁷¹ Örneğin renkli derilerin statü ve zenginlik sembolü olup lüks eşya sınıfına girdiği bu dönemde Babil'in ünlü kırmızı derisine talep oldukça fazlaydı. Kahverengi, sarı, kırmızı, siyah, yeşil, mavi gibi değişik renklerde üretimi mevcut olan derilerin ayakkabılarda da kullanıldığı görülür.⁷²

Çivi yazılı belgelerden edinilen bilgilere göre Eski Asur Dönemi'nde kullanılan ve ticareti yapılan kumaşlar da beyaz⁷³, sarı⁷⁴, kırmızı⁷⁵, siyah⁷⁶, kahverengi⁷⁷ gibi çeşitli renklerdeydi.⁷⁸ Bu renkli kumaşlar Anadolu'da dokunup ticaret yoluyla farklı bölgelere gönderiliyordu.

Anadolu'da yapılan kazılarda izlerine rastlanan cam fırınları, Ninive'de yer alan cam yapım tarifini içeren tabletler ve Uluburun Batığı'nda ele geçirilen mavi cam külçeler, cam kullanımı ve işlemeciliği hakkında önemli bilgiler vermekte, özellikle Geç Tunç Çağ'da cam üretiminin endüstri haline dönüştüğünü göstermektedir. Mısır ve Mezopotamya'da üretilip ticareti yapılan ve prestiji giderek artan cam boncuk, takı ve süs eşyalarında en çok karşılaşılan mavi rengin yanı sıra beyaz, sarı, siyah, kırmızı, mor ve lacivert gibi çeşitli renklerin kullanılmış olması Eski Çağ'da renklerin ekonomideki yerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.⁷⁹

Sanat

Antik dönem duvar resimlerinde kullanılan renkler ile ilgili bilgiler daha önce belirtildiği gibi Plinius⁸⁰ ve Vitruvius'tan⁸¹ edinilmektedir. Dönem boyaalarının topraktan, minerallerden, bitki ve hayvanlardan elde edildiğini, duvar resimlerinde farklı renk pigmentleri ve tekniklerin kullanıldığını dile getirirken sanatın doğuşu, kaynağı ve tarihi hakkında da detaylı bilgiler verirler.⁸²

Çeşitli boyaalarla sıva üzerine yapılmış bir resim tekniği olan fresk Eski Çağ duvar resimlerinde renk kullanımı açısından oldukça önemlidir. Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Girit, Yunan ve Roma kültürlerine ait dini ayinler, savaş sahneleri, gündelik hayattan kesitler, çeşitli törenler ve hayvanların betimlendiği fresklerde dönem renklerini görmek mümkündür. Birbirleri arasında canlılık, parlaklık ya da ton farkı olsa da fresklerde ortak kullanılan renkler mavi, beyaz, kırmızı, siyah, yeşil, sarıdır.⁸³

Antik Dönem duvarlarında oldukça tercih edilen ve Akdeniz'in güney bölgelerinde, özellikle de Rodos'ta kırmızıya, Pontus ve Galya'da ise siyaha

⁷¹ Plin. *HN* IX.137, XVI.32, XXII. 3; Plin. *HN* XXXVII.110; CIL 14. 2215.

⁷² Yıldırım, 2009.

⁷³ CAD, p, s. 328.

⁷⁴ CAD, a, s. 300.

⁷⁵ CAD, p, s. 319.

⁷⁶ CAD, s, s. 367.

⁷⁷ Kt. 88/k 292, 298 ve 658; Ayrıntılı bilgi için bkz Gökçek, 2005: 59-75.

⁷⁸ Ulutaş, 2020: 86; Mandacı, 2017: 59; İCK, I, 92: 5; BIN 4, 162 ve TC 1, no. 43.

⁷⁹ Taştemür, 2018: 203-229.

⁸⁰ Plin. *HN* XXXIII.22, 27, 40, 56 ve Plin. *HN* XXXV.

⁸¹ Vitr. *De arch.* VII.

⁸² Siddall, 2006: 19; Yılmaz, 2012: 98.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sözbir, 2016.

çalan koyuluktayken batıya doğru ilerledikçe daha mavimsi bir eflatuna dönen mor rengin tonlarındaki farklılığı Vitruvius, güneşin açısına bağlar.⁸⁴

İsthmia Tapınağı, Artemis Tapınağı, Aphaia Tapınağı, Zeus Tapınağı, Hephaistos Tapınağı gibi Yunan Arkaik ve Klasik dönemlerine ait pek çok tapınak incelendiğinde dönemin diğer sanat alanlarında olduğu gibi sık kullanılan beş rengin kırmızı, mavi, sarı, yeşil, siyah olduğu görülür. Tapınaklarında yer alan terracottalar da aynı renklerdedir. Antik Çağ tapınak mimarisinde görülen çok renklilik, dönemin duvar resimleri ve heykeltıraşlık sanatı ile de paralel özellikler sergilemektedir. Palatinus Tepesi'nde yer alan Roma İmparatorluğu'na ait Apollon Tapınağı da çok renkli tapınak yapısındadır.⁸⁵

Plinius, kırmızı rengin daha çok özel ritüeller sırasında heykellerin boyanmasında kullanıldığından söz eder.⁸⁶ Hamam yapılarında sıklıkla karşılaşılan sarı rengin kökenini Atina'ya dayandırır fakat Vitruvius'un eserinde bunu destekleyen bilgiler bulunmamaktadır.⁸⁷

Antik Döneme ait dokumalar, günlük kullanım eşyaları, tapınaklardaki bulunan kabartmalar, heykeller ve mimari yapılarda kullanılan renk ve boyalar incelendiğinde antik dünya yaşamının oldukça renkli olduğunu gösterir.⁸⁸ Ayrıca bu eserler üzerine yapılan detaylı araştırmalar, teknik bilgi gerektiren renk kullanımının bilinçli bir şekilde uygulandığını kanıtlar.

Sonuç

Özetle tarih öncesi döneme ait Altamira, Lascaux, Vogelhard, Eller, Yarımburgaz gibi dünyanın çeşitli merkezlerinde bulunan mağaraların duvarlarında yer alan hayvan ve insan tasvirleri ile diğer nesnel çizimler üzerinde yapılan incelemeler insanoğlunun renk kullanımına MÖ 40.000 gibi çok eski bir tarihte başladığını gösterir. Söz konusu resimlerin kömür, demir ve manganez gibi cevherlerden yararlanılarak elde edilen siyah, sarı, kırmızı ve kahve renkleriyle boyanmış olması dönem renklerinin azımsanmayacak kadar çeşitli olduğunu kanıtlar.⁸⁹

Tarih boyunca her toplum kendi kültür ve inancı doğrultusunda renklere belirli anlamlar yükler ve kimi renkler kötülüğü, hastalığı, pisliği simgelerken; bazıları da temizliğin, saflığın, şifanın sembolü haline gelir. Ayrıca belaları defetme, hastalık ve kötülükleri uzaklaştırma ve büyüü engelleme anlamları yüklenen renklerin kimi zaman bu hastalık ve musibetlerin şiddetini vurgulamak için de kullanıldıklarına rastlamak mümkündür.⁹⁰

Eski Çağ toplumlarında karşılıklı etkileşimler sonucu pek çok alanda benzer uygulamaların görüldüğü, renklerin kullanımı ve ifade ettiği anlamların benzerliği hususunun da bunun en iyi örneklerinden biri olduğu şüphe

⁸⁴ Vitr. *De arch.* VII.13.3.

⁸⁵ Yılmaz, 2019: 50-53.

⁸⁶ Plin. *HN* XXXIII.36; Brinkmann, 2006: 19.

⁸⁷ Vitr. *De arch.* VII.7.1.

⁸⁸ Tekkök, 2013: 632; Pazanelli vd., 2008; Brinkmann, 2006.

⁸⁹ Taş, 2019: 1095, 1099; Uysal, 2011: 37; Rona, 1997: 280.

⁹⁰ Kılıç ve Başol, 2014: 62.

götürmez. Tıpkı kullanılan araç gereçlerin, mimari yapının, dini inanç ve ayinlerin, siyasi yapılanmanın ve daha pek çok şeyin benzerliği gibi renkler de bir kültürden diğerine aktarılıp aynı anlamları içermeyi sürdürmektedir.⁹¹

Günümüzde mor renkli cüzdanın parayı çekeceğine inanılır; cenaze törenlerinde siyah giyilir; beyaz gelinlik masumiyeti, kırmızı kuşak ise bekâreti simgeler; mavi nazar boncuğunun kötü bakışlardan koruyacağına inanılır... Bunlar gibi daha nice örnek, renklerin günlük yaşamdaki uygulama ve inanışlarda etkin rol oynadığını gösterir. Coğrafyalar ayrı olsa da Eski Çağ insanları renklere benzer anlamlar yüklemiş ve binlerce yıl sonra dahi sürdürülecek renk simgelerinin temellerini atmışlardır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar

BIN	Babylonian Inscriptions in the Collection of J. B. Nies, New Haven.
CAD	Chicago Assyrian Dictionary
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
CT	Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum.
CTH	Catalogue des textes hittites, 2nd ed. - Paris 1971.
ICK 1	Inscriptions cunéiformes du Kultépé. 1: (=Monografie Archivu Orientálního 14), Prag 1952.
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi, (Heft 1 vd.) Leipzig 1916-23; (Heft 7 vd.) Berlin 1954 vd.
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin 1921 vd.
Ov. <i>Ars am.</i>	(=Ovidius, <i>Ars Amatoria</i>) 1979. <i>The Art of Love and Other Poems</i> , Trans. J. H. Mozley, London, (The Loeb Classical Library).
Paus.	(=Pausanias, <i>Periegesis tes Hellados</i> ,) Pausanias, 1964 – 1966. <i>Description of Greece</i> . Trans. W. H. S. Jones. London, (The Loeb Classical Library).
Plin. <i>HN</i>	(=G. Plinius Caecilius Secundus, <i>Naturalis Historia</i>) Pliny, 1938-1971. <i>Natural History</i> , vols. I-X. Trans. H. R. Rackham, W. H. S. Jones – D. E. Eichholz. Cambridge, Massachusetts-London, (The Loeb Classical Library).
Str.	(=Strabon, <i>Geographika VII</i>) <i>The Geography of Strabo</i> , Trans. H. L. Jones, London (The Loeb Classical Library).

⁹¹ Doğanç, 2019: 609-640.

TC	Tablettes Cappadociennes
Verg. <i>Aen.</i>	(=Vergilius Maro, <i>Aeneid</i>) Vergilius, 2010. <i>Aeneas</i> . Çev. İ. Z. Eyüboğlu. İstanbul.
Vitr. <i>De arch.</i>	(=Vitruvius, <i>De Architectura</i>) Vitruvius, 2005. <i>Mimarlık Üzerine On Kitap</i> . Çev. S. Güven. İstanbul.

Modern Kaynaklar

- ABDEL-KAREM, O., 2012. "History of Dyes Used in Different Historical Periods of Egypt", *Research Journal of Textile and Apparel*, 16/4, ss. 79-92.
- ADIGÜZEL, G.-YILMAZ KOLANCI, B., 2017. "Antikçağda Statünün Rengi: Mor", *CEDRUS*, C. V, ss. 261-285.
- AKKUŞ MUTLU, S., 2014. "Eski Mezopotamya'da Beddua ve Felaketlerden Kurtulma Ritüeli", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 9, ss. 278-293.
- AYAZ S., 2019. "Mezopotamya'da Arınma Ritüelleri Üzerine Bir İnceleme", *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: L. Gürkan Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 337-347.
- AZEROĞLU, F., 2001. *Romalı Kadınlar ve Erkekler Tarafından Kullanılan Elbise Türleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BARD, K.A., 1999. *Encyclopedia Of The Archaeology Of Ancient Egypt*, Routledge Publishers, Canada.
- BERGER, E., 1904. *Die Maltechnik des Altertums nach den Quellen, Funden, chemischen Analysen und eigen Versuchen*, München.
- BİNGÖL, O., 2015. *Arkeolojik Mimari'de Resim (İÖ 30000-500)*, Bilgin Sanat Kültür Yayınları, Ankara.
- BRINKMAN, V., 2006. (Derl.) "Renkli Tanrılar Antik Heykel Sanatında Çok Renklilik", *İstanbul Arkeoloji Müzesi Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul ve Münih Devlet Eski Eserler Koleksiyonu ve Glyptothek ve Stiftung Arkeoloji Vakfı İşbirliği ile Gerçekleştirilen Sergi Kataloğu*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri 21 Nisan-16 Temmuz, İstanbul.
- BRINKMANN, V., 2006. "Boyalar ve Boyama Teknikleri", *Renkli Tanrılar, Antik Heykel Sanatında Çokrenklilik*, İstanbul, ss. 149-153.
- CRANE, D., 2003. *Moda ve Gündemleri*, Çev. Ö. Çelik, Ayrıntı yayınları, 1. Basım, İstanbul.
- DEIGHTON, H. J., 2000. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, İstanbul.
- DEIGHTON, H. J. 2012. *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, Çev. Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, 3. Basım, İstanbul.

- DELAMERE, F. – GUINEAU, B., 2007. *Renkler ve Malzemeleri*, Çev.: O. Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DOĞANCI, K., 2019. “Eski Roma Dininde Mezopotamya Kökenli Unsurlar”, *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, Ed.: L. Gürkan Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 609-640.
- DÖNMEZ, O., 2019. *Eski Mısır Uygarlığında Tıp Uygulamaları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- ERSOY, N., 2007. *Semboller ve Yorumları*, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul.
- ESTIN, C.-LAPORTE, H., 2007. *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Tübitak, Ankara.
- EVECEN A.- ÖLMEZ, F. N., 2014. “Antik Çağ Giysi ve Donatılarında Ekinse Göndermeler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 14, ss. 366-388.
- GOETZE, A., 1955. “Hittite Rituals, Incantations and Description of Festivals”, *Ancient Near Eastern Texts Relating to The Old Testament*, Princeton.
- GÖKÇEK, L. G., 2005. “Kültepe Metinlerine Göre Ticari Malların Paketlenmesi ve Taşınması İle İlgili Bazı Kelimeler”, *Archivum Anatolicum*, 8/1, ss. 59-75.
- GUINANN, A. K., 1996. Ed. W. W. Hallo, *The Context of Scripture*, Vol.1, Brill.
- GÜRĞAN, M., 2013. “Antik Çağlarda Renklerin Tedavi İçin Kullanımı: Kromoterapi”, *Poster Sunumu, Lokman Hekim Journal, Supplement VIII. Lokman Hekim Days 22-25 May, Poster Session*, s. 77.
- JENSEN, L. B., 1963. “Royal Purple of Tyre”, *Journal of Near Eastern Studies*, 22/2, ss. 104-118.
- KILIÇ, Y., 2018. *Antik Çağ'da Boya ve Boyama*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- KILIÇ, Y.-BAŞOL S., 2014. “Hitit Büyülerinde Sayı ve Renk Sembolizmi”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 7, 2014, ss. 52-64.
- KÖROĞLU, K., 2010, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- KURŞUN CENGİZ, P., 2014. *Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Çağ'da Mitler*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- LARSON, J., 2007. *Ancient Greek Cults*, Routledge.
- MANDACI, E., 2017. “Arkeolojik Bulgular ve Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya'da Giyim Kültürü”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 41, S. 2, ss. 55-79.
- MARSHCAK, A., 1972. *The Roots of Civilization. The Cognitive Beginnings of Man's First Art, Symbol and Notation*.

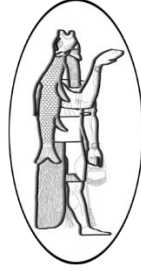
- MELLAART, J., 1967. *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, McGraw-Hill Book Company, New York.
- MELO, M. J. 2009. "History of Naturel Dyes in the Ancient Meditteranean World", *Handbook of Natural Colorants*, Ed. T. Bechtold-R. Mussak, ss. 3-20.
- MIEROOP, M. V. De., 2007. *A History of the Ancient Near East ca. 3000-323 BC*, Second Edition, Blackwell Publising.
- MOSCATI, S., 2004. *Fenikeliler*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara.
- NUNN, A., 1988. *Die Wandmalerei und der Glasierte Wandschmuck im Alten Orient*, E.J. Brill, Netherlands.
- ONURKAN, S.,1994. "Antik Çağ Resminde Enkaustik ve Boyalar", *Anadolu Araştırmaları*, S. 13, ss.143-151.
- OSBORNE, R., 2003. "Doğal Boyalardan ve Pigmentlerden Elde Edilen Renklere İlişkin Latince Terimler", Çev. F. N. Ölmez, *Standart Dergisi*, Yıl 42, S. 503, ss. 46-51.
- PAZANELLI, R. – SCHMIDT, E. - LAPATİN, K. (Eds.), 2008. *The Color of Life: Polychromy in Sculpture from Antiquity to the Present*, Getty Museum, Los Angeles.
- PINCH, G., 1994. *Magic in Ancient Egypt*, British Museum Press.
- REDGROVE, H. S., 1920. *Bygone Beliefs, Being a Series of Excursions in the Byways of Thought*, London.
- REESE, D. S., 2010. "Shells from Sarepta (Lebanon) and East Mediterranean Purple-Dye Production", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 10/1, ss.113-141.
- REYHAN, E., 2008. "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük", *Gazi Akademik Bakış*, 2/3, ss. 227-242.
- RIEDERER, J., 1997. "Egyptian blue, in Artists' Pigments", *A Handbook of Their History and Characteristics*, 3, Ed.: E.W. Fitzhugh, Oxford University Press.
- RONA, Z., 1997. "Boya", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 1, İstanbul, Yem Yayınları.
- SEVİNÇ ERBAŞI, F., 2013. *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- SIDDALL, R., 2006. "Not a day without a line drawn: Pigments and painting techniques of Roman Artists", *Proceedings of the Royal Microscopical Society*, 2, ss. 19-31.
- SİR GAVAZ, Ö., 2016. "Hitit Dini İnançlarında Êhešta ile İlgili Yeni Düşünceler", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/2, ss. 837-859.

- SKOVMOLLER, A. – BRONS, C. – SARGENT, M.L., 2016. “Egyptian Blue: Modern Myths, Ancient Realities”, *Journal of Roman Archeology*, 29, Ed. J. H. Humphrey, Rhode Island-ABD, ss. 371-387.
- SÖZBİR, S., 2016. *Antik Dönem Duvar Resimleri Yapım Teknikleri ve Gelişimleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- STIEGLITZ, R. R., 1994. “The Minoan Origin of Tyrian Purple”, *The Biblical Archaeologist*, 57/1, ss. 46-54.
- STRAUB, R., 2006. *Reinigungsrituale aus Kizzuwatna, Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte*, Walter de Gruyter, Berlin-New York.
- TAŞ, E., 2019. “Tekstil Boyamacılığının Tarihsel Gelişimi ve Boyarmaddeler”, *Turkish Studies Social Sciences*, 14/3, ss. 1095-1120.
- TAŞTEMÜR, E., 2018. “Antik Cam Fırınları ve Anadolu Örnekleri”, *TÜBA-AR* 22, ss. 203-229.
- TEKKÖK, B., 2013. “Antikçağ’da Boya Kullanımı”, *Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı*, Ed. Görkem Kökdemir, Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, ss. 631-640.
- TEZ, Z., 2011. *Gizli Bilimlerin Serüveni, Büyüden Simyaya, Astrolojiden Fala “Kara Sanatlar”*, Hayy Yayınları, İstanbul.
- ULUTAŞ, G., 2020. “Asurlu Tüccarların Anadolu’daki Kumaş Ticaretlerine Genel Bir Bakış”, *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1, ss. 83-98.
- UYGUN, A., 2011. “Antik Dönem Büyüsel Tedaviler ve Günümüz Örnekleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, ss. 65-86.
- UYVAL, G., 2011. “Mağara Sanatı”, *V. Ulusal Speleoloji Sempozyumu Bildirileri 18-20 Mart*, İstanbul, Mağara Araştırmaları Derneği Yayınları, ss. 34-47.
- WARNE, R. L., 2000. *Costume*, Dorling Kindersley, Incorporated, New York.
- WERSCHNER vd. 1980. “Red Ochre and Human Evolution: A Case for Discussion”, *Current Anthropology*, 21/5, ss. 631-644.
- YILDIRIM, Ü., 2009. *Antik Dönemde Kadın ve Süslenme*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- YILDIRIM, N., 2015. “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Uğursuzluk İnancı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri”, *History Studies*, 7/1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim Güler, ss. 239-248.
- YILMAZ, F., 2012. “Antik Dönem Fresk Yapım Teknikleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, ss. 95-105.
- YILMAZ, S., 2019. *Antik Çağ (Yunan-Roma) Tapınak Mimarisinde Çok Renklilik*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak.

276

OANNES

4 (1)

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA BAZI RUHSAL HASTALIKLARIN
DOĞAÜSTÜ GÜÇLERLE İLİŞKİSİ
*THE RELATIONSHIP BETWEEN SOME MENTAL ILLNESSES AND
SUPERNATURAL FORCES IN ANCIENT MESOPOTAMIA*

Gül ULUTAŞ

Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim
Dalı

*Ph.D. Candidate, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Department of
History*

glkhvc-16@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9044-1608

Esmâ ÖZ KİRİŞ

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences,

Department of History

esmao443@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4330-5547

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Derleme Makale - Review Article**

Geliş Tarihi-Received Date : **15.01.2022**

Kabul Tarihi-Accepted Date : **02.03.2022**

Sayfa-Pages : **277 – 303**

: <https://doi.org/10.33469/oannes.1058172>

This article was checked by Viper or

Atf – Citation: ULUTAŞ, G. – ÖZ KİRİŞ, E., “Eski Mezopotamya’da Bazı Ruhsal Hastalıkların Doğaüstü Güçlerle İlişkisi”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Mart 2022, ss. 277 – 303.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

277 – 301

Derleme Makale / Review Article

Katkı Düzeyi: 1. Yazar: %50 – 2. Yazar: %50

Contribution Level: Author 1: %50 – Author 2: %50

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA BAZI RUHSAL HASTALIKLARIN DOĞAÜSTÜ GÜÇLERLE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOME MENTAL ILLNESSES AND SUPERNATURAL FORCES IN ANCIENT MESOPOTAMIA

Gül ULUTAŞ* – Doç. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ

Öz

Eski Mezopotamya'dan günümüze kalan, hastalıkların ve birtakım inanışların kaydedildiği tıbbî metinler ile din ve büyü metinleri gibi edebî içerikli çivi yazılı belgeler, ruhsal hastalıkların ayrıntılarını sunmaktadır. Özellikle, *Maqlû* ve *Şurpu* olarak anılan iki büyü serisi, ruhsal hastalıkların ilk farkındalığını ve belgelenmesini temsil etmektedir ve çalışmamızın temel kaynakları arasında yer almaktadır. Bu belgeler arasında, Mezopotamya'da yaşanan ruh hastalıklarıyla ilgili doğrudan bilgi veren metinler bulunmasa da, satır aralarında geçen ifadeler, bazı ruhsal hastalıkların doğaüstü güçlerle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışıldığına işaret etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, çoğu ruhsal hastalığın, günümüz tıbbî tanımlamalarından farklı olarak, tanrı, iblis ve ruh gibi doğaüstü güçlerden kaynaklandığına inanılıyordu. Onlara göre, tanrılara karşı yapılan bir ihmal, dinî öğretilere aykırı davranmak ve kusurlu davranışlar sergilemek tanrı/tanrıçaların öfkelenmesine neden oluyordu. Böyle bir durumda, ilgili tanrı

Abstract

The medical texts from Ancient Mesopotamia, in which diseases and certain beliefs are recorded, and literary cuneiform documents such as religion and magic texts present the details of mental illnesses. In particular, the two magic series called *Maqlû* and *Şurpu* represent the first awareness and documentation of mental illnesses and are the main sources of our article. Although there are no texts that give direct information about the mental illnesses experienced in Mesopotamia among these documents, the expressions between the lines indicate that some mental illnesses are tried to be explained by associating them with supernatural forces. As it turns out, most mental illness were believed to be caused by thephoric forces such as god, demon, and spirit, unlike today's medical definitions. According to their beliefs, neglecting the gods, acting contrary to religious teachings and displaying faulty behaviors caused the wrath of the gods/goddesses. In such a case, the god could abandon the person or

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author.

bireyi terk edebilir ya da bir takım hastalıklar verebilirdi. Bu hastalıklar, sadece tanrılardan kaynaklanmıyordu. Ruh ve iblis gibi kötücül güçler de, insanların ruhsal hastalıklar yaşamalarına neden olabilirdi. Bunun dışında, büyüye maruz kalmak ya da büyülenmiş biriyle yakın temasta bulunmak da, ruhsal hastalıkların sebepleri arasında gösterilirdi. Yaşanılan hastalıkların nedeni, doğaüstü güçlere dayandırıldığı için, tedavi yöntemleri de çoğunlukla, din sınıfından oldukları kuvvetle muhtemel olan, *āšipu* tarafından uygulanan, büyüsel ritüellerden oluşurdu. Bu ritüellerle, büyüü ve oluşturduğu kötü etkileri ortadan kaldırmak, hastayı yaşadığı ruhsal sorunlardan kurtarmak ve korumak hedeflenirdi. Bu çalışmamızda, çivi yazılı belgeler ışığında, tanrı/tanrıça, iblis, ruh, büyü gibi doğaüstü güçlere olan yoğun inanın, bazı ruhsal hastalıklarla olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

inflict some diseases upon him/her. These diseases were not only caused by the gods. Evil forces too, such as spirits and demons could cause people to suffer from mental illnesses. Apart from this, being under a spell or having close contact with a bewitched person was also shown to be among the causes of mental illness. Since the cause of the experienced diseases were based on supernatural powers, the treatment methods mostly consisted of magical rituals performed by *āšipu*, who were most likely from the religious class. With these rituals, it was aimed to remove the magic and its bad effects, to save and protect the patient from his/her mental problems. In this study, in the light of cuneiform documents, the relationship between intense belief in supernatural powers such as god/goddess, demon, spirit and magic and some mental illnesses will be emphasized.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya, Çivi Yazılı Belgeler, Ruhsal Hastalıklar, Doğaüstü Güçler.

Keywords: Ancient Mesopotamia, Cuneiform Texts, Mental Illnesses, Supernatural Forces.

Extended Abstract

Medical information contained in the cuneiform records of ancient Mesopotamia belongs partly to the history of psychological illness. Although their mental illnesses were very similar to today's definitions, the only difference was that they referred these bad experiences to supernatural forces. They thought that when they made any mistake, their gods abandoned them. As a result, they became vulnerable to diseases from demons, spirits, sorcery.

Since the ancient Mesopotamian people had no understanding of the working of psychology and mental diseases, they speculated that some of these diseases were caused by the anger of their gods. According to them, when the gods were angry, they could inflict many diseases such as paranoia, madness, anxiety, depression, etc. In Mesopotamia, the gods not only inflicted disease, but also desisted from protecting people. As a result, some people were attacked by some supernatural forces. It is understood from these supernatural forces that demons, which are defined as cruel and aggressive, cause many mental illnesses such as bad mood, psychosis, self-harm according to current medical definitions. In addition to demons, which were believed to cause mental illnesses in Mesopotamia, another entity that could be described as supernatural was spirits. According to the old Mesopotamian

belief, the souls of individuals who died badly (like burning, drowning, etc.) or who could not achieve their will, were haunting people and causing them some mental illnesses. Although these supernatural beings are invisible, the ancient Mesopotamian people were subjected to certain mental illnesses such as nightmares, stress, fear, and panic because they were afraid of spirits. In addition, those, who practiced magic to get rid of mental illnesses or claimed to be bewitched by someone else, were exposed to psychopathic, obsessive-compulsive and phobic behaviors. Among the Mesopotamian documents there are two series of spells, *Šurpu* and *Maqlû*, which picture with such mental illnesses. These two series of texts are very important in terms of showing the first awareness of mental illnesses in ancient Mesopotamia.

In order to get rid of the above mentioned mental illnesses and the bad effects of supernatural forces, the patient had to perform the relevant rituals. They had to seek help from some experts in order to perform the ritual. Since Ritter's work, the most cited healing experts on this subject in Mesopotamia have been *asû* and *āšipu*.¹ *Asû*, was attributed diseases to natural causes and treated them with exclusively rational treatments with medicines. The other healing specialist, *āšipu*, attributed diseases exclusively to supernatural causes, specifically the gods, demons, spirits and sorcery and they were employed exclusively magical treatments.² Since the cause of mental illnesses was seen as supernatural, the *āšipu* was more interested in such diseases. The patient probably came to *āšipu* with a mental problem, which he/she described his/her illness in a short dialogue and then *āšipu* carefully observed the patient and noted down all the symptoms they saw.³ The ultimate purpose of *āšipu*'s rituals is to alleviate the effect of neurotic anxiety or psychotic behavior exhibited by the patient through the "protopsychotherapy" method.⁴

The mental illnesses we mentioned in our article and their perception were quite different from today's. While the diagnosis of mental illnesses differs from region to region even today, it is quite normal for people who lived thousands of years ago to have these disorders and to be perceived differently compared to today's. This article, deals with the effects of mental illnesses with supernatural forces in ancient Mesopotamia, in the light of cuneiform documents, the causal mechanisms underlying mental health and the intense belief and fear of forces such as god, demon, spirit and magic.

And finally, this text shows that the ancient Mesopotamian people were aware of their mental illness:

*"If a person is well, but his behavior is sick...."*⁵

Giriş

Çivi yazılı belgelerde, Eski Mezopotamyalıların yaşadıkları ruhsal hastalıkları sınıflandırdıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece bu

¹ Ritter, 1965: 299-321.

² Scurlock, 2005: 304.

³ Reynolds - Wilson, 2012: 199.

⁴ Geller, 2003: 117.

⁵ Scurlock - Andersen, 2005: 367.

hastalıklar, “tanrıların öfkesi”, “hayaletin eli”, “şeytanın zulmü” veya “kara büyü” gibi sıfatlarla nitelendirilmektedir. Ancak bu tanımlamalar, hastalıkları kategorize etmekten ziyade, nedenini anlamak ve ona göre bir tedavi uygulamak için kullanılmıştır. Çalışmamızdaki ruhsal hastalıklar ise, Mezopotamyalıların yaptıkları tanımlamalara uygun olarak hazırlanmıştır. Buna göre, çivi yazılı belgelerde ruhsal hastalığın nedeni hangi doğaüstü güçle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılıyorsa, makalemizde de bu durum baz alınarak, belirli bir sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır.

Şimdiye kadar, Mezopotamya toplumunda yaşanan hastalıklarla ilgili pek çok veri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden biri, tıp metinlerinin ana külliyatını, “tanısal” ve “tedavi edici” iki büyük seri oluşturmaktadır.⁶ İlk seride fiziksel veya doğaüstü nedenlerden kaynaklanan hastalıkların semptomları anlatılır. İkinci seride de, ilgili hastalık için uygulanması gereken tedavilerden bahsedilir.⁷ Ancak bu belgelerde, ruhsal bozukluklarla ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu konu ile ilgili asıl bilgi kaynaklarımız, çeşitli edebî, dinî ve büyü içerikli metinlerden gelmektedir. Burada özellikle *Maqlû*⁸ ve *Şurpu*⁹ adlı büyü serilerinden bahsetmek gerekir. Bu iki büyük seride, Mezopotamya’da yaşanan ruh hastalıkları ile ilgili temel bilgiler yer almaktadır. Metinlerin çoğu, psikopatik, obsesif kompulsif ve fobik gibi davranışları içermekle birlikte, insanlarla doğaüstü varlıklar arasında uyumu tekrar sağlamaya veya düşman güçleri kovmaya yönelik ritüelleri de kapsamaktadır.¹⁰

Ruh hastalıkları ile ilgili hatırı sayılır derecede belge bulunmakla birlikte, bu alanda çalışan çok az kişi vardır. Konuyla ilgili, 1965 yılında ilk yayın yapan, James Kinnier Wilson’dur.¹¹ Makalelerinden bazılarını, bir doktor olan, E. Reynolds ile birlikte hazırlamış ve burada tabletlerde listelenen semptomların, hangi mevcut hastalıkla eşleşebileceğini bulmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda epilepsi¹², psikoz epilepsi¹³, inme ve yüz felci¹⁴, obsesif kompulsif davranışlar, fobiler ve psikopatik davranışlar¹⁵, depresyon ve anksiyete¹⁶ gibi hastalıkları rapor etmişlerdir.¹⁷ Bunun dışında, J. Scurlock ve R. Andersen tarafından hazırlanan çalışmada, Mezopotamya’da yaşanan ruhsal hastalıklar da dahil, pek çok hastalıktan bahsedilmekte ve bunlar günümüz tıbbi terimleriyle ele alınmaktadır.¹⁸ Geller tarafından yazılan, “Freud, Magic and Mesopotamia: How the Magic Works” isimli makale, Sigmund Freud’un bulgularının, Mezopotamya’ya uyarlanarak anlatılması açısından büyük önem arz etmektedir.¹⁹ Son olarak yine Geller tarafından ele

⁶ Labat, 1951; Reynolds-Wilson, 2014: 2613.

⁷ Reynolds – Wilson, 2014: 2613.

⁸ Abusch, 1994: 3.

⁹ Özellikle serinin, II ve III numaralı tabletleri oldukça önemlidir. (Reiner, 1958: 13-23).

¹⁰ Reynolds-Wilson, 2012: 199-201.

¹¹ Wilson, 1965: 289-298.

¹² Wilson – Reynolds, 1990: 185-198.

¹³ Reynolds – Wilson, 2008: 1488-1490.

¹⁴ Reynolds – Wilson, 2004: 597-601; Wilson – Reynolds, 2007: 67-99.

¹⁵ Reynolds – Wilson, 2012: 199-201.

¹⁶ Reynolds – Wilson, 2013: 478-481.

¹⁷ Reynolds – Wilson, 2014: 2611.

¹⁸ Scurlock - Andersen, 2005.

¹⁹ Geller, 1997: 1-7.

alınan, “Paranoia, the Evil Eye, and the Face of Evil” adlı makaleden, bazı ruhsal hastalıkla ilgili fikir sahibi olabilmekteyiz.²⁰ Yapılan çoğu çalışmada, ruhsal hastalıklar, günümüz terminolojisine uyarlanarak ele alınmasına rağmen, onların doğaüstü güçlerle olan ilişkisine çok fazla değinilmemiştir. İlgili verilere bakıldığında, ruhsal hastalıkların nedeni, öncelikle kişisel tanrıların, çeşitli nedenlerle insanlara hastalık vermesi ve onları terk etmesi olarak gösterilmektedir. Böyle bir durumda olan bireyler için iblis, ruh ve büyü gibi bir takım doğaüstü güçlerden kaynaklı hastalıklar da kaçınılmaz olmuştur.

Hastalarını çok iyi gözlemleyen Mezopotamyalılar, gördükleri bütün semptomları, çivi yazılı belgelere kaydetmişlerdir. Dolayısıyla, elimize geçen belgelerden, ruhsal hastalıkları nasıl ifade ettikleri konusunda bir takım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bu doğrultuda *akū*²¹, *parādu*²², *tādirtu*²³, *lillu/lulānū*²⁴, *dunnamū*²⁵, *enšu*²⁶, *samū*²⁷, *nu'ū* (*nuā'u*, *nuwā'u*)²⁸, *dunnamū*²⁹ ve İGİ HUL³⁰ gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz kelimeler, zihinsel sıkıntıları ve ruhsal problemleri ifade edebilmek için ya da eğitimsiz, aptal, düşük statüdeki insanları anlatabilmek için kullanılmışlardır. Bunun dışında *nakuttu*³¹, *šapālu*³², *salā'u*³³ ve *ašuštu*³⁴ gibi kelimelerin depresyon,

²⁰ Geller, 2003: 115-134.

²¹ Söz konusu kelime sözlüklerde, “muhtaç, zayıf, güçsüz, aciz” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (CAD A/1: 283; CDA: 10; AHw: 30).

²² *parādu* fiili, “üzgün olmak, korkmak” gibi anlamlara gelmektedir. (CAD P: 142; CDA: 264; AHw: 827). Bu kelime CT 23, 13-18 no'lu belgede şu şekilde yer almaktadır: *pīqam la pīqa i-pār-ru-ud urra u mūša la išallal šunāti pardāti* İGİ.DU_s.A. MEŠ, “Ara sıra korkuyor, gece gündüz uyuyamıyor, sürekli kâbus görüyor”. (CAD P: 142).

²³ *tādirtu* kelimesi, “aşırı sıkıntı, depresyon, stres” gibi durumları anlatması açısından oldukça önemlidir. (CAD T: 34; AHw: 1300; CDA: 393). Bu kelimedenden, bir metinde şu şekilde bahsedilmektedir: *šumma ta-di-ir-tu ina libbišu mādat*, “Eğer onun içinde çok fazla sıkıntı varsa...” (CAD T: 34).

²⁴ Bu kelime, “Yarı zekâ, zayıf, aptal” gibi anlamlara geldiği gibi, aynı zamanda bir tür iblisten de bahsetmektedir. (CAD L: 289-290; CDA: 182; AHw: 553). Daha fazla bilgi için bkz. Kağnıcı, 2018: 49-70. Şubria kralına yazılan RINAP IV, 33 no'lu belgede yer alan, “bir ahmak/aptal gibi” ifadesinde *lillu* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. (Leichty, 2011: 83).

²⁵ Bahsedilen kelime, “statüsü düşük, aptal” kimseler için kullanılmış olup, zihinsel bir rahatsızlığı ifade edebileceği düşünülmektedir. (CAD D: 183; CDA: 62; AHw: 176).

²⁶ “Zayıf, güçsüz, cılız, aptal, dilsiz” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (CAD E: 170; CDA: 74; AHw: 219)

²⁷ Kişisel zorluk ve rahatsızlık durumlarını ifade eden, “beceriksiz, garip, engellenmek, sıkıntılı” gibi pek çok anlama gelmektedir. (CAD S: 126; CDA: 315; AHw: 1020).

²⁸ Metinlerde, “kaba, aptal, eğitimsiz” insanları tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. (CAD N/2: 356; CDA: 259; AHw: 799). Bu kelimenin aynı zamanda, Eski Asur Dönemi'nde Anadolu halkını ifade etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Günbattı, olumsuz anlamlarına rağmen, *nu'ū/nuā'um* kelimesinin, Anadolu halkını küçümsemek için kullanılmadığını, daha çok onların yazıyla yeni tanışmış olmasına bağlamaktadır. (Günbattı, 2017: 41).

²⁹ Söz konusu kelimenin düşük statüdeki insanları ifade ettiği düşünülmektedir. (CAD D: 183; CDA: 62; AHw: 176).

³⁰ Sumerce İGİ.HUL olarak geçen bu kelimenin, çoğunlukla, “kötü göz/kem göz/nazar” anlamlarına gelen Akadca, “*inu lemuttu*” şeklinde çevrildiği görülmektedir. Ancak Geller, bu ifadenin, paranoyak hastanın gördüğü ve duyduğu, halüsinasyon ve sesleri temsil ettiğini düşünmektedir. (Geller, 2003: 127).

³¹ (CAD N/1: 198; CDA: 241; AHw: 745).

³² (CAD Š/1: 422; AHw: 1169; CDA: 356).

³³ (CAD S: 96; AHw: 1014; CDA: 332).

³⁴ (CAD A/2: 479; AHw: 86; CDA: 30) ve aynı zamanda bkz. Reynolds & Wilson, 2013: 478.

anksiyete, kaygı, stres gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Bir de *libbu maraşu* ifadesi, “kalbin hastalanması, can sıkıntısı” olarak geçmektedir. En çok kullanılan ise, “canımı sıkma, beni üzme” şeklinde söylenen, *libbi la lamānu* ifadesidir.³⁵ Aslında burada yer alan kelimelere bakarak, ruh hastalıkları arasında net bir ayırım yapabilmek oldukça zordur. Hangi tür sorundan söz edildiği, daha çok akademisyenler tarafından, metnin içeriğindeki bağlamdan çıkarılarak anlaşılmaya çalışılmıştır.

Mezopotamya’da hastalıkların tedavisinde, hem çeşitli ritüeller hem de medikal yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemleri uygulayan belli başlı uzmanlar bulunmakla birlikte, kaynaklarda adları en sık anılanlar, *asū/A.ZU* “suyu tanıyan kimse”³⁶ ve *āšipu/LÚ.MAŞ.MAŞ* “şeytan çıkarıcı kimse”³⁷ idi. Bunlardan *asū*lar, günümüzdeki alternatif tıp yöntemine benzer uygulamalarla, hastaları tedavi ediyorlardı. Şifalı bitkileri çok iyi tanıyorlar, onların nasıl büyütüleceğini, ne zaman toplanacağını, nasıl depolanacağını ve kullanıma hazır hale geleceğini çok iyi biliyorlardı. Ayrıca anlaşıldığı kadarıyla, *asū*lar, hastalıkların nedenini doğaüstü güçlere ilişkilendirmeden teşhislerini koyup; kanamayı durdurmak, yaraları ve kırıkları bandajlamak gibi acil semptomların giderilmesine yardımcı oluyorlardı.

Āšipu ise, *asū*dan tamamen farklı olarak, hastalığı doğaüstü güçler tarafından başlatılan bir olaylar zinciri olarak görüyordu.³⁸ Özellikle konumuzla ilgili olarak, ruh hastalıklarının nedeni onlara göre, tanrılardan (*qāt ili* “tanrının eli”) ve kötü niyetli ruhlardan ya da iblislerden (*sibit ešimmi* “ruhun yakalaması”) kaynaklanmaktaydı.³⁹ Ayrıca *bēl lemutti*⁴⁰ ya da *kašāpu*⁴¹ tarafından yapılan çeşitli büyüler vardı ki, bunlar da bireylerin ruhsal rahatsızlıklara yakalanmalarının temel nedenleri arasında gösteriliyordu. Aslında burada bahsedilen, *āšipular* tarafından konulan tanılar idi. Bu tanıların konulması ise, oldukça ilginç yöntemlerle gerçekleşiyordu. Bunun için hazırlanan bir ayinle ilgili, KAR 70: 6-10 no’lu belgede şöyle bir ifade yer almaktadır:

Gernik buğdayını ve çömlekçi kilinden yapılmış hamurları karıştır; bir erkek ve bir kadın figürü yap, onları birbirinin üzerine koy ve (hasta) adamın başının üzerine yerleştir ve sonra [büyüyü] yedi kez oku. Onları çıkar ve bir domuz [yanına koy]. Eğer domuz yaklaşırsa, İstar’ın Eli (anlamına gelir); (Eğer) domuz (figüre) yaklaşmazsa, büyücünün o adamı ele geçirdiği (anlamına gelir).⁴²

Āšipunun yapmış olduğu bu tanıdan sonra, çeşitli ritüellerle ve tılsımlı olduğuna inandıkları muska/amuletlerle hastanın tedavisi

³⁵ Donbaz, 1996: 99.

³⁶ (CAD A/2: 334; AHw: 76; CDA: 26).

³⁷ Bu kelimenin sözlüklerde, “*wāšipum*” şeklinde yazılışları da bulunmaktadır. (CAD A/2: 431; AHw: 80; CDA: 28).

³⁸ Fakat bazı durumlarda, *āšipu* ve *asū*lar’ın birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Onların hangi özel şartlar altında iş birliği yaptığına ulaşmak için bkz. Ritter, 1965: 314-315.

³⁹ Ritter, 1965: 305.

⁴⁰ Bu kelime sözlüklerde, “kötülük yapan, düşman” anlamlarına gelmektedir. (CAD L: 130; CDA: 180; AHw: 544)

⁴¹ Kelime, “büyülemek, büyücü, kötü bir büyü yapmak” anlamlarında kullanılmıştır. (CAD K: 284; CDA: 153; AHw: 461)

⁴² Stol, 1999: 58.

gerçekleştiriliyordu. Bu tedavi aslında bir tür psikoterapi şeklinde de düşünülebilir. Anlaşıldığı kadarıyla *āšipular*, hastaların yaşadıkları ruhsal sorunları çözerken, onların vücutlarına bir takım yağlar sürüp, sinirlerini, kaslarını sakinleştirip, yatıştırmışlardır.⁴³ Ancak bazı tehlikeli durumlar vardı ki, *āšipular* öyle zamanlarda hastaya yaklaşmıyorlardı bile. Örneğin bir metinde, “*Bu adam tehlikeli etkilere maruz kalıyor; ona yaklaşma*” şeklinde, *āšipunun* uyarıldığı görülmektedir.⁴⁴ Bazen de ayın belirli günleri uğursuz sayıldığından, böyle zamanlarda, durumları tehlikeli olan hastalara bakılmamaktaydı.⁴⁵ Aynı zamanda hastalara yaklaşımdan ve dokunmadan önce, *āšipuların* kendilerini de iblislere ve ruhlara karşı koruma altına almaları gerekiyordu. Bir belgede yer alan, “*Hasta adama yaklaşmaya gittiğinizde, kendinize bir büyü yapana kadar onu tedavi etmeye çalışmayın*”⁴⁶ ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla, tehlikeli doğaüstü güçlerle uğraşan *āšipu*, hastadan önce kendisini korumalıydı, aksi takdirde hastaya musallat olan bu güçler, kendisine de saldıracaktı.

Tanrı/Tanrıçalara Karşı Görevlerini Yerine Getirmeme Durumunda Ortaya Çıktığına İnanılan Bazı Ruhsal Hastalıklar

Eski Mezopotamya inanç sisteminde, her kentin koruyucu tanrısı olduğu gibi şahısların da onları koruduklarına inandıkları şahsi tanrıları vardı. Kişisel tanrıya sahip olanların, şanslı olduklarını ifade edebilmek için, Akadca'da, “*ša i-lam i-šu-u*”, “tanrısı olan” tanımlaması yapılmaktaydı.⁴⁷ Eğer kişi, koruyucu tanrısını ihmal ederse ya da günah işlerse, o zaman tanrısı bireyi terk ederdi. Böyle bireyler için de, “*ša i-lam la i-šu-u*”, “tanrısı olmayan” yani şanssız biri denilirdi.⁴⁸ Tanrısı tarafından terkedilen kişinin başına her türlü hastalık ve felaket gelebilirdi ve bunun da nedeni tam olarak tanrılara hizmette kusur etmektir. Gerçekten de, bir metinde kayıtlı olan, “*Onlar (iblisler) şanssız insanlara yöneldiler*” ifadesi, savunmasız kalan bireyleri anlatması bakımından oldukça önemlidir.⁴⁹

Bazı ruhsal hastalıkların tedavisinde, tıbbi olarak çözüm bulunamadığında ve hastalığa bir tanımlama/anlamlandırma yapılamadığında, teokratik yaşam tarzının getirdiği anlayışın doğal sonucu olarak, bu tür hastalıkların bir kısmı, tanrıların öfkesine bağlanmıştı:

Eğer hasta, başım başım diye bağıyorsa, bu bir tanrının işidir. Eğer dişlerini gıcırdatıyor ve elleri ayakları titriyorsa, sebep tanrı Sin'dir; hasta ölür.⁵⁰

Onlara göre, tanrılar öfkelendiklerinde, insanların zihnini değiştirip, etkileyebilirdi ki bunun neticesinde, günümüzdeki tıp tanımlamalarıyla bilinç bozukluğu, anti sosyal davranış, bipolar bozukluk, paranoya, delilik, anksiyete, depresyon, psikosomatik rahatsızlıklar, diş gıcırdatma gibi pek çok rahatsızlıktan mustarip olabiliyorlardı. Burada yer alan hastalıkları, bu başlık

⁴³ Abusch, 1994: 24.

⁴⁴ Ritter, 1965: 301.

⁴⁵ Sayılı, 1991: 414.

⁴⁶ Paul, 1992: 87.

⁴⁷ CAD I-J: 101.

⁴⁸ CAD I-J: 101.

⁴⁹ CAD I-J:103.

⁵⁰ Oates, 2015: 191.

altında ele almamızın temel nedeni, belgelerde hastalıkların nedenin çoğunlukla, tanrısal olduğunun iddia edilmesiydi. Örneğin günümüz tanımlamalarına oldukça benzeyen bipolar bozukluğun⁵¹ nedeni net bir şekilde, SpTU 3.85 ii 2-4 no'lu belgede tanrılar olarak gösterilmektedir:

Bir kişinin, sürekli endişeli, [sürekli] kederli olduğu, kendi kendine konuştuğu, sürekli bitkin ve mutsuz olduğu, tanrının ve [tanrıçanın] ona kızdığı durumlar için taşlar.⁵²

Hasta burada çökkün, endişeli, mutsuz bir ruh hali ile tanımlanmakla birlikte, onun yaşadıkları yine tanrıların ve tanrıçaların ona olan kızgınlığına bağlanmaktadır.

Çivi yazılı belgeler, Mezopotamya'da yaşanan paranoid semptomlara da⁵³ atıf yapmaktadır. Bu konu ile ilgili temel çalışmalardan biri, Geller tarafından hazırlanmış ve dönemin insanların yaşadığı bu rahatsızlık, detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Konuyla ilgili ele aldığı, TCL 16, 89 no'lu bir belgede, “*ejder yüzlü*” bir adamın yapmış olduğu kötülüklerden bahsedilmektedir.⁵⁴ Geller'e göre, sıklıkla karşılaşılan paranoid sendrom, kötü muamele görme hisleriyle, cinselliğin kaybıyla, büyük sanrılarla, tehlikeli ve korkutucu yüzlere sahip düşmanlarla, halüsinasyonlarla kendisini göstermektedir.⁵⁵ Bazı zamanlarda da, bu hastalığı yaşayan Mezopotamya insanı, bir savunma mekanizması geliştirerek, hastalığının sebebinin tanrılar olduğuna işaret etmektedir. STT 95:130-137 no'lu belge ise, bu yönüyle hem ilginç, hem de paranoyaya uygun bir tanı gibi görünmektedir:

Eğer bir adam devamlı korkuyor ve endişeleniyorsa, kayıplar yaşıyor ve onun kazancı kesilmişse, insanlar ona iftira ediyorsa, muhatabı olumlu konuşmuyorsa, kötü/alaycı parmak, arkasından (ona) uzaniyorsa, o görüldüğü sarayda iyi karşılanmıyorsa, rüyaları korkunçsa, rüyalarında devamlı ölüleri görüyorsa, ona kalp kırıklığı konulmuşsa: tanrı ve tanrıçanın öfkesi onun üzerindedir, tanrı ve tanrıça ona kızgındır. Ona büyü yapılmıştır ve o tanrı ve tanrıçanın önünde lanetlenmiştir...⁵⁶

Metinden de anlaşılacağı üzere, hastanın yaşamış olduğu bütün bu sıkıntılar, tanrıların ona olan kızgınlığına ve büyülenmiş olduğuna bağlanmaktadır.

Günümüzde olduğu gibi, Mezopotamya'da da yaşanan psikolojik bozukluklar arasında, en sık görünenler, anksiyete (kaygı) bozukluğu ve depresyondur. Meslekten olmayan birinin konu ile ilgili değerlendirmesi pek mümkün olmasa da, günümüzdeki anksiyete⁵⁷ ve depresyon⁵⁸ tanımlamalarıyla, metinlerde yer alan psikolojik tanımlamalar birbirleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu bağlamda, BAM 3 234 no'lu tıbbi metinde,

⁵¹ İki uçlu bozukluk olarak da geçen, bipolar bozukluğun en belirgin özelliği, kişide yaşanan aşırı duygu dalgalanmalarıdır. Bu dalgalanmalar da, mani ya da depresif dönemlerde meydana gelebilir. (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014: 64).

⁵² Scurlock - Andersen, 2005: 382.

⁵³ Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014: 328.

⁵⁴ Geller, 2003: 129-133.

⁵⁵ Geller, 2003: 127.

⁵⁶ Scurlock - Andersen, 2005: 385.

⁵⁷ Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014: 113.

⁵⁸ Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014: 91.

günümüzdeki depresyon ve anksiyete tanımlamalarına oldukça benzer bir anlatım sergilemiştir:

Eğer bir adam uğursuzlukla karşılaşılırsa ve onun başına nasıl geldiğini bilmiyorsa; arpa ve gümüş kayıpları (varsa), erkek ve kadın köle kayıpları (varsa); sığırlar, atlar, koyunlar, köpekler, domuzlar ve (evindeki) adamlar hep birlikte öldüyse: O sürekli kalp kırıklığı yaşıyorsa, sözü dinlenmiyorsa, çağrısı cevap bulmuyorsa, eğer ev halkıyla ilgilenirken aynı zamanda arzularını gerçekleştirmeye çalışıyorsa; yattığında devamlı endişeliyse, felç geçiriyorsa, sarası tutuncaya kadar tanrıya ve krala karşı öfke doluyorsa, uzuvları sarkıyorsa, zaman zaman endişeleniyorsa, o gece ve gündüz uyuyamıyorsa, devamlı korkunç rüya görüyorsa, o devamlı felç geçiriyorsa, onun iştahı ekmeğe ve biraya azalmışsa, o konuştuğu kelimeleri unutuyorsa: O adamın üzerinde tanrı ve/veya tanrıçanın öfkesi vardır. Onun tanrısı ve/veya tanrıçası ona kızgındır.⁵⁹

Hastanın burada maddi ve manevi kayıplar yaşadığı, toplumsal etkileşimler açısından da sorunlarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hasta, yoğun bir korku ya da içsel sıkıntının baskın olduğu, yaygın kaygı bozukluğu içerisindedir. Aynı zamanda, krala ve tanrıya karşı öfkeli ve endişeli bir ruh halindedir. Belki de onun bu öfkeli ruh hali, tanrısının ona neden kızgın olduğunu ve başına gelen bütün bu sorunların sebebini bilmemesinden de kaynaklanıyor olabilir.

BRM 4.32:2 no'lu bir kütüphane kaydında, günümüz depresyon ve anksiyete tanımlamalarına oldukça benzeyen anti sosyal kişilik bozukluğu, saldırgan davranışların da kaynağının tanrılar olduğu, “*Tanrıları lanetlediğinde, küfrettiğinde ve gördüğü ne varsa çarptığında, Tanrı'nın eli (onun üzerindedir)*”⁶⁰ ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Mezopotamya'da, “delilik” olarak ele alınan ve çivi yazılı belgelerde *dalāhu*⁶¹, *şegū*⁶², *demakurū/demmakurū*⁶³ ve *şinūt tēmi*⁶⁴ gibi farklı kelimelerle ifade edilen rahatsızlığın kaynağı da, tanrısal olarak ele alınmıştır. Deliliğin anlatıldığı bazı metinlerde yer alan, “*İstar, savaşçıların zihnini değiştirdi*”⁶⁵, “*İnsanları çıldırtan ilahi silah*,”⁶⁶ “*Eğer (hasta adam) şaşkınlıkla dolaşırsa, 'Adad'ın eli' hastalığına yakalanmıştır.*”⁶⁷ gibi ifadeler, bu durumu ispatlar niteliktedir.

⁵⁹ Ritter - Wilson, 1980: 24-26.

⁶⁰ Scurlock – Andersen, 2005: 381.

⁶¹ Bahsi geçen kelimenin, sözlüklerde, “kalbin ve zihnin bozulması, endişeli olmak” gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. (CAD D: 45; CDA: 54; AHw: 154).

⁶² Sözlüklerde, kuduz olmak, delirmek, vahşileşmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. (CAD Ş/2: 260; AHw: 1206; CDA: 365). Bu kelimenin bazı durumlarda, öfkeli insanları ifade etmek için kullanıldığı da görülmektedir. (Stol, 2009: 1).

⁶³ *demakurū/demmakurū* kelimesinin, delilik durumunu ifade ettiği düşünülmektedir. (Stol, 2009: 1).

⁶⁴ Bu kelime, algıda yaşanan değişikliği ve zihinsel yetileri kaybetme durumunu anlatması bakımından dikkat çekmektedir. (CAD Ş/3: 46).

⁶⁵ Stol, 2009: 7.

⁶⁶ CAD L: 165.

⁶⁷ CAD D: 20.

Günümüze kalan rüya ile ilgili tabletler de⁶⁸, eski Mezopotamya toplumunun kimliğine ve bilinçaltına küçük de olsa bir bakış açısı sunması bakımından önemlidir. Özellikle bu metinlerle, bastırılmış düşünceler, korkularla ilgili çağrışımlar analiz edilebilmektedir.⁶⁹ Konuyla ilgili bir belgede şu ifadeler yer almaktadır:

Eğer bir adam tanrıça İstar ile cinsel ilişkiye giriyorsa,
Eğer o, bir tanrı ile cinsel ilişkiye giriyorsa,
Eğer o, bir kral ile cinsel ilişkiye giriyorsa,
Eğer o, önemli bir kişi ile cinsel ilişkiye giriyorsa,
Eğer o, bir rahibe ile cinsel ilişkiye giriyorsa,
Eğer o, kralın eşi ile cinsel ilişkiye giriyorsa,
Eğer o, kralın kızı ile cinsel ilişkiye giriyorsa,
Eğer o, başka bir adamın karısı ile cinsel ilişkiye giriyorsa...⁷⁰

Burada, uygunsuz, bastırılmış bir takım arzu ve istekler, bilinçaltına işlenerek, bireyin rüyasında gün yüzüne çıkmış gibi görünmektedir. Yine aynı şekilde, inanç sisteminden kaynaklı olarak yaşanan birtakım korkuların, kâbuslara yansıdığı SpTU 3, 80 no'lu belge yer almaktadır:

(Ea, Şamaş ve Marduk) sizin emrinizle, öfkeli tanrı (ve/veya) öfkeli tanrıça (ki onlar) bana kızgın olan ve uğursuz kaygı verici olaylar (ve) işaretlerle sürekli gördüğüm korkunç rüyaları verenlerdir. Rüyalarım çok karışık/karanlık (ve) kehanetlerim olumsuzdur. Sizin emrinizle, ey büyük tanrılar öfkeli tanrı (ve/veya) öfkeli tanrıça benimle barışsın.⁷¹

Çeşitli nüshaları bulunan, Ludlul Bēl Nēmeqi (Bilgelğin efendisini öveceğim / Bilgelğin efendisine şükredeceğim)⁷² isimli edebi metinde, benzer ifadeler yer almaktadır.⁷³ Marduk'un öfkesi yüzünden koruyucu ruhları ve kişisel tanrıları Şubši-mešrê-Şakkan'ı terk etmiştir. Bu nedenle arkadaşlarından, ailesinden, meslektaşlarından ve hatta kraldan bile düşmanlık görmüştür. Aynı zamanda ilahi cezadan kaynaklı ağır hastalıklar yaşamıştır ve bu yaşadığı sıkıntılar içerisinde, bir takım kötü rüyalar da yer almaktadır.⁷⁴ Burada hastanın başından geçenler, Wilson tarafından, "paranoid şizofreninin otobiyografisi" olarak gösterilmiştir.⁷⁵

Benzer durum, Asur kralı Asarhaddon'un (MÖ 680-669) davranışlarında da görülebilir. Asur kralı, kardeşiyle olan taht kavgası yüzünden, devamlı

⁶⁸ Çivi yazılı belgelerde rüyalar, "iyi (*damqu/damiqtu*; SIG5)" ve "kötü (*lemnu/lemuttu*; HUL)" gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. (Kahya, 2019: 229). Bir de eski Babil dilinde kullanılan, *elīnitu* kelimesinin kâbus anlamına gelebileceği düşünülmektedir. (Oppenheim, 1956: 229).

⁶⁹ Geller, 1997: 2.

⁷⁰ Oppenheim, 1956: 290-291.

⁷¹ Butler, 1998: 23.

⁷² Dört tablet ve yaklaşık 500 satırlık bir yazıdan oluşan bu metin, hastalıktan yeni kurtulmuş birinin, tanrısına karşı şükran hislerinin bir ifadesidir. (Tansuğ – İnanlı, 1949: 571; Lambert, 1996: 21; Ay Arçın, 2019: 500-501).

⁷³ Oshima, 2014: 80-81.

⁷⁴ Oshima, 2014: 81.

⁷⁵ Wilson, 1965: 296. Ayrıca şizofrenik olarak, öfke ve merhamet arasında gidip gelen tanımlamalar yapılmıştır. (Piccin – Worthington, 2015: 121).

melangerik (hastalıklı) bir davranış izlemiştir. Şüpheyeye düştüğü ufacık şeylerde bile, hemen bu durumu doktorlara danışıp, türlü çarelerle yok etme girişiminde bulunmuştur. Asarhaddon belki de, kardeşinin merhamet hislerini galeyana getirip, kendine acındırıp, kendisiyle uğraşmaması mesajını vermek istemiştir.⁷⁶

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, yukarıda bahsetmiş olduğumuz bütün bu ruhsal sıkıntıları yaşayan kimseler genellikle, tanrı veya tanrıçalarının kişiye olan kızgınlığından ve o kişiyi korumamasından söz etmektedir. Böyle bir durumda savunmasız kalan kişiye düşen görev ise, bir an önce ilgili tanrı veya tanrıçasıyla arasını düzeltmekti. Hastanın iyileşebilmesi için, bazı metinlerde bu ön koşul görülmektedir. Bu durumun güzel bir örneği, BM 87635 no'lu belgede yer almaktadır:

Biri hastayken, tanrı taleplerle ona baskı yapacak ve vaat edilen adak hediyesini verecek ve sonra (hasta) iyileşecek.⁷⁷

İblis Algısının Ruhsal Hastalıklara Etkisi

İblis kategorisine dahil ettiğimiz ruhsal hastalıklar, çoğunlukla yoğun psikolojik sıkıntı ve fizyolojik tepki şeklinde metinlerde yer almaktadır. Ancak bu rahatsızlıklardan önce, iblislerin Mezopotamya'da nasıl tanımlandığından ve algılandığından bahsetmek yararlı olacaktır. İblisler, kötülük, hastalık ve felaket getiren şeytanları, ruhları, canavarları ve bu varlıkların doğasını ifade etmekte ve ritüel, büyü ve dua metinleri arasında sıklıkla yer almaktadır.⁷⁸ Ancak onların adlarının, Sumerce ya da Akadca tam bir karşılığı bulunmamakla birlikte, bazı belirsiz adlandırmaların yer aldığı görülmektedir. Bunların Sumerce en tanınmışları, *Udug, gal-lá, á-lá, asag* vb. idi. Zaman geçtikçe Akadlar bu terimleri, *utukku, galû, alû, asakku* gibi şekillerde kendi dillerine aktarmakla kalmamışlar, bunlara *lamastu, lilû* ve *ardat lili, ahhâzu, pâsittu* gibi kelimeler de eklemiştirler.⁷⁹ Bu kelimelerdeki iblis tanımlamalarına göre onlar, karanlıktır, gölgeleri kasvetlidir ve vücutlarında da hiç ışık yoktur.⁸⁰ Ancak iblisler, fiziksel özelliklerinden ziyade, psikolojik karakterleri ile ilkel canavarlar gibi tanımlanmışlardır. Onların kültleri yoktu, merhametsiz, saldırgan, avare gezginlerdi.⁸¹ Günahları yüzünden hastalık çeken Mezopotamya insanı da, yaşadıkları ve açıklayamadıkları rahatsızlıkları, bu kötü iblislerin işi olarak düşünmüşlerdir. Günümüzdeki tıbbi tanımlamalarıyla; kötü ruh halleri, uygunsuz davranışlar, psikoz durum, kendini yaralama, disosiyatif kimlik bozukluğu, insomnia, kâbus görme gibi pek çok psikolojik rahatsızlığın kaynağı, iblis olarak görülmüştür. Onların insanlara yaşattığı olduğu bir rahatsızlık şu şekilde anlatılmaktadır:

Lanet insanın üzerine kötü bir şeytan gibi düşüyor. Bağırın ses onundur. Kötü ses onundur. Lanet, hastalığın nedenidir. Lanet insanı kuzu gibi

⁷⁶ Donbaz, 1999: 331.

⁷⁷ CAD B: 54.

⁷⁸ Capomacchia - Verderame, 2011: 292-293.

⁷⁹ Bonnefoy, 2003: 631.

⁸⁰ CAD E: 279.

⁸¹ Wiggermann, 2011: 308.

boğazlıyor. Gövdesine giren kötü şeytan kanamasını yapıyor. Sıkıntılar veren dişi şeytanın sesi sırtlanın ki gibidir. Yönetimi altına alır ve yönetir.⁸²

Hastanın yaşamış olduğu bu kötü ruh hali, bir nevi endişe durumunu da göstermektedir. Ancak bu sürecin, bir süre sonra sona ereceği biliniyor olmalı ki, DPS IX A 41//B 40=TDP 74:41 no'lu belgede, “Eğer bir kişinin yüzü kederli/endişeli ise, o iyileşecektir.” denilmektedir.⁸³

Çivi yazılı belgelerde, günümüzdeki tanımlamalarıyla self-mutilation, self-injury şekilleriyle de geçen, “kendini yaralama” davranışından bahsedilmektedir.⁸⁴ Bu benzer rahatsızlığı deneyimleyen birey, DPS XXVII:19 (AOAT 43.298) no'lu belge şöyle anlatılmaktadır:

[Eğer bir kişi], birini görürse ve sürekli kıyafetlerini çıkarırsa, başıboş dolaşırsa (ve) gözlerine vurursa, o kişiyi *gallû*⁸⁵ rahatsız eder.⁸⁶

Metinde bahsedilen hasta, halüsinasyon görmekte, kıyafet kullanımını reddetmekte ve kendisine zarar vermektedir. Bu durum da kötü bir şeytana bağlanarak açıklanmaya çalışılmaktadır. Kıyafet kullanımının reddedilmesi ile olan sıkıntı, DPS XXXVII A 13 no'lu metinde de yer almakta ve “*bu bir lilû ızdırabıdır*”⁸⁷ şeklinde rapor edilmektedir. DPS XXVI: 66-68 (AOAT 43.284) no'lu belgede yine, *lilû* iblisinin neden olduğu ruhsal hastalıktan bahsedilmektedir. Metinde hastanın açıkça acı çektiği ve sözlüklerde ateşli bir hastalık olarak anlatılan, *li'bu*⁸⁸ hastalığından mustarip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca değişken bir ruh haline sahip olan hasta, muhtemelen yüksek ateşten dolayı halüsinasyonlar görüp, kendi kendine konuşmaktadır. Ancak burada bizim için önemli olan kısım, hastanın yaşadığı bu kötü tecrübenin, *lilû* adlı doğaüstü varlığa bağlanarak açıklanmasıdır:

Eğer acı çektiğinde sürekli “içim içim!” diye bağıyorsa, gözlerini açıyor ve kapatıyorsa, *li'bu* ateşi varsa, burnunun yumrusunu ovalıyorsa, el ve ayak parmakları soğuksa, kendisini etkileyen hastalığı görebiliyorsa, onunla konuşabiliyorsa ve sürekli kendisini değiştiriyorsa, *lilû*'nun eli bulaşmış demektir.⁸⁹

Epileptik psikoz da, Mezopotamya insanına göre şeytanın zulmüne bağlanan önemli ruhsal rahatsızlıklar arasında yer almaktadır. Konu ile ilgili British Museum'da yer alan ve epilepsi psikozlarını anlattığı düşünülen oldukça ünlü bir metinde, kötü bir şeytanın hastaya rahatsızlık vermesi ve kişinin yaşadığı semptomlar tek tek sıralanmaktadır:

Eğer bir adam majör ya da minör epileptik ataklarından mustaripse ve sonra *alû limnu* ona zulüm vermeye başlar ki – öyle olduğunu kabul etmemesine rağmen – kınama parmağı onun arkasından gösterilir ve Tanrı ya da Tanrıçası ona kızgındır; eğer o korkunç, endişe verici ve ahlakdışı şeyler görürse ve (sonuç olarak) korku halindedir; Tanrı ya da Tanrıçalara

⁸² Menant, 2005: 65.

⁸³ Scurlock - Andersen, 2005: 374.

⁸⁴ Canat, 1999: 46-47.

⁸⁵ *gallû*, kötü bir şeytan anlamına gelmektedir. (CAD G: 18).

⁸⁶ Scurlock - Andersen, 2005: 381.

⁸⁷ Scurlock - Andersen, 2005: 378.

⁸⁸ *li'bu*, semptomları arasında yüksek ateş bulunan bir hastalık türünü ifade etmektedir. (CAD L: 181).

⁸⁹ Scurlock - Andersen, 2005: 384.

karşı periyodik öfke patlamaları yaşarsa, onun kendi zihninin vesvesesi, kendi inancı ve söyledikleriyle takıntılıdır – (tekrar) olmasına rağmen buna izin vermeyecekler – ailesi ona karşı düşmandır ve tanrısı, kralı, amirleri ve (şehir) büyükleri ona haksız davranır; eğer bütün kasları zayıflığa maruz kalırsa, eğer gözleri kırmızı, sarı ve siyah renkteyse, eğer söylemek istediklerini unutuyorsa, kadın ilişkisi için arzusu yoksa ve herhangi bir aktiviteyi sürdürme eğiliminde değilse...⁹⁰

Metninde bahsedilen hastanın her şeyden önce, bir nörolojik hastalık olan epilepsiden mustarip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tanrılar da dâhil, herkesin kendisine düşman olduğunu ve kınandığını düşünerek öfke patlamaları yaşamakta, cinsel etkinliklere karşı da aşırı ilgisiz davranmaktadır. Aslında hem hastanın yaşadığı hayal kırıklıklarını, hem de çevresindeki insanların ona karşı takındığı tavırları düşündüğümüzde, kişinin açıkça büyük bir paranooya yaşadığı görülmektedir. Ancak metin incelendiğinde, hastanın bütün bu yaşadıklarının aslında temel nedeninin tanrılarının ona olan kızgınlığına bağlandığı açıkça anlaşılabacaktır.

İnsanların yaşadığı uyku bozukluğu ya da uykuya başlayamama ve sürdürmede zorluk çekme gibi sorunlar da iblislerin işi olarak görülmüştür.⁹¹ Bu tür rahatsızlıklara özellikle, *lamassu*⁹² ve *şēdu*⁹³ gibi iblislerin neden olduğu metinlerde geçmektedir. Konuyla ilgili olarak VAT 7525 no'lu belgede şu ifadeler yer almaktadır:

28-30) Eğer bir adam, uykuya yattığında, (rüyasında) bir şehir tekrar tekrar üzerine düşüyorsa ve o ah çekiyor (fakat) kimse duymuyorsa: Bir lamassu ve bir şēdu ona saldırmıştır.

31-35) Eğer bir adam, uykuya yattığında, (rüyasında) bir şehir tekrar tekrar üzerine düşüyorsa ve o ah çekiyor ve biri onu duyuyorsa: Kötü bir şēdu onun vücuduna saldırmıştır.⁹⁴

Ancak uyku problemlerinin tek sebebi iblisler değildi. TCL 18 152 no'lu mektupta, “*Senin için endişeli olduğumdan dolayı geceleri uyuyamıyorum*” denilmektedir.⁹⁵ Dolayısıyla bu mektup, stres ve kaygının tıpkı günümüzdeki insanları etkilediği gibi, eski Mezopotamya halklarını da etkilediğini açıkça göstermektedir.

Bu kâbus dolu rüyalardan kurtulmak için, farklı uygulamaların geliştirildiği çivi yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Bu uygulamalardan birine göre, rüyasında kâbuslar gören birey, muhtemelen burada suyu ve toprağı bir şifa kaynağı şeklinde düşünerek,⁹⁶ bir toprak parçasını alıp suya fırlatmak

⁹⁰ Wilson, 1965: 291.

⁹¹ Butler, 1998: 43.

⁹² *Lamassu* sözlüklerde, insanların ruhsal ve fiziksel sağlığını koruyan koruyucu ruh olarak verilmektedir. (CAD L: 61; AHw: 532). Ancak burada bu ruh, bir insana saldırmasıyla tarif edilmiştir.

⁹³ *Şēdu*, bir tür iblis ya da ruh olarak ifade edilmektedir. (CAD Ş/2: 257; AHw: 1208).

⁹⁴ Köcher - Oppenheim, 1957-1958: 67.

⁹⁵ Oppenheim, 1967: 85.

⁹⁶ Toprak ve suyun kullandığı tedavi yöntemleri, geçmişten bugüne kuşaktan kuşağa aktararak ve zamanla yeni bir takım unsurlar da eklenerek, hastalıklardan korunma ve şifa bulmak amacıyla kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin, Ankara Çubuk'ta kötü bir rüya gören bireye, bir dut ağacının dibinden toprak verilip yalattığı uygulama, bugün hala devam etmektedir. (Tek, 2018: 194).

istemekte ve onun suda yok oluşu gibi kötü rüyalarının da kaybolacağına inanmaktadır. Yaşanılan bu rahatsızlık, başka bir nesneye aktarılarak, yansıtma yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili hastanın yaşadığı sıkıntı ve uygulamış olduğu ritüel ise, şu şekilde anlatılmaktadır:

Ey toprak parçası, (gecenin) ilk vakti, orta vakti (ya da) üçüncü vakti (boyunca) görüp durduğum, ölü babamı gördüğüm; (ya da) ölü annemi gördüğüm; (ya da) bir tanrıyı gördüğüm; (ya da) kralı gördüğüm; (ya da) önemli bir insanı gördüğüm; (ya da) bir prensi gördüğüm; (ya da) ölü bir insanı gördüğüm; (ya da) yaşayan bir insanı gördüğüm, (ya da) bilmediğim (bir şeyin) bilgisini gördüğüm, (ya da) bilmediğim bir memlekete gittiğim, (ya da) bilmediğim bir yiyeceği yediğim, (ya da) bilinmeyen bir elbiseyi giydiğim rüyanın kötülüğünü tıpkı seni (toprak parçasını) suya atacağım (gibi), senin suda ıslanacağın (gibi), senin dağılacağın (gibi), senin parçalanacağın (gibi), geri yerine dönmeyeceğin (gibi), gördüğüm rüyanın kötülüğü (de) senin gibi suya atılsın!⁹⁷

Stres ve kaygıdan kaynaklanan bir başka rahatsızlık da, uykuda ya da uyanırken diş gıcırdatma olarak bilinen brukrisizmdir.⁹⁸ VAT 7525 no'lu kehanet metni de, bu rahatsızlığın strese bağlı olduğunu, “Eğer bir kişi uykusunda dişlerini gıcırdatıyorsa, o kişi endişelidir”⁹⁹ ifadeleri kanıtlamaktadır. Böyle bireylerin tedavisi için çeşitli yöntemler de geliştirilmişti. BAM 372 iii 5 no'lu metinde, “Bir kişinin dişlerini gıcırdattığı durumlar için (kullanılacak) taşlar...” ifadesi geçerken, BAM 30: 8 no'lu belgede de, “Bir kişi dişlerini gıcırdattığına okunacak parça...” denilmektedir. Burada muhtemelen okunacak bir duadan ya da ritüelden bahsedilmektedir. Fakat bu rahatsızlığın olağanüstü tedavisi asıl BAM 30 47-53 no'lu belgede yer almaktadır:

Bir adam uykusunda dişlerini gıcırdatır (“veya birbirine sürterek ses çıkarırsa”), bir insan kafatası alacak, onu yıkayacak ve yağla ovalayacak ve yedi gün boyunca hasta yatağının başında bir yere koyacak. Yatmadan önce bu kafatasını yedi defa öpmeli ve yine yedi defa yalamalı; böylece iyileşecektir.¹⁰⁰

Bu tedavi yönteminin hastada bulunan kızgınlığın, stresin ve öfkenin giderilmesi amacıyla yapıldığı görülmektedir. Belki de ölü bir insanın kafatası, stresi gidermede bir aracı olarak görülmüş ya da günde yedi defa kafatasının öpülmesi ve yalanması ile yeni bir alışkanlık kazandırılmaya ve eski alışkanlığın ortadan kaldırılmasına çalışılmış olabilir.

Mezopotamya sakinleri, çevrelerinde pek çok iblisin olduğuna ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi, onların kendilerine çeşitli hastalıkları getirdiklerine inanıyorlardı. Bunların elinden kurtulabilmek için en iyi çare, iblislerin asıl istikamet yerleri olan cehenneme göndermekti. Bu sebeple, onların cehennem yolculuğunu kolaylaştırmak ve bu yolculuğa teşvik etmek için çarelere başvurulduğu, muskaların da bu tedbirleri temsil eden resimlerle süslendiği görülmektedir. Örneğin, çölleri geçerken içmek için tulum içinde su,

⁹⁷ Butler, 1998: 294.

⁹⁸ Brukrisizmin sebepleri tam olarak bilinmemesine rağmen, stres ve anksiyetenin bu hastalığı büyük oranda tetiklediği ancak, strese bağlanmadan kronik olarak ortaya çıkabileceği belirtilmektedir. (Bader-Kampe, vd, 1997: 982).

⁹⁹ Köcher - Oppenheim, 1957-1958: 64.

¹⁰⁰ Wilson, 1996: 137.

ölüm ırmağının geçilmesi için kayık gibi resimler, bu muskaların üzerine çizilmekteydi.¹⁰¹ Aynı zamanda bu yaşadıklarını, tanrılarının kızgınlıklarına bağlamakta ve bu durumdan kurtulmak, onların gönüllerini alabilmek için dualar etmekteydiler. Güneş tanrısı Şamaş'a hitap eden bir ilahide şu ifadeler yer almaktadır:

Yalanları gideren sen, olağanüstü kötü etkileri, kehanetleri, kızgın hastalık belirtilerini, düşleri, kötü görüntüleri yok eden sen, büyü ve sihirle uğraşan ve ülkeleri yok eden sen.¹⁰²

Hayalet ve Ruh Algısının Ruhsal Hastalıklara Etkisi

Mezopotamya'da bazı hastalıkların sebebi olarak gösterilen tanrılar ve iblislerin yanı sıra, doğaüstü olarak nitelendirilebilecek bir diğer varlık ruhlardı (*temi*). Mezopotamya inancına göre, bu ruhların çeşitli türleri ve özellikleri vardı. Bir kimseyi yakalayan ruh (*sanî temi*); ruhtan gelen etkilerle rahatsız olma (*nakir temi*); kötü ruhun gücü (*miqit temi*), kendini bilmeme, söylediklerini hatırlayamama gibi hususlar ruhlara ve cinlere atfedilmiştir.¹⁰³

Hayaletler ve başıboş gezen ruhlar, Mezopotamya insanının gerçekten de korkulu rüyasıydı. Bu doğaüstü varlıklar, bir hastalığı tetikleme de ya da görünmeseler de, anlaşılan o ki, insanlar kendilerini bazen korku altında hissetmişlerdir. Aşağıdaki metin bu korkuyu anlatması bakımından önemlidir:

Günlerdir arkama takılan ve yok olmayan, bütün gün beni takip eden, karanlıkta sürekli beni korkutan, sürekli beni takip eden, kafamda, saçımın üzerinde sürekli duran, şakaklarıma bastıran, yüzümü sürekli döndürüyormuş gibi yapan, damaklarımı kurutan, etimi uyuşturan ve bütün vücudumu kurutan korkutucu hayalet.¹⁰⁴

Aynı şekilde hayaletten kaynaklı olan korku ve panik durumu, NS 24 246:21 no'lu belgede de görülmektedir: “*Bir hayalet beni takip etti, bu yüzden korku ve panik içindeyim.*”¹⁰⁵

Mezopotamya inancına göre, ruhlar mezarlarda ve yer altı dünyasında bulunurlardı. Bunlara kurbanlar kesilir ve gerekli özen gösterilirdi. Fakat ölümlerin hepsi için aynı durum geçerli değildi. Örneğin öldürülmüş ve gömülmemiş kimseler, yani mezarları belli olmayan ölümler vardı. Bunun dışında hayatta iken belirli işleri yapmadan ölmüş, muratlarına ermemiş kimselerin ruhları da huzursuzdu. İşte bu tür ruhların rahatları yerinde olmayınca, ıssız yerlerde, dağlarda, evlerin tepelerinde başıboş bir şekilde gezip, insanlara hastalık getirdiğine inanılıyordu.¹⁰⁶ Bunlardan biri olan *ardat lilî*'nin, ölümler diyarından dönerek, hayatta iken cinsel ilişki yaşayamadığı için, bunu yaşayabileceği bir insan kurbanına musallat olduğu anlatılmaktadır:

Bakire, hiç cinsel ilişkiye girmemiş bir kadın gibi, bekâreti hiç bozulmamış bir kadın gibi, kocasının kucığında seksi hiç deneyimlememiş bir kadın

¹⁰¹ Sayılı, 1991: 430.

¹⁰² Menant, 2005: 66.

¹⁰³ Donbaz, 1999: 322.

¹⁰⁴ Scurlock, 2006: 18.

¹⁰⁵ CAD P: 509.

¹⁰⁶ Sayılı, 1991: 418.

gibi, kocasının kucagında giysilerini hiç çıkarmamış bir kadın gibidir. Kendisini beğenen bir delikanlının elbisesinin kopçasını hiç çözmemiş biridir.¹⁰⁷

Hayaletlere ve ruhlara atfedilen psikolojik belirti ve semptomların bazılarının, stres bozukluğu ile oldukça uyumlu olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili BMS 53: 10 no'lu metinde yer alan, “*Bir askeri yenilgide ölen kişinin hayaleti*” ifadesi bu durumu net bir şekilde açıklamaktadır.¹⁰⁸ Hasta burada öldürdüğü ya da ölümüne şahit olduğu kişinin, kendisini rahatsız ettiğini düşünmektedir. Bu durum da, hastanın yoğun bir savaş stresine maruz kaldığını göstermektedir. Çoğu zaman metinlerde bireylerin, stresten ve endişelerden kaynaklı olarak, yemeden içmeden kesildikleri de anlatılmaktadır: “*Endişeleri nedeniyle yemek yiyemeyen, su içemeyen biriyim*”¹⁰⁹

Depresyon rahatsızlıklarını anlatan bazı metinlerde, hastanın kendi bedenlerine yönelik yapmış olduğu girişimlere de yer verilmektedir. Örneğin TDP 24: 63-64 no'lu belgede birey, vücuduna zarar vermek ve ısırarak gibi tekrarlayan davranışlar içerisindedir:

Eğer o başına, vücuduna ve burnunun ucuna sürekli zarar veriyorsa, dudaklarını [ısıırıyorsa] ve sürekli depresyondaysa, akrabaları arasında susuzluktan ölen (birinin) hayaleti [onu etkilemektedir]¹¹⁰

Metinden anlaşıldığı kadarıyla, kendi vücuduna zarar veren bu bireyin yaşadığı ruhsal sorun, susuzluktan ölen ve rahatı yerinde olmayan bir ruha bağlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Yine kendi bedenine vurmaya, çılgınlık atmak gibi tekrarlayan davranışlar içerisinde,3e olan bir bireyin yaşamış olduğu bu ruhsal sıkıntı, DPS IX A 76 no'lu metinde şu şekilde anlatılmaktadır: “*Eğer sürekli yüzüne vuruyor ve çılgınlık atıyorsa, yakılan birinin hayaleti onu etkilemektedir.*”¹¹¹

Her iki metinde de, kötü bir şekilde ölen bireyler anlatılmaktadır. Muhtemelen hastalar, bu kişilerin ölümlerine şahit olduktan sonra, yaşadıkları kötü tecrübeyi üzerlerinden atamamış olmalı ki, bu yoğun stres, kendi bedenlerine yönelik yapmış oldukları girişimlerle kendisini göstermiştir. Ayrıca, “*susuzluktan ölen (birinin) hayaleti [onu etkilemektedir]*” ya da “*yakılan birinin hayaleti onu etkilemektedir*” gibi ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla, yaşanan ruhsal hastalıklara hangi tür hayaletin neden olduğu da bazı metinlerde yer almıştır.

Mezopotamya insanı kendisini korkutan, rahatsız eden ve en önemlisi hastalığa neden olduğuna inandıkları bütün bu kötü ruhlardan kurtulmak için, çeşitli ritüeller düzenliyor ve bu ritüellerde efsunlu sözler söylüyorlardı. *Āšīpular* tarafından yönetilen bu ritüellerdeki amaç, hayaletin gitmesini ve hastayı rahat bırakmasını sağlamaktı. Bunlardan birinde, hasta hem tanrılardan yardım isteyerek, hem de efsunlu sözler söyleyerek ruhu kendisinden uzaklaştırmayı hedeflemektedir:

¹⁰⁷ Geller, 1997: 3.

¹⁰⁸ Scurlock, 1988: 207.

¹⁰⁹ CAD A/1: 250.

¹¹⁰ Scurlock, 2006: 18.

¹¹¹ Scurlock - Andersen, 2005: 379.

Şamaş yeminine izin ver; Ea ve Asalluhi'nin yeminine izin ver. Cennetin ve dünyanın Tanrılarına izin ver. Yanıma gelmesine izin verme; yakınımın gelmesine izin verme; bana yaklaşmasına izin verme; bana ulaşmasına izin verme. Nehri geçsin. Dağın karşısına geçsin. Vücudumdan 3.600 çift saatlik uzak mesafeye geçsin; cennete duman gibi çıksın.¹¹²

Bir başka uygulamada ise, hastayı rahatsız eden ve ona kötü rüyalar gördüren ruhtan kurtulması için, BAM 155 3-4 no'lu belgede, “*Şimşirden bir şeyin (?) içine [...] onu bağlarsın (ve) onun boynuna koyarsın.*”¹¹³ denilerek muska kullanılması önerilmektedir.

Büyü Algısının Ruhsal Hastalıklara Etkisi

Mezopotamya toplumlarında büyüün, günlük hayatın pek çok alanında uygulandığı söylenebilir. Uygulanan bu büyülerin ise, iki türü vardı. Bunlardan biri “ak büyü” diğeri ise, “kara büyü” idi. Ak büyü, iblislerden korunmak, onları uzaklaştırmak ya da onlarla başa çıkmak, kötü toplumsal eylemlerin, günahların olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak, kehanetlerle belirtilen bazı kötü olayların potansiyel etkilerini önlemek, cinsel gücü arttırmak, sevilen birinin sevgisini sağlamlaştırmak ve ağlayan çocukları susturmak gibi pek çok durumda kullanılırken,¹¹⁴ kara büyü ise, tamamen kötü niyetlerle, doğaüstü güçlerin desteğini alarak yapılan büyülerdi. Kara büyüün oluşturduğu bu kötü etki ile bir takım doğaüstü varlıklar, insan vücuduna girip onları hasta edebiliyordu.¹¹⁵ Kara büyülerin insana verdiği kötü etkilerden dolayı, Mezopotamya toplumlarında, büyü yapmak yasaklanmıştır. Orta Asur kanunlarının 47. maddesinde¹¹⁶ büyü yapan kişiye ölüm cezasının verileceği açıklanmıştır. Ur-Nammu kanunlarının 10. maddesinde de¹¹⁷, büyücülükle itham edilen bir insanın, suçlu olup olmadığının anlaşılması için Nehir Tanrısına başvurulacağı anlatılmaktadır. Benzer bir uygulama Hammurabi Kanunlarının 2. maddesinde de¹¹⁸ yer

¹¹² Scurlock, 2006: 26.

¹¹³ Scurlock, 2006: 243.

¹¹⁴ Dilek, 2019: 150.

¹¹⁵ Gündüz, 2002: 300.

¹¹⁶ “İster bir kadın, ister bir erkek olsun, büyü yaparsa, (büyü) ellerinde yakalanırsa, itham ve ispat edilirse, büyü yapanı öldüreceklerdir. Büyü yapan bir adamı gören bir görgü şahidinin ağzından büyüü “ben gördüm” dediğini duyan, kulak şahidi olarak (ortaya) çıkacak ve krala söyleyecek. Görgü şahidi krala, (önceden) söylediğini inkâr ederse, Güneşin Oğlu Boğa Tanrısının önünde şöyle derse: “o söylemedi” (o zaman) o serbesttir. (Önce) söyleyen ve (sonra) inkâr eden görgü şahidini kral sorguya çekecek ve geçmişini araştıracaktır. Büyücü getirildiği zaman, adamı konuşturacak ve kendisi şöyle söyleyecek: “krala ve çocuğuna yaptığın yeminden seni çözmeyecekler, kral ve oğluna yaptığın yemin tablete uygun olan yemindir” (Tosun – Yalvaç, 1989: 254).

¹¹⁷ “Eğer bir adam, bir adamı büyücülükle [itham ederse] nehir tanrısına (onun adaletine) götürülür (nehre atılır). Eğer Nehir Tanrısı temize çıkarırsa götüren (itham eden) 3 sheqel gümüş tartacaktır” (Tosun – Yalvaç, 1989: 40).

¹¹⁸ “Eğer bir adam, bir adam hakkında (onun) büyü (yaptığını) iddia ederse ve onu ispat etmezse (edemezse), üzerine büyücülük iftirası atılan adam, nehre gidecek, (nehre dalacaktır), Eğer nehir onu çekerse (zapt ederse) iftira eden onun evini (mülkünü) alacak (sahiplenecektir). Eğer o adamı nehir temize çıkarırsa ve selamete çıkarsa ona iftira eden adam öldürülecektir. Nehrin selamete çıkardığı (adam) iftiracının malına mülküne sahip olacaktır” (Tosun – Yalvaç, 1989: 185).

almaktadır. Bütün bu kanun metinlerinden açıkça anlıyoruz ki, kara büyü yaparak insanlara zarar veren kişiler, ağır cezalara çarptırılıp, lanetleniyordu.

Kara büyülerin oluşturduğu ruhsal ve fiziksel hastalıkların kötü etkilerini ortadan kaldırmak için kullanılan önemli ritüellerin başında, ‘*Šurpu*’ ve ‘*Maqlû*’ adı verilen büyü serileri yer almaktadır. Her iki seri de, “yakma” anlamına gelmekle birlikte, uygulama ve hastayı tedavi etme yönünden aralarında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. *Maqlû* serisinde anlatılan uygulamalara başvuran kişi, büyülendiğini bilir ve ona göre ritüel uygularken, *Šurpu*’da hasta, hangi eylem veya ihmalle tanrıları veya doğaüstü güçleri gücendirdiğini bilmez.¹¹⁹ Dinî tabuların çiğnenmesinden, ahlaki ve sosyal düzene karşı suçlara kadar tüm olası günahların, bu kadar ayrıntılı bir şekilde sıralanmasının nedeni de budur.¹²⁰

Büyücülükle ilgili en önemli ve en uzun Mezopotamya serisi olan *Maqlû*’nun merkezinde yer alan bireylerin; kişisel krizler, psikolojik ve psikosomatik sorunlar yaşadığı ve bunların da doğaüstü güçlere bağlanarak *āšipular* tarafından, tahta veya balmumu figürlerinin yakılması ya da eritilmesi yöntemiyle tedavi edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹²¹ Buradaki temel amaç, büyüü ve etkilerini ortadan kaldırmak, hastayı korumak ve kötülükten sorumlu olanları cezalandırmak ve etkisiz hale getirmektir. *Maqlû* I 92-109 no’lu belgede, hastanın yaşamış olduğu kötü deneyim şu şekilde anlatılmaktadır:

92) Ruh halinde ani değişimler, vertigo, delilik 93) Bunlar onlar, bunlar onların figürleri, 94) Onlar şu an (burada) bulunmadıkları için, heykelciklerini havaya kaldırıyorum (ve diyorum ki): 95) Sen, kötülüklerin ve düşmanın galibi, yargıç Šamaš, onları mağlup et ki haksızlığa uğramayayım. 96) Figürlerimi yapanlar, yüz hatlarımı çoğalttılar, 97) Ağzımı tuttu, boynumu titretti, 98) Göğsüme bastırdı, omurgamı büktü, 99) Kalbimi zayıflattı, cinsel dürtümü aldı, 100) Öfkemi kendime çevirmeme neden oldu, gücümü tüketti, 101) Kollarımın gevşemesine, dizlerimin bağlanmasına neden oldu, 102) Beni ateş, tutukluk ve halsizlikle doldurdu, 103) Beni büyülenmiş yiyeceklerle besledi, 104) Bana içmem için büyülenmiş su verdi, 105) Beni kirli yıkama suyunda yıkadı, 106) Zararlı otların merhemiyle ovdu beni, 107) Beni bir ölüyle nişanladı, 108) Hayatımın suyunu bir mezera koydu, 109) Tanrı, kral, soylu ve prensin bana kızmasına neden oldu.¹²²

Metinde davacı olan şahıs, kendisine büyü yapanların neler yaptığını ve bunların kendisinde nasıl etkiler gösterdiğini tek tek sıralarken, diğer taraftan da her şeyi bilen, gören, adaletin savunucusu Tanrı Šamaš’tan da yardım talep etmektedir. Benzer bir sorun *Maqlû* V, 70-72 no’lu belgede de geçmektedir. Hasta burada yaşadığı ruhsal sorunları sıralayıp, aynı sorunları kendisine büyü yapanların da yaşamamasını istemektedir:

¹¹⁹ Reiner, 1958: 2-3.

¹²⁰ Reiner, 1958: 2.

¹²¹ Abusch, 1994: 2.

¹²² Abusch, 1994: 6.

70)Tanrı'nın, kralın, soyluların ve prensin öfkesi üzerinize olsun. 71)Bana verdiğiniz sıkıntı, titreme, depresyon, dehşet, korku ve endişe: 72)Size de sıkıntı, titreme, depresyon, dehşet, korku (ve) endişe (olarak) yaşatsın.¹²³

Maqlû serisinde yer alan metinlerden anlaşılacağı üzere, hastalar kendilerine büyü yapıldığını iddia ederek, ruh hallerindeki değişimden şikâyetçi olmaktadır.

Yine kötü güçleri def etmek için uygulanacak olan talimatları içeren *Şurpu* ritüel metinleri, suçunun ne olduğunu bilmeyen hastanın, bağışlanması ve serbest bırakılması için tanrılara ve tanrıçalara yakarışları içerir.¹²⁴ Serideki yakma, bir arınma töreninden başka bir şey değildir. Ateşe verilen nesnelere, hastanın günahlarının ve acılarının taşıyıcısı olarak ilan edilir ve onların yok edilmesi yoluyla birey özgürleşir.¹²⁵ Seride II ve III numaralı tabletler ise, psikopatik, obsesif kompulsif ve fobik davranışları içermesi bakımından oldukça önemlidir.¹²⁶ Metinlerde yalancı, hilekâr, hırsız, sosyal açıdan uyumsuz, zina işleyen, şiddet uygulayan, dedikodu yapan bireyler tarif edilmektedir.

Seride yer alan, II numaralı tablet, tanrılara ve tanrıçalara, ahlaki ya da kült suçlarının bir sonucu olarak ya da günahkâr bir kişiyle sadece kazara temasından ötürü, acı çeken hastanın, bağışlanması ve serbest bırakılması için duaları içerir. Bu tarz davranışları sergileyen bir hastanın iyi bir şekilde gözlemlendiği *Şurpu* II, 42-61 no'lu belgede net bir şekilde ifade edilmektedir:

Yanlış bir denge kullanır, yasal olmayan parayı alır, meşru oğlunun haklarını ayırır ve onun haklarını tesis etmez, sahte bir sınır taşı kurar... Komşusunun evine girer ve onun karısıyla ilişkiye girer, komşusunun kanını çıkarır, elbisesini çalar... Ağzı “evet” derken, kalbi “hayır” der ve söylediği her şey yalandır, (öfkeyle) sarsıldığında ve titrediğinde, (eşyaları) harap ettiğinde, onları (evden) dışarı attığında veya yok ettiğinde; itham ettiğinde, suçladığında, dedikodu yaptığında, yanlış yaptığında, hırsızlık yaptığında veya başkalarını hırsızlığa davet ettiğinde...¹²⁷

Şurpu II, 105-125 no'lu metinde, günümüz tanımlamalarıyla obsesif kompulsif bir davranış¹²⁸ anlatılmaktadır:

Yataklardan, sandalyelerden, masalardan, yanan sobalardan, lambalardan vs... (falan) şehirden, şehir kapısından ya da evden ya da (falan) bir sokaktan, tapınaktan ya da yoldan ayrılmadan ya da girmeden neden (hastalıklı bir şekilde) korktuğunu bilmediği için (gizem) çözülmüş olsun.

¹²⁹

Birey burada, katı bir şekilde uyulması ya da uyması gereken kuralları varmış gibi takıntılı bir şekilde davranmakta ve bunu neden yaptığını bilmemektedir.

¹²³ Abusch, 1994: 107.

¹²⁴ Reiner, 1958: 2.

¹²⁵ Reiner, 1958: 3.

¹²⁶ Reynolds - Wilson, 2012: 199.

¹²⁷ Reynolds - Wilson, 2012: 200.

¹²⁸Metinde yer alan davranışlarla günümüzdeki tanımlamalar, birbirleriyle oldukça örtüşmektedir. (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014: 129-130; Reynolds-Wilson, 2012: 200).

¹²⁹ Reynolds-Wilson, 2012: 200.

Yine *Şurpu* serisinin, toplamda 185 maddeden oluşan III numaralı tabletin, her bir maddesi, insanların tıpkı günümüzdeki gibi fobik davranışlar sergilediğini gözler önüne sermektedir. Seride yer alan, *māmīt* ya da *māmītu* kelimesi, “yemin” anlamında kullanılmakla birlikte, belirli bir eylemi yapmak veya yapmamak için bir zorlama ve aynı zamanda fobik ve korku davranışlarını ima etmesi açısından oldukça önemlidir.¹³⁰

Şurpu III, 115: “Belirli gün ve aylara yemin etmek”

Şurpu III, 125: “Bu adamda kötü şans görüldüğüne yemin etmek”

Şurpu, III, 126: “Bu adamın evine kötü şansın girdiğine dair yemin etmek”

¹³¹

Kompulsif ya da psikopatik davranışlara ilişkin örnekler ise şunlardır:¹³²

Şurpu, III, 16: “Yemini: Elini bir lambaya doğru uzatmak”

Şurpu, III, 35: “Yemini: Koyunları kesmek ama onları kötüye kullanmak”

Şurpu, III, 70: “Yemini: Kapıyı ya da sürgüsünü kırmak”¹³³

Bunlar dışında tablete; hilekâr, hırsız, sosyal uyumsuz, cinsel suçlu, şiddete meyilli, yalan söyleyen ve küfür eden bireyler de dâhil edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla, Eski Mezopotamya toplumunda kendileri için büyü yapanlar ya da büyü yapıldığını iddia eden kişiler; kişisel krizler, psikolojik ve psikosomatik sorunlar ve fobik davranışlara sahipti. Ancak Mezopotamya’da bu rahatsızlıklar, genellikle henüz çözülmemiş bir gizem olarak görülüyordu.¹³⁴ Bu bireyler, kendilerine karşı yapılan büyülerden kaynaklı olduğunu düşünerek, *āšipulara* başvuruyorlardı. Onlar da ilgili tedavileri uygulayarak, hastanın bu durumdan kurtulmasını sağlıyorlardı.

Sonuç

Eski Mezopotamya toplumlarında din, hayatın her alanına egemen olduğu için, bir takım ruhsal hastalıklar da, inanç sistemiyle bağlantılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Onlara göre, yapmış oldukları herhangi bir hata, ritüellerin olması gerektiği gibi yapılamaması, tanrılarının buyruklarına uymama gibi pek çok neden, tanrılar tarafından cezalandırılmalarına sebep oluyordu.

Ruhsal hastalıkların kaydedildiği belgelere bakıldığında, tanrılar öfkelendiklerinde, günümüzdeki tıp tanımlamalarıyla bilinç bozukluğu, anti sosyal davranış, bipolar bozukluk, paranoya, delilik gibi hastalıkların yaşanmasına neden oluyordu. Metinlerde bu rahatsızlıklar anlatılırken, hastalığın semptomları verildikten sonra, tanrılarının onların zihnini değiştirdiklerine ya da tanrılarını öfkelenirdiklerine dair ifadeler kullanmışlardır. Ayrıca yaşanan ruhsal hastalıklara sadece öfkeli tanrılar neden olmuyordu. Aynı zamanda büyü literatüründe adları sıklıkla anılan

¹³⁰ Reynolds - Wilson, 2012: 199.

¹³¹ Reiner, 1958: 19-24.

¹³² Reynolds - Wilson, 2012: 200.

¹³³ Reiner, 1958: 19-24.

¹³⁴ Reynolds - Wilson, 2012: 200.

İblisler de, insanlara bir takım ruhsal hastalıklar verebiliyordu. Özellikle depresyon, halisünasyon, kâbus gibi bir takım rahatsızlıklar, cin çarpması ile ilişkilendiriliyordu. İblislerin yanı sıra hayaletler de, ruhsal hastalıkların sebepleri arasında gösteriliyordu. Rahatı yerinde olmayan ve ihmal edilen ruhların, yaşayanlara bir takım hastalıklar getirdiğine inanılıyordu. Bu hastalıkların çoğunun kökenine bakıldığında ise, depresyon ve anksiyete tanımlamalarına uygun olduğu görülmektedir. Aslında onların, “hayaletin eli”, “İblisin zulmü” veya “lanet” gibi doğaüstü etmenlere dayandırarak açıklamaya çalıştıkları ruhsal hastalıklar, bugünkü kavrayışla birer tıbbi durumdan öte bir şey değildi.

Bir de büyü tabletlerinden, özellikle de *Maqlû* ve *Şurpu* gibi serilerden anlıyoruz ki, bazı insanlar psikopatik, obsesif kompulsif ve fobik davranışları, kişisel krizleri ile dikkat çekmektedir. Aslında burada bir korkudan ziyade, gerçekten bu hastalıklara sahip olan bireylerin, büyü yapıldığını iddia etme ya da büyü yapma gibi faaliyetler içerisinde oldukları görülmektedir. Ancak bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, onlar yaşadıkları ruhsal sorunlarının bir gün sona ereceğini çok iyi biliyordu. Hatta bazı metinlerde, bu tür hastalıkların doğaüstü güçlere bağlanmadan açıklanmaya çalışıldığı da görülmektedir. O halde şunu açıkça söyleyebiliriz ki, Mezopotamya'dan kalan çivi yazılı belgeler, aslında ruhsal hastalığın ilk farkındalığını simgelemektedirler. Ayrıca Eski Mezopotamya insanının günümüzden tamamen farklı bir psikolojik yapıya sahip olduğunu söylemek de oldukça güçtür. Her insanda olduğu gibi, benzer duygular ve ruhsal durumlar yaşanmıştır. Sadece hastalıkları anlama konusunda birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu da yaşanan sosyal hayatta tıbbi bilgilerin eksik olmasından kaynaklanmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla, insanlık gerçek tıp bilgilerine erişmeden önce, yaşadıkları hastalıkları ve kötülükleri doğaüstü etmenlere bağlamaya çalışmıştır. Ayrıca bugün bile ruhsal hastalıkların tanıları, bölgeden bölgeye farklılık gösteriyorken, bundan binlerce yıl öncesinde yaşayan insanların bu rahatsızlıkları günümüzdekilere oranla farklı algılanması oldukça normaldir.

Ruhsal hastalıkların sebebi doğaüstü ve açıklanamayan olaylardan kaynaklandığı için, bu rahatsızlıklara çözüm de yine aynı alandan aranılıyordu. Ancak bu süreçte, hastaya yardımcı olan ve ilgili ritüeli gerçekleştiren bazı görevliler bulunuyordu. Bunlardan en önemlisi, konumuzla ilgili olarak kaynaklarda adı sıklıkla geçen, *âşipular*dı. Onlardan günümüze kalan metinlerde, ruhsal hastalıklara atıf yaparken, “*Eğer bir adam...*” şeklinde kapsayıcı bir ifadeyle söze başlanılıp, hastada görülen bütün semptomların tek tek sıralandığı görülmektedir. Ardından da, kişiyi hangi doğaüstü güç hasta ediyorsa, ona göre prognoz yani tanısı konuluyordu. Daha sonra da çeşitli ritüeller düzenlenerek, hasta ruhsal rahatsızlıklardan kurtarılmaya çalışılıyordu. Aslında *âşipular*ın uygulamış olduğu yöntemler, hem bir kültürel olgu hem de psikolojik ihtiyacın tatminine yönelik bir araçtı. Peki, gerçekten *âşipular*ın yapmış oldukları ritüeller işe yarıyor muydu? Aslında böyle bir soruyu cevaplamak oldukça zor görünmektedir. Çünkü yapılan tedavilerden sonra, ruhsal hastalık yaşayan bireyin iyileşip iyileşmediğine dair belgelerde açık ifadeler bulunmamaktadır. Ancak *âşipular*ın, aktif bir şekilde faaliyet göstermesi, onların bir nevi büyük başarılar gösterdiğini kanıtlayabilir.

Esasında, hastanın sorunlarının psikolojik kökenli olması nedeniyle, ritüelin onun üzerinde plasebo erkisi gibi sakinleştirici bir etki göstermiş olması da mümkün gözükmemektedir.

Eski Mezopotamya toplumunda, tıbbın gelişmişlik düzeyiyle bağlantılı olarak, ruhsal hastalıklar konusunda akla uygun açıklamaların yapılmadığı, yaşanan rahatsızlıkların nedeninin tanrı, iblis, ruh ve büyü gibi doğüstü güçlerle ilişkilendirilerek açıklandığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- ABUSCH, T., 1994. *The Withcraft Series Maqlû*, SBL Press, Georgia.
- AMERİKÂN PSİKİYATRİ BİRLİĞİ, 2014. *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı*, Beşinci Baskı (DSM-5), Çev.: Ertuğrul Köroğlu, Hekimler Yayın Birliği, Ankara.
- AY ARÇIN, Ş., 2019. “Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen / İşşuru “Kuş” ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 12/XXXIX, ss. 483-427.
- BADER, G. G. – KAMPE, T. – TAGDAE, T. – KARLSSON S. – BLOMQUIST M., 1997. “Descriptive Physiological Data on a Sleep Bruxism Population” *Sleep*, 20/11, ss. 982-990.
- BLACK, J.- ANTHONY, G., 2003. *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü-Tanrılar, İfritler, Semboller*, Çev.: Levent Yılmaz, Aram Yayıncılık, İstanbul.
- BUTLER, S. A., 1998. *Mesopotamian Conceptions of Dreams and Dream Rituals*, Ugarit-Verlag, Münster.
- CANAT, S., 1999. “Kendini Yaralama Davranışı (Self-Mutilasyon)”, *Klinik Psikiyatri*, 1, ss. 46-48.
- CAPOMACCHIA, A. M. - VERDERAME L., 2011. “Some Considerations about Demons”, *Studi e Materiali di*, 77/2, ss. 291-297.
- DİLEK, Y., 2019. *Eski Mezopotamya Dini Ritüeller ve Kullanılan Objeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- DONBAZ, V., 1996. “Mezopotamya’da Hastalık Belirtileri”, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Arma Yayınları, Ankara, 6, ss. 97-100.
- DONBAZ, V., 1999. “Mezopotamya ve Anadolu’da Eski Tıp”, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, ss. 319-336.
- FARBER, W., 1995. “Witchcraft, Magic, and Divination in Ancient Mesopotamia” *Civilizations of the Ancient Near East*, Ed.: Jack M. Sasson, Scribner's, New York, ss. 1896-1909.
- GELLER, M. J., 2003. “Paranoia, the Evil Eye, and the Face of Evil”, *Literatur, Politik und Recht in Mesopotamien*, Ed.: Walther Sallanberger – Konrad Volk - Annette Zgoll, Wiesbaden, Wiesbaden, ss. 115-134.

- GELLER, M. J., 1997. "Freud, Magic and Mesopotamia: How the Magic Works" *Folklore*, 108, ss.1-7.
- GÜNBATTI, C., 2017. *Kültepe-Kaniş: Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.
- GÜNDÜZ, A., 2002. *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Büke Yayıncılık, İstanbul.
- KAĞNICI, G., 2018. "Mental Disability: on the Akkadian Word Lillu", *Archivum Anatomicum*, 12/1, ss. 49-70.
- KAHYA, Ö., 2019. "Sumerce ve Akadca Metinlerde Rüya Türleri" *DTCF Dergisi*, 59/1, ss. 229-225.
- KÖCHER, F. - OPPENHEIM A. L., 1957-1958. "The Old-Babylonian Omen Text VAT 7525", *Archiv für Orientforschung (AfO)/Institut für Orientalistik*, 18, ss. 62-80.
- LABAT, R., 1951. *Traité Akkadien de Diagnostics et Pronostics médicaux*, Vol 2., Brill, Leiden.
- LAMBERT, W. G., 1996. *Babylonian Wisdom Literature*, Winona Leke-Indiana, Eisenbrauns.
- LEICHTY, E., 2011. *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)-RINAP IV*, Winona Lake, Eisenbrauns.
- MENANT, M. J., 2005. *Ninova Sarayı Kütüphanesi*, Çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul.
- OATES, J. 2015. *Babil*, Çev.: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- OPPENHEIM, A. L., 1956. "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East, With a Translation of an Assyrian", *Transactions of the American Philosophical Society*, 46/3, ss. 179-373.
- OPPENHEIM, A. L., 1967. *Letters From Mesopotamia*, The University of Chicago Pres, Chicago.
- OSHIMA, T. 2014. *Babylonian Poems of Pious Sufferers. Ludlul Bēl Nēmeqi and the Babylonian Theodicy*, Mohr Siebeck, Tübingen.
- PANAYOTOV, S. V., 2018. "Magico-medical Plants and Incantations on Assyrian House Amulets", *Sources of Evil, Studies in Mesopotamian Exorcistic Lore*, Ed.: Greta Van Buylaere – Mikko Luukko – Daniel Schwemer – Avigail Mertens –Wagschal, Brill, Leiden, Boston, ss. 192-222.
- PAUL, J. R., 1992. *Mesopotamian Ritual Texts and the Concept of the Sacred in Mesopotamia*, University of California, Los Angeles.
- PICCIN, M., - WORTHINGTON M. 2015. "Schizophrenia and the Problem of Suffering in the "Ludlul" Hymn to Marduk", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 109, ss. 113-124.
- REINER, E., 1958. *Šurpu, A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations*, Im Selbstverlage des Herausgebers, Graz.

- REYNOLDS, E. H. - WILSON, K. J. V., 2004. "Stroke in Babylonia", *Arch Neurol*, 61, ss. 597-601.
- REYNOLDS, E. H. - WILSON, K. J. V., 2008. "Psychoses of epilepsy in Babylon: the oldest account of the disorder", *Epilepsia*, 49, ss. 1488-1490.
- REYNOLDS, E. H. - WILSON, K. J. V., 2012. "Obsessive compulsive disorder and psychopathic behaviour in Babylon", *J Neurol Neurosurg Psychiatry*, 83, ss.199-201.
- REYNOLDS, E. H., WILSON, K. J. V., 2013. "Depression and Anxiety in Babylon", *Journal of the Royal Society of Medicine*, 106/12, ss. 478-481.
- REYNOLDS, E. H., WILSON, K. J. V., 2014. "Neurology and psychiatry in Babylon", *Brain*, 137: ss. 2611-2619.
- RITTER, E. K., 1965. "Magical-Expert (=ašipu) and Physician (=asū) Notes on Two Complementary Professions in Babylonian Medicine", *Studies in Honor of Benno Landsberger on His Seventy-Fifth Birthday*, The University of Chicago Press, Chicago, ss. 299-321.
- RITTER, E. K. – WILSON, K. J., 1980. "Prescription for an Anxiety State: A Study of BAM 234", *Anatolian Studies (=Special Number in Honour of the Seventieth Birthday of Professor O. R. Gurney*, British Institute at Ankara, Ankara, ss. 23-30.
- SAYILI, A., 1991. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- SCURLOCK, J., 1988. "KAR 267 // BMS 53: A Ghostly Light on bīt rimki?" *Journal of American Oriental*, 108/2, ss. 203-209.
- SCURLOCK, J., 2005. "Ancient Mesopotamian Medicine", *A Companion to the Ancient Near East*, Ed.: Daniel Snell, Blackwell Publishing, Malden, ss. 302-315.
- SCURLOCK, J., 2006. *Magico-Medical Means of Treating Ghost-Induced Illnesses in Ancient Mesopotamia*, Brill/Styx, Leiden.
- SCURLOCK, J., ANDERSEN, B. R., 2005. *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine*, University of Illinois Press, Chicago.
- STOL, M., 2009. "Instanty in Babylonian Sources", *JMC*, 13, ss.1-12.
- STOL, M., 1999. "Psychosomatic Suffering in Ancient Mesopotamia", *Mesopotamian Magic*, Ed.: Karel van der Toorn – Tzvi Abusch, Styx Publications, Groningen, ss. 56-68.
- TANSUĞ, K. – İNANLI Ö. 1948. "Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7/4, ss. 551-581.
- TEK, R., 2018. "Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak", *Sefad*, 39, ss. 189-204.
- TOSUN, M. – YALVAÇ, K., 1989. *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- WIGGERMANN, F. A., 2011. “The Mesopotamian Pandemonium. A Provisional Census”, *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*, 77/2, ss. 298-322.
- WILSON, K. J. V., 1965. “An Introduction to Babylonian Psychiatry”. *Studies in Honor of Benno Landsberger on Seventy-Fifth Birthday*, Ed.: Hans G. Güterbock – Thorkild Jacobsen, Chicago University Press, Chicago, ss. 289-298.
- WILSON, K. J. V. – REYNOLDS, E. H., 1990. “Texts and Documents, Translation and Analysis of a Cuneiform Text Forming Part of a Babylonian Treatise on Epilepsy”, *Medical History*, 34, ss. 185-198.
- WILSON, K. J. V., 1996. “Diseases of Babylon: an examination of selected texts”, *Journal of the Royal Society of Medicine*, 89, ss. 135-140.
- WILSON, K. J. V. – REYNOLDS, E. H., 2007. “On stroke and facial palsy in Babylonian texts”. *Disease in Babylonia*, Ed.: Irving L. Finkel – Hans G. Güterbock, Brill, Leiden, ss. 67–99.

Kısaltmalar

AHw:	Akkadisches Handwörterbuch
AOAT:	Alter Orient und Altes Testament
BM:	British Museum
BMS:	L.W. King, Babylonian Magic and Sorcery, Being “The Prayers of the Lifting of the Hand”
BRM:	Babylonian Records in the Library of J. Pierpont Morgan
CAD:	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago
CDA:	A Concise Dictionary of Akkadian
CT:	Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum
DPS:	Diagnostic and Prognostic Series
KAR:	Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts
RINAP:	The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period
SpTU:	Spätbabylonische Texte aus Uruk
STT:	The Sultantepe Tablets
TCL:	Textes cunéiformes. Musée du Louvre, Département des Antiquités Orientales
TDP:	Traité akkadien de diagnostics et pronostics médicaux
VAT:	S. VA (Tontafelsignatur)

Figürler

Fig. 1. İblislerin kralı olarak bilinen Pazuzu, diğer iblislerin aksine, koruyucu yönüyle dikkat çekmektedir. Onun heykeltiklerinin koruyucu amaçlı kolye gibi takıldığı bilinmektedir (Wiggermann, 2011: 317). İblis Pazuzu bronz heykeltiklerinin önden görünümü, Yeni Asur dönemi, Oriental Institute, University of Chicago. (Farber, 1995: 1897).

302

OANNES
4 (1)

Fig. 2. Asur'da, Prens Sarayı'nda bulunan, KAR 35 no'lu ev muskası. (Panayotov, 2018: 193).

Fig. 3. BM 47753 no'lu epilepsi tableti. (Reynolds - Wilson, 1990: 187).

Fig. 4. Yeni Asur Dönemi'ne ait olan bu silindir mühürde, sazdan bir barınağın içinde bir din adamı hasta bir adamla ilgilenirken tasvir edilmiştir. (Black - Anthony, 2003: 97).